This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

D 769,556

Digitized by Google

PROPERTY OF
University of Michigan Libraries
1817
ARTES SCIENTIA VERITAS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

XXIII ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXIII

ГОДИШЊИЦА

НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА VII

У БЕОГРАДУ
КРАЉЕВСКО-СРПСКА-ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА 1885

Digitized by Google

DR
301
.G58
v.7

Digitized by Google

Dir.
Perlstein
10.7.54
59161

DR
301
.G58
v.7

Где је што

ДЕО ПРВИ

Записници одбора Чупићеве задужбине.

	страна
Годишњи састанак 27 Априла 1884	I
Извештај о радњи одбора	II
Стање фонда Чупићева	V
Састанак од 28 Јуна 1884	VI
Реферат г.г. Дра Докића и Дра. Л. Лазаревића	VIII
Састанак 12 Септембра 1884	IX
Састанак 26 Октобра 1884	X
Састанак 16 Јануара 1885	XII

ДЕО ДРУГИ

1. Етнографска изложба у Москви 1867 од М. Ђ. Миличевића . . . 1
2. Из старе српске књижевности од г. Св. Вуловића . . 87
3. Бајрон од Св. Николајевића . . . 136
4. Одломци из историје Београда . . . 237
5. Кромикална Статистика Београда од Ст. Котуровића . 322
6. Прилог познавању садашњег стања усмене српске поезије од г. Св. Вуловића . . . 335
7. Још по нешто за библиографију Петра II Петровића Његуша . . . 366

Digitized by Google

Digitized by Google

ГОДИШЊИ САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

27 Априла 1884.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Др. Јосиф Панчић, Ст. Бошковић, С. Сретеновић, Светислав Вуловић, Мита Ракић, Светомир Николајевић, Ђор. Малстић и Жив. П. Симић.

I

Председник разложи шта је сметало те се овај састанак' који је требало држати 31. Јануара ове године, морао одложити све до данас.

Разлози су усвојени и поступак одобрен.

II

Деловођа је прочитао извештај о раду и стању фонда Задужбине од 31. Јануара 1883 године до дана кад је овај састанак држан.

Одлучено је да се извештај преда јавности, а у своје време одштампа и у Годишњици. (Види прилог.)

III

Одлучено је да рачуне прегледају г. Прота Јаков Павловић и г. М. Ракић.

IV

Председник саопшти да је VI Годишњица наштампана и према рачуну који деловођа показа, колико она Задужбину кошта, би јој одређена продајна цена *три дин.*

Digitized by Google

V

Пошто се из извештаја види да I и II Годишњице има још врло мали број књига на слагалишту, би одлучено да се оне не продају нити да се коме дају без нарочите одборске одлуке.

VI

Како се рачуном показало да је и Годишњицама IV и V одређена веома ниска цена према трошку учињеном на њих, одлучено је да се и оне одсад продају по *три динара* комад.

VII

Председник је пријавио превод Психологије од Дитеса, који је послао г. М. Симеон Кончар, учитељ из Удбине.

Одлучено је да се врати писцу пошто не иде у програм књижевних издања Задужбине.

VIII

Г. Свет. Вуловић читао је свој чланак »Прилог за биографију Петра Петровића II Његуша«.

Одлучено је да се наштампа у VII Годишњици.

Председник

Милан Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

Digitized by Google

ИЗВЕШТАЈ

О РАДЊИ ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

од 31. Јануара 1883 до данас.

Заједно са састанком годишњим држаним на дан 31. Јануара год. 1883 па до данас држао је Одбор својих осам састанака. На ових осам састанака читано је 15 чланака намењених за »Годишњице« Чланци су ови:

1. *Наследно право у старом сриском праву* — од М. Ђ. Миловановића. Оцену о њему дао је г. Ђока Павловић. Штампан је у V Годишњици.

2. *Грађа за картографију и географију* — од А. Алексића. Наштампан је у V Годишњици.

3. *Грађа за нашу новију ратну историју* — А. Алексића, Наштампан је у V Годишњици.

4. *Град Вишесав и видинска област* — од Ст. Новаковића. Наштампано је у V Годишњици.

5. *Помени о Ђ. Даничићу* — од М. Ђ. Милићевића. Наштампан је у V Годишњици.

6. *Одломци из историје Београда* — Наштампан је у V Годишњици.

7. *Од Никшића на Горанско* — од Д. Ж. Братинића. Наштампан је у V Годишњици.

8. *Две—три Филолошко-археолошке белешке.* — Од Ив. Павловића. Враћен писцу.

9. *Хералдички обичаји у Срба* — од Ст. Новаковића. Наштампан је у VI Годишњици.

10. *Закони не могу имати повратне силе* — од Николе Капетановића. Дат на оцену г. Марку Стојановићу.

Digitized by Google

11. *Доказ са сведоцима* — од Ник. Капетановића. Враћен писцу, јер је сувише специјалне природе.

12 *Почасни називи краљева Немањића* — од Ив. Павловића. Враћен писцу, јер је израђен површно.

13. *Одломци из историје Београда* — Наштампан је у VI Годишњици.

14 *И опет краљ Вукашин није убио цара Уроша* — од Љуб. Ковачевића. Наштампан је у VI Годишњици.

15 *Рудно прилог познавању епитета у народним песмама* — од Светисл. Вуловића. Наштампан је у VI Годишњици. —

У овом времену наштампане су две Годишњице: V, и VI. У V су ушли поменути чланци под: 1, 2, 3, 4, 5, 6 и 7 и још кратак животопис пок. *Павла Кустурића свештеника из Владимираца* од М. Ђ. Милићевића, — и *Једна грчка песмарица о српском устанку* — од Свет. Николајевића. — У VI Годишњици наштампани су чланци под: 9, 13, 14, и 15.

У овом времену поднесена су Одбору ради издања о трошку Задужбине ова дела:

1. *Извод из историје Бугара* — по делу Јиречкову начинио Жив. П. Симић. Реферовали су о њему г. Свет. Вуловић и г. Љ. Ковачевић. По мишљењу референата препоручено да исти преведе цело дело и поднесе Одбору.

2 *Грађа за историју српског народног позоришта у Београду од 1835* — од Ђ. Малетића. Оцењивали су г. Свет. Вуловић и г. Свет. Николајевић. Одлучено је да се наштампа о трошку Задужбине, и да се награди са 40 # ц.

3. *Гајење деце* — од Марије Манасејине, превела Др. Драга Љочић. Дато на оцену г. Дру Л. Лазаревићу и г. Дру. Л. Докићу. Реферати још нису поднесени.

Из суме од 25# цес. коју је Одбору Чупићеве Задуж-

Digitized by Google

бине завештао пок. Павле Кустурић, одлучено је да се награди расправа о теми коју одбор смисли.

СТАЊЕ ФОНДА

ЗАДУЖБИНЕ ЧУПИЋЕВЕ

По гласу дневника примања и издавања било је.

I. Примање

1. Од Управе Фондова интерес на капитал од 1. Новембра 1882 до 1 Маја 1883 год дин. 1881·28
2. Од Управе Фондова интерес на капитал од 1 Маја 1883 до 1 Новембра исте год. дин. 1844·26
3. Од књижаре Андрије Пурића за продате Годишњице . . . . . дин. 29 »
4. Од књижаре Велимира Валожића за продате Годишњице . . . . . дин. 240 »
5. У готовини затекло се . . . . . дин. 176·24

Примљено свега динара 4170·78

II. Издавање

На 16 признаница издато је на хонораре, за штампу, за повез књига и за послугу свега динара 3828·41

За изравнање додаје се готовина у динара 342·37

Што чини динара 4170·78

III. Капитал

Капитал код Управе Фондова износи дин. 73.989·67

27. Априла 1884 год.
у Београду

Деловођа и благајник, члан Одбора
Жив. П. Симић

Digitized by Google

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

28 Јуна 1884.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић. Чланови: Др. Панчић, Ђ. Малетић, Стојан Бошковић, и Светомир Николајевић.

I

Прочита се реферат ГГ. Дра Л. Докића и Дра Лазе Лазаревића о рукопису »Гајење Мале Деце Марије Манасијине«, који је, у српском преводу, поднела Одбору Др. Драга Љочићева.

Оба референта препоручују ово дело. И одбор, према томе, одлучи:

Да се плати обична штампа за 1000 комада овога дела; да се наштампа најдаље за годину дана од сада, сходно штатутима.

II

Управа Српске школе у Србини, код Херцег-Новога, моли да јој се за библиотеку дарују књиге »Годишњице«.

Одлучено би:

Да им се пошаљу по егземплар оних »Годишњица« којих јоште има.

III

Трговачка омладина у Београду моли да јој се у пола цене даду Годишњице за библиотеку, коју оснива за своју школу.

Одлучено: учинити им по молби, у колико буде могућно.

Digitized by Google

IV

Члан Одбора, г. Светомир Николајевић, чита своју Студију о Бајрону, и о добу у ком је живео и певао, као чланак за »Годишњицу«.

Одлучено да се прими у Годишњицу VII.

Председник одбора,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа члан,

Жив. П. Симић

Digitized by Google

ОДБОРУ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ.

По решењу Одбора ми смо прегледали превод госпође Дра Драге Љочића: »Гајење деце Марије Манасејине«, част нам је поднети Одбору овај извештај.

Ма да је наша књижевност сразмерно према другим наукама прилично богата хигијенским делима, ипак ми до сада немасмо дела, у коме би опширно изложено било како ваља гајити децу почев од зачетка њиховог у утроби Материној; с тога ће ово дело попунити једну празнину у нашој популарној литератури.

У делу овом исцрпено је све што је до сада писано о овом питању. Ауторка је с правом врло оштро осудила неразумно одгајивање деце. Истина да су и њени захтеви за рационално гајење деце тако велики, да ће се ретко наћи кућа, која би кадра била, да све ове захтеве испуни, али ово на сваки начин не може се узети као махна делу, јер стручњаку је и дужност, не само да осуди што је за осуду, већ и да препоручи како ваља што да буде, а сваки, после, према своме стању нека удешава да што више испуни постављене захтеве.

Превод је добар.

Ми смо мишљења, да ће ово дело бити од користи нарочито интелигентнијем делу наше публике, с тога га препоручујемо Одбору да га наштампа о трошку Чупићеве Задужбине.

Др Л. Докић

Др. Л. Лазаревић

Digitized by Google

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

12. Септембра 1884 године.

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Бошковић, Ђ. Малетић, Свет. Николајевић, Мита Ракић, Свет. Вуловић, Сава Сретеновић и Жив. П. Симић.

I

Г. Милићевић читао је свој чланак »Етнографска изложба и Словенски састанак у Москви 1867«, намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се тај чланак наштампа у VII Годишњици.

II

Г. Милићевић пријавио је Одбору продужење »Одломака из историје Београда«.

Одлучено је да се штампа у VII Годишњици.

III

Прочитано је писмо књижаре Луке Јоцића из Новог Сада, којим иште у комисион издања Задужбине.

Одлучено је да се разбере о условима с напоменом да се издања задужбинска могу давати на страну само за готов новац.

Председник Одбора,

Мил. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. П. Симић

Digitized by Google

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

20. Октобра у Београду

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Др. Јос. Панчић, Јаков Павловић, Свет. Вуловић, Свет. Николајевић, Жив. П. Симић.

I

Председник поднесе Одбору дело »Циљ у праву« од Јеринга, у преводу г. А. Борисављевића.

Одлучено је да се умоли г. Настас Петровић, да дело прегледа и о њему реферује Одбору.

II

Председник поднесе Одбору спев Јов. Шарића »Српски народ и његова судбина«.

Одлучено да г. Вуловић прочита и реферује Одбору.

III

Ђачка дружина »Подмладак« у Крагујевцу моли за издања задужбинска.

Одлучено да се пошљу Годишњице, којих има.

Digitized by Google

IV

Члан Одбора г. Вуловић прочитао је свој чланак »Из старе српске књижевности«.

Одлучено да се наштампа у VII Годишњици.

Председник Одбора,

М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан

Жив. Л. Симић

Digitized by Google

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

16. Јануара 1885 у Београду

Били су: Председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Др Ј. Панчић, Ја ов Павловић, Мита Ракић, Светисл. Вуловић, Светомир Николајевић и Сава Сретеновић.

I

Члан Свет. Ву овић прочитао је свој састав »Прилог познавању салашњег стања усмене српске поезије« намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у VII Годишњици.

II

Члан Свет. Вуловић реферовао је о спеву Јована Шарића »Српски народ — његова судбина«.

Одлучено је да се врати писцу.

III

Председник је поднео г. Стеве Котуровића чланак »Статистика криминала у вароши Београду за последњих 20 година« (1863—1883.)

Одлучено је да се наштампа у VII Годишњици, и да се награди са 50 динара

IV

Прочитан је реферат г. Настаса Петровића о преводу г. А. Борисављевића Јерингова дела »Цељ у Праву«.

Digitized by Google

Одлучено је да се дело врати преводиоцу јер није за ширу публику.

V

Овом приликом поведен је разговор и

Донесена је одлука да се уз записнике не штампају реферати на она дела, која се не приме.

VI

Председник је поднео Одбору у преводу г. Николе Тодоровића дело А. Дебеа »Физиологија брака«.

Пошто су неколики чланови изјавили да им је дело познато и пошто су о њему казали своје мишљење:

Одлучено је да се превод врати преводиоцу, јер не спада у програм издања Задужбине.

VII

Председник је саопштио писмо г. Шајковића, којим моли да Одбор да Годишњице Српској читаоници у Карловцима.

Одлучено је да јој се не могу Годишњице давати на поклон.

Председник

Мил. Ђ. Милићевић

Бележио члан

Мита Ракић

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ЕТНОГРАФСКА ИЗЛОЖБА

И

СЛОВЕНСКИ САСТАНАК

У Москви 1867

Неколико речи напред

У пролеће, године 1867, отворена је у Москви велика етнографска изложба, за коју су се припреме чиниле још од године 1864.

Том приликом, тамо се је састао велики број словенских научника и књижевника. О томе састанку врло се је много говорило и писало у оно време.

Србија је имала учешћа и у изложби и на састанку; а, у колико се сећам, у књижевности нашој није било потпунијих бележака ни о изложби ни о састанку.

За то сам намеран дати читаоцима *Годишњице* ма и најкраћи опис тога догађаја, који није прошао без последица ни за госте ни за домаћине.

Digitized by Google

Да кажем две три речи за постање прве мисли о тој изложби.

Године 1863 уређено би уз Московски Университет: »*Общество љубителеј јестествознанија*« (*Друштво пријатеља природних наука*).

Из тога Друштва, 9 Декембра 1864, изиђе овакав предлог:

»Да се у Москви, у згради за војна вежбања, приреди једна антрополошка изложба, која би имала управо два дела: *део антрополошки* и *део етнографски*«.

Кад је одбор, који је био узео на се бригу да мисао о тој изложби претвори у дело, био прилично успео, јави му се, 24 Новембра 1865, професор Московског Университета, *г. Н. А. Попов*, с предлогом, да се на тој изложби састави један нарочити *Словенски Одељак*, и да се позову словенска друштва, и поједини научници, да узму учешће у том послу.

На тај начин, и *Сриско Учено Друштво у Београду* позвано би на учешће, још у течају године 1866; али оно не одлучи ништа докле, 22 Јануара 1867, Московски одбор за изложбу не понови својега позива.

На овако поновљени позив, Друштво се пожури те састави нарочити одбор који ће промислити и предложити: шта да учинимо ми Срби, са своје стране, за изложбу у Москви.

Овај, Друштвом одабрани одбор, имајући програм изложбе, из Москве послани, одлучи: да се у Србији набави неколико потпуних костима мушких и женских, и то из оних наших крајева где се држи да је народно ношиво најлепше: да се сниме неколики карактернији типови, и да се добави што већи број фотографских слика, па то све да се пошље у Москву.

За тај посао Друштво одреди мене и г. Стеву Тодоровића, да пропутујемо по оним крајевима Србије, где

Digitized by Google

је народно одело понајлепше, и да одаберемо и купимо костиме; а у једно да г. Тодоровић сними интереснијих типова што више.

Друштво је на целокупно спремање за изложбу одредило 200 дуката; а покојни Кнез Михаило, држећи да та сума не ће бити довољна, даде из своје касе 100 златних мецидија.

Ја и г. Ст. Тодоровић кренемо се на пут, 1 Фебруара, преко Обреновца, Уба, Ваљева, Ужица, Чачка, Карановца (данашњег Краљева), Трстеника, Љубостиње, Крушевца, Алексинца, Ћуприје, Јагодине и Крагујевца па, па Страгаре, вратисмо се у Бео рад 20 Фебруара.

За тих 20 дана одабрали смо и купили шест потпуних костима, и г. Тодоровић је снимио преко 20 слика; фотографија пак прибавили смо више од стотине.

Друштво је било задовољно нашом куповином.

И пошто је све то неко време било изложено у стану г. Тодоровића, спаковано је и, преко г. Рајевскога, рускога проте у Бечу, послано у Москву.

---

7 Априла 1867 дође из Москве од г. *Дашкова* депеша, у којој се, као гости на изложбу, поименце зову: г. г. Јован Гавриловић, Др Ј. Шафарик, ја, и Ст. Тодоровић.

Српско Учено Друштво, примивши ту депешу, одлучи, да у Москву, на изложбу, као друштвени изасланици, иду: г. Др Ј. Шафарик, ја, и г. Стеван Тодоровић.

А како је од оних новаца, који су били одређени за набавку одела и слика за изложбу, претекло: 60 дуката, 75 мецидија, и 15 рубаља у сребру: то Друштво те новце, у име путнога трошка, подели нама тројици, свакоме по 20 дуката, 25 мецидија и по 5 рубаља у сребру.

Digitized by Google

Ја сам врло желео да г. Гавриловић, као стар човек, и вишегодишњи председник Друштва, пође на тај састанак, али он не хте. Кад сам га склањао и молио да пође, одговорио ми је:

— Не могу ја ићи. Ја сам, брате мој, човек стар; за мене није даљни пут. А осем тога, тамо ће бити говора о народном животу, и обичајима; па шта ја могу казати о животу нашега народа, кад до сад *још нисам ушао ни у једну сељачку кућу у Србији!* . . . .

Изненађен таком исповешћу, ја слегох раменима, и оставих га!

Пред полазак за Москву, на име 23 Априла, био сам у Кнеза Михаила, и разговарао с њим о путу, и о свечаностима које, по новинама судећи, Руси спремају својим гостима. Кнез ми наручи, да се свакојако постарам чути црквено певање у домаћој цркви Грофа Шеремећева, јер је, вељаше он, то нешто необично лепо.

У даљем разговору, дође реч и на Српске градове који су, баш тих дана, мирним начином, добивени. Кнез тада изговори ове речи:

— Ваља спремати војску; ваља се у њу уздати; али треба примати сваки добитак који се може имати без боја. У целом овом нашем послу око градова, ја нисам сметао с ума ову нашу још невешту војску. Помишљао сам да, у најкритичнијем часу, све може, сачувај Боже, прснути куд које! У таком случају ви се сви можете правдати чим било, а ја, и мој војни министар, немамо куда већ да скачемо у Саву . . . . За то ја, верујте ми, последњи метак из мога револвера не ћу никад испуцати. Њега ћу причувати за себе сама!.

После тих речи, Кнез ми пожели срећни пут, и оде у другу салу, да прими Риза-Пашу, последњег београдског мухафиса, који беше дошао, с целим својим штабом, да рече »с Богом«!

Digitized by Google

Од Кнеза одох г. Илији Гарашанину, министру спољних послова.

— Море, ко ће сад с вама? рече Гарашанин, шалећи се: — ви идете на велике гозбе и светковине!

— Већ с гозбама ће бити ласно; али, ако дође да се што каже, научите ви нас, шта ћемо говорити! упитах ја.

— Да идеш Кнезу Горчакову, ја бих те умео научити: шта да му речеш; али томе Палацкоме, Ригеру, Каткову, Аксакову, Дашкову, не знам шта да кажеш? Ти ћеш то знати боље!

— Дајте ви нама савета, да нам се нађе; а ако не затреба, можемо га вратити непотрошена!

Гарашанин се осмехну, мало поћута, па онда рече:

— Осем шале, можете Русима, где би било потребе и згоде, казати ово: Кнежева влада има пријатељско расположење према Бугарима, и помагаће им, колико год узможе, да се избаве; Црна Гора је наша; она често не слуша; али и ако не слуша, ми имамо стрпљења да је трпимо до краја; Хрватској прети опасност. Руси знају од кога. Она нам се је обраћала за савет; и ми смо јој рекли: да се држи својих права; па и саму силу да дочека, држећи се тако. Видећемо како ће бити даље.

»У опште, ми вребамо згодан тренутак, и повољне изгледе на успех, па ћемо да се тучемо, макар изгубили и ово што имамо! . . . Ето то ти је! . . .

Иза тога се опростих и с њиме, и одох спремати се на пут!

Digitized by Google

ПУТ У МОСКВУ

Од Београда до руске границе

Априла 28, године 1867, пређосмо у Земун и, после по дне, седосмо на лађу која плови уз Дунаво, ја, г. Др Јанко Шафарик, и г. Стеван Тодоровић, као изасланици Српског Ученог Друшва; а бејаше још неколико Београђана, који су ишли да виде изложбу у Русији.

Мени беше препоручен младић, војник Шеђовић, који је ишао да ступи у руску војску. Тај младић је одмах на граници узет као словенски гост, чашћен и одликован, што може бити лепше; а иза тога је примљен у руску службу.

У Пешту стигосмо 29 Априла после по дне. Нисмо се задржавали у престоници Мађарске краљевине више него што смо чекали лађу која плови за Беч, па смо се кренули, и у Бечу смо били 30 Априла, око 3 часа по по дне.

У Бечу смо се задржали 3 дана, разгледајући знаменитости града Беча, и походећи познанике, и неке друге чувеније људе.

Ту се прибра доста гостију које из Србије, а које из других југословенских крајева. Сећам се данас да су били из Србије: г. Драгутин Петровић; г. Јован Милинковић, адвокати; г. Њемец млинар, и неки г. Ковачевић.

Од Срба из Аустроугарске беху, колико се сећам, г. г. Михаило Полит; Јован Суботић са сином; Лаза Костић;

Digitized by Google

прота митровачки Милутиновић; А. Вукашиновић; свештеник Кукић, и прота Н. Беговић.

Из Далмације беху: Архимандрит Ковачевић, из манастира Крке; Гроф Илија Деде-Јанковић: Билбија, Синобад и још неки.

Из Беча смо се 3 Маја у вечо кренули северном железницом ка граници Русије.

Јездили смо сву драгу ноћ.

У месту Прерови уђоше неки нови путници, и сместише се у пресеку до пресека нашега. Њихов говор могосмо лепо чути, само га не могосмо добро разумети.

Кад се већ одјутрй, 4 Маја, влак је наш јездио брзо на северо-исток. На један мах чу се из онога пресека до нас: да до руске границе има још *двје хоћини!*

Ми се Срби почесмо смејати такој близини, по нашем значењу речй!

— *То јсоу Србове!* рекоше ти наши суседи, и објаснише нам, да су они Чеси, и да у њих *двје хоћини* значе наша *два часа!*

Слатко за шалу; али горко за оне који тако лако виде словенско јединство!

У 2 часа после по дне већ бесмо на руској међи. Ту се сама станица зове *Граница.*

Манастир Честнохов

На граници нас прими г. пуковник П. М. Саковић, који је, као изасланик Словенског Одбора у Москви, изишао да нас дочека и угости.

Одмах заседосмо за готову совру. Јела укусна; шампањца изобилно, па се разгрејасмо, јер време бејаше прилично хладно.

После те гозбе, поседасмо у кола, и одвезосмо се у католички манастир *Честнохов*, у Јасногорску, где нас

Digitized by Google

дочекаше не само духовници, него и губернатор, ђенерал-мајор *Коханов*, и начелник X дивизије, ђенерал-лајтнант *Глебов*.

Манастир Честнохов изгледа као какав град; а и био је један од најтврђих градова у Пољској кроз целе векове. Године 1704 Шведи су га узалуд опсађивали. Игуман тога манастира био је месту и војни команданат све до године 1765. Манастир је тај веома богат. У њему има једна богородичина икона, за коју Руси веле да је православна, и да ју је моловао Јеванђелист Лука! Она се обично зове: »Честноховска Божија Мати«. Она је у толиком поштовању да за њу, веле, зна сва православна Русија и сва католичка Пољска. Године 1656 Пољска је скупштина поднела своју отаџбину заштити ове иконе, коју народ сматра као »Краљицу Пољској«. Икона та има »три ризе«, од којих свака стоји на њој по четири месеца тако, да се све три, за годину дана, изреде. Једна је риза, веле духовници, од сувога злата; друга је од дробна бисера, а трећа је од драгог камења. Ова последња, веле, да стоји неколике милионе рубаља! . . .

Кад се икони те ризе мењају, то јест, кад се једна свлачи а друга навлачи, бивају велике богомоље, и певају се Богородици најлепше стихире и песме.

И другога блага, и разних драгоценостй, показиваше нам калуђери врло много.

Некад је овај манастир имао земаља читав петнаести део старе Пољске (на својих 5 милиона хектара). Данас тих добара нема, али му остаје големо друго богаство. И сваке године њега походи педесет до шездесет хиљада богомољаца из свих крајева три велике царевине.

Овде, у овом манастиру, видех се и познах с г. Мосоловим пуковником, врло образованим и врло милим човеком. Чини ми се, тај је човек, од онога доба, учинио велику услугу статистици руске царевине.

Digitized by Google

Варшава

Одатле се кренусмо пут Варшаве, у коју и стигосмо у по ноћи, 4 Маја, и одседосмо у »*Европејској Гостионици*«, где нас чекаше врео чај, и укусна закуска.

5 Маја, у 9 часова пре по дне, после малога доручка, разгледасмо варош Варшаву, о којој ваља рећи неколико речи:

Варшава, главна варош руској Пољској, била је некад столица Мазовском војводству. Она је на левој обали реке Висле, и има 308.550 становника, међу којима је Јевреја 102.250 душа.

На десној страни Висле предграђе је и тврђава *Прага.* Међу Варшавом и Прагом, преко Висле, има дивни мост на седам ôкâ. Тврђава је зидана 1632. Варшави је ливан видокруг на све стране. У њој има много лепих кућа и цркава. Највеће су цркве: Свети Јан, Св. Крст, Св. Андреја. И за њима библиотека са 313.000 свезака.

Варшава је место врло старо, али за дуго време није имала никаке важности. Изнајпре је била, као што рекох, столица војводству Мазовском, па је столица целој Пољској постала тек под Сигисмундом II, 1566. Карло X, краљ шведски, и Фридрих Вилхелмо, електар бранденбуршки, под Варшавом су са свим потукли Пољаке 1656 (та је битка трајала три дана, и зове се: *Варшавска битка).*

Године 1703 Варшаву освоји Карло XII, а године 1794 покори је Суваров.

Кад се делила несрећна држава пољска, Варшава је била припала Пруској.

Године 1807, Јануара 2, француски ђенерал Мират уђе у Варшаву. Од тога доба, до године 1815, она је била престоница Великом Војводству Варшавском.

Године 1815 Варшава је дата Русији.

Digitized by Google

Године 1830 у Варшави букну буна против Руса, коју угуши Паскевић тек 8 Септембра 1831

Сазнавши, на најбржу руку, оволико о Варшави, ми се пустисмо да је разгледамо, и бесмо: у православној цркви; у католичком костлу Св. Јана, за тим у библиотеци главне школе, где видесмо многе старе пољске рукописе. Иза тога бесмо у библиотеци Красинских; па у гимназији руској, и за тим у гимназији пољској.

После тога, разгледасмо дворове: Белведерски и Лазенски, где се сви дивисмо богаству и палилу некадашњих пољских краљева.

У 5 часова одосмо на ручак у салу рускога скупа. Ту је било врло много гостију, а на галеријама је било пуно женскога одабранога света.

Г. Саковић пуковник, познавши се са мном још на граници, није се одвајао од мене. Беше у реду да Словени гости с Русима домаћинима не говоре никојим туђим језиком, него или руским или свак својим. С тога су се око мене, који сам говорио руски, прибирали многи Руси: Г. Саковић позна ме, у *Јевропској гостионици*, с другим једним господином из Петрограда, који је путовао некуд у Јевропу, да тражи купаца неким руским државним шумама. И тај господин дође с нама на ручак. Њих двојица, г. Саковић и он, нађоше момке, и наредише те се постави нарочити сто за мене, за г. Стеву Тодоровића, који се такође није растајао од мене, и за њих двојицу.

Тако смо нас четворица за себе, лепо ручали, гледајући силни свет, и разговарајући се на тенани. Онај господин[1] је нешто казивао о руском универзитету у Варшави; г. Саковић опет разбирао је за ствари на Балкан-

---

1. С овим господином проведох само неколике сахате, и то онда када на мене наваљиваше мноштво разних утисака. За то му имена не упамтих. али му љубазности не ћу заборавити док сам год жив.

Digitized by Google

ском полуострву, онако како би сваки добар војник расплитивао. А недалеко од нас, међу другим гостима Србима, сеђаше »Јункер Шећовић«, који иђаше у Русију да тражи срећу у војној служби.

Међу тим здравице већ беху и честе и одушевљене. Говорило се; хорило се; певало се, и, наравно, пило се с најбољом вољом!

Са својим друговима, за малим столом, ја сам, уз реч, поменуо заслуге руске војске, која је Србима помагала у борбама против Турака; а поменуо сам и руске универзитете, и друге заводе, у којима су се учили многи српски младићи. Ни на крај памети није ми било, да ћу тим својим, тек летимичним напоменама, навући на себе нечувени дотле белај.

Кад се мало притишаше ватрени беседници у пространој дворани где смо ручали, онај господин који ручаше с нама, закуца ножем у тањир. Бејаше муке докле се врати потпуна тишина, а ја гледам и чекам шта ће он да каже. Гости се стишаше, и мноштво окрете очи овамо к нама, откуд је куцање долазило. Тада пуковник Саковић диже се и рече:

— Господа! Услышимъ гна Миличевича!

И снажним рукама њих двојица дигоше мене на сто! Стева гледа, и камени се шта се то ради, а ја се и данас дивим како се нисам стрмоглавио с оне висине, кад онолики свет управи у мене очи своје. Богу милостивому хвала, не збуних се, него, докле се сетим шта управо да кажем, развукох приступ:

— Опростите, господо, што се усуђујем пред вама говорити овако незграпним руским језиком! . . .

Громовито: Говорите! Говорите! испуни дворану, и мени даде времена да приберем нешто мисли. Тад сам испричао за каке се прилике у Србији везује име руско

Digitized by Google

(за наше љуте борбе с Турцима); и како су руске школе отвориле врата толиким младићима српским, који су тражили науке.

Најпосле, захвалих и за гостопримство, које нас срете још на граници.

То неколико речи господа слушаоци примише бурним одобравањем. Гомиле њих поврвеше к мени; неко да се рукује, а неко да се и љуби са мном. Моји трпезни другови беху необично радосни, што је здравица с њихова стола тако жедно саслушана и тако громовито одобрена!

За неколико часака ја бејах крупан човек у онако многобројном збору.

У вече, после тога ручка, бесмо у театру, где се, међу актима, представисмо Грофу Бергу, намеснику Царства Пољскога, који нас части сладоледом.

Сутра дан, у време доручка, дође један чиновник од стране Грофа Берга, и замоли за здравицу коју сам јуче говорио на ручку. Ја се нађох у чуду, јер здравице писане не имах. Пођох к Шафарику да се с њим разговорим: шта да кажем посланику намесниковy? У ходнику се сретох с оним господином који је јуче ручао са мном за једним столом. Казах му своју невољу.

— Не брините се, рече ми он: — ја сам прибележио вашу здравицу себи за спомен! И показа ми јеловник јучерашњег ручка, на ком је била записана моја здравица. Уђемо у моју собу; он ми продиктова моје речи које записах и дадох Берговом чиновнику, нека се задовољи.

Та је здравица отишла у новине, а штампана је и у књизи »Этнографическая выставка въ Москвѣ, 1867«.

Г. Клачко, Пољак, незадовољан ни чим што бива у Русији, напао је на словенски састанак врло јетко у *Revue des deux Mondes*, 71, 1867.

Digitized by Google

Није право ни замерати му, јер свак по себи може знати, како је тешко: код отаџбине бити без отаџбине!

Од Варшаве до Вилне

Из Варшаве к Петрограду кренули смо се 6 Маја, у 11 часова пре по дне. Железница просеца непрегледну раван, обраслу борјем и јељаком, а пуну барâ и мочарй.

Дрвеће се тек почиње развијати; по пољима се оре и сеје; стрмна су жита још малена.

Пресеци, у којима сеђасмо ми, беху красни, намештени лепо; под ноге нам беху проструга дебела овчујска руна. При свем том, нама беше тако хладно, да су нам зимњи капути били и лаки и пријатни.

У вароши *Гродну* дочека нас мноштво света. Беше много госпођа. Старцу Головацком дадоше букет цвећа, као какав пласт сена. Музика свира; шампањац се пуши, а г. Браунер наздравља чешки, захваљујући за љубазност у дочеку.

Вилна

Што ближе к Вилни, све мање ластара. Око $10^1/_2$ часова ноћи приспесмо у столицу некадање независне Велике Кнежевине Литве. Одседосмо у згради гимназијској; пећи беху заложене; ту вечерасмо, па поспасмо, као људи уморни.

7 Маја разгледасмо варош Вилну. То је место старо; пуно је Јевреја; дућани отворени у недељу; црква сијасет; на једној кули, у дупки у зиду, стоји богородичина икона, а испод ње се пролази. Ко год туда прође, мора скинути капу, а многи (људи и жене) клече на калдрми, и на икону гледе молбаним очима.

Вилна је главна варош Великој Кнежевини Литви, на речици Вилији, 928 килом. од Петрограда.

Digitized by Google

У XVI веку Вилна је имала 100.000 душа. А данас је у њој 64.200 душа. Ту је столица двојици владика: православном и католичком. Врло је красна црква Св. Станислава, варошка кућа, и још неколике зграде државне и засебне.

Кажу да је Вилна имала словенску штампарију још 1525.

Трговина је сва Јевејима у рукама. Вилна је основана 1320. Чести пожари ојадили су много пута ову варош.

Овде ме јако задужи љубазношћу својом гимназијски професор, г. Семен Вуколовић Шелковић. Он ми показа споменик који је ђенерал Муравјов подигао војницима палима у утишавању пољске буне. Показа ми лепо од дрвета град око старога замка; камениту кулу, којој је темељ остао још, како се прича, из незнабожачког времена.

У Вилни видех да се обнавља једна стара црква, која, кројем својим, са свим личи на нашу Раваницу.

У једној цркви служио је владика. Света у цркви доста. Походисмо и кућу за находе и за сирочад (њих 150).

У Вилни нас, око по дне тога дана, стигоше г. г. *Ф. Палацки* и *Вл. Ригер*, па сви скупа походисмо »попечитеља школскога округа«.

Ручак бејаше у сали дворанскога клуба. За столом је седело око 300 гостију. Здравица би много. Најлепшу наздрави г. Ригер, а најдужу митровачки прота г. У. Милутиновић.

И ја сам рекао неколико речи. Поредио сам годину 1804-ту са 1867-м. Онда српски депутати, идући у Петроград да траже савезника, јављаху се ноћу, а данас, нас 80, с таком праском и весељем, идемо у престоницу руску!

То неколико речи би примљено врло лепо. У мало ме не растргоше рукованьем, грљенем и љубљенем. Г. Стева

Digitized by Google

Тодоровић готово плакаше од радости, видећи колико речи његовога земљака раздрагаше госте. Чак ми се чини да је о том и писао нешто у Београд.

После ручка, одосмо у музеј. У вече кренулисмо се из Вилне пут Петрограда.

Од Вилне до Петрограда

Возили смо се сву драгу ноћ.

8 Маја, устависмо се код вароши *Острва*. Ту нас дочека *староста* (кмет) вароши, и каза нам, да је то, по народности, прво руско место. Пред нас изнеше велики хлебац и со, у знак гостољубивости, по старом обичају.

Тај дар би понуђен старцу Палацкоме. Он, хотећи одсећи кришку од хлеба, мучаше се много, докле Руси повикаше:

— Све! Све!

И старац једва унесе у пресек свој велики дар.

Иза тога, прођосмо поред вароши *Пскова* (Пескова), где нас такође дочекаше с хлебом и сољу. У име свих гостију, ту хлеб и со прими г. Головацки.

Возећи се даље, приспесмо у *Гатчину*. То је као какав летњиковац петроградски, али има 8.900 душа. Наследник престола (сада цар) има ту свој летњи дворац.

У Гатчини нас дочека много света, највише петрограђана, међу којима бејаше и г. Ламански.

Петроград

Од Гатчине до Петрограда нисмо нигде стајали. Време бејаше облачно и хладно. Гора сва гола; поља још црна.

На петроградској станици дочека нас много света. Најмљена беху за нас кола, која нас ту дочекаше. Баш кад ми, поседавши у кола, пођосмо у варош, осу се крупан снег, какав у нас пада кад су *Бабини Хукови*.

Digitized by Google

Одседосмо у гостионици *Белвију* (Belle vue), на Невском Проспекту. Ту застасмо г. М. А. Петронијевића, који је пре нас био отишао из Београда, и овамо дошао по једној политичкој мисији, па се ту придружио к нама, као члан Друштва. Он је остао с нама до повратка у Београд.

Ево нас у Петрограду.

Да речемо две три речи о овој столици велике руске царевине, пре него почнемо гостовати у њој.

Петроград (Руси пишу Санкт Петерсбургъ, а од милоште му врло често тепају *Питер*, по холандском изговарању) јесте столица руској царевини, на реци Неви, близу њенога ушћа у Фински залив, на 59° 50' северне ширине и 30° 19' источне дужине, има 668.000 душа.

Петроград је дакле пета варош у Јевропи по броју становникâ. Он се раширио на више од 100 □ километара, рачунајући у то и земљу коју речна вода покрива[1].

Петроград је обична столица руском цару, и свој вишој управи царевине. Ту је и свети Синод који управља руском црквом.

Има пристаниште пространо, али доста плитко.

Ова се варош одликује необичном ширином и правилношћу својих улица, лепотом својих грађевина, и својих грађених обала.

Нева се ту цепа на више растока, које деле варош на пет великих делова. Ту има 160 мостова, 500 улица, и врло много лепих пијаца.

Од цркава ваља најпре поменути: *Казанску Свету Богородицу*, која је грађена гледећи на цркву Св. Петра у Риму;

Св. Исакија, који је довршен 1841;

---

[1] Године 1873 Петроград је имао 10.423 хектара, а под водом је 1725 хектара.

Digitized by Google

Цркву апостола Петра и Павла;

Цркву Св. Николе, и цркву Св. Александра Невског (ван вароши).

Од палатâ, прва је *Зимњи Дворац*, у коме цар седи, на левом брегу реке Неве. За тим *Ермитаж*, који један тавник спаја са Зимњим Дворцем; Аничкин дворац; Таврички дворац, и други.

За тим иде: Академија за лепе вештине, најлепша кућа у Петрограду; Академија наукâ; Адмиралство; Берза; варошка кућа; царска библиотека, итд.итд.

Од споменика ваља поменути: Александрову колону (каменити висок ступ, с анђелом мира на врху), пред Зимњим Дворцем; споменик Петру Великом; Катарини II.; и Николи I.

Петроград је основао цар Петар Велики, године 1703, и пренео из Москве у њега своју столицу.

Никао на глаткој равни, у необичном међувођу, Петроград је не само на земљи мекој, него је чешће у опасности да га вода подави. Од воде је најгоре страдао 1726, 1777, и 1824.

После ово неколико речи о Петрограду, хајде да поменемо, у мало речи, шта су радили у њему словенски гости 1867.

8 Маја у вече беше вечера, или, како господа милују звати, ручак у гостионици Белвију. На вечери беше доста Руса, који нас нуђаху и разговараху. Г. И. Ив. Срежњевски, професор, стари друг и пријатељ нашега Вука, напи здравицу Словенима гостима. Старац Головацки захвали Русима, и хвалом помену оне који су се »борили за словенску идеју«. Ригер наздрави узајамном пријатељству.

9 Маја, на Св. Николу летњег, беше дан облачан; а хладан ветар дуваше, као у нас у Марту месецу.

Digitized by Google

[illegible] дође к нама у гостионицу г. Михаило Григор-[illegible] Черњајев, и позна се с нама. Он се, после тога, [illegible] г растајао са мном, докле год смо били у Петро-[illegible] ним сам највише седео у колима, и тако се он [illegible] од мене о Србији, а ја од њега о Петрограду [illegible].

[illegible] дана разгледасмо цркве: Казанску и Исаки-[illegible] па споменике: Петра Великога, Александра I, и [illegible] Николе. Бесмо на реци Неви. Разгледасмо Зимњи [illegible] царска породица већ бејаше прешла у Цар-[illegible]

[illegible] сахата бејаше ручак у гостионици Белвију. [illegible] ручка, одосмо у *Маријински театор*. Игра се [illegible] »*Живот за Цара*«, од Глинке. Ја, Шафарик, Пе-[illegible], и Стева Тодоровић бесмо на белетажу, у [illegible] позориште је красно. Одело раскошно. Трупа [illegible] глумаца највише ми оста у вољи *Пе-*[illegible] играо Сузанина. Ту први пут видех да пу-[illegible] на ноге, чим оркестар засвира: »*Боже,* [illegible]

[illegible] изађосмо у 11 часова ноћи, а на улици [illegible] као у нас у 9 часова.

[illegible] готово и нема ноћи у Петрограду; јер [illegible] остаје по заходу сунца, не разлази се [illegible] само мало премести на десно. Па је то [illegible].

Кнез Горчаков

[illegible] Петронијевић, г. Шафарик, ја, г. Ст. То-[illegible] Полит, и г. Владан Ђорђевић, који се, као [illegible] у Бечу, придружио к нама још од [illegible] Стремоухову, »директору азиског де-[illegible] се овде Србија броји међу земље азиске!!

Digitized by Google

Г. Стремоухов је био више времена руски консул у Дубровнику, и ствари је српске врло добро познавао. Наша је намера била да се јавимо Канцелару Царевине, Кнезу Горчакову, те преко њега да молимо за аудијенцију у Њ. В. Цара Александра II.

Г. Стремоухов нас прими врло лепо; разговори се с нама, па нас, иза тога, одведе у кабинет Кнезу Горчакову, кога застасмо на послу с двојицом секретара. Соба му је велика, застрта меким ћилимима тако да се човеку познају стопе кад преко собе пређе.

Кнез Горчаков је средњега раста, пун, сед, обријан, с наочарима на очима, с косом оштром а очима светлим, шаљивим. На њему беше капут дугачак до чланака. Под пазухом држи гомилу хартија, којима се бавио баш у онај мах, кад ми уђосмо к њему.

Видећи г. Петронијевића, кога је познавао раније, и с којим је, наравно, говорио француски, Кнез упита:

— Како хоћете да говоримо — руски, или француски?

— Како је вама угодно, одговори Петронијевић: — сви разумемо француски.

Кад г. Стремоухов, представљајући нас друге, помену г. М. Полита, из Новога Сада, Кнез се осмену, кресну левим оком, и рече:

— То је контрабанда. Како се могао он умешати у Србе (из Србије)?

Иза тога, окренувши се к свима нама, поче овако:

— Ви сад идете у Москву, а кад се отуд вратите, ја не ћу бити овде; отићи ћу с Царем у Париз. И тако се више не ћемо видети: разгледајте ме сада добро! И на ново се осмехну, погледавши мало и преко наочара. Ваш је народ млад, наставља Кнез: — пун је живота, будућности, а ја сам стар, изнемогао. Али и кад не

Digitized by Google

буде мене, ко год дође на моје место, не ће бити мањи пријатељ вашем народу.

— Ми вам захваљујемо за тако расположење према нашем народу; и само се добру надамо од тога . . . .

— Наш руски народ, наставља Кнез Горчаков: — вас тако радо дочекује, да царској влади и не остаје ништа да чини од своје стране.

— Одиста смо сви очарани гостопримством које нађосмо, чим пређосмо руску границу.

Сад г. Петронијевић помену, да бисмо ми желели представити се Његовом Величанству Цару, па молимо Кнеза, да би нам израдио аудијенцију.

— Лепо! одговори он: — Ја ћу данас ићи Цару, у Царско Село, и казаћу вашу жељу. Каку заповест изволи дати ми, одмах ћу вас известити. Али за поданике аустрйске ред је да се обрате за аудијенцију преко г. Ревертере, аустрйског посланика, у Петрограду. Г. Стремоухове!

— Заповедајте! одазва се овај.

— Запишите имена овој господи, па ми их дајте!

Сад се ми поклонисмо, и опростисмо са »Светлејшим Кнезом«, кога одиста по тад ја не видех очима, и вратисмо се у кабинет гну Стремоухову, где он, по мом казивању, пописа наша имена.

Сав тај разговор водио се француски.

Зимњи Дворац

После походе, коју учинисмо Кнезу Горчакову, били смо у *Зимњем Дворцу* и у *Ермитажу*.

Царски *Зимњи Дворац*, као што је мало пре поменуто, на левој је страни реке Неве, према тврђави која се зове *Петропавловск*. Дворац је зграда колосална. Спо-

Digitized by Google

љашњост, ваљда с те велике величине, не представља никаку укупност, никаку особиту лепоту. Царска породица је била прешла у Царско Село, у летњиковац. Нама су показивали све што су држали да нас може интересовати: оружје, украсе, бурмутице, и друге драгоцености разних руских царева и царицâ; показаше нам круну царску, и онај крупни брилијанат који је, очима мерећи га, као голубије јаје.

Невом је тада ишао лед у сантама, а у »Зимњем Дворцу«, по собама и у ходницима, цветало је јужно цвеће, тако да би се човек могао заборавити где је, кад на поље не би погледао.

У *Ермитажу* је галерија слика; ту застасмо неколико уметника, који снимају разне слике.

У једној соби беху наслагани они сребрни послужавници, на којима је, у разним варошима, у разним приликама, подношен цару хлеб и со.

То је огромно богаство драгоценог метала!

Не могу ни да се сетим, а то ли да избројим, све што смо видели у тим дворовима. Али једне омашке баш ми је жао. Пред вратима од једне собе Царице Катарине II, у црном дрвеном оквиру, виси хартија на којој пише:

»Правила для входящихъ«.

У соби тој, рекоше ми, Царица је Катарина, после брига о држави и политици, примала неколике одабране људе на пријатељске разговоре. За владање тим својим гостима, Царица је написала неколика правила, и обесила их ту пред вратима. Та су правила врло интересна, и ја их хтедох одмах преписати, али ми неки Руси рекоше, да се не мучим, и да око тога не дангубим, пошто су та правила штампана. Али ево до сада ја их нигде не нађох.

Digitized by Google

Колико се сећам, поменућу нешто из тих правилâ:

»Пред овим вратима, вели једна тачка тих правила: — остављају се: штапови, кишобрани, каљаче, јапунџета, намргођеност, љутитост, свадљивост, и, још, не знам шта беше.

»У соби, вели друго правило: — говорити ваља тако: гласно, да сабеседник не мора сваки час запитквати: шта велите? шта рекосте? Али не викати толико да се смета у разговору другима!

Још беше таких заповестй, које сада не памтим.

Ко је погрешио против тих правилâ, морао је трпети каштигу; а од свих каштигâ најтежа је била: да научи на памет неколике стихове *Тредјаковскога*, пејете онога времена[1].

Гроф Шеремећев, и Гроф Кушељев-Безбородко.

Вече овога дана (10 Маја) готово не умем ни испричати. Права је мука, ако не ћу рећи немогућност, побележити или утубити толике силне и толико разнолике утиске у тако мало времена.

Да побележим бар онолико, колико се могу сетити:

Сутра је освитао 11 Мај, а то је празник словенским апостолима Св. Ћирилу и Методију. У очи тога празника, у чувеној домаћој цркви Грофа Шеремећева, држало се је *бденије*, и нас православне беху позвали на ту богомољу.

Отишли смо у капутима, мислећи да ћемо просто у цркву на богомољу. Али тамо застасмо фракове и ор-

---

[1] *Тредјаковски*, стихотворац онога времена, творио је стихове, на прилику, оваке:

»Северные́ вѣтры ду
ютъ, гуляять не пойду«.

Ломио је, дакле, речи, само да му на крају изиђе слик.

Digitized by Google

дене. Ништа мање примише нас лепо: уза степенице, уз које иђасмо, на сваком трећем ступњу, стојаху по два дике ради окићена служитеља, са сребрним буџама у рукама; они не служе ништа, него само увећавају чудо и господство домаћиново, а шарени су као детлићи.

Вечерњу је служио један свештеник и један ђакон, а певало је, кажу, 80 певаца. Тада је још трајало »попразништво« по васкрсу, те се, с тога, још певало: »*Христос Васкрсе*«! То Христос Васкрсе запеваше певци по нотама Корнелија Станковића! Е, ово је 17 година од онога вечера, и ја и сада велим да људска реч није кадра исказати ни ону милину коју слушаше ухо, ни ону срећу коју осећаше срце од те, чини ми се, божанске а не човечанске хармоније, која нама Србима бејаше тим дража што нам је познаница још од детињства, па је овде узнесена на висину анђеоскога савршенства.

Нама Србима саме су сузе текле низ образе од превелике радости. Ох! *Своје*, па *овако дивно!* . . . .

По свршетку вечерње, поседесмо с добрим домаћинима, који нам показаше свога сина, младога официрчића. Ту, између других, бејаху Графиња Антонина Блудова, и професор Лавровски.

Причали су нам, који могу знати, да кућа Шеремећева, кроз 200 година, држи своју тако велику имовину на једној цеки.

И нека јој је Бог удржи више пута по две ста година, кад овако зна »управити благом«! . .

Од Грофа Шеремећева, одосмо на вечерњу забаву Грофу Кушељеву-Безбородку.

Ту нисмо знали чему више да се дивимо: или богаству, или укусу, или лепоти или љубазности и гостољубљу!

Digitized by Google

У кући је једна врло велика сала; у тој сали је седело позвано одабрано друштво, и слушало песме и музику првих свирача и првих певачица.

Позади те велике сале, беше ред великих стубова, па се онда продужавала башта, као какав лавиринат. У тој башти беху јеле и борови, па стење, па водоскоци, па језерца, па онда опет раскошне биљке из јужних предела! Кроз тај такав гај вијугају се стазе, а шуште овде онде водоскоци. По гају су повешани многобројни разне боје фењери, а из густих јељака, овда онда, осипа се весео кикот певачица, као сељанака девојака, и за тим се полије милогласна песма:

»Внизъ по матушкѣ по Волгѣ! . . .

Из најдоњих крајева пак избија бенгалска ватра, која својом разнобојном светлошћу (пропуштају је кроз разнобојна стакла) разнобоји све што је у тим вилинским просторијама!

За гледаоце то бејаше право чудо.

У другим салама бејаше постављено јело и пиће. Ту гледах бели дренак, грожђе, тако јаковно као да је тога јутра брано.

Овде, овога вечера, видех, међу другим гостима, ђенерала *Тотлебена* који је изишао на онако славан глас у одбрани Севастопоља.

Црква Св. Исакија. — Барон Ливен. — Ручак у сали „Дворанскога Собранија“.

11 Маја, као на дан светих словенских апостола Ћирила и Методија, беше свечана служба у цркви Светога Исакија. Служили су: један митрополит, четири владике, 28 које архимандритâ, које протâ (с митрама) а које свештеника. После литурђије беше молбан Светитељима

Digitized by Google

Ћирилу и Методију. То је трајало необично дуго: можда 3 часа!

Исакијева црква једна је од грађевинских лепота у Петрограду. Наимар њен угледао се на Пантеон у Паризу. С висине њених кубета може се видети сав Петроград као на длану, а унутра у цркви очи се засену од глаткога мрамора и гранита, од злата, малахита и од драгоценога мозаика!

Ако би слободно било приметити што год овој дивоти, ја бих рекао да је остала малко ониска, и да је унутра више мрачна него што треба.

После литурђије, одосмо у Академију наука, где бејаше свечана седница. Г. И. Срежњевски говори о неким глагољским споменицима, који су скоро нађени, и још о неким напретцима на пољу славистике.

Пошто се та седница сврши, разгледасмо музеје. Не могу описати силество природних предмета који су онамо прибрани, али не могу не поменути онога манута који је нађен 1803 у реци Лени у Сибиру, и одонуда овамо донесен. То је данас у зоологији као жижак у помрчини, који осветљује где је што. Кости су му утврђене жицама, те стоји као да је жив.

Тај дан походи нас, у гостионици *Белвију*, онај г. *Барон Ливен*, који је, године 1842, долазио у Београд, у време онога нашег »народњег волненија«. То већ беше човек стар. Распитиваше за неке и неке личности у Београду, које су већ давно биле помрле.

После по дне, у 5 часова, беше свечани ручак у сали дворанскога скупа. Сала беше дивно искићена. У наоколо, по зиду, беху поређани грбови сви словенских земаља, а беху исписана и имена по неколиких славних људи из свакога словенског народа. Од наших предака, беху ова имена: *Немања, Душан, Карађорђе, Кнез Милош, Петар Његуш.*

Digitized by Google

Одседосмо у гостионици *Белвију* (Belle vue), на Невском Проспекту. Ту застасмо г. М. А. Петронијевића, који је пре нас био отишао из Београда, и овамо дошао по једној политичкој мисији, па се ту придружио к нама, као члан Друштва. Он је остао с нама до повратка у Београд.

Ево нас у Петрограду.

Да речемо две три речи о овој столици велике руске царевине, пре него почнемо гостовати у њој.

Петроград (Руси пишу Санкт Петерсбургъ, а од милоште му врло често тепају *Питер*, по холандском изговарању) јесте столица руској царевини, на реци Неви, близу њенога ушћа у Фински залив, на 59° 50' северне ширине и 30° 19' источне дужине, има 668.000 душа.

Петроград је дакле пета варош у Јевропи по броју становникâ. Он се раширио на више од 100 □ километара, рачунајући у то и земљу коју речна вода покрива[1].

Петроград је обична столица руском цару, и свој вишој управи царевине. Ту је и свети Синод који управља руском црквом.

Има пристаниште пространо, али доста плитко.

Ова се варош одликује необичном ширином и правилношћу својих улица, лепотом својих грађевина, и својих грађених обала.

Нева се ту цепа на више растока, које деле варош на пет великих делова. Ту има 160 мостова, 500 улица, и врло много лепих пијаца.

Од цркава ваља најпре поменути: *Казанску Свету Богородицу*, која је грађена гледећи на цркву Св. Петра у Риму;

Св. Исакија, који је довршен 1841;

---

[1] Године 1873 Петроград је имао 10.423 хектара, а под водом је 1725 хектара.

Digitized by Google

Цркву апостола Петра и Павла;

Цркву Св. Николе, и цркву Св. Александра Невског (ван вароши).

Од палатâ, прва је *Зимњи Дворац*, у коме цар седи, на левом брегу реке Неве. За тим *Ермитаж*, који један тавник спаја са Зимњим Дворцем; Аничкин дворац; Таврички дворац, и други.

За тим иде: Академија за лепе вештине, најлепша кућа у Петрограду; Академија наукâ; Адмиралство; Берза; варошка кућа; царска библиотека, итд.итд.

Од споменика ваља поменути: Александрову колону (каменити висок ступ, с анђелом мира на врху), пред Зимњим Дворцем; споменик Петру Великом; Катарини II.; и Николи I.

Петроград је основао цар Петар Велики, године 1703, и пренео из Москве у њега своју столицу.

Никао на глаткој равни, у необичном међувођу, Петроград је не само на земљи мекој, него је чешће у опасности да га вода подави. Од воде је најгоре страдао 1726, 1777, и 1824.

После ово неколико речи о Петрограду, хајде да поменемо, у мало речи, шта су радили у њему словенски гости 1867.

8 Маја у вече беше вечера, или, како господа милују звати, ручак у гостионици Белвију. На вечери беше доста Руса, који нас нуђаху и разговараху. Г. И. Ив. Срежњевски, професор, стари друг и пријатељ нашега Вука, напи здравицу Словенима гостима. Старац Головацки захвали Русима, и хвалом помену оне који су се »борили за словенску идеју«. Ригер наздрави узајамном пријатељству.

9 Маја, на Св. Николу летњег, беше дан облачан; а хладан ветар дуваше, као у нас у Марту месецу.

Digitized by Google

Рано дође к нама у гостионицу г. Михаило Григорјевић Черњајев, и позна се с нама. Он се, после тога, мало и растајао са мном, докле год смо били у Петрограду. С њим сам највише седео у колима, и тако се он извештавао од мене о Србији, а ја од њега о Петрограду и о Русима.

Тога дана разгледасмо цркве: Казанску и Исакијевску; па споменике: Петра Великога, Александра I, и Цара Николе. Бесмо на реци Неви. Разгледасмо Зимњи Дворац, јер царска породица већ бејаше прешла у Царско Село.

Око 5 сахата бејаше ручак у гостионици Белвију.

После ручка, одосмо у *Маријински театор*. Игра се опера: »*Жизан за Цара*«, од Глинке. Ја, Шафарик, Петронијевић, и Стева Тодоровић бесмо на белетажу, у ложи 22. Позориште је красно. Одело раскошно. Трупа изучена. Од свих глумаца највише ми оста у вољи *Петров*, који је играо Сузанина. Ту први пут видех да публика сва устаје на ноге, чим оркестар засвира: »*Боже, Цара Храни*«!

Из театра изађосмо у 11 часова ноћи, а на улици се виђаше тако, као у нас у 9 часова.

Ових дана готово и нема ноћи у Петрограду; јер она румен која остаје по заходу сунца, не разлази се никуд, него се само мало премести на десно. Па је то зора новоме дану.

Кнез Горчаков

10. Маја г. Петронијевић, г. Шафарик, ја, г. Ст. Тодоровић, г. М. Полит, и г. Владан Ђорђевић, који се, као ђак медицинске школе у Бечу, придружио к нама још од Беча, одосмо г. Стремоухову, »директору азйског департамента«, јер се овде Србија броји међу земље азйске!!

Digitized by Google

Г. Стремоухов је био више времена руски консул у Дубровнику, и ствари је српске врло добро познавао. Наша је намера била да се јавимо Канцелару Царевине, Кнезу Горчакову, те преко њега да молимо за аудијенцију у Њ. В. Цара Александра II.

Г. Стремоухов нас прими врло лепо; разговори се с нама, па нас, иза тога, одведе у кабинет Кнезу Горчакову, кога застасмо на послу с двојицом секретара. Соба му је велика, застрта меким ћилимима тако да се човеку познају стопе кад преко собе пређе.

Кнез Горчаков је средњега раста, пун, сед, обријан, с наочарима на очима, с косом оштром а очима светлим, шаљивим. На њему беше капут дугачак до чланака. Под пазухом држи гомилу хартија, којима се бавио баш у онај мах, кад ми уђосмо к њему.

Видећи г. Петронијевића, кога је познавао раније, и с којим је, наравно, говорио француски, Кнез упита:

— Како хоћете да говоримо — руски, или француски?

— Како је вама угодно, одговори Петронијевић: — сви разумемо француски.

Кад г. Стремоухов, представљајући нас друге, помену г. М. Полита, из Новога Сада, Кнез се осмену, кресну левим оком, и рече:

— То је контрабанда. Како се могао он умешати у Србе (из Србије)?

Иза тога, окренувши се к свима нама, поче овако:

— Ви сад идете у Москву, а кад се отуд вратите, ја не ћу бити овде; отићи ћу с Царем у Париз. И тако се више не ћемо видети: разгледајте ме сада добро! И на ново се осмехну, погледавши малко и преко наочара. Ваш је народ млад, наставља Кнез: — пун је живота, будућности, а ја сам стар, изнемогао. Али и кад не

Digitized by Google

буде мене, ко год дође на моје место, не ће бити мањи пријатељ вашем народу.

— Ми вам захваљујемо за тако расположење према нашем народу; и само се добру надамо од тога . . . .

— Наш руски народ, наставља Кнез Горчаков: — вас тако радо дочекује, да царској влади и не остаје ништа да чини од своје стране.

— Одиста смо сви очарани гостопримством које нађосмо, чим пређосмо руску границу.

Сад г. Петронијевић помену, да бисмо ми желели представити се Његовом Величанству Цару, па молимо Кнеза, да би нам израдио аудијенцију.

— Лепо! одговори он: — Ја ћу данас ићи Цару, у Царско Село, и казаћу вашу жељу. Каку заповест изволи дати ми, одмах ћу вас известити. Али за поданике аустрйске ред је да се обрате за аудијенцију преко г. Ревертере, аустрйског посланика, у Петрограду. Г. Стремоухове!

— Заповедајте! одазва се овај.

— Запишите имена овој господи, па ми их дајте!

Сад се ми поклонисмо, и опростисмо са »Светлијим Кнезом«, кога одиста по тад ја не видех очима, и вратисмо се у кабинет гну Стремоухову, где он, по мом казивању, пописа наша имена.

Сав тај разговор водио се француски.

Зимњи Дворац

После походе, коју учинисмо Кнезу Горчакову, били смо у *Зимњем Дворцу* и у *Ермитажу*.

Царски *Зимњи Дворац*, као што је мало пре поменуто, на левој је страни реке Неве, према тврђави која се зове *Петропавловск*. Дворац је зграда колосална. Спо-

Digitized by Google

љашњост, ваљда с те велике величине, не представља никаку укупност, никаку особиту лепоту. Царска породица је била прешла у Царско Село, у летњиковац. Нама су показивали све што су држали да нас може интересовати: оружје, украсе, бурмутице, и друге драгоцености разних руских царева и царицâ; показаше нам круну царску, и онај крупни брилијанат који је, очима мерећи га, као голубије јаје.

Невом је тада ишао лед у сантама, а у »Зимњем Дворцу«, по собама и у ходницима, цветало је јужно цвеће, тако да би се човек могао заборавити где је, кад на поље не би погледао.

У *Ермитажу* је галерија слика; ту застасмо неколико уметника, који снимају разне слике.

У једној соби беху наслагани они сребрни послужавници, на којима је, у разним варошима, у разним приликама, подношен цару хлеб и со.

То је огромно богаство драгоценог метала!

Не могу ни да се сетим, а то ли да избројим, све што смо видели у тим дворовима. Али једне омашке баш ми је жао. Пред вратима од једне собе Царице Катарине II, у црном дрвеном оквиру, виси хартија на којој пише:

»Правила для входящихъ«.

У соби тој, рекоше ми, Царица је Катарина, после брига о држави и политици, примала неколике одабране људе на пријатељске разговоре. За владање тим својим гостима, Царица је написала неколика правила, и обесила их ту пред вратима. Та су правила врло интересна, и ја их хтедох одмах преписати, али ми неки Руси рекоше, да се не мучим, и да око тога не дангубим, пошто су та правила штампана. Али ево до сада ја их нигде не нађох.

Digitized by Google

Колико се сећам, поменућу нешто из тих правилâ:

»Пред овим вратима, вели једна тачка тих правила: — остављају се: штапови, кишобрани, каљаче, јапунцета, намргођеност, љутитост, свадљивост, и, још, не знам шта беше.

»У соби, вели друго правило: — говорити ваља тако: гласно, да сабеседник не мора сваки час запитквати: шта велите? шта рекосте? Али не викати толико да се смета у разговору другима!

Још беше таких заповестй, које сада не памтим.

Ко је погрешио против тих правилâ, морао је трпети каштигу; а од свих каштигâ најтежа је била: да научи на памет неколике стихове *Тредјаковскога*, пејете онога времена[1].

Гроф Шеремећев, и Гроф Кушељев-Безбородко.

Вече овога дана (10 Маја) готово не умем ни испричати. Права је мука, ако не ћу рећи немогућност, побележити или утубити толике силне и толико разнолике утиске у тако мало времена.

Да побележим бар онолико, колико се могу сетити:

Сутра је освитао 11 Мај, а то је празник словенским апостолима Св. Ћирилу и Методију. У очи тога празника, у чувеној домаћој цркви Грофа Шеремећева, држало се је *бдение*, и нас православне беху позвали на ту богомољу.

Отишли смо у капутима, мислећи да ћемо просто у цркву на богомољу. Али тамо застасмо фракове и ор-

---

[1] *Тредјаковски*, стихотворац онога времена, творио је стихове, на прилику, оваке:

»Северные вѣтры ду
ютъ, гуьять не пойду«.

Ломио је, дакле, речи, само да му на крају изиђе слик.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

Вечерњу је служио [illegible] и [illegible] и певало је хор [illegible] Свак е [illegible] [illegible] Христос Воскресе! Те Христос Воскресе [illegible] [illegible] Коренића Станковића! И, [illegible] [illegible] ја и сада [illegible] [illegible] [illegible]

У кући је једна врло велика сала; у тој сали је седело позвано одабрано друштво, и слушало песме и музику првих свирача и првих певачица.

Позади те велике сале, беше ред великих стубова, па се онда продужавала башта, као какав лавиринат. У тој башти беху јеле и борови, па стење, па водоскоци, па језерца, па онда опет раскошне биљке из јужних предела! Кроз тај такав гај вијугају се стазе, а шуште овде онде водоскоци. По гају су повешани многобројни разне боје фењери, а из густих јељака, овда онда, осипа се весео кикот певачица, као сељанака девојака, и за тим се полије милогласна песма:

»Внизъ по матушкѣ по Волгѣ! . . .

Из најдоњих крајева пак избија бенгалска ватра, која својом разнобојном светлошћу (пропуштају је кроз разнобојна стакла) разнобоји све што је у тим вилинским просторијама!

За гледаоце то бејаше право чудо.

У другим салама бејаше постављено јело и пиће. Ту гледах бели дренак, грожђе, тако јаковно као да је тога јутра брано.

Овде, овога вечера, видех, међу другим гостима, ђенерала *Тотлебена* који је изишао на онако славан глас у одбрани Севастопоља.

Црква Св. Исакија. — Барон Ливен. — Ручак у сали „Дворанскога Собранија“.

11 Маја, као на дан светих словенских апостола Ћирила и Методија, беше свечана служба у цркви Светога Исакија. Служили су: један митрополит, четири владике, 28 које архимандритâ, које протâ (с митрама) а које свештеника. После литурђије беше молбан Светитељима

Digitized by Google

Ћирилу и Методију. То је трајало необично дуго: можда 3 часа!

Исакијева црква једна је од грађевинских лепота у Петрограду. Наимар њен угледао се на Пантеон у Паризу. С висине њених кубета може се видети сав Петроград као на длану, а унутра у цркви очи се засену од глаткога мрамора и гранита, од злата, малахита и од драгоценога мозаика!

Ако би слободно било приметити што год овој дивоти, ја бих рекао да је остала малко ониска, и да је унутра више мрачна него што треба.

После литурђије, одосмо у Академију наука, где бејаше свечана седница. Г. И. Срежњевски говори о неким глагољским споменицима, који су скоро нађени, и још о неким напретцима на пољу славистике.

Пошто се та седница сврши, разгледасмо музеје. Не могу описати силество природних предмета који су онамо прибрани, али не могу не поменути онога манута који је нађен 1803 у реци Лени у Сибиру, и одонуда овамо донесен. То је данас у зоологији као жижак у помрчини, који осветљује где је што. Кости су му утврђене жицама, те стоји као да је жив.

Тај дан походи нас, у гостионици *Белвију*, онај г. *Барон Ливен*, који је, године 1842, долазио у Београд, у време онога нашег »народњег волненија«. То већ беше човек стар. Распитиваше за неке и неке личности у Београду, које су већ давно биле помрле.

После по дне, у 5 часова, беше свечани ручак у сали дворанскога скупа. Сала беше дивно искићена. У наоколо, по зиду, беху поређани грбови сви словенских земаља, а беху исписана и имена по неколиких славних људи из свакога словенског народа. Од наших предака, беху ова имена: *Немања, Душан, Карађорђе, Кнез Милош, Петар Његуш.*

Digitized by Google

Свакоме госту на тањиру бејаше јеловник од необичне композиције. То је дивна хромолитографска слика коју је саставио Михаило О. Микешин, чувени руски уметник.

Говорише ми Руси, који су ту ручали с нама, да је за столом било 800 људи, које гостију а које домаћих званица, а на галеријама беше света непрегледна множина.

Прву здравицу напи Цару петроградска глава, г. Н. И. Погребов; после њега говори дужу, и врло смишљену здравицу министар просвете, Гроф Д. А. Толстој. За њим су говорили: Ригер, Ламански, Браунер, и читани су стихови г. Тјучева; после тога говорише: Орест Милер, Миша Полит, Ценова, и још неки.

Основна мисао свима тим здравицама бејаше жеља: да се народи словенски боље познаду међу собом, те да од тога познанства буде међу њима више пријатељства, и више помоћи у невољи[1].

После ручка дођоше у салу руски војнички певачи и играчи, те певаше своје песме, и играше своје игре, на велико чудо свима гостима, који се дивише толикој хитроћи и лакоћи у кретању.

Фотографисање. — Пуковник Силвестров. — Генерал Тидебел. — Кнегиња Трубецка.

Беше уговорено да се сви словенски гости сликају у једнога фотографа, који ће, после, све слике сместити у једну групу, како је и учинио. Тога ради смо, 12 Маја, нас неколико били у фотографа. За тим у пуковника

---

1. Све те здравице могу се прочитати у књизи:

„Всероссійская Этнографическая выставка и славянскій съѣздъ въ Москвѣ, 1867.

Digitized by Google

Силвестрова, и у ђенерала Черњајева. Силвестров нас угости јестивом и пићем које је све, како нас увераваше, с његових добара сабрано.

Иза тога, с Петронијевићем, Шафариком и Стевом Тодоровићем, одосмо у »инцинирски замак« да походимо ђенерала Тидебела, мога познаника из Зворника, још од 1863 године. У тој школи Тидебел бејаше управник. Он нам показа свој завод. У збирци нас јако интересова рељефни модел од Дарданела, који се никоме од туђина не показује. Разгледасмо собе где живе питомци, разгледасмо њихове учионице, болницу и цркву. Ова данашња црква она је иста соба у којој је удављен цар Павле, отац Александров и Николин. Још стоји и тавник којим је он с горњега боја слазио на доњи к драгани својој Лопухиној, и којим је, сиромах, мислио спасти се у невољи; али су убилци то све знали, па су раније покварили ону справу у коју је он притискивао да му се отворе врата од тавника.

На месту његове погибије сада је црква, те се из ње шаљу Богу молитве и за жртву и за њене убилце!

Вративши се од г. Тидебела у стан, застасмо велики албум, у црном шагрину, који је послала Кнегиња Трубецка молећи, да јој Словени гости упишу, за спомен, сваки своје име. Гости су записивали сваки своје име, а многи су, поред имена, додавали и по коју изреку из чувенијих писаца. Сећам се да је један од Срба, поред свога имена, записао три четири стиха из Шекспира.

Кад албум тај донеше мени, и замолише да учиним што и други, ја записах своје име, и четири стиха из Вишњићеве дивне песме:

„Нит' ти иде Кулин Капетане,
Нит' ти иде, нити ће ти доћи!
Храни сина, па шаљи на војску;
Србија се умирит' не може“!

Digitized by Google

Ђенерал Кауфман — »Мировој Суд« — Ручак у Грофа Толстога. — Поздрави Кнезовима Михаилу и Николи.

13 Маја примасмо у гостионици походе од разних лица из Петрограда, и из других места руских. Од тих похођана најдуже у нас оста ђенерал Кауфман, команданат у Ташкенду.

Иза тога, бесмо у *Мировом Суду*, и видесмо како се суди по новом поступку, који је усвојен пре кратког времена.

Око 5 сахата одосмо на ручак Грофу Толстому, министру просвете. Госпођа домаћица није била дома, него је, умољена, домаћичко место заузимала Грофиња А. Д. Блудова.

Гроф Толстој, у лепој шали, причаше нам како време може по некога оштро да каштигује.

— Ево видите, вељаше он, смешећи се: — Антонина Дмитријевна (Грофиња Блудова), у младости, није хтела ни руски учити, а данас јој је дошло да пожали што и који други словенски језик не зна«.

На овом ручку догоди се нешто што треба забележити.

Ђенерал Ковалевски, који је путовао по јужним словенским земљама, и писао нешто о Црној Гори, наздрави Кнезовима Михаилу и Николи. За тим жељаше да се њима та здравица одмах јави телеграфом.

— Али, настави старац: — кад не можемо да им телеграфишемо ни руски ни српски, онда да им не телеграфишемо ни немачки, него бар француски!

— А што не можете руски или српски? упитах ја оне Русе који беху око мене.

— Телеграф не прима депеше за туђе земље, писане руски, одговорише ми.

Digitized by Google

— А ја сам, рекох им: — овде, у Петрограду добио, депешу из Београда од куће. Та је депеша писана српски, само латиницом.

— Не може бити!

Ја им показах депешу.

Кнезовима се телеграфиса француски; али мени многи онде говораху да нису знали да се може послати и руска депеша, само кад се напише латиницом! . . .

Аудијенција у Цара Александра II.

Кнез Горчаков, како нам је обрекао, тако је и учинио: јавио нам је, да ће нас Н. В. Цар примити 14 Маја, после службе Божје, у Царском Селу.

14 Маја бејаше облачно; хладно. Ми седосмо на железницу, после јутрењега чаја у *Белвију*, и, за нешто више од пола сахата, стигосмо у *Царско Село*, које има 14 хиљада душа.

Царско село је на 25 километара к југу од престонице. У почетку је то било једно просто село. Године 1744 Царица Јелисавета сазида ту царски дворац. Тај дворац увећа и богато украси Царица Катарина II, која врло миловаше ту боравити. Данас је Царско Село читава варош, која чак има и неку индустрију. На северо-запад од Дворца, на брегу, 74 метра високу, опсерваторија је *Пулково*, преко које удара руски полудневак (меридијан). У овој опсерваторији има телескоп, који је за њу начињен у Кембрицу, близу Бостона, и који је ваљда највећи за данас на свету.

На железничкој станици, у Царском Селу, нас чекаху дворска кола. Кочијаши и ћирице беху у црвеној чоси, ишарани златним галонима. Нас прихватише, и, по

Digitized by Google

двојицу, посадише у каруце атлазом постављене, па нас тако повезоше у двор.

Тај дан бејаше недеља. У цркви се спремала служба, после које Цар ће нас примити. Ми одосмо у цркву, која је спојена с дворцем. Црква није велика, али је необично лепа, светла, и мила унутрашњошћу својом. Поп и ђакон обучени; двери отворене: чека се да се горе, на кору, јави Цар, па да се почне служба. Од богомољаца нико не стоји на средини цркве, него или за певницама, или доле под кором. Један од наших другова, П. М. У. М., оде до половине цркве, устави се онде, и стаде се окретати и разгледати. Један црквењак, у стихару, приђе му, и замоли га: или да се потруди у олтар, или за певнице, или доле међу нас. Он оде у олтар.

Чим се горе на кору указа Цар, са својом породицом, ђакон изађе, и викну:

— Благослови владико!

И отпоче се служба својим редом.

Певци поју лепо; али што отпеваше: *Ангел вопијаше благодатњеј*, то не ћу заборавити док сам жив. Тај ирмос у тој цркви, и *Христос васкрсе* у цркви Грофа Шеремећева, најдража су ми духовна уживања от кад знам за себе.

Пред свршетак литурђије, уђе међу нас Кнез Ливен, дворски церамонијар, и, лагано, прошапта кроз наше редове:

— Који ће се *лично* представљати Цару, нека изволе за мном!

Изађосмо лагано из цркве; испесмо се на горњи бој. Кроз многе сале прошавши, устависмо се у једној до оне *Ћирибарне*[1].

---

1. Руси веле „янтарна". За ту салу послао је ћирибарну оплату Фридрих Велики Катарини II-ој За то је сада у њој његов споменик.

Digitized by Google

Од гостију, лично су се имали представити Цару ови:

Г. Г. Милан А. Петронијевић, Др Јанко Шафарик, Ја, Стеван Тодоровић, Владан Ђорђевић, и Бугарин Др Богоров.

Г. Г. Ф. Палацки, Др Ригер, Хамерник, Ербен, и Јаков Головацки.

Г. Г. Архимандрит манастира Крке Ковачевић; прота Никола Беговић; Др Ј. Суботић, Поп Кукић; Миша Полит; и Прота Урош Милутиновић.

Г. Г. Др П. Матковић, Јесенски, Смолер, и Дучман.

Нама Србима из Србије израдио је аудијенцију Кнез Горчаков; а гостима из Аустроугарске аудијенција је дата на посредовање аустрйског посланика у Петрограду.

Они други гости пак, који се нису лично представљали Цару, по свршетку службе у цркви, прибрали су се били у сали дворскога позоришта, куда је Цар са Царицом, идући из цркве, прошао, те су га и они видели и поздравили.

У сали, у коју нас уведе Кнез Ливен, застасмо више велике господе, међу којом познах Грофа Толстога и Барона Ливена, о ком је већ била реч.

Кнез Ливен, дворски церемонијар, стаде нас уређивати као војнике, или као ђаке. Најпре викну:

— Депутаты изъ свободной Сербіи!

Ми се одазвасмо.

— Не угодно ли, господа, сюда на первое мѣсто!

Ми се покорисмо, и стадосмо први до врата на која ће ући Цар к нама.

— Болгаринъ Богоровъ! виче Кнез Ливен, загледајући у списак који држи у руци.

Г. Богоров се одазва чак с другога краја сале.

— Не угодно ли сюда; сюда къ Србамъ?

Богаров дође; стаде до нас, и прошапта:

Digitized by Google

— Баш ги хвала, што ме турише при вас!

— Срећа и наша и ваша што вас не одвоје од нас, отшаптах му ја.

После нас Срба из Србије, Кнез Ливен намести Чехе, па онда Србе из Аустроугарске.

Кад нам свима каза где је чије место, онда замоли да станемо у полукруг, онакав какав је млад месец, коме би оба краја била близу двојих врата а средина би му отишла у дубину сале.

Уредивши госте тако по групама, Кнез Ливен се врати к нама Србима, и стаде прозивати свакога поименце, и одређивати где ће ко стати. Прво прозва г. Петронијевића, и замоли га да стане на прво место. Ми узесмо доказивати да је г. Шафарик старији годинама, и да је њему приличније стојати на првом месту.

— Нельзя, господа! вели он: — у Государя имянной списокъ; его перемѣнивать я не смѣю! . .

Ми лепо бесмо удесили: да Шафарик беседом поздрави Цара, а церемонијар нам помете сав рачун!

Кад је све госте уредио, и заказао где ће ко стајати, онда су нека господа, која беху у тој сали, прилазила к нама, и разговарала се по нешто.

На један мах Кнез Ливен, идући на прстима, малко вишим гласом рече:

— Царь идетъ!

Сва она господа у сали, осем нас гостију, прскоше куд који. Ми остасмо, прокашљујући се, и очекујући да видимо човека који влада над 90 милиона људи, и у кога држави никад не залази сунце!

Цар дође с Царицом. Он иђаше лагано. За њима двома иђаху петоро њихове деце, па онда сав двор. Пред Царем, малко у страну, иђаше натрашке Кнез Ливен.

Дошавши пред нас, Цар се устави од прилике према Петронијевићу. Кнез Ливен, већ вичан своме послу. рече:

Digitized by Google

— Господинъ Петроњевичъ!

Цар мало приклони главу, а Петронијевић му се дубоко поклони:

— Вы не въ первой разъ въ Петерсбургѣ? упита Цар.

— Не, Ваше Величанство; био сам још једном.

— Помню, помню! рече Цар, и спреми се да приступи к Шафарику.

— Господинъ Шафарик! вели Кнез Ливен.

— Вы родственикь этого знаменитаго Шафарика? Гдѣ вы воспитивались?

Шафарик исприча где је шта учио, под управом свога *ђадка* (ово он мишљаше да је чисто руски), докле није постао професор у Београду.

Цар се наже даље, а Кнез Ливен викну:

— Господинъ Милешевичъ!

— Милешевичъ, или Милошевичь? упита Цар. Ја се сетих да је моје презиме записано француски; па је отуда та погрешка, за то рекох сам:

— Миличевичъ, Ваше Императорское Величество!

— А вы гдѣ учились по руски? упита он, осмехнувши се.

— Въ Бѣлградѣ, Ваше Величество!

— Впрочемъ, мы хорошо понимаемъ другъ друга, заврши он, и пређе к г. Ст. Тодоровићу, кога пита где се учио? Је ли био у Риму? И још нешто.

Од Стеве оде право к старцу Палацком, па онда к Ригеру, и редом ка сваком од знаменитијих људи.

За Царем је ишла Царица. Жена врло сува, плава, блага. Навлачећи рукавицу на леву руку, она се устави преда мном, и упита:

— Не испугала ли васъ наша зима?

— Нисколько, Ваше Величество, одговорих ја.

— Теперешня весна и у насъ очень позна. . . .

Digitized by Google

За тим је отишла к Палацком, и говорила о Златном Прагу.

Док је Царица, тако, са сваким рекла по неколико речи, дотле је Цар већ био изишао на крај оном полукругу од гостију, па се, у један мах, врати преко сале правце пред нас Србе, и рече:

— Князь Михаилъ былъ у насъ; мнѣ очень пріятно вспомнить объ его пребываніи здѣсь.

За нас ова нова царева реч бејаше тако изненадна, да би смо се могли збунити, да не бејаше Шафарика, који ухвати ту прилику, па развезе ону беседу коју је био раније спремио.

Цар, човек висок, саже се; наслони се на своју сабљу, и врло пажљиво саслуша беседника, па онда рече:

— Я всегда дорого цѣнилъ тѣ чувства которыя питаетъ ко мнѣ сербскій народъ, и старался помагать вамъ. Это не мое личное дѣло; я это получилъ въ наслѣдство отъ блаженной памяти моихъ родителей. Дай Бог, что бы всѣ желанія ваши скоро исполнились. А вы когда выѣхали?

Шафарик, не разабравши ове последње речи, и преумивши да њега пита: кад је дошао у Србију, одговори:

— Двадцатъ пять лѣтъ, Ваше Императорское Величество!

Цар виде да га није разумео, па погледа у мене, и ја рекох:

— Въ концѣ Апрѣля, Ваше Величество!

— Турки были вышли въ то время?

— Вышли совсѣмъ, благодаря Вашему Величеству!

— Бѣлградъ теперь чистъ?

— Чистъ, Ваше Величество!

— Онъ теперь вашъ?

— Нашъ, Ваше Величество!

Digitized by Google

— Я сдѣлалъ что могъ, рече Цар, и малко смигну раменима. — Жалѣю, продужи он: — что погода такъ неблагоприятна для васъ. Здѣсь васъ, быть можетъ, и не угостили какъ слѣдуетъ; но за то въ Москвѣ вы встрѣтите истинное русское гостепріймство.

После тих речи, малко се измаче, маши се левом руком к својој деци, и рече:

— А вотъ мои дѣти!

И, показавши руком на најстаријега, изговори:

— Мой сынъ Владимір!

Велики Кнез Владимир учини корак напред; поклони се он нама; поклонисмо се ми нему.

— Сынъ мои Алексѣй! рече даље, Цар.

Алексије учини што и Владимир.

— Синовья мои: Сергѣй и Павелъ!

И оба детета, лепа као два анђела, макоше напред, поклонише се, и ми им поклоном захвалисмо.

— Дочка моя Марія!

Девојчица учини велики поклон, па се узмаче.

— Старшій сынъ мой, наслѣдникъ, не здѣсь; онъ со снохой уѣхалъ за границу. . .

Иза тога, један од царевића приђе к нама, и разбираше за некога Србина Атанацковића, официра: жељаше знати: је ли родом из Србије, или из друге које покрајине српске?

Дотле и Царица, идући лагано, и разговарајући се са сваким по нешто, већ се бејаше примакла крају онога полукруга. Цар погледа по гостима, поклони се главом, и рече:

— До свиданья, Господа!

Изговоривши то, крупним корацима пређе преко сале к Царици, узе је под руку, и одоше даље кроза сале.

За њима следоваху деца њихова, и сав онај свет који их је пратио из цркве.

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

— Я сдѣлалъ что могъ, рече Цар, и малко смигну раменима. — Жалѣю, продужи он: — что погода такъ неблагоприятна для васъ. Здѣсь васъ, быть можетъ, и не угостили какъ слѣдуетъ; но за то въ Москвѣ вы встрѣтите истинное русское гостепріимство.

После тих речи, малко се измаче, маши се левом руком к својој деци, и рече:

— А вотъ мои дѣти!

И, показавши руком на најстаријега, изговори:

— Мой сынъ Владимір!

Велики Кнез Владимир учини корак напред; поклони се он нама; поклонисмо се ми њему.

— Сынъ мои Алексѣй! рече даље, Цар.

Алексије учини што и Владимир.

— Синовья мои: Сергѣй и Павелъ!

И оба детета, лепа као два анђела, макоше напред, поклонише се, и ми им поклоном захвалисмо.

— Дочка моя Марія!

Девојчица учини велики поклон, па се узмаче.

— Старшій сынъ мой, наслѣдникъ, не здѣсь; онъ со снохой уѣхалъ за границу. . .

Иза тога, један од царевића приђе к нама, и разбираше за некога Србина Атанацковића, официра: жељаше знати: је ли родом из Србије, или из друге које покрајине српске?

Дотле и Царица, идући лагано, и разговарајући се са сваким по нешто, већ се бејаше примакла крају онога полукруга. Цар погледа по гостима, поклони се главом, и рече:

— До свиданья, Господа!

Изговоривши то, крупним корацима пређе преко сале к Царици, узе је под руку, и одоше даље кроза сале.

За њима следоваху деца њихова, и сав онај свет који их је пратио из цркве.

Digitized by Google

Цар Александар је врло висока раста; осушан; плав; а прилично космат: његове плаве очи изражавају необичну благост срца; говори лепо; глас му је као мало нејасан; држи се просто; на себи имаше уланску униформу. Кад му који што говори, он се подбочи на сабљу, сагне се појаче, јер је висока стаса, и пажљиво слуша што му се говори.

На Царици беше хаљина од тешке свиле, без многога кићења. И другога накита не видех на њој. А и какав јој накит може бити лепши од оне онако красне деце?

Кад Цар већ оде, Кнез Ливен рече нама да је обичај, да они који се Цару представљају, окусе хлеба и соли у царској кући!

Како већ беше превалило по дне, не верујем да је икоји од нас био томе противан.

Одведоше нас у трпезарију, и посадише нас за готову совру. Пива и јестива не ћу описивати: све је царско! Али једно ваља да поменем: за тим доручком нас су служили Арапи, црни као угљен. Они носе црвену униформу, и на глави чалме од беле амедије. Сви говоре руски врло добро.

После тога доручка, разгледасмо собе, у којима је боравила Царица Катарина II, и собе Александра I. Овоме цару стоји још постеља на којој је спавао; стоје му чизме, бријачице—све како је било за његовог живота.

Показаше нам и собу, у којој се је, рекоше нам, родио Цар Никола.

Силазећи низа степене на доњи бој, видех момка који ми рашири да обучем горњи капут који сам скинуо и предао још пред црквеним вратима. И другима гостима бише понуђене хаљине, које су били оставили улазећи у

Digitized by Google

цркву. Видећи то, рекох да овде ни оштри Деда Нестор не би могао викати:

—Земля наша богата, до порядка нѣтъ въ ней!

Овде баш има реда!

После свега тога, седосмо у железничке пресеке, и вратисмо се у Петроград, у *Белви*.

У вече бесмо у *Маријинском Театру*, и гледасмо *Смрт Ивана Грознога*, од Грофа Толстога. Позориште дивно; трупа обучена; костими богати; а само дело, сам спис, чини ми се да је, где где, без довољне радње. Тек ипак гледа се врло радо. Гледајући оно вече шта ради Иван Грозни, ја сам се чудио да он у многим сценама врло личи на неке људе из наше историје.

Ево једне сцене:

Ивану се дотужало царовати; учинила му се тешка владалачка круна, па је зажелео потражити одмора под духовничком камилавком. За то, једнога дана, сазове све своје дворане, и, пред њима, падне на колена, »удари челом«, и запишти:

— Бојари моји! Ја сам се о свакога вас огрешио: једном сам убио оца, другом обесио брата, трећем узео кућу, а четвртом учинио другу неку неправду—него опростите ми, молим вас, опростите ми, од свег срца!

Бојари, људи практични, вични ћуди свога господара, ћуте и гледе; боје се да се што не крије иза те маске; али младић један, не могавши трпети цара на коленима, викну:

—Господару, надо наша? Зар ми теби да праштамо? Ти си Цар наш. . . .

— Умукни, пасиј сине, цикну Грозни: — кад ти се каже: »Опрости«! Опроштај, а нѣ тандарај које шта! . . .

Сцена је са свим така, а у речима може бити а је нешто изостало: нисам могао све упамтити!

Digitized by Google

Ђенерал
у Гро

13 М
лица из П
похођана и
данат у Т
Иза
суди по и
времена.
Око
министру
него је, у
А. Д. Б
Гро
може по
— Е
Дмитријевиц
ни руски у
који други
На ово
лежити.
Ђенерал
словенским зем
Кнезовима Мо
ьима та здрав
— Ал
легрвантс
грађан

Digitized by Google

Од гостију, лично су се имали представити Цару ови:

Г. Г. Милан А. Петронијевић, Др Јанко Шафарик, Ја, Стеван Тодоровић, Владан Ђорђевић, и Бугарин Др Богоров.

Г. Г. Ф. Палацки, Др Ригер, Хамерник, Ербен, и Јаков Головацки.

Г. Г. Архимандрит манастира Крке Ковачевић; прота Никола Беговић; Др Ј. Суботић, Поп Кукић; Миша Полит; и Прота Урош Милутиновић.

Г. Г. Др П. Матковић, Јесенски, Смолер, и Дучман.

Нама Србима из Србије израдио је аудијенцију Кнез Горчаков; а гостима из Аустроугарске аудијенција је дата на посредовање аустрйског посланика у Петрограду.

Они други гости пак, који се нису лично представљали Цару, по свршетку службе у цркви, прибрали су се били у сали дворскога позоришта, куда је Цар са Царицом, идући из цркве, прошао, те су га и они видели и поздравили.

У сали, у коју нас уведе Кнез Ливен, застасмо више велике господе, међу којом познах Грофа Толстога и Барона Ливена, о ком је већ била реч.

Кнез Ливен, дворски церемонијар, стаде нас уређивати као војнике, или као ђаке. Најпре викну:

— Депутаты изъ свободной Сербіи!

Ми се одазвасмо.

— Не угодно ли, господа, сюда на первое мѣсто!

Ми се покорисмо, и стадосмо први до врата на која ће ући Цар к нама.

— Болгаринъ Богоровъ! виче Кнез Ливен, загледајући у списак који држи у руци.

Г. Богоров се одазва чак с другога краја сале.

— Не угодно ли сюда; сюда къ Србамъ?

аров дође; стаде до нас, и прошапта:

Digitized by Google

Ђенерал Кауфман — »Мировој Суд« — Ручак у Грофа Толстога. — Поздрави Кнезовима Михаилу и Николи.

13 Маја примасмо у гостионици походе од разних лица из Петрограда, и из других места руских. Од тих похођана најдуже у нас оста ђенерал Кауфман, команданат у Ташкенду.

Иза тога, бесмо у *Мировом Суду*, и видесмо како се суди по новом поступку, који је усвојен пре кратког времена.

Око 5 сахата одосмо на ручак Грофу Толстому, министру просвете. Госпођа домаћица није била дома, него је, умољена, домаћичко место заузимала Грофиња А. Д. Блудова.

Гроф Толстој, у лепој шали, причаше нам како време може по некога оштро да каштигује.

— Ево видите, вељаше он, смешећи се: — Антонина Дмитријевна (Грофиња Блудова), у младости, није хтела ни руски учити, а данас јој је дошло да пожали што и који други словенски језик не зна«.

На овом ручку догоди се нешто што треба забележити.

Ђенерал Ковалевски, који је путовао по јужним словенским земљама, и писао нешто о Црној Гори, наздрави Кнезовима Михаилу и Николи. За тим жељаше да се њима та здравица одмах јави телеграфом.

— Али, настави старац: — кад не можемо да им телеграфишемо ни руски ни српски, онда да им не телеграфишемо ни немачки, него бар француски!

— А што не можете руски или српски? упитах ја оне Русе који беху око мене.

— Телеграф не прима депеше за туђе земље, писане руски, одговорише ми.

Digitized by Google

— А ја сам, рекох им: — овде, у Петрограду добио, депешу из Београда од куће. Та је депеша писана српски, само латиницом.

— Не може бити!

Ја им показах депешу.

Кнезовима се телеграфиса француски; али мени многи онде говораху да нису знали да се може послати и руска депеша, само кад се напише латиницом! . . .

Аудијенција у Цара Александра II.

Кнез Горчаков, како нам је обрекао, тако је и учинио: јавио нам је, да ће нас Н. В. Цар примити 14 Маја, после службе Божје, у Царском Селу.

14 Маја бејаше облачно; хладно. Ми седосмо на железницу, после јутрењега чаја у *Белвију*, и, за нешто више од пола сахата, стигосмо у *Царско Село*, које има 14 хиљада душа.

Царско село је на 25 километара к југу од престонице. У почетку је то било једно просто село. Године 1744 Царица Јелисавета сазида ту царски дворац. Тај дворац увећа и богато украси Царица Катарина II, која врло миловаше ту боравити. Данас је Царско Село читава варош, која чак има и неку индустрију. На северо-запад од Дворца, на брегу, 74 метра високу, опсерваторија је *Пулково*, преко које удара руски полудневак (меридијан). У овој опсерваторији има телескоп, који је за њу начињен у Кембрицу, близу Бостона, и који је ваљда највећи за данас на свету.

На железничкој станици, у Царском Селу, нас чекаху дворска кола. Кочијаши и ћирице беху у црвеној чоси, ишарани златним галонима. Нас прихватише, и, по

Digitized by Google

двојицу, посадише у каруце атлазом постављене, па нас тако повезоше у двор.

Тај дан бејаше недеља. У цркви се спремала служба, после које Цар ће нас примити. Ми одосмо у цркву, која је спојена с дворцем. Црква није велика, али је необично лепа, светла, и мила унутрашњошћу својом. Поп и ђакон обучени; двери отворене: чека се да се горе, на кору, јави Цар, па да се почне служба. Од богомољаца нико не стоји на средини цркве, него или за певницама, или доле под кором. Један од наших другова, П. М. У. М., оде до половине цркве, устави се онде, и стаде се окретати и разгледати. Један црквењак, у стихару, приђе му, и замоли га: или да се потруди у олтар, или за певнице, или доле међу нас. Он оде у олтар.

Чим се горе на кору указа Цар, са својом породицом, ђакон изађе, и викну:

— Благослови владико!

И отпоче се служба својим редом.

Певци поју лепо; али што отпеваше: *Ангел вопијаше благодатњеј*, то не ћу заборавити док сам жив. Тај ирмос у тој цркви, и *Христос васкрсе* у цркви Грофа Шеремећева, најдража су ми духовна уживања от кад знам за себе.

Пред свршетак литурђије, уђе међу нас Кнез Ливен, дворски церамонијар, и, лагано, прошапта кроз наше редове:

— Који ће се *лично* представљати Цару, нека изволе за мном!

Изађосмо лагано из цркве; испесмо се на горњи бој. Кроз многе сале прошавши, устависмо се у једној до оне *Ћирибарне*[1].

---

1. Руси веле „янтарна". За ту салу послао је ћирибарну оплату Фридрих Велики Катарини II-ој За то је сада у њој његов споменик.

Digitized by Google

Од гостију, лично су се имали представити Цару ови:

Г. Г. Милан А. Петронијевић, Др Јанко Шафарик, Ја, Стеван Тодоровић, Владан Ђорђевић, и Бугарин Др Богоров.

Г. Г. Ф. Палацки, Др Ригер, Хамерник, Ербен, и Јаков Головацки.

Г. Г. Архимандрит манастира Крке Ковачевић; прота Никола Беговић; Др Ј. Суботић, Поп Кукић; Миша Полит; и Прота Урош Милутиновић.

Г. Г. Др П. Матковић, Јесенски, Смолер, и Дучман.

Нама Србима из Србије израдио је аудијенцију Кнез Горчаков; а гостима из Аустроугарске аудијенција је дата на посредовање аустрйског посланика у Петрограду.

Они други гости пак, који се нису лично представљали Цару, по свршетку службе у цркви, прибрали су се били у сали дворскога позоришта, куда је Цар са Царицом, идући из цркве, прошао, те су га и они видели и поздравили.

У сали, у коју нас уведе Кнез Ливен, застасмо више велике господе, међу којом познах Грофа Толстога и Барона Ливена, о ком је већ била реч.

Кнез Ливен, дворски церемонијар, стаде нас уређивати као војнике, или као ђаке. Најпре викну:

— Депутаты изъ свободной Сербіи!

Ми се одазвасмо.

— Не угодно ли, господа, сюда на первое мѣсто!

Ми се покорисмо, и стадосмо први до врата на која ће ући Цар к нама.

— Болгаринъ Богоровъ! виче Кнез Ливен, загледајући у списак који држи у руци.

Г. Богоров се одазва чак с другога краја сале.

— Не угодно ли сюда; сюда къ Србамъ?

Богаров дође; стаде до нас, и прошапта:

Digitized by Google

— Баш ги хвала, што ме турише при вас!

— Срећа и наша и ваша што вас не одвоје од нас, отшаптах му ја.

После нас Срба из Србије, Кнез Ливен намести Чехе, па онда Србе из Аустроугарске.

Кад нам свима каза где је чије место, онда замоли да станемо у полукруг, онакав какав је млад месец, коме би оба краја била близу двојих врата а средина би му отишла у дубину сале.

Уредивши госте тако по групама, Кнез Ливен се врати к нама Србима, и стаде прозивати свакога поименце, и одређивати где ће ко стати. Прво прозва г. Петронијевића, и замоли га да стане на прво место. Ми узесмо доказивати да је г. Шафарик старији годинама, и да је њему приличније стојати на првом месту.

— Нельзя, господа! вели он: — у Государя имянной списокъ; его перемѣнивать я не смѣю! . .

Ми лепо бесмо удесили: да Шафарик беседом поздрави Цара, а церемонијар нам помете сав рачун!

Кад је све госте уредио, и заказао где ће ко стајати, онда су нека господа, која беху у тој сали, прилазила к нама, и разговарала се по нешто.

На један мах Кнез Ливен, идући на прстима, малко вишим гласом рече:

— Царь идетъ!

Сва она господа у сали, осем нас гостију, прскоше куд који. Ми остасмо, прокашљујући се, и очекујући да видимо човека који влада над 90 милиона људи, и у кога држави никад не залази сунце!

Цар дође с Царицом. Он иђаше лагано. За њима двома иђаху петоро њихове деце, па онда сав двор. Пред Царем, малко у страну, иђаше натрашке Кнез Ливен.

Дошавши пред нас, Цар се устави од прилике према Петронијевићу. Кнез Ливен, већ вичан своме послу. рече:

Digitized by Google

— Господинъ Петроньевичъ!

Цар малко приклони главу, а Петронијевић му се дубоко поклони:

— Вы не въ первой разъ въ Петерсбургѣ? упита Цар.

— Не, Ваше Величанство; био сам још једном.

— Помню, помню! рече Цар, и спреми се да приступи к Шафарику.

— Господинъ Шафарик! вели Кнез Ливен.

— Вы родственикь этого знаменитаго Шафарика? Гдѣ вы воспитивались?

Шафарик исприча где је шта учио, под управом свога *ђадка* (ово он мишљаше да је чисто руски), докле није постао професор у Београду.

Цар се наже даље, а Кнез Ливен викну:

— Господинъ Милешевичъ!

— Милешевичъ, или Милошевичь? упита Цар. Ја се сетих да је моје презиме записано француски; па је отуда та погрешка, за то рекох сам:

— Миличевичъ, Ваше Императорское Величество!

— А вы гдѣ учились по руски? упита он, осмехнувши се.

— Въ Бѣлградѣ, Ваше Величество!

— Впрочемъ, мы хорошо понимаемъ другъ друга, заврши он, и пређе к г. Ст. Тодоровићу, кога пита где се учио? Је ли био у Риму? И још нешто.

Од Стеве оде право к старцу Палацком, па онда к Ригеру, и редом ка сваком од знаменитијих људи.

За Царем је ишла Царица. Жена врло сува, плава, блага. Навлачећи рукавицу на леву руку, она се устави преда мном, и упита:

— Не испугала ли васъ наша зима?

— Нисколько, Ваше Величество, одговорих ја.

— Теперешня весна и у насъ очень позна. . . .

Digitized by Google

За тим је отишла к Палацком, и говорила о Златном Прагу.

Док је Царица, тако, са сваким рекла по неколико речи, дотле је Цар већ био изишао на крај оном полукругу од гостију, па се, у један мах, врати преко сале правце пред нас Србе, и рече:

— Князь Михаилъ былъ у насъ; мнѣ очень пріятно вспомнить объ его пребываніи здѣсь.

За нас ова нова царева реч бејаше тако изненадна, да би смо се могли збунити, да не бејаше Шафарика, који ухвати ту прилику, па развезе ону беседу коју је био раније спремио.

Цар, човек висок, саже се; наслони се на своју сабљу, и врло пажљиво саслуша беседника, па онда рече:

— Я всегда дорого цѣнилъ тѣ чувства которыя питаетъ ко мнѣ сербскій народъ, и старался помагать вамъ. Это не мое личное дѣло; я это получилъ въ наслѣдство отъ блаженной памяти моихъ родителей. Дай Бог, что бы всѣ желанія ваши скоро исполнились. А вы когда выѣхали?

Шафарик, не разабравши ове последње речи, и преумивши да њега пита: кад је дошао у Србију, одговори:

— Двадцатъ пять лѣтъ, Ваше Императорское Величество!

Цар виде да га није разумео, па погледа у мене, и ја рекох:

— Въ концѣ Апрѣля, Ваше Величество!

— Турки были вышли въ то время?

— Вышли совсѣмъ, благодаря Вашему Величеству!

— Бѣлградъ теперь чистъ?

— Чистъ, Ваше Величество!

— Онъ теперь вашъ?

— Нашъ, Ваше Величество!

Digitized by Google

— Я сдѣлалъ что могъ, рече Цар, и малко смигну раменима. — Жалѣю, продужи он: — что погода такъ неблагоприятна для васъ. Здѣсь васъ, быть можетъ, и не угостили какъ слѣдуетъ; но за то въ Москвѣ вы встрѣтите истинное русское гостепріймство.

После тих речи, малко се измаче, маши се левом руком к својој деци, и рече:

— А вотъ мои дѣти!

И, показавши руком на најстаријега, изговори:

— Мой сынъ Владимір!

Велики Кнез Владимир учини корак напред; поклони се он нама; поклонисмо се ми њему.

— Сынъ мои Алексѣй! рече даље, Цар.

Алексије учини што и Владимир.

— Синовья мои: Сергѣй и Павелъ!

И оба детета, лепа као два анђела, макоше напред, поклонише се, и ми им поклоном захвалисмо.

— Дочка моя Марія!

Девојчица учини велики поклон, па се узмаче.

— Старшій сынъ мой, наслѣдникъ, не здѣсь; онъ со снохой уѣхалъ за границу. . .

Иза тога, један од царевића приђе к нама, и разбираше за некога Србина Атанацковића, официра: жељаше знати: је ли родом из Србије, или из друге које покрајине српске?

Дотле и Царица, идући лагано, и разговарајући се са сваким по нешто, већ се бејаше примакла крају онога полукруга. Цар погледа по гостима, поклони се главом, и рече:

— До свиданья, Господа!

Изговоривши то, крупним корацима пређе преко сале к Царици, узе је под руку, и одоше даље кроза сале.

За њима следоваху деца њихова, и сав онај свет који их је пратио из цркве.

Digitized by Google

Цар Александар је врло висока раста; осушан; плав; а прилично космат: његове плаве очи изражавају необичну благост срца; говори лепо; глас му је као мало нејасан; држи се просто; на себи имаше уланску униформу. Кад му који што говори, он се подбочи на сабљу, сагне се појаче, јер је висока стаса, и пажљиво слуша што му се говори.

На Царици беше хаљина од тешке свиле, без многога кићења. И другога накита не видех на њој. А и какав јој накит може бити лепши од оне онако красне деце?

Кад Цар већ оде, Кнез Ливен рече нама да је обичај, да они који се Цару представљају, окусе хлеба и соли у царској кући!

Како већ беше превалило по дне, не верујем да је икоји од нас био томе противан.

Одведоше нас у трпезарију, и посадише нас за готову совру. Пива и јестива не ћу описивати: све је царско! Али једно ваља да поменем: за тим доручком нас су служили Арапи, црни као угљен. Они носе црвену униформу, и на глави чалме од беле амедије. Сви говоре руски врло добро.

После тога доручка, разгледасмо собе, у којима је боравила Царица Катарина II, и собе Александра I. Овоме цару стоји још постеља на којој је спавао; стоје му чизме, бријачице—све како је било за његовог живота.

Показаше нам и собу, у којој се је, рекоше нам, родио Цар Никола.

Силазећи низа степене на доњи бој, видех момка који ми рашири да обучем горњи капут који сам скинуо и предао још пред црквеним вратима. И другима гостима бише понуђене хаљине, које су били оставили улазећи у

Digitized by Google

цркву. Видећи то, рекох да овде ни оштри Деда Нестор не би могао викати:

—Земля наша богата, до порядка нѣтъ въ ней!

Овде баш има реда!

После свега тога, седосмо у железничке пресеке, и вратисмо се у Петроград, у *Белви*.

У вече бесмо у *Маријинском Театру*, и гледасмо *Смрт Ивана Грознога*, од Грофа Толстога. Позориште дивно; трупа обучена; костими богати; а само дело, сам спис, чини ми се да је, где где, без довољне радње. Тек ипак гледа се врло радо. Гледајући оно вече шта ради Иван Грозни, ја сам се чудио да он у многим сценама врло личи на неке људе из наше историје.

Ево једне сцене:

Ивану се дотужало царовати; учинила му се тешка владалачка круна, па је зажелео потражити одмора под духовничком камилавком. За то, једнога дана, сазове све своје дворане, и, пред њима, падне на колена, »удари челом«, и запишти:

— Бојари моји! Ја сам се о свакога вас огрешио: једном сам убио оца, другом обесио брата, трећем узео кућу, а четвртом учинио другу неку неправду—него опростите ми, молим вас, опростите ми, од свег срца!

Бојари, људи практични, вични ћуди свога господара, ћуте и гледе; боје се да се што не крије иза те маске; али младић један, не могавши трпети цара на коленима, викну:

—Господару, надо наша? Зар ми теби да праштамо? Ти си Цар наш. . . .

— Умукни, пасиј сине, цикну Грозни: — кад ти се каже: »Опрости«! Опроштај, а нѐ тандарај које шта! . . .

Сцена је са свим така, а у речима може бити а је нешто изостало: нисам могао све упамтити!

Digitized by Google

Један преслан ручак. — Полазак у Москву.

15 Маја беше уречено да пођемо пут Москве. За то је ручак био приређен у *Белвију*, у 2 часа по по дне.

Ручак бејаше обилан: свега доста, и сланога и масногa. Само један брат пређе меру, па пресоли сласт!

Здравице су говорили: старац Палацки, Ригер, Браунер, и Ценова. Сви су беседници захваљивали Петрограду за толику гостољубивост. И бесмо сви весели, сви задовољни, сви радосни. На један мах истаче се некакав ђенерал Ивањицки, стаде на столицу: да боље буде виђен и чувен, и поче доказивати потребу да се оваки састанци држе чешће. Против тога не беше нико, особито у оваком расположењу; али он оде даље, и узвикну:

— Однимъ вы солнцемъ грѣетеся вси, однимъ бы языкомъ говорить вамъ всѣмъ!

Гости многи и не разумеше смисао речима овим, а који год разумеше, тима свима стаде залогај у грлу!

Многи паметни Руси, опазивши утицај тих речи, навалише успокојавати нас, и доказивати да је беседник претерани руски родољуб, који врло често не зна шта говори. . . . .

Око 5 часова после по дне, седосмо у пресеке, и полетесмо пут Белокамене Москве!

Већ од Петрограда, московски изасланици узеше на се бригу да нас, у путу, нуде свакојаким понудама!

Од Петрограда до Москве

Из Петрограда беше се удружио с нама један поп из Новгорода, који се срђаше на Москву што је, вељаше он, отела Новгороду његово *вечско звоно* (вѣчевой колоколъ), и зваше нас у Новгород, да видимо, како он вељаше, колевку руске државе. Наравно, да му нисмо

Digitized by Google

могли учинити по вољи. Он нас остави негде на реци Волкову, а та река бејаше се разлила као какво море.

Ту сву ноћ нисмо путовали, јер беше дошао глас, да се пред нама, на железници, нешто догодило (Један воз је искочио из колосека, и задрљо у другу пругу). Ноћили смо на станици која се зове *Вишеречка.*

16 Маја, у 8 часова у јутру, пођосмо даље.

Кад бесмо према вароши Твери, влак се устави, а ту нам је општина тверска припремила ручак. Варош Твер остаје лево од железнице; она има око 38 хиљада душа. Тверци и Московци још нису заборавили старо своје предеоно надметање.

На ручку у Твери било је опет доста здравица; али сам се ја већ више бојао од њих, него што сам им се радовао.

Железница од Петрограда до Москве, која се зове Николина (Николаевская) иде са свим право, и већином кроз места пуста, не ударајући правце ни на једну варош. И сама Твер остаје јој прилично на страни. Кад се ми томе чудисмо, рече нам неко од Руса, да је правина тој линији постала овако:

— Нису могли министри да се сложе, на која места да удари та железница, па се грађење протезало дуго. Цару Николи то се досади, узме лењир и плајваз; нађе на карти Петроград и Москву, и од једне столице до друге повуче праву линију, рекавши:

—Быть по сему!

И по тој линији и начињена је железница!

У Москву приспесмо око $11^1/_2$ сахата ноћу. На станици нас дочека тако много света, да се у мало не погушисмо. Од страшне вике: Ура! Слава! Живео! проламаше се небо, а нама већ беху уши заглухнуле. Г. Суботић имаше уза се синчића, кога је водио да остави у

Digitized by Google

школи у Русији. Дете се држало уз оца и ујака г. М. Полита. Кад се светина на станици стиште, дете запомага:

— Јаој, ујко, удавише ме!

— Богме и ујки пуцају кости! одговори Полит.

Ја сам молио и преклињао руски да нас пусте, док се један, мислећи да сам Рус, издера:

— Гостямъ дорогу, а вы при чемъ здѣсь?

Онда ја почех *српски* кумити, докле се докотурах до кола.

Московски кмет, Кнез Шчербатов, поднесе хлеб и со архимандриту Ковачевићу.

Са станице нас одвезоше у Гостионицу *Кокорева*, у Замоскворечју, баш према Кремљу.

Г. Петронијевић, ја, и г. Владан Ђорђевић бесмо смештени у соби 113-ој, и наместисмо се врло лепо.

Одмах нам дођоше на добродошлицу: Старац Мих. П. Погодин, Ив. Ср. Аксаков, и мој давнашњи познаник А. Кошелев, бивши уредник »*Руске Беседе*«.

Овај последњи одмах ме позва на ручак сутра у 5 сахата.

Вечера господска чекала нас је готова; једосмо и писмо по вољи; и опет говорише: Мих. П. Погодин, Суботић, Ригер, Палацки, и још неки од Руса, али већ бејаше тако доцкан, и ми толико уморни, да смо једва чекали да се спустимо у постељу.

Москва

Најпре да речем неколико речи о самој Москви, пређашњој столици руске царевине, а после ћу испричати из дана у дан што смо видели у њој.

Москва, друга или, правије рећи, прва престоница Русије, и по географији, заузима праву средину Јевропске

Digitized by Google

Русије. Она није ни на какој великој води, јер речица Москва, која се вијуга кроз варош, носи само мале лађице и сплавове; али, находећи се готово у равни, Москва има лак саобраћај с рекама: Волгом, Оком, Доном и Дњепром. Москва није доста стара, да буде толико »света« колико Кијево, али је она бар за Велико—Русију »*Белокаменаја Матушка Москва*«. У осталом, и по својим самим становницима, бар по великом броју породица које владају, Москва припада свој Русији.

Ево, у неколико речи, плана вароши Москве. У средини је *Кремаљ*, неправилан троугао, с високим зидом, и *Китај Город*, на северној страни реке Москве. Око Китај-города, обавија се део који се зове *Бели Город*. Сад настаје један булевар, који заузима три четвртине круга, и који се крајевима својима наслања на леву обалу Москве. После овога булевара обавија се *Земљани Город*, где су некад живели занаџије и сиротиња.

Од краја прошлога века, та је Земљана Варош окружена једном широком улицом, засађеном дрвећем и баштама. Та улица опкољава целу целциту варош, и може имати дужине око 16 километара.

Даље, иза овога булевара, настају предграђа. Простор који заузима Москва имаће више од 100 четвероугаоних километара. Само су на том великом простору куће растркане или су опкољене великим баштама. На тај начин Москва би се могла хвалити својим јавним здрављем, јер има доста згоде да обилује чистим ваздухом. Али у многих кућа сутерени су у земљи, и толико су влажни да, по уверавању статистичара, у Москви више умире него што се рађа[1]. Али кад се гледа из далека, те се не виде таке тајне невоље, Москва је необично лепа с

[1] Élisée Reclus. V 718.

Digitized by Google

небројеним звонарама на својих 360 цркава (пословица вели, да их има четрест пута четрест).

Најлепше је гледати Москву с Врабећега Брега (Воробѣвые Горы).

Кремаљ је град, у ком су главне цркве, манастири, двори, и касарне; на тај начин, он је по најпре споменик руске монархије: из њега су излазили укази Московскога Цара, из њега је црква давала своје заповести. Ко год улази унутра, на *Спасовска Врата*, мора скинути капу. На средини Кремља кула је *Иван Велики* коју године 1600 зида Борис Годунов; висока је 81 метар: она се толико поштује да ће стари Рус, кад је, из далека угледа, идући к Москви, пасти ничице и поклонити јој се, као слици Отаџбине своје. Уз ту кулу, на особитој подини, стоји прсло големо »Цар-звоно«, тешко 200 тона. У оближњој ту цркви крунишу се Цареви. Неколике зграде од царскога дворца необично су лепе, и стилом својим подсећају на Дуждову палату у Млецима и на дворце у Хиндустану. У једној су палати драгоцености; у палати Синодској, библиотека је у којој има докумената који су једини, и рукописа који су бесцено благо. Арсенал има оружја на 100.000 људи. Има један нарочити музеј, и један чудовишни топ који се зове *Цар над топовима*. »Москва је особито славна, вели несташни Херцен: — што има звоно које не звони, и топ који не пуца«. Ово је тај топ.

У Китај-Городу многи су врло интересни споменици, као што је кућа Романових, пре него што су сели на царски престо; стари манастири; али најинтересније што је то је уза сами Кремаљ, на једном крају Црвене Пијаце. То је црква *Василије Блажени*. Грађевина је та дигнута око половине шеснаестог века, под Иваном Грозним. Њу је градио протомајстор Италијанац; њој друге у свету нема. Види се и на овој грађевини она поноситост московска

Digitized by Google

која је зидала Ивана Великога, салила »*Цара звонима*«, ч »Цара топовима«. Црква Василија Блаженога у главном је стила византиског, као што и подобава цркви, али је она ипак са свим московска. Ма колико да је чудна ова црква, гледалац не може ласно да одвоји очи од ње: толико му се мили гледати је. Близу те цркве, према Спасовским Вратима, стоји *Гостиној Двор*, у ком је хиљада дућана; па споменик Минину и Пожарском, који су избавили Москву од Пољака 1613.

Ван Кремља и ван Китај-Города, споменика је све мање што се иде даље од средине; али за то су сви научни и университетски заводи у *Белој Вароши*. Онамо је университет, подигнути 1755, који има богатство у својим библиотекама и збиркама; и који има више ђака него икоји други у царевини;[1] онамо је опсерваторија; зоолошка башта; ботаничка башта — које све зависе од университета. Близу университета је зграда за музеј у коме су збирке живописа старога и новога; послови резачки, и једна библиотека по својим документима китајским и манчушким једина у Јевропи, и чувена етнографска галерија Дашковљева, у којој обучене слике представљају типове свих племена у Русији. Москва нема толико великих стручних школâ колико их има Петроград, али их има више него икоја друга губернйска варош, и још две стотине младића у њој уче источне језике у заводу Лазаревом.

Права столица велико-руска, Москва је у једно престоница староверцима, поповцима и беспопозцима. Москва је место рођења Пушкину, коме је скоро дигнут споменик, Лермонтову, и Херцену.

---

1. Професора 106; ђака 1568; школски буџет за 1878: 491.383 рубље; библиотека са 155.000 свезака.

Digitized by Google

Москва је и индустрији престоница. Од половине овога века у њој има већ на 650 радионица са 40.000 посленика којих радови износе на стотину милиона динара. Увоз годишњи представља вредност од 400 милиона. Од паркова око Москве најлепши су: *Соколници*, на северо-исток од вароши, и шума на северо-западу, где се находи дворац *Петровски*.

17 Маја, Руси нас поведоше, да нам покажу што је вредније да се види у Москви. Најпре одосмо у *Успенску цркву*, у Кремљу, у којој се крунишу руски цареви; и у којој су гробови руских владалаца до Петра Великога[1]; у цркву *Благовештенску*, и у манастир *Чудов*.

Под кулом »Иваном Великим«, на лепој подини, гледасмо оно прсло звоно, које се зове, као што рекох мало пре, *Цар Звонима*, а мало даље: *Цара Топовима*, (топ грдосију).

С куле пак разгледасмо дивну панораму коју представља Москва, раширивши се свуда око Кремља.

Из Кремља одосмо московскому ђенералном губернатору Кнезу Долгорукому, који нас прими врло љубазно, угости сваким понудама, и марљиво распитива за наше земље и за живљење нашега народа на дому.

Од Долгорукога, одосмо московском живом светитељу, митрополиту Филарету. Нас је свуд водио Кнез Шчербатов, московска глава. Кад се приближисмо кући, у којој седи митрополит, Кнез замоли све који пуше, да би потулили цигаре, и да једну рукавицу с руке скину, приступајући к Святителю!

Старац је већ као сенка. Једва ноге држе слабачко му старачко тело, али му из очију још сија душа крепка

1. У Успенској цркви, на моју молбу, показаше ми, у југозападном крају, иза гробова владалачких, гроб митрополита *Кипријана Србина*, који је дуже време управљао руском црквом.

Digitized by Google

и светла! Тихо, како и приличи старости и чину му, он нас прими и поздрави речма:

— Благословен Бог и Господ наш Исус Христос, који походи сиромашно поцепано човечанство, итд.[1]

За тим је с главнијима између гостију променио по неколико речи свети старац, и тада смо му се поклонили и отишли.

После закуске, бесмо у *Изложби*, рад које смо управо и дошли. Разгледасмо је сву. Српско одело још не беше обучено на манекене, него свака хаљина беше обешена да се види. И фотографске слике беху изложене гледању. Похођана бејаше множина!

У 5 часова одох на ручак своме старом познанику (преко писама) г. Ал. Кошељеву. Ту беху: г.г. Палацки отац и син, Ригер, Језбера, Ербен, Суботић, и још неколико других. Домаћин и домаћица, и њихова ћи и зет, трођаху се да нас удворе и угосте што се може срдачније. Ми сви бесмо необично задовољни и весели. Г. Ригер потанко причаше колико су Немци Чехе притисли, и колико се труда и добре воље иште данас од ових последњих да се отргну испод духовног немачког јарма. »Ми смо само рођењем Чеси, вељаше он: — а васпитањем са свим смо Немци. И тек, дошавши у зреле године, ваља нам се преваспитавати у оно што смо«! . . . .

---

18 Маја, бесмо у университету, где се било састало 18 разних учених друштава, и из свакога друштва по беседник је беседио на том скупу. Да не беше преко мере дуго, ово би била права духовна гозба. Нама Србима беше пријатно чути имена Срба који су на разним

---

1. Глед. Всероссійская выставка итд. стр. 255.

Digitized by Google

културним пољима у Русији заслужили да се захвално помињу.

Од гостију, старац Палацки, у мало речи, похвали оне који су радом својим будили мисао словенскога сродства.

Г. М. Полит, у подужој беседи, хвали српску просвету у XIV веку. За доказ помену *Душанов Законик.* и *народне песме.* Г. Полит говори с осећањем, а млад је и леп на очи човек, па је саслушан с пажњом и одобравањем.

Најпосле, кор певача отпева: »*Тебе Бога хвалим*« И тиме се ова свечаност сврши.

После тога, дође к мени г. М. Милошевић, бивши руски конзул у Београду (од 1856—1860), и замоли мене, Шафарика, Суботића и Полита да будемо његови гости. И тако с њиме ручасмо у гостионици коју Руси пишу: Д ю с о.

Милошевић и као Србин, и као човек који је живео у Београду, интересоваше се за наше ствари, и распитиваше за најмање ситнице!

После ручка, бесмо у *Великом Театру.* Не само да је зграда нова, велика и лепа, него је намештај богат већ до раскоштва. Неки московци тврде да у свету нема позоришта с тако богатим намештајем и украсима, а неки допуштају првенство још само неком позоришту у Лондону. Ја не могох бити судија ни једнима ни другима, али ми је мило кад су људи поносити од онога што су били вредни да створе, да ураде!

Петронијевић, ја, и Стева Тодоровић бесмо у ложи 8-ој, у белетажу. Представља се *Свадба* од Гогоља, а иза тога *Војвода.* Све пак заврши се народним песмама.

Трупа актера одабрана, а костими богати до раскошности.

Digitized by Google

Каткова. — Леонтјев. — Румјанцовски Музеј. — Левшин.

Маја 19, ја и Петронијевић бесмо у Каткова и Леонтјева, два човека онда, а и после, на велику гласу. Катков је по нарави затворенији; Леонтјев говори више. Ми смо с њима разговарали највише о односима између Срба и Хрвата, находећи да би с мало више трпљивости, мало више смотрености, могле исчезнути све сићушне зађевице између једних и других.

Иза тога смо разгледали богати Румјанцовски музеј, у коме има драгоцених споменика из старе српске књижевности. Дуго сам стајао, и дивио се великој картини уметника Иванова: »*Ено јагњета Божијега!*«

Иванов слика онај тренутак када је Јован, крштавајући своје присталице у реци Јордану, угледао Исуса, да иде к њему, па рекао ученицима својима:

—*Ено јагњета Божијега!*

Уметник, не довршивши свога славнога дела, умрло је од колере. Картину ту, тако недовршену, купио је, веле, Цар Никола, за 30 хиљада рубаља, и дао је овоме музеју! . .

У овом музеју видесмо доброга старца Левшина, онога који је некад био руски ђенерални консул у Београду, па је навлаш дошао сада да види кога из Србије, и да разбере за Београд, и за кога од својих познаника београдских.

Ручак у универсишешу

Маја 19, ручак бејаше у сали университетској. Моје место беше између Каткова и Кнеза Николе Мешчерскога, који бејаше »попечитељ« московском школском округу. Здравица̂ је било врло много. Све су биле одушевљене, а

Digitized by Google

неке и врло красне. Тек и овде није могло бити да се не понуди руски језик свим Словенима за језик научни!

После многих разних здравица, уста јунак—беседник чешки, Др Влад. Ригер.

У дужој, силној беседи, у којој се огледа и научник и беседник, Ригер каза: шта може бити тежња оваким нашим састанцима и зборовима. »Пред нама су, рече беседник: — два пута: или пут кроз потпуну једнообразност, или пут кроз разнообразност у хармонији«. Беседник је за овај последњи. »Ја мислим, господо, наставља говорник:—да разноликост делова не искључује једнину; једнину треба тражити у хармонији делова. Једнина без удова може одвести у једностраност, у мртвило, као год што би и поцепаност без духа—воља одвела у слабост, у погибију. Кад бисте, ви господо, слили сва ваша звона у једно велико звоно, које би могло бити веће и од самога »Цара над звонима«, истина би глас тога јунака—звона био силан, али утисак тога гласа не би био онако мила хармонија, каква нам овако, из оволиких звона, јавља Васкрсеније Христово! А каква је дивота у тој сложности московских звона? И баш та њихова сложност и јесте јединство! . . . Осећају се два момента, како у човека, тако и у сваког човечијег створа, у политичком животу, у науци, и у свету материјалних појава. Та два момента јесу: сила и лепота. До силе се махом долази јединством, а до лепоте хармонијом делова. Сразмера и слога у радњи свих делова једнога тела, и јесте лепота томе телу. Словенска липа не би била лепша, ако бисте јој окресали гране, и оставили само стабло. Сваки стуб треба да се држи свога корена; дебло липи треба да је једно и цело, а венцу њеном припадају гране и огранци. У њима је живот, цвет, и лепота дрвету.

»Човека мало образованога много потреса сила и

Digitized by Google

широка размерâ. Народи који хоће у историји да раде војном силом, теже к јединству, к прибирању. Немци, на прилику, данас нарочито теже к војној снази и к освајању; а ја не знам: може ли та њихова радња онако заштићавати науку и уметност немачку, како их је заклањала ђерманска поцепаност; јер су Немци, баш због своје поцепаности, били пуни једне народне мисли, једне за све тежње. У поцепаности својој они су се поносили ученошћу, сложним радом духа, који их је поставио међу прве светске народе. Понављам: прости човек диви се свему што је велико, величанствено а човек просвећен више гледа на појединости, на делове. Он жели да у оно што је велико удахне душу, и данак свога дивљења даје само оној лепоти која је у сразмерности и у сагласности. Јегипатске пирамиде и колоси јесу дела уметности . . . али још пре то су производи силе, која својом величином изазива дивљење; а питам вас, пред вашим очима, шта је лепше ? Јегипатска пирамида ? Или белведерски Аполон«?

После таких слика и прилика, Ригер заврши своју беседу жељом: да се међу словенским научницима углаве редовни састанци, те да се ради на лепоти једне духовне целине кроза слободно а сложно надметање. Слава хармонији Словена«!

Ово је, колико се сећам, једина здравица која је говорена с обзиром на прошлу историју словенских народа, и на будућност којој би се *сви* могли радовати. Али претерани руски родољуби не беху њоме задовољни.

На послетку, ректор московскога университета, г. Баршев, наздрави Кнезу Српском Михаилу !

Громовито »ура«! и »живео« би одјек на ту здравицу.

И Кнезу Михаилу би одмах послан телеграм о тој здравици.

Оркестром свирачâ, докле смо ми ручали, управљао је Кнез Голицин.

Digitized by Google

Александар Њемчинов

Године 1858 путовао је по Србији, и познао се са мном, неки млади Рус, *г. Александар А. Њемчинов*. Он је припадао партији »хуманофилској«, и на »словенофиле« викао је, како обично може викати партиски противник. Мени је јако замерао што пишем »Руској Беседи«, а не пишем »Руском Веснику«, који је био орган хуманофилске странке.

У Москви находећи се, сазнах да је тај господин секретар грађанском губернатору московском, и одем да га походим. Нађем га у великој радости, јер ми каза да је цуру испросио, и скоро се спремаше под зелене венце. Мени се је обрадовао неисказано. Али се ја ни мало не обрадовах њему. Његово здравље бејаше тако танко, и на његову лицу, и на свему њему, беху страшни знаци сухе болести, која га на животу сажиже! Желео сам толико видети га, а кад га видех, бејаше ми га толико жао, да готово вољах, да га ни видео нисам! . . . .

Од Њемчинова сам се вратио равно у 12 сахата ноћи. У то доба вечерња се румен спајаше с јутрењом зором, и већ се спремаше свануће: тако су у Москви кратке и видне ноћи у ово доба године!

Двор у Кремљу

20 Маја разгледасмо у Кремљу царски двор; прођосмо кроза све собе царске, почињући од позлаћених и покоја̂ Ивана Грознога до високих и светлих сала које је градио Цар Никола за кавалере ордена̂: Ђорђевског и Владимирског. Ту видех ковчеге у којима се држе документи о дарованим орденима, а на мраморним стубовима, златним словима ужлебљују се имена онима који те ордене заслуже.

Digitized by Google

После двора, разгледасмо књигохранионице, »оружну палату«, и друге знаменитије зграде. У »оружној палати« чува се старо скупоцено оружје, скиптрови и круне покорених држава. Поред круне краљева пољских лежи скиптар пољски, пребијен на две поле!

Тога дана у вече опет се видех с г. Милошевићем, и разговарасмо дуго о догађајима у Србији 1858 и 1859 године.

Ручак у Соколницима

Наши домаћини, варош Москва и Словенски Одбор, беху нас све сместили у великој, лепој гостионици милионара Кокорева, у Замоскворечју. Ту нас је увек очекивала пуна трпеза јестива и пива. И ми смо гостовали или ту, или у оних којих нас је гостољубље позивало. Пред гостионицом су увек стојали упрегнути интови, који су нас возили, куд нам је била воља. Интова је било толико да смо, кад сви пођемо у један мах, имали места по два у колима: ређе смо седали по тројица или по четворица у једна кола.

Маја 21 московска је општина спремала ручак на своме имању *Соколницима* о којима беше раније реч.

Кад су Цар и Царица први пут довели у Москву снаху своју, принцезу Дагмару (садашњу Царицу), општина московска начинила је у Соколницима красну пољску дворану, у којој је угостила Њихова Величанства. У тој дворани је сада нама ручак спремала. Из Москве у Соколнике возили су нас свечано, по старом московском обичају: у сваки интов беху упрегнута по четири врана коња напоредо; хамови су на коњма црни, а по хамовима она (»збруя«) као бадемова зрна, сребрне су мале плочице. Е, то беше пријатно за вожење и дивно за гледање.

Digitized by Google

Лепоте коња московских не може човек доста да се нагледа. Колима руским у опште можда би се могло нешто и забавити; али кад погледаш коња, не знаш шта му је лепше. И поврх свега за хвалу је питомост и послушност у оних животиња!

У Соколницима, око зграде у којој смо ручали, има један пространи пропланак, па је онда свуд у наоколо ударено једно дизме, иза кога је још пропланак, и тек онда настаје густо борје, смрче, и јеле.

За столом, у дворани, ручало је преко 600 званица, а око дворане, радознала света веле да је било више од 10 хиљада душа.

Поред других украса у сали, и символâ за ову прилику, стојаше у средини сале, застава на којој беху слике двојице словенских апостола браће Ћирила и Методија.

На ручку су говорили: старац М. Погодин, пајета Чижов, Суботић, Ригер, и наш Владан Ђорђевић, Кнез Черкаски, и још њих неколико.

Беседе: Ригерова, и Кнеза Черкаског најбоље су огледало онога што се хтело, и шта се урадило, овим састанком.

После здравице г. Аксакова, уста г. Ригер, дође под заставу св. апостола Ћирила и Методија, ухвати је руком, и поче овако:

— Браћо Словени! Допустите ми, да кажем неколико речи под заставом свете браће, заједничких наших апостола Ћирила и Методија! Ова света браћа, вођени једино љубављу и хришћанском милошћу, дођоше међу нас да нам јаве благу вест љубави, хришћанске милости! *(одобравање)*. Та једина света циљ довела их је к нама; и како је циљ њихова била толико узвишена, толико света, то је Бог благословио и њихов почетак, и народ коме су предали хришћанску науку. Народу оном чврсто су припојили учитељи његови правила хришћанскога живота:

Digitized by Google

Не чини другом што не желиш себи *(одобравање)*. Друга словенска племена примала су хришћанску науку од других народа; али како се њихови проповедници нису толико владали по љубави чистога хришћанскога срца, колико по властољубљу: то су се племена та лишила свога народнога живота под туђинском владом. *(Слава! Живео)*. На тај се је начин цела половина данашње Ђерманије отуђила од словенскога племена, од словенске крви; па и онамо где су Талијани Словенима проповедали веру Христову, и тамо су се Словени у велике поталијанили.

»Али је Словенин остао Словенин, и обновио се у својој самосталности онде где је јеванђеље љубави и милости примио од браће своје. *(Слава! Живео!)*. Господо! Мој много поштовани пријатељ, чије је име спојено са сваком словенском тежњом у Русији, г. Аксаков, говораше, да је Русија Богом позвана да оствари словенско братство кроза слободу. *(Слава! Живео!)*. Ми сви који смо дошли међу вас, од свега срца, од све душе осећамо високи смисао тих речи; ми се сви надамо, као браћа, у радости чистој, благородној. Али на жалост, свака људска радост има у себи макар једну кап горчине! Бог види колико је овај тренутак за мене тежак: чим сам дужан помутити данашњу општу радост напоменом за многе непријатном, о тој капљи горчине? Високо поштовани професор, г. Погодин, један од првих заступника словенских у Русији, човек коме заслуге ја тако високо ценим *(Слава! Живео!)* изрече данас овде красну братску реч: Руси и Пољацима, каза он, желе среће и добра. *(Слава! Живео! Тако је!)*. Ја, господо, с тугом опажам, да су се из ове братске дружине издвојили једини Пољаци; они нису дошли к нама на братски састанак *(Слава! Живео!)*. Ја мислим, да тако што није могло бити без икака узрока. Кад је у вас беснио последњи рат, и рат, на жалост, братски, тада се је један земљак ваш обра-

Digitized by Google

тио к беспристрасному мишљењу Чеха, јер у то доба сва Јевропа бејаше против Русије. Господо, мој пријатељ, и мој таст, Палацки и ја, у оно време кад сва Јевропа, кад сви западни народи даваху глас против Русије, исказујући своју симпатију за устанак, ми отворено казасмо онда да радњу Пољака сматрамо за несрећу *(громовно илескање)*, и да оно што они пишу против самога рускога народа узимамо ми као велику кривду према брату рођеноме *(Слава! Живео!)*. Господо, ми Чеси, као браћа и Русима и Пољацима, уздржали смо се, хотећи судити праведно и спрам једнога и спрам другога од двојице браће наше. Ми смо из историје знали каку је велику кривду чинила пољска шљахта и влада рускоме племену, отуђујући од рускога народа његову малоруску грану *(Слава! Живео!)* и уводећи у тај народ недопуштеним начинима унију. *(Слава! Живео)!* Ми смо то признали као неправду отворено и искрено; ми смо признали да је правична ваша жеља, вратити себи тај предео, који је отет од вас силом; ми смо говорили да изданак рускога племена има право вратити се к вама, чинећи с вама, по суду науке, један исти народ *(Слава! Живео!)*. Но ми не можемо крити од себе, да су и Пољаци грана западнога словенства, одвојита од народа рускога и језиком и историјом, и да они имају право на свој народни живот! И речи високо поштованога мога пријатеља, професора Погодина, јамче ми да сви образовани правични Руси признају Пољацима то право; а ми, Словени западни, у том признању находимо главно јамство слози и бољој будућности Словена.

»Узајамна словенска љубав, господо; братство међу свим Словенима, не би било истина: то би биле само празне речи, ако би саможивост једнога племена, како рече много уважени г. Аксаков, хтела уздићи се нада сва друга племена, да не речем прогутати их *(велики*

Digitized by Google

жагор); права братска љубав међу нама, прави племенити панславизам, могу бити само тада када сви један другога признамо за рођена равноправна брата. Господо, кад је букнула пољска буна, ми смо говорили да је она несрећа за Пољаке, признали смо уједно да је она извор свију неистина које се по свету разносе о Русији; а данас кажем да је буна та била, у једно, и несрећа за све словенство. *(Слава! Живео!).* Срца два словенска народа испунише се братске мржње, мржње јаче него икад пре те буне, и, господо, докле ће трајати та несмирљива, та братском љубављу неутишана ненавист? Докле год се један словенски народ буде находио ван наше словенске беседе, докле год један словенски народ буде ишао против других, у страху за свој опстанак, дотле не ће бити међу нама слоге, нити успеха од наших жеља (једни вичу: *Слава!* други—*звижде).* Господо! узмимо једну науку из историје словенске! Некад су племена полабских Словена заузимала половину Ђерманије, живећи једно с другим у омрази, и силом покоравајући једно друго. У тим братским бојевима, они су звали суседе своје Немце, непријатеље своје, и, на тај су начин, покоравајући један другога, редом сви потпали под туђ јарам и угинули су! *(Тако је! Тако је! Живео!)* Ко нам стоји добар, господо, да се тај појав не ће поновити, ако се ми не будемо управљали по науци из прошлости, и по ономе што нам светује братска љубав? Ако се борба међу Русима и Пољацима продужи, ако ови последњи пођу на последњу борбу, на борбу за свој народни опстанак, ко ће нам јамчити да и Пољаци не ће, у своје време, позвати себи у помоћ против Руса Немце, који су јаки својом војном силом? *(Велики жагор у разним местима).* Ја, с тугом, предвиђам да ће у тим бојевима, овако или онако, погинути још један велики словенски народ. Куда ће отићи, идући тим путем, наше словенство? Како да испуни, у тој братској борби, свој

Digitized by Google

велики позив у цивилизацији човечанства један велики народ словенски, народ који заузима половину Јевропе? Даће Бог да то не буде! И ја се све једнако надам да ће нама историја бити велика учитељка, и да ћемо ми, прожети правом братском љубављу, признати да нам ваља ударити другим путем, а не путем погибли, на ком су залутали и пропали Словени полабски *(Слава! Живео!)* Ја сам већ казао да су Пољаци, у време буне, учинили кривду не само влади и војсци, него и целом народу руском; ми смо видели како су многи од њих тежили да осрамоте и омразе име руско у свој Јевропи. *(Слава! Живео!)* А ми, други Словени, судили смо о свем том онако како нам је говорило братско срце. Ми смо видили колико се много кривде вама чинило, и врло добро смо разумели ону горчину којом је кривда она испунила срца ваша. При свем том, ми ћемо вас упитати: Шта ће бити, ако брат брата увреди па увређени победи вређача? Треба ли да узајамна мржња траје довека? Ја држим да је ту онај час, када ваља рећи реч братске љубави. У тај пресудни часак јунак — победилац ваља великодушно да рече побеђеноме брату: Ја сам тебе савладао; ти си сав у мојим рукама, и ја могу чинити с тобом што хоћу; али сам ја праведан, ја хоћу да ти учиним братски: хоћу да ти поклоним твоје право и твој живот *(једни одобравају, други вичу)*. Господо, овај наш састанак није за решавање политичких питања. Да ви мене упитате: како да се изврши то измирење, одговорићу вам, да то може бити предмет мирне, непредубеђене слоге међу политичким главама, а по најпре то може бити посао вашега узвишенога, племенитог господара, посао одиста прикладан његовом племенитом срцу, достојан онога човека који даде слободу милионима ваших сељака *(бурни плесак)*, човека коме ће остати вечни спомен у свему

Digitized by Google

словенству. Њему, не само као великом владаоцу, него, нарочито, као племенитом Словенину, ја разглашавам *Славу! (бурно Слава!)* Као што рекох, не може бити мој посао говорити о начинима за измирење тога спора; али сам ја уверен, да ће се, при доброј вољи с обе стране, пут к тој цељи наћи. Господо, ове речи изазва на данашњи свечани дан у мене чиста љубав к вама и Пољацима. Ја држим да се наша велика словенска ствар не може срећно свршити, докле год међу нама не буде потпуне слоге. Ја, господо, не очајавам, јер верујем у племенитост словенских срдаца—и руских и пољских, ја верујем у људски разум. Ја верујем у то, да ће Пољаци познати праву меру својим правима, да ће они припознати све што су погрешили према вама, и у чем су вам учинили кривду *(Слава! Живео!)*. Ја не желим да руски народ ни пед земље уступи, кад то тражи част и народно право. Али, ако дође време, да Пољаци признају, искрено и потпуно, ваша права, права ваше народности, а особито права малоруској грани, тада ће доћи ред на вас! Тада ћете ви, као победитељи, као јачи, доказати, да нисте желели лишити њих њихове народности, да сте и ви готови учинити љубав братску *(бурна одобравања, и силни жагор који расте за трајања целе здравице)*. Ја, господо, знам да многима од вас овде, ово што ја говорим, није ни право ни мило. Али, мога ми Бога, ја ово говорим из праве љубави према вама, од пуноће срца које бије за све Словене; молим вас да моје речи хладно промерите. Да Бог дâ овим речима мојим родну њиву! Ја знам да срце ваше још носи омразу, ја знам да све ране ваше још нису зарасле. Али ће доћи време и за мирно и беспристрасно суђење, па се онда ви изјасните. Као што сам рекао, руско право нека се ни у длаку не окрњи. Али ако њега Пољаци признаду

Digitized by Google

с поштеном исповешћу његове законитости, ја се надам да ће и Руси, као добри Словени, као народ великодушни, који осећа своју моћ, као добри синови и верни следоваоци наших светих апостолâ, наших општих првих учитеља, да ће наша браћа Руси први изрећи красну реч хришћанске љубави и измирења *(Слава! Живео)*.

Кнез В. А. Черкаски седео је према мени. Док је Ригер говорио, Кнез се је често врло жестио, и врло марљиво бележио на своме јеловнику шта ће му одговорити.

После Ригерове здравице наста неко необично расположење у дворани. Али ево се диже Кнез Черкаски и поче, после неколико приступних реченица, овако:

»Господо, овде је исказана мисао, која је, без сумње, блиска и драга свима нама, мисао, да односи двеју страна; једне — велике, јаке, самосталне, и победоносне, друге — мање и силом судбине покорене, да се ти односи утврде на правичности и равномерности. Ако се не варам, ако сам добро сватио смисао сјајне здравице коју чусмо, то је мисао коју је хтео казати један од наших гостију. Господо! Зар овде, у овом скупу, има и једнога човека, који не би то желео? *(Нема! Сви то желимо)*. Сви ми то желимо, и ја смем тврдити, да Русија ту циљ потпунце и достиже. А одиста у чем се може видети та равномерност? — У две области: *in jure publico* и *in jure privato*, у области права државнога, и у области права засебнога. А разгледајмо, какви су односи тих двеју страна у тим двема областима, које су, у осталом, тако тесно везане једна за другу, да нико и не може у једној радити овако а у другој онако.

»И тако, господо, је ли Русија одржала идеју равномерности спрећу несрећне Пољске, несрећне, у осталом, по својој кривици? Је ли одржана та мисао у области државнога права? Господо! многи од нас који смо овде,

Digitized by Google

родили смо се пре 1814 године, многи од вас, и по самим својим успоменама, знају, какви су били, у оно време, односи између Русије и Пољске. Ми можемо, не стидећи се ни пред Јевропом, ни пред целим словенским светом, овде гласно казати, да су ти односи били не само равномерни, него још веома повољни *(плесак)*.

»Великодушни основалац царства пољскога, ја велим основалац, јер у то доба пољске државе већ није било; она је већ била истрошила своју самосталност по свим пијацама Јевропе *(Тако је! Тако је!)*, Александар I, сазда Пољску, и даде јој политичку слободу; ну ја, на жалост, морам одмах додати — јер то сви знају — да су баш ту слободу Пољаци сами страћили у два маха својом кривицом — године 1830, и 1863 *(плесак)*.

»Господо, има дела која се сврше у историји, и која већ из историје нико избрисати не може: ни онај што државе ствара, ни онај што државама историје пише! *(плесак)*. Једно такво дело свршило се је међу Русијом и Пољском. Русија је свршила, она је пресудила један пут за свагда, неповратно, наше старе историјске рачуне и спорове; и, као што нема на земљи моћи, која би могла променити природни ток водама, и која би натерала реку да тече од ушћа к врелу, а не од врела к ушћу; исто тако нема на свету силе која би могла променити данашње државне односе између Русије и Пољске. *(Громовито и дуго плескање!!)*

»Из области државнога права, из те области бурне, пређимо у другу смернију сферу, у сферу засебних односа. Питам вас, господо, може ли што год за човека, у засебном му животу, бити драже од уверености да је он заштићен правим, редовним, по могућности јавним и брзим судом? Шта може бити човеку драже од уверења да се потреби васпитавања и школовања његове породице даје обилно задовољење! Шта се, најпосле, њега

Digitized by Google

тиче више него незахвално земљиште онога пореског уређења захтевима кога, ми смо сви, без поговора, дужни покоравати се, јер свака држава тражи, и има право да тражи, од својих грађана новаца за свршивање општих потреба? А најпосле, господо, може ли когод тражити, да једна област у држави буде мање оптерећена од других? мање него и само племе које господари? *(Не! Не!)*

»Питам све словенске госте: не би ли они сви, од првога до последњега, били задовољни, кад би дома, у својој земљи, могли уживати потпунце сва она права која има оно племе које влада у њих *(Слава! Живео!)* Е, сад да видимо како то свако на по се стоји у Пољској.

»У нас, у самој Русији, с многих огромних послова, који леже на влади, судови се тек од скора уређују по новим начелима; и то је створ, за који ће довека бити благосиљано име данашњега царовања *(Слава! Живео, плесак)*. Господо, у губернијама руским које су дуж Висле *(Руси плескају)* суд усмени и јавни заведен је много пре него у губернијама великоруским и малоруским. Истина, то није био тако савршен суд, какав је овај који се у нас тек сада уводи, али је у сваком случају био много бољи од онога који је био у нас до скора!

»За просвету народа, доста је да кажем ово: у губернији тулској, одакле сам ја, и у којој има 1,200.000 душа, има само једна мушка гимназија, а у висланским руским губернијама, где је сада уређено 10 врло малих губернија, таких школа има 24! То су, господо, факти којима ми смемо слободно одговарати на највећа наваљивања Јевропе. *(Плесак)*.

»Господо, прелазим на порез.

Овде беседник показа да у губернијама дуж Висле (он нигде не ће већ ни да именује Пољску) државнога данка долази на једну душу, око 4 рубље, а у Русији

Digitized by Google

свака душа, вели, плаћа по 6 рубаља само државнога данка!

»Такви су, господо, односи наши према Пољској. Ми видимо да су они по праву правични, а по поређењу лакши од других. За тим да пожелимо да се и у самој Пољској почне боље осећати спроћу нас! Као што сељаци пољски већ причају да им је боље одкако су под нама. Пожелимо, дакле, да та семена ничу и расту, и да донесу обилни род! Господо, кад се синови Пољске добровољно окрену нашој општој трпези, кад дођу у општи родитељски дом, али не као синови неваљали, него са сваким кајањем и смерношћу, онда ће Пољацима бити широко отворена наша братска наручја, и у нашем стаду не ће бити доста дебелога телета, које бисмо ми пожалили заклати на таку радосну гозбу. *(Плесак! Тако! Тако!)*

Изразивши још неколике жеље, беседник заврши, да је »од сада Пољацима будућност у њиховим рукама!«

Не може се описати утисак који учини ова здравица!

Све што се је говорило после, прошло је без великога утиска, јер ове две здравице, ове две тежње сударише се, креснуше једна другој отворено шта која жели. И домаћинима и гостима то бејаше довољно те да се добро размисле! . . . .

Слушајући толике здравице, остасмо дуго за столом. Народ изокола, поче викати:

— Гостей намъ дайте!

Изиђосмо, и показасмо се народу, који викаше, прси да прсну: *Ура! Живели! и Слава!*

Гроф Илија Деде-Јанковић, у лепом далматинском оделу, с токама на прсима, с две ледснице за појасом, иђаше као песмани јунак. Свет га гледаше као чудо. Узевши заставу Св. Ћирила и Методија, попе се на један

Digitized by Google

сто, а свет се окрете сав к њему. Не умејући говорити руски, он узе мене за руку и диже к себи на сто, говорећи:

— Кажи што овоме свијету кад умијеш, љубим ти грло! Али се није могла чути ни једна реч од вреве, вике, и дреке.

После шетње по дивноме парку Соколницима, већ у сутон, вратисмо се у Москву, у гостионицу Кокорева.

Ручак у Кнеза Николе Мешчерскога

22 Маја, Кнез Никола Мешчерски, »попечитељ« школском московском округу, позва на ручак нас неколико. Желео је, као што вељаше, да се у ужем кругу, можемо отворније разговарати.

За столом беху: Кнез Черкаски, М. Катков, Леонтјев, Кнез Васиљчиков, Головацки, Полит, Ливчак, Павлевич, и ја.

Моје место беше некако према Леонтјеву. Не знам како, тек се започе разговор о оном наваљивању: *да се руски језик узме за језик књижевни свим Словенима.*

Леонтјев поче први, окренувши се мени:

— Ви сте нешто невесели?

— Нисам, ни најмање.

— Никако вас не чујемо да говорите? Може бити вас нисмо добро угостили?

— Шалите се. Гозби се баш нема шта забавити.

— Па, будите отворени, кажите што вам се не допада. Овде смо сами?

— Све ми се допада; само находим да је без цељи изјављивати жељу: да сви Словени приме руски језик! У самој ствари то вама не обриче ни најмање користи, а нама пада врло тешко!

Digitized by Google

— Молим вас, рече он: — има свуда људи претераних. Одвојте њихове изјаве од мишљења других паметних Руса. Ми не тражимо нових земаља. У данашњим границама руске царевине, може живети 600 милиона. Наша је права жеља да се словенски народи ослобођавају, да се развијају, и да живе у својим државама, које би биле нама пријатељи. То желе сви паметни Руси, а то је за вас добро!

— Против те жеље ми не само немамо ништа, него је поздрављамо као своју рођену; али овде не говоре тако сви.

—Не гледајте на те сумануте људе; њих свуд има.

Кнез Черкаски, чувши тај разговор, рече:

— За Бога, они који су козачке коње своје појили на Сени, ласно могу да претерају.

— Честитам им ту славу коју су, несрећом, после московскога пепела, стекли; али држим да је праведно тражити, да својом победом не вређају оне које зову *браћом!* . . .

Домаћин се умеша, и разговор оде на друге ствари!

Врабећа Брда

После овога ручка, извезосмо се у летњиковац Грофа Фон-Визина, на *Врабећим Брдима*, одакле је неописано леп поглед на варош Москву.

Тамо бејаше најодабранија госпоштина московска мушка и женска. Московске госпође имале су доброту частити нас чајем у том дивном летњиковцу.

Разуме се нису били заборављени ни познати вештаци у свирци, сјајно одевени, московски Цигани и Циганке.

Digitized by Google

У том сјајном скупу познах се, и дуго разговарах, са сином и снахом пок. В. Карамзина, рускога историка, са сестричином ђенерала Јермолова, и с многим другим одличним госпођама.

Спасова Црква, и друге забаве 23 Маја

23 Маја разгледасмо музеј Кнеза Голицина, и нову *Спасову Цркву*, која се гради још од 1815 године у спомен избављења Москве године 1812.

Та је црква на левој страни реке Москве, ван Кремља, у лепој равни. Увераваху Руси, да је сва грађа за ту цркву с руске земље; ништа нема туђе. И мајстори су, веле, домороци. Само се гради необично споро. Изнутра се не даде лепота згради сагледати од силних скелâ које још стоје, јер се једнако гради. Мени се учини да је ова црква, као наимарско дело, лепша од свих које сам видео у Русији, али то остаје стручњацима да пресуде.

После Спасове Цркве, бесмо у изложби.

Иза тога бесмо на ручку у московских трговаца, који нас гостише по старом руском обичају. И кујна и послуга беху онаке као што се прича да су биле у старих Руса. Од свих јелâ највише сам се чудио маломе прасету које је обарено и бели се као снег.

С тога трговачкога ручка, одведоше нас на други ручак у »енглески клуб«.

Јести се више није могло; само се трошило јело и пиће. Ту гледах како свирају и играју Цигани и Циганке, који су одевени у свилу и атлас!

Московцима је, као што ми сами говораху, особита сласт »любоватся Циганками«!

У вече, 23 Маја, бејах у »*Малом Театру*«; представља се Гогољев *Ревизор*. Ту беху Палацки и Браунер.

Digitized by Google

После театра, одох г. А. Кошељову, где се познах с ћерју покојнога Хомјакова. Не знам откуда, ова девојка врло криво мисли о Србији, а особито о Кнезу Михаилу. Ја јој казивах све што јесте и како јесте. Ако не поверује, она се зна! Ови претерани »*православни*« често падају у смешне погрешке. Не виде у своме оку греде, а чуде се труну у туђему! У њиховој цркви силество је особина католичких, а они страхују да се *ми* не покатоличимо! Усред свете Москве готово је више туђих цимера него руских, и они страхују да се ми не понемчимо! Путници виде келнере по београдским гостионицама, и већ вичу: Сав се Београд понемчио! Лепо је бринути се за свога; али мислити и показивати да је србинство драже Русу него Србину, не само да је смешно, него је још права увреда једном много страдалу народу!

Манастир Тројица

24 Маја, рано, одосмо железницом, за 2 часа и нешто више путовања, у »*Тројичко-Сергијеву Лавру*«, манастир богат, и на гласу у целој Русији.

Манастир Тројица находи се на североистоку од Москве, на Јарославској железници. Манастир овај, који су Пољаци држали у опсади 16 месеца 1609 и 1610 године, личи на сваки град средњега века, са својим високим зидовима, преко којих се виде кубета и звонаре од цркава. Тројица је читава варош од самих цркава, капела, и од богомољаца; капела светога Сергија, који је патрон манастиру, заслепљује силним богаством својим. Манастир Тројица имао је 120.000 својих мужика. У том је манастиру Академија Духовна, која се зове Московска. Варош око манастира зове се *Сергијевски Посад*, и има 27450 душа.

Digitized by Google

Дошавши к манастиру, застасмо у порти многе руске сељаке, поклонике, у некаким дрвеним опанцима.

У путу од Москве до Тројице, познах се с Кнезом Владимиром Мешчерским. С њим бејах и у Цркви Св. Сергија. Кад дође ред да целивамо ћивот Светитељу, он понуди мене да целивам први. Ја се прекрстих, приклоних се, и целивах онако како сам целивао: Светога Краља Првовенчаног, у Студеници; како сам целивао Св. Краља Милутина, у Софији, и Св. Цара Лазара, у Раваници. Свршивши целив, ја се узмакох, да и он учини своје.

— Кончили ли? упита Кнез.

— Кончилъ, одговорих ја.

Онда он приђе, и стаде крстити се и метанисати, па »бити главом« о патос црквени, и тек, за тим, целива ћивот, па се измаче.

Изишавши у порту, међу оне Русе у дрвеним опанцима, он ме узе питати:

— Јесте ли ви одиста православан?

— Ја сам један од оних који се броје да су најправославнији у Србији, рекох му, смешећи се. А што ме питате?

— Та ето, видим не метанисасте пред Св. Сергијем.

— Ја сам се њему онако поклонио као Светоме Српском Краљу! Боље не умем; а он више не ће ни тражити од мене.

— Ви се, пријатељу, подсмевате светињи!

— Не подсмевам се светињи; а што се смејем, то је и свецу мило. У осталом, мени изгледа, да су наши свеци бољи: ми се њима мање молимо него ви, и они нама више дају. Бар ових опанака ја нисам видео нигде на српској земљи!

— Но ви ни оваких цркава нисте видели.

— И оне мале нама су врло добре!

Digitized by Google

Дођоше други, хвала им, и прекидоше тај наш разговор.

Доцније, у време првог рата, 1876, овај господин Кнез долазио је у Србију. Са мном се није виђао, али је написао некаку књигу, коју је назвао »*Правда о Србій*«, у којој је увећао суму клевете која је, незаслужно, бацана на ову многопатну, а опет милу земљицу!

Тројичка је Лавра у равни; нема оне лепоте положаја, коју имају наши манастири: Раваница, Манасија, Рача, или Каленић.

Увече се вратисмо у Москву. Тада се видех с Григоровићем, професором Одескога Универзитета, који је пре више година путовао по Србији, и по земљама Балканским, и који је прибрао силество старих рукописа, које ни ти разрађује сам, нити их другом коме поверава.

Завод за находе. — Палата Романовића. — Црногорци. — Ручак у Трговачком Клубу. — Ашенгаш. — Карамзин. — Зинцифов.

25 Маја, пре по дне, разгледамо велики *Завод за находе и за сирочад*. То је колосална зграда, или, боље рећи, неколико зграда у којима, по казивању, борави преко 10 хиљада деце. Баш те ноћи, показа нам управитељ, донесено је и предано заводу 21 дете!

Сва деца не беху ту, него тек око 600 њих; друга су била прешла »на даче« (у летњиковце), а и ова ће се преселити, да се зграде ишчисте и оправе.

Ових 600 одојчади беху на рукама својих дојиља, које су све обучене као сељанке, а на главама имају и *кокошнике*, налик на коњге наших Шумадинака.

Digitized by Google

Иза тога разгледасмо *кућу Романовића*, то јест, ону у којој су седели Романовићи, док се нису попели на царски престо. Зграда ова славна је оним што је из ње изишло, а обична оним што је с њом остало.

Тога дана стигоше из Црне Горе: Петар Вукотић и Поп Илија Пламенац, који су дошли од стране Црне Горе, али су се мало одоцнили.

У вече бејаше концерат у зоолошкој башти, а доцније дивотна пламена игра (фајерверк).

---

26 Маја, замоли ме Кнез Шчербатов, глава московска, који бејаше рад провести Црногорце, гг. Петра Вукотића и Илију Пламенца, а, не знајући српски, бојаше се да у чем не буде нејасан овим гостима, да пођем с њима.

И тако смо били у изложби; у фотографа; у Кнеза Долгорукога, ђенералног губернатора; у Митрополита Филарета, и у Универзитетској Клиници.

Иза тога испесмо се на кулу *Иван Велики*. Кнез Шчербатов бејаше човек јако пун, али млад и крепак, па иде јуначки уз безбројне степенице. Кад изиђосмо кули на врх, он се наслони на ивицу зида, запали цигару, и, на оштрој промаји, разгледаше дивну понораму вароши Москве. Ја и Пламенац такође не могасмо нагледати се дивнога призора, који се оданде разастире пред очима; али Вукотић не смеђаше никуд са средине куле. Вели да му мркне свест, чим би погледао преко зида доле низ кулу! Шчербатов се томе слатко смејао.

Тај дан бејаше ручак у Трговачком Клубу. Московски трговци надметаху се с московском господом, ко ће нас боље угостити. Овде на овом ручку беху и јела особита, и посуђе необично. Једно необично јело поднеше ми у

Digitized by Google

необичном суду! На сребрну послужавнику бејаше цео лабуд од порцулана. Не знајући ни где му је јело, ни како се вади, рекох носиоцу да ме не мучи јестивима којима нисам вешт. Добар човек, замоли ме, да ми извади, и кад му ту понуду са захвалношћу примих, он узе виљушку, одлепи лабуду између крила једну тењицу, која беше онаке боје као и лабуд, па ми извади јела на тањир. Мој сусед, Рус, кад га понуди тим јелом, сам не знаде улазак у тај суд, и одби га ружећи:

— Къ чорту! викну он: — съ Этими заморскими блюдами! . . .

Овога дана, баш пред ручак, стиже телеграм из Париза, да је на Цара Александра пуцао некакав Пољак; али га, срећом, није погодио. Тога ради, пре него би се почео ручак, би благодàрнâ молитва Богу, што је Цару живот сачувао.

Овај глас је врло несрећан био за оне који су мислили о неком измирењу с Пољацима. И положај самога Ригера у Москви, после тога гласа, био је незгодан.

С ручка тога посласмо Цару у Париз честитку: што је остао жив. Честитку је писао Палацки чешки; Шафарик и ја превели смо је на руски, а Петронијевић, најпосле, на француски. Необично је грголава узица која сједињава Словене! . .

У вече одох г. Карамзину, сину историка Карамзина. Ту дође владика Леонид, викар московскога митрополита; Кнез Оболенски, и више друге господе и госпођа. Разговор се највише водио о Србији и о Кнезу Михаилу.

На један мах, један младић из Бугарске, чини ми се да се зове: *Зинцифов*, стаде ружити Кнеза: што не завојшти на Турску, да ослободи Бугарску!?

Ја сам уважавао жељу која потиче из родољубива млада срца, али дужан бејах, у одбрану Србије и њеногa Кнеза, рећи неколико речи. И рекао сам их. . . . .

Digitized by Google

Не смањујући ни мало братскога расположења према Бугарима, цртао сам, овом приликом, наше поступно дизање и ослобођавање из турскога ропства. Подсећао сам слушаоце на све тегобе које је имао народ и владалац му на том путу, и . . . . тражио сам да се бар ода правда и народу и владаоцу му, ако им се помоћ не може пружити. . . .

После мога говора, у мало ме Руси не угушише љубљењем, а ђа Карамзиновица, пред свима гостима, рече: *Да ће се одсада, у свакој молитви својој, молити Богу и за Србију и за Српскога Кнеза Михаила!*

Молитва захвалница. — Полазак из Москве. — Још нека сећања.

Маја 27, бејах у Успенској Цркви, у Кремљу, на захвалној богомољи за спасење Цара Александра. У цркву се, без велике муке, није могло ући. Око цркве је било света небројно мноштво. Кад се читала молитва захвалница у цркви, клечао је сав свет око цркве по целоме Кремљу.

До мене клечаше старац Погодин; а из далека, још од *Црвених Врата*, ђаху неки људи под капама. Погодин, видећи их, и држећи да су странци који не знају руског обичаја, вајкаше се јако што не скину капе, него ће се, вељаше: »подвергнуть непріятностямъ отъ народа«.

После те богомоље, сви смо ручали у нашој гостионици Кокоревој, па смо се онда извезли на железничку станицу. Ту се опростих с породицама г. Кошељова и пок. Хомјакова, с г. Бесоновим, Погодином, с Кнезом Черкаским, и с многим другим. У 6 часова, по по дне, кретосмо се, и остависмо Белокамену Златоврху Москву, носећи из

Digitized by Google

ње многе и многе успомене, толика, и толика питања за расправљање.

Путовали смо правом линијом, поред дивних станица, к Петрограду.

28 Маја осванусмо код станице која се зове *Бологоје*. У $^1/_2$12 часа стигосмо у

Петроград

Опет бурни дочек; опет: *Ура! Слава!* и *Живели!* Довезосмо се у исту гостионицу *Белви*; и ја опет у собу 36-ту.

Школа с дугим именом

29 Маја, походих и разгледах једну добру школу с дугим именом. Она се зове: »*Институт имженьеров и путеј сообшченија*. Школа та даје врло солидну спрему својим ђацима. Ту се уче и два млада Србина из Србије: гг. *Светозар Марковић*, и *Алекса Кнежевић*. Први је, због слабости здравља, прекинуо своје школовање, и отишао у Србију, кући својој; а другога нађох на месту. Овај други говораше ми о претоварености наставнога плана, и о оштрини дисциплине у тој школи. — Кад сам, после, о том предмету говорио с једним професором, он ми је овако објаснио ствар:

— У нас је силество послова за инцинире, за које их ми добро плаћамо. Ако ове младиће држимо у стези, и ако их приклонимо да се добро спреме — имаћемо добре инцинире; ако ли их пропустимо неспремне, имаћемо неспособне људе на важним пословима. А плаћаћемо добро и у првом и у другом случају. Дакле је сва корист: да они буду добро спремни!

Digitized by Google

Петропавловски

Из те школе, одох у »Петропавловску крепост,« на десној обали реке Неве.

У цркви Светих Апостола Петра и Павла, у тој тврђави, гледах гробове руских владалаца, од Петра Великога до Николе I. Гробови су од белога чистога мрамора, без икаких украса. Чело главе свакоме пише: »Прах императора Николаја« (или већ који је сахрањен).

Гроб покојнога Цара Николе целивао сам, из захвалности што Турке онако брзо притеже да испуне букурешки уговор од 1812 године, у колико се тицао Србије.

Један од оних Руса, који иђаху с нама, рече ми, да Никола није заслужио великога поштовања.

— Не знам је ли за вас. То је ствар ваша; али за нас, који смо имали Турке на врату, јесте; и мени је драго одати пошту бар гробу његовоме.

Иза тога одосмо на острва, и гледасмо како је море кад је тихо (Управо то је залив морски који се овамо залио).

Александар Невски

30 Маја, бејах у манастиру Св. Александра Невског. Ћивот му је сав од чистога сребра. У црквици, с десне стране, почивају »грузински царевићи и царевне«. А на левој страни опет је црква у којој, међу осталима, видех гробове: Суворова, Строгонова, и Србина Милорадовића.

У гробљу, лево од цркве, видех гробове: Ломоносова и Крилова.

Ја сам много пута корео себе и своје земљаке што остављају у палилулском гробљу без пажње многе гробове заслужних наших људи. Овде видех, да смо род с браћом Русима и у томе. Истина Крилов има статују

Digitized by Google

у једном парку у Петрограду, али би и његов гроб, као и гроб нашега Симе Милутиновића, заслуживао мало више пажње! . . . .

Летњиковац Павловски.—Велики Кнез Константин. — Грчки Краљ и Краљица.

У вече (30 Маја) одјездисмо железницом у летњиковац *Павловски*, где има свој летњи двор велики Кнез Константин, брат царев. Управа железничка била је приредила дивну вечеру и оркестар. Света беше непрегледна множина.

Дође Велики Кнез Константин, са женом својом и ћерју *Олгом*, и зетом својим, грчким Краљем *Ђорђем I.*

Мало доцније узваше нас у салон, те им се приказасмо.

— Врло ми је мило, рече Велики Кнез:—што вас виђу још једном, пре одласка вашега. Надам се, да сте задовољни дочеком који сте свуда сретали у Русији?

— Врло смо задовољни! Хвала! Слава! Живео! роморила је гомила гостију. Тада иступи жена му, Велика Кнегиња, те и она рече од прилике то исто.

Велики Кнез, иза тога, настави:

— Допустите ми да вам представим своју децу, која ће се скоро венчати, и, зајмивши руком, изазва напред грчкога Краља и ћер своју Олгу.

— *Живео! Живела! Ура! Слава!* Загрми из многих грла, а неко из гомиле рече и

— *Σήτω!* те Краљ на то одговори:

— *Εὐχαρίστῶ!*

Иза тога смо се опростили; и отишли смо у концерат.

Digitized by Google

Г. Ригер је, после оне своје здравице у Соколницима, био отишао из Москве пре нас. Московци су били незадовољни њиме, а Петрограђани опет хтели су му учинити пошту.

Ово вече, у одморцима, разлегаше се дворана од вике:

— Слава Ригеру! Слава Ригеру! Слава Ригеру!

Ригер је седео као кип; није на то главе окретао. Ја му рекох, да би добро било захвалити за ту пажњу.

— Не могу, одговори он: — ко зна, колико је тих што вичу *слава*, а колико оних што би *звиждали?*

— Није ово Москва, рекох му ја, као што су мене мало час уверавали неки Руси. Ригер, најпосле, уста и поклони се на обе стране. Боже благи! мени се учини, прснуће кров над нама од громовне вике: Слава Ригеру! Ура! Слава, и Живео!

За тим би вечера, на којој је казано више здравица (већином понављање онога што је већ било говорено). Само је Ригер рекао неколико лепих речи у славу Цару и народу Руском!

У Петроград смо се вратили у неко доба ноћи.

Никола И. Константинов. — Седница у Географском Друштву

31 Маја походих *Библиотеку Војних Научних Завода*. Нарочито ме забави део педагошки. Ту се познах с веома љубазним господином *Николом И. Константиновим*. Овај човек, тих и смеран, рече ми, да му се обратим, ако кад будем желео имати о чем каква обавештења, и одиста, доцније, кроз неколико година, кад год сам му се обратио, одзивао ми се је најбржом и најљубазнијом услугом. Велика му хвала за то! . .

Digitized by Google

После ручка би седница у *Царском Географском Друштву*. Доста чланова, а доста и слушалаца.

Г. Семеном показа нам карту Русије, на којој је представљена радиност те државе. Професор Бестужев-Рјумин, у дужој беседи, каза нам успехе руске колонизације. Наш г. Ј. Суботић говори о једнини књижевнога језика у Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара.

После тих академичких беседа, разиђосмо се сви скупа, и ми дођосмо у свој стан Белвй.

Венцеград-Кронштат

1 Јуна, после ранога доручка, седосмо у кола, те се извезосмо на Невску обалу, онде где се она зове: »*Англиска ја Набережнаја*«. Ту се укрцасмо у војни брод, који се зове *Онега*, и, у 10 часова, пројездисмо у Кронштат који су сада Кронштáћани, навлаш звали: *Венцеград*. Нас су онамо били позвали Кронштаћани у госте.

Најпре пропловисмо између морских градића (форова): *Петра*, *Александра*, *Константина*, и *Павла*.

У Павла смо излазили те гледали џиновска утврђења од гранатних тесаних стена. И војни људи, морски официри, рекоше нам, да те стене не само не штите од данашњих топова, него су још, својим распрскањем од пројектила топовских, једна опасност више за браниоце. С тога се, рекоше нам даље, мора то све опасати ливеним гвожђем!!

После тога, разгледасмо нову *доку*, то јест, ону, тако да речем, карлицу у којој се граде морске лађе, коју зида грађанин г. *Русанов*, на 20 стопа ниже од површине морске; у њој доручковасмо красно, писмо шампањца, и слушасмо руску химну.

Digitized by Google

По доручку, поседасмо у уске а дугачке као гуја чамце, и одвезосмо се међу *мониторе*, којих беше 15. Разгледасмо их с поља и изнутра.

Сад пређосмо на оклопницу »*Севастополь*,» где нам команданат њен показа, поред осталог, како може сам, помоћу галванске струје, да опали у један мах све топове на једној страни лађе.

Сишавши с те грдосије лађе, разгледасмо Тополивницу и Арсенал. Ово су заводи у којима се може видети силество машина и разних механизама. Походисмо и *Штурманску школу*, из које ђаци беху отишли на практику. Завод је чист, уредан, здрав.

Походисмо још општинску думу (суд), библиотеку, па онда на ручак.

Сала у којој смо ручали, беше за чудо лепо украшена.

О том се је много трудила нека *Гђа Ана Платоновна Белавенчева*, којој је отац Србин из Руме, али она већ не зна ни једне српске речи, ма да мари и распитује за све што је српско.

Мимо све друге украсе, у овој пространој сали, моје се очи устављаху на једној тачци, на источној страни сале. Ту, у дивном венцу захвалности, беху уписана ова два имена, десно

»МАѲЕЙ ЗМАЄВИЧЪ
ВИЦЕ-АДМИРАЛ
1714—1723“

Лево пак читаше се:

»МАРКО МАРТИНОВИЧЪ
из Пераста
1697“

— Ко су она два човека? упитах једнога морскога официра.

Digitized by Google

— То су »учредитељи нашего Флота«, одговори ми он: — Ето Бокељи оба!

Србин може ласно замислити, колико ми је ручак био слађи, прочитавајући тако драга имена!

По ручку, нас неколико Срба, одосмо пуковнику Бјелавенчеву, где смо пили чај и разговарали се; па смо студа, сви заједно, отишли у пристаниште, те сели у лађу за Петроград.

Људи од жива рада, находећи се готово увек над безданом, од кога их раставља даска тек судланицу дебела, весели, ради животу који тако често међу на уста омрти — ови кронштатски морјаци осташе ми у најдражој успомени. Њихова гозба бејаше, што оно веле: »*По сласти послађеније*!«

2 Јуна, по доручку, зовну ме г. Ригер те с њим, Палацким, Ербеном, Вртјатком, Суботићем, Головацким, и Шафариком прочитасмо *опроштајну захвалницу* свим Русима, који су нас тако братски дочекали и угостили. Та захвалница гласи:

»Ми Словени, који смо, као гости, дошли на Етнографску Изложбу, осећамо потребу отворено казати сада, на растанку, своја осећања и своје мисли. Императорско Друштво пријатеља природних наука, приредивши етнографску изложбу *руске државе и свега словенскога света*, позвало нас је, да дођемо, да изложбу видимо, и њоме да се користимо. Ми нађосмо да је изложба потпунце успела, да је извршена с великим знањем, трудом и жртвама; да је она врло важна за науку, да поставља темељ даљим радовима, који су преко потребни нама, свима Словенима; да је она знаменита и тим што је једина од своје врсте, и што је наилазила на безбројне сметње, а у кратку времену је извршена.

»Уједно с тим — и то ценимо ни мало мање — ми, синови различних словенских племена, који се највише

Digitized by Google

трудимо о просвети, нађосмо пријатну прилику да познамо један другога, да познамо своју *рођачку везу*, и потребу да се старамо више о тој ствари, којој ваља сви да желимо напретка у опште, а на по се у кругу науке; ми смо казали један другоме своја осећања, своје братске савете, своје жеље, своје наде.

»На тај начин, као што је наш долазак у Русију дао браћи нашој могућност, познати у многом нас и наше народне тежње, тако смо и ми имали срећу, познати из ближе Русију, зближивши се како с првим људма, тако и с народом.

»Ми смо познали народ чисто словенски у осећањима и у животу његову; народ, у ком се силно пробудила, и сваким даном све снажније се развија свест о крвноме сродству с нама, и братско према нама расположење: народ *велики*, не само по броју, него по напретку у образованости, који је учинио за тако кратко време, и у тако неповољним приликама, — велики и по својем високом појимању свога значења у историји човечанства, и по оним красним тврдим основама које поставља узвишавању своје просвете и свестранога напредовања.

»У том нашем састанку осетила се је и сазнала у опште потреба: да се словенски народи, бар у науци и у круговима просвећенима, све више зближавају међу собом, живом изменом својих мисли и радова, и узајамном помоћу, лебдећи над општом благајницом самоникле словенске просвете.

»У свему томе нема никаке политичке тежње; наше тежње нису, и не треба да су опасне, за друге народе. Општа просвета може само добити, ако млади народи, у пуноћи своје снаге и ватреног задахнућа, приону на заједнички рад, соколећи један другога, и ако се про-

Digitized by Google

слављеним ветеранима човечанске просвете придруже густим редовима нови, бујни, славољубиви борци за слободу, за човечанство, и просвету.

«По своме народном карактеру, Словени нису научили чинити кривде и увреде другоме: они за љубав и за чување својих права свагда с радошћу и захвалношћу плаћају љубављу и уважењем права других. При свем том, знајући из искуства, како мало пријатеља имамо у Јевропи, ми сви осећамо потребу, љубити један другога, узајмице помагати један другоме, као права браћа, и не заборављати један другога у време опасности!

»У тој уверености, растајући се с Русијом, ми сви осећамо велику и милу дужност захвалити свему народу руском за пријам, учињени нама, словенским гостима на етнографској изложби, пријам, у ком се огледало и срдачно братско осећање, захвалити и за старо словенско гостољубље, које се овом приликом показало тако дивно како нигде другде.

»Пре свега стављамо своју дубоку захвалност пред стопе великога оца Русије, несамртнога ослободитеља народа, Императора Александра Николајевића, и Њенога Императорскога Величанства Императорице Марије Александровне, који су тако милостиво удостојили нас поздравом, као браћу, на братској земљи. Приносимо своју пуну поштовања захвалност Његовом Царском Височанству Великом Кнезу Владимиру Александровићу, почасном председнику Етнографске Изложбе; Његовом Царском Височанству Великом Кнезу Константину Николајевићу, и свему роду Царскому. Захваљујемо Московском Друштву пријатеља природних наука, Универзитетима С. Петробуршкому и Московскому, Одборима за пријам словенских гостију у Петрограду, у Москви, Кронштату, Варшави и Вилни; Главама и Думама: у Петрограду,

Digitized by Google

Москви, Кронштату, Твери, Пскову, Новгороду, Царском Селу, Сергијевском Посаду код Тројичке Лавре, Ученим Друштвима, Општинским Зборовима, и свима, свима од којих су долазила незаборављена за нас сведочанства братске љубави.

»Нека Господ Бог благослови народ Руски, све његове напретке, и његову славу!«

У Петрограду, 2 (14) Јуна 1867.

(долазе потписи)

Одлазак

Ми, изасланици Српског Ученог Друштва, остависмо Петроград 2 Јуна у по дне, и, у 1 час после по дне, полетесмо железницом пут Варшаве.

Путовали смо тај дан и сву ноћ, и осванули смо, другога дана, пред Вилном, у коју нисмо свраћали.

Тако, путујући без прекида, 3 Јуна, код места *Бјелостока*, уђе к мени у пресек неки *Кнез Оболенски*, који путоваше за Варшаву. Онако на доколици, после онолике праске о нашем гостовању у Петрограду и Москви, нас двојица уђосмо у разговор о словенофилима и о њиховим тежњама. Кнез Оболенски изгледаше да није ни *словенофил*, ни *хуманофил* (како су се онда називале две супротне странке у Русији). Он ми је о *Ивану Ср. Аксакову* причао случај, за који, наравно, он сам може јамчити.

»Покојни Цар Никола, вељаше Кнез: — није радо гледао словенофиле у Русији. Њему се је све чинило, да су то неки прикривени бунтовници. С тога је једном наредио да се затвори г. Ив. Аксаков. У затвору су Аксакова испитивали о многом које чем, па и о том: шта мисле словенофили о државној самовласти царевој; и *какве везе имају они са Словенима ван граница руских?*

Digitized by Google

»Г. Аксаков је на сва питања одговарао што је умео лепше, старајући се да Цару разбије сумњу. У своме одговору за Словене ван Русије рекао је: да *Словенофили са Словенима ван руских граница немају никаких других тежња ни намера, осем рођачке симпатије према својим племенским рођацима.*

Тај испит је поднесен Цару. Никола је прочитао све, и својом руком записао где је што имао приметити. Код онога одговора о *рођачким симпатијама према Словенима*, Цар је записао: »*Није јасно шта значе ове симпатије! Не зна се шта будућност спрема Русији; али, ако се под овим симпатијама крије тајна жеља: да се Словени некад придруже Русији, и ако се то збуде: онда ће то бити највећа несрећа за саму Русију?!*

Путујући даље, и гледајући, уз пут, мале железничке станице, а сећајући се оних дивотних дворова на станицама од Петрограда до Москве, ја упитах свога сапутника: — што су ове станице овако мале и неудесне, а оне су праве палате?

— Ево за што, одговори Кнез: — оне станице од Петрограда до Москве градили су нам туђини. Они су нас много покрали, док су нам начинили оне палате. Ми смо се, онда, наљутили на туђине, па смо ову железницу дали својим домаћим предузимачима, који су нас покрали много више, оставивши нам ове страћаре! Ето за што је то тако! удари Кнез гласом, и насмеја се у кикот!

У Варшави се растах с овим сапутником, и више нисам никад ништа чуо за њега.

У Варшаву смо стигли око 7 часова у вече. Ту се онда очекивао Цар Александар, који се је враћао из Париза с издожбе. Све гостионице беху заузете. Ми смо се

Digitized by Google

дуго возали по вароши, докле једва добисмо собу за ноћиште.

4 Јуна, баш на Духове, по киши, пођездисмо железницом у 6½, и на Граници бесмо у 1 час по по дне.

Преглед на граници обави се, рекао бих, тек форме ради, па одмах поседасмо у пресеке и пођездисмо к Бечу. Путовасмо тај дан и целу ноћ.

5 Јуна, у 5½ сахата, у јутру, стигосмо у Беч, и одседосмо у *Естерајхише-Хофу*, у соби 87-ој.

По што се умисмо и преобукосмо, одосмо у грчку цркву, где се насладисмо песмом: *Свети Боже!* пред апостолом. Иза тога, бесмо у руској капели, и у проте *Рајевскога*, коме донесмо многе поздраве из Москве и Петрограда.

Истога дана, у ½3 часа по по дне, ја, Стева Тодоровић, и М. Петронијевић, седосмо у пресек, и пођездисмо пут Београда преко Базјаша.

Око 9 часова у вече бесмо у Пешти. По вечери, пођосмо даље.

6 Јуна, око 9 сахата у јутру, бесмо на Базјашу. Ту уђосмо у лађу, која плови уз Дунав за Београд, и око 6 часова по по дне бесмо на нашој савској обали.

И тако: из Петрограда у Београд стиго смо за 4 дана и 4 сахата времена, с одморцима у Варшави (ноћ), и у Бечу (пола дана).

ИМЕНИК

Словена који су били на словенском састанку у Москви, 1867

1 *Флоријан Ценова*, доктор медецине, из села Славошена близу Пуцка, у Пруској, најбољи познавалац свога кашубскога народа. Писао је неколико књига.

Digitized by Google

Кашуби су мали остаци од оних Полабских Словена који су, у средњем веку, држали земље дуж Висле и Лабе. Кашуби су последњи потпали под ђерманизовање. Године 1275 Кнезови Борним и његов син Богуслав зову се »Кнезови земље кашубске«. Године 1687 изумре породица Кнезова Штетинских, и Краљ пољски, Владислав IV, покори кашубске земље, а године 1657 већи део тих земаља уступи Марграфу Брандебуршкому. Остало је отишло, после деобе Пољске, Пруској. Од тога доба пруски краљ има у својој титули и *Херцег Кашуба*.

2 *Иван Смољар*, Србин Лужички, родио се 1816. Најзаслужнији будилац народне свести у Срба Лужичана.

3 *Петар Дучман*, доктор медицине, из Будишина, млад и врло раден патриота Лужичких Срба.

4 *Јаков Ф. Головацки*, бранилац руске народности у Галицији. Родио се 17 Октобра 1814, у селу Чапелинама.

5 *Јосиф Ливчак*, млади руски писац, из Галиције.

6 *М. В. Молчан.*

7 *Јевгеније Павлевић*, млади адвокат из Лавова.

8 *Андреја Рандлински*, један од врло вредних писаца црквених и педагошких међу Чехо-Словацима.

9 *Јан Есенски*, доктор права, из Св. Мартина.

10 *Павле Мудрон*, доктор права и адвокат.

11 *Франтишек Палацки*. Родио се 14 Јуна 1798. славни историописац чешки.

12 *Јан Палацки*, син Палацкога историка, рођен године 1830.

13 *Владислав Ригер*, рођени 10 Декембра 1818, славни државник и беседник чешки.

14 *Франтишек Браунер*, родио се 1810, чувени адвокат и патриот чешки.

15 *Јаромир Ербен* из Прага, родио се 1811.

16 *Антонин Вртјатко*, библиотекар; бави се већином философијом.

Digitized by Google

17 *Јосиф Хамерник*, чувени лекар, ученик Рокитанскога и Шкоде, и учитељ Хиртлов.

18 *Доктор Скрејшовски*, прашки писац.

19 *Јулије Грегар*, доктор права, рођен 1831.

20 *Адолфо Патера*, помоћник библиотекаров.

21 *Јосиф Колар*, професор руског језика у Прагу.

22 *Гвидо Манес*, из Прага.

23 *Емануило Вавра*, рођени 1839, у Прагу.

24 *Томаш Черни*, доктор права из Прага. Родио се 1840.

25 *Ичински Карло*, докрор права, из Прага.

26 *Барон Вилани*, из Прага.

27 *Матуш*, адвокат из Чешке.

28 *Рогачек*, адвокат из Моравске.

29 *Звержина*, архитектор.

30 *Јан Милер Богуелав*, професор естетике

31 *Прудек*, доктор права из Моравске.

32 *Топинка*, техник и фабриканат.

33 *Кубишта*, прашки трговац.

34 *Елинек*, трговац.

35 *Гура*, секретар магистрата.

36 *Фукс*, члан магистрата.

37 *Кутски*, општински старешина.

38 *А. Њемац*, имућан човек, млинар, родом Чех, који већ одавно живи у Београду.

39 *Матија Мајар*, рођен 1809, у Корушкој.

40 *Вилхард*, новинар и књижевник словеначки.

41 *Гудац*, књижевник, педагог словеначки.

42 *Људевит Гај*, рођен 1809 у Крапини.

43 *Петар Матковић*, доктор философије, професор из Загреба.

44 *Феликс Лај*, фабрикант из Осека.

45 *А. Лукшић*, публициста.

Digitized by Google

46 *Коломан Бедековић*, члан сабора загребачког.

47 *И. Данило*, уредник новина у Далмацији.

48 *Гроф Мато Пуцић*, из Дубровника, брат чувеног Меда Пуцића, појета.

49 *Котур*, имућан човек из Сиска.

50 *Барако*, имућан човек из Горњег Карловца.

51 *Мусулин*, трговац из тога истога места.

52 Архимандрит манастира Крке *Ковачевић*.

53 *Урош Милутиновић*, митровачки прота.

54 *Никола Беговић*, прота из Гор. Карловца.

55 *Рафаило Кукић*, свештеник из Војне Границе.

56 Др *Јован Суботић*, рођен године 1817.

57 *Др Миша Полит*, рођен 1835 у Новом Саду.

58 *Александар Вукашиновић*, рођен 1833 у Вуковару.

59 *Гроф Илија Деде-Јанковић*, из Задра, последњи мушки потомак прослављеног у песмама Јанковић-Стојана.

60 *Лазар Костић*, доктор права, професор у Новосадској гимназији.

61 *Крстић*, представник друштва »*Преодница*«.

62 *Живко Васиљевић*, трговац из Земуна.

63 *Радак*, адвокат из Вршца.

64 *Волић*, имућан човек из Вршца.

65 *Спиро Билбија*, из Старога Задра.

66 *Андреја Синобад*, трговац из Задра.

67 *Бабић*, трговац из Шибеника.

68 *Милан А. Петронијевић*, помоћник министра правде из Београда.

69 *М. Ђ. Милићевић*, први секретар у министарству просвете, у Београду.

70 *Др Јанко Шафарик*, библиотекар у Београду.

71 *Стеван Тодоровић*, живописац и професор.

72 *Владан Ђорђевић*.

Digitized by Google

73 *Др Љ. Радивојевић*, из Каменице

74 *Драгутин Петровић*, адвокат из Београда.

75 *Јован Милинковић*. адвокат из Београда.

76 *Ковачевић*, трговац из Београда.

77 *Тома Павловић*, из Београда.

78 *Петар Вукотић* и

79 *Илија Пламенац*, црногорски изасланици, који су стигли доцније, и остали су после свију у Москви.

Исправка

На страни 73, у врсти трећој оздо стоји *Σήτω!* а треба *Ζήτω* !

Digitized by Google

ИЗ СТАРЕ СРП. КЊИЖЕВНОСТИ

I

По нешто о биографијама српским XIII. века.

Старе писане књижевности Бугара, Срба и Руса чине управо једну књижевност, која се обично зове старословенска књижевност, за то, што је писана тако званим старословенским језиком у три књижевна диалекта његова или реценсије. Али не беше то једна књижевност само по језику, ма да је језик главно обележје заједнице књижевне, — и садржина им беше у главном једна. Црквене књиге, списи богословско-философски, легендарни, апокрифни, историски преводи и компилације, списи белетристични и т. д. — то је најзнатнији и највећи део у старим књижевностима ових народа; а тај је део готово потпуно заједнички, — све се налази код свију. Та је заједница још чвршћа за то, што је готово немогућно сазнати шта су у њој привредили Срби, шта ли Руси, а шта Бугари. На самим списима врло се ретко записивало ко је и одакле је писац или преводник, те да би се знало у којој је реценсији (код кога народа) неко дело први пут постало и да ли је у тој реценсији први пут угледало света као препис или као самосталан рад. Још се ова радња махом очувала у позним преписима, а преписивачи су обично утамањивали спомен ранијим преписивачима и

Digitized by Google

првим творцима. За то се овај део старослов. књижевности може разложно звати: заједничка старословенска књижевност. — Осим овога чисто заједничкога дêла често се и други списи, којима се зна домовина, налазе у две или три рецензије (на пр. неке српске биографије у рецензији руској); а ово се, према ондашњем саобраћају и кад штампе није било, чини одиста така заједница, каке на жалост једва да има данас код браће, која једним језиком и говоре и пишу. Ипак ова заједница старих књижевности у Бугара, Срба и Руса не беше право јединство књижевно, већ — могло би се лепше рећи — задруга књижевна. Све, што је урађено у старословенској књижевности, не припада само једноме задругару; али опет није све било ни потпуно заједничка својина. Сваки је задругар имао и своју осопштину, коју је не само сам за се привредио, него сам и уживао (на пр. српске биографије, руске хронике). Онај, који прегледа стару књижевност само једнога задругара, неће се, истина, устављати само на његовој осопштини — јер му она не преставља потпуно књижевни живот његов — али ће се ипак најрадије и највише ту устављати.

Разгледајући у старој српској књижевности српску осопштину, ми се најрадије и највише заустављамо код старих српских биографија. Ми их волимо са свима њиховим манама, јер су нам најбољи преставници старог књижевног образовања нашег, а и драгоцени споменици наше прошлости. »На жалост беху ови бомбастично написани животописи једина самостална књижевна радња српска у XII (?) XIII и XIV. веку и, поред на сваки начин много важнијих листина, оне су једини домаћи извор, из кога се могу црпети вести о стању онога времена« — вели В. Јагић (Arch. II. 31).

О овим старим биографијама српским доста се писало. Осветљиване су са сваке стране. Ипак су оне још

Digitized by Google

једнако материјал за испитивање. И после овога пабирчења остаће, јамачно, још доста што није опажено.

Овде ће се говорити само о биографијама српским XIII. века. То су: Св· Саве *живот Св. Симеуна*; *Стефана Првовенчаног* живот *Св. Симеуна*; Доментијанов *живот Св. Саве*; Доментијанов *живот Св. Симеуна*; *Теодосијев живот Св. Саве*. Сва је прилика, да у XIII. веку оваких биографија није више ни било.

За што Теодосијеву биографију стављам у XIII. в. показаће се после. Иначе је ред, којим су ове биографије овде поређане, познати хронологиски ред — осим прве биографије. Ми не знамо данас поуздано, да ли је пре описао живот Стефана Немање најстарији његов син Стефан или најмлађи Сава. П. Ј. Шафарик, који је први издао обе биографије[1], ставио је најпре биографију Стефанову, па онда Савину, неказајући за што је тако урадио. В. Јагић[2] учинио је тако исто и, говорећи о биографији Стефановој, вели: »Овај је животопис не само *најстарији* него и по пуноћи садржаја и — према осталима — јасном излагању, *одличан споменик*, нешто најдрагоценије, што је дала старосрпска историска књижевна радња.« Тако Јагић даје Стефанову делу прво место у сваком погледу. Савину пак биографију, говорећи о њој на другом месту, он нити хвали нити куди и готово је више библиографиски описује. Јагића се држи што се тиче хронологиског реда и Пипин[3], велећи: »Први у реду тих писаца (биографија) јавља се сам српски краљ Стеф. Првовенчани«. А и Ст. Новаковић[4] као да се држи Јагића.

1. Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův

2., Archiv fur slav. Philologie B. II. 31.

3., Исторія славянскихъ литературъ. I. 1879. 154.

4., Примери књиж. и језика старослов. и српскослов. 1877. — стр. 165, 170.

Digitized by Google

Мислим да је тачнији ред, којим сам ја поређао ове биографије. И ако немамо записа кад је писана која од прве две биографије, опет се бар ред може погодити по другим знацима. Савина се биографија завршује причањем о преносу моштију Св. Симеона (1207 г.), — Стефан иде даље и читавом последњом трећином своје биографије прича управо о својим делима и завршује причањем о размирици с краљем угарским Андријом и о састанку с њим у граду Равном. Савина биографија не прича ни о каким чудесима која чинише мошти Св. Симеуна — Стефанова то прича. На послетку има очитих знакова у Стефановој биографији, да му је позната била Савина биографија (на пр. у гл. XIII где прича, употребљујући неколико пута Савине речи, о смрти свога оца). Има још један доказ о већој старини Савина дела, који ћу мало после поменути. Сава је своју биографију писао јамачно одмах после преноса моштију Св. Симеуна, а најдаље између 1207 и 1215; Стефанова је биографија писана између 1215 и 1220. Да је Стефан писао своју биографију после 1220 г. јамачно би и своје закраљење описао, приписавши — по тону којим је писао — и то у заслугу своме светоме оцу.

Стоји ли пак Стефанова биографија у погледу литерарном пред Савином. О овоме као да Јагић не сумња. А ја мислим, да је Савина биографија најбоља биографија у старој српској књижевности, једина која то име потпуно заслужује. Ко тражи податке за стару срп. историју, биће јамачно задовољнији Стефановом биографијом — у њој ће више наћи; али као књижевни производ Стефанова се биографија не може мерити са Савином. Сава вели, да о влади Стефана Немање и о држави његовој није писао све по реду што је чуо и видео, и да је о свему томе само у кратко испричао; Стефан вели, да хоће да прича

Digitized by Google

»светога господина свога рођење и живот и врлине»; — и опет у Стефановој биографији има врло мало више података о животу Стефана Немање (не рачунам причање његово о својој влади) но у Савиној. Савина је биографија два пут краћа од Стефанове, он је писао биографију једног закалуђереног владара онако, како се готово ни данас боље не би могло о том написати, он није писао о Стефану Немањи већ о монаху Симеуну пратећи живот тога монаха дан по дан, сахат по сахат (да огласимо белешке о годинама као туђ уметак[1]) — и опет је и о владару Немањи причао и у том казао по нешто, чега нема у биографији Ст. Првовенчаног (на пр. да је Немања ожанио Стефана кћерју цара грчког Алексија Комнена, да му је Ана била једина жена, да се т. ј. није два пут женио и т. д.) Савина биографија попуњује Стефанову по негде и онде, где обе једно исто причају. Стефан на пр. (гл. X.) само у три реда казује како је Немања пред сабором предао престо њему; Сава (гл. IV.) казује, како је Немања тада и Вукана учинио великим кнезом и дао му довољно земље, како је оба брата саветовао (ово је особито лепа партија у Савиној биографији), како су сви плакали и молили га да их не остави (о томе у Стефана ни речи) и т. д. Сава прича (гл. VIII. и IX — особито леп и дирљив опис) — како га је отац пред смрт благословио; како је он после замолио оца, да благослови синове своје у Србији и како је Немања благосиљајући их рекао: да им препоручује, да држе љубав између себе као што им је и пре заповедио; а ако који заповест преступи нека гнев божји сатре и њега и семе његово — на што је Сава рекао: амин! Стефан је, служећи се иначе Савиним казивањем овде, и ово прећутао. — Брата свога Вукана

---

1 Ив. Павловић *Хронолошке белешке Св. Саве о Стеф. Немањи* Гласник XLVII. 276.

Digitized by Google

Стефан само један пут помиње — и то не по имену — онде, где прича (гл. XIV.). како је изнемогавши »од многих трудова и рана«, а у невољи која снађе земљу због рата његова с Вуканом, *писао* (сâм) Сави, да дође с моштима очевим у Србију, те да се отаџбина просвети и од рана извида. И даље прича, како је *изашао* (опет сâм) Сави у сретање и т. д. А Сава прича, како су му *оба брата* писала да дође и како су га *оба код Хвостна* дочекала и т. д. — Сава прича, да је велики метеж настао, кад су Латини освојили Цариград, па допрли и до Св. Горе; па због тога метежа, а и браћа му тада писаше да донесе мошти очеве, он је и пренео мошти Св. Симеуна. То је мало друкчије но у Стефана. Ив. Павловић вели[1], да је Сава хтео овим да »претрпа немиле догађаје«, кад не спомиње распре међу браћом. Пошто је у то време та распра већ била легла, или бар рат престао, то ја не знам коме бих овде више веровао, Сави или Стефану. Оно писмо, у ком се Стефан жали Сави на Вукана и т. д., могло је бити писано много пре преноса. Али нека би било оно, што Стефан каже, прави повод преносу, опет се овде лакше може опростити нежности Савиној — који и онако не прича историју српску онога времена — него Стефану, што је прећутао учешће Вуканово у преносу моштију очевих. — Али има нешто, што највише уздиже Савину биографију изнад Стефанове: Сава пише биографију калуђера Симеуна, и опет ни мало није легендаран; Стефан пише »живот« свога родитеља Немање, као владара и калуђера, пише га можда само неколико година после Савине биографије. и већ му даје тон легендарни, тон, који је после — хвала њему на почетку — нарастао код доцнијих биографа до грдила. Сава не прича ни да су мошти Св. Симеуна излиле миро, ни да су у опште како чудо учиниле — Стефан прича и једно

[1]. Житіа краль срьбьскыихь стр. 80.

Digitized by Google

и друго. У Стефана се, осим тога, два пут јавља Св. Ђурђе као помоћник Немањин (гл. III и IV.), а Немања у њега на последњем часу поје с анђелима (XIII. 18.), што опет Сава није казао. У Саве нема много ни богословских фраза и библиских изрека, а што их има одабране су и теку неусиљено[1]; у Стефана их има много више и види се како муку мучи с њима. Тако му је цела I гл. (приступ) и цела XIX (побожна похвала Св. Симеуну) склопљена од самих таких фраза. Чини се, да је Стефан своју биографију писао кад је Сава већ из Студенице отишао био, па је у својој неукој побожности мислио, да још нешто лепше од Саве напише. По овој се биографији познаје писац црквено-обредних питања Димитрију Хоматинском[2]. — Ипак после свега овога оно, што је рекао В. Јагић о биографији Стефановој, вреди према свим осталим биографијама српским XIII. и и XIV-ог века, само не према Савиној. За историју српску била би већа срећа, да је Сава писао живот Стефана Немање, а Стеф. Првовенчани живот монаха Симеуна.

На реду су две биографије Доментијанове и једна Теодосијева. Код њих је, иза досадашњих испитавача,

---

1., У почетку Савина уставца карејског долазе и ове речи: «поуть бо вратькь ієсть, братиіа моіа, имьже течемь; дымь ієсть житиіє наше, пара, прьсть и прахь«. Ове исте речи долазе и у његовој биографији Св. Симеуна (III. стр. 3 доње врсте) — знак, да је он волео одабраним богословским варекама послужити се једним истим више пута, него их гомилати многе без избора . . . у исто време знак, да је у овој биографији — и ако је познн препис — сачувано доста добро првобитно дело Савино.

2. Гласник XXXIII. стр. 1. — Шафарик (Ист. југосл. књиж. III 115. као да сумња, да је ова питања сам Стефан састављао, па нагађа, да ће састављач бити познати нам владика Методије. —

Digitized by Google

остало много више за испитавање; за то ћу се код њих повише и забавити.

Ко је био Доментијан? Калуђер хиландарски, прост јеромонах, који је живео у средини XIII. века и писао обе оне своје биографије за владе краља српског Уроша.

Побожан човек, а учен, образован, племенит и слободоуман — тако га описује П. Шафарик[1]. — Мало знамо о њему; али да видимо можемо ли по ономе што знамо пристати на овај суд Шафариков.

1253. г. Доментијан је живео у Карејама »у сихистарији« (на другом месту: »вь мльчальници«) светога Саве, и те је године довршио Савину биографију и послао је у Србију на дар краљу Урошу.[2] После 11 година, 1264. г., живео је у Хиландару, у пиргу (стльпоу) преображења Спасова (**идѣже живеть посѣтитель доушь свѣтыихь отьць живоуштнихь вь скетомь мѣстѣ томь**«), који подиже исти краљ Урош »**выше келикалаго монастира вь горѣ**«; и те је године довршио животопис св. Симеуна и послао га опет у Србију краљу Урошу. — На записима у оба своја дела Доментијан сам себе називље »последњим учеником« св. Саве.

То је све, што је Дом. сам о себи у својим делима испричао.

---

1. У истом делу стр. 206.

2. По запису у Даничићеву издању то је било 1243 г. Али ми се чини, да је тачнија она година, записана на једном старијем рукопису овога дела (Jaruh Starine V. Opisi i izvodi II.) Јагићу се овај датум (1253) „чини подобнији истини него ли 1243., која је година готово преблизу свијема оштјем догађајима, које помиње Доментијан — —а на против г. 1264, кад 'но исти Дом. написа и доврши живот Св. Симеуна, одвећ далеко". -- Како је и текст овога записа друкчије и краће стилисан од онога у издању Даничићеву, може се мислити, да је првобитни запис био још друкчији и, можда, пунији, те и више било у њему о самом писцу.

Digitized by Google

Али има о њему једна драгоцена белешка од његова штићеника и ученика, Теодора граматика, који је 1263. у истом пиргу преображења Спасова преписивао по наредби његовој *Шестоднев* Јована, егзарха бугарског.[1] У запису иза друге половине *Шестоднева* прича Теодор ово:

— Ове се књиге писаху по заповести и трудом светог и преподобног оца нашег, богоумног јеромонаха Доментијана, који беше тада духовник хиландарске лавре, правога књигољупца и од истине великог богољупца, коме нека је похвала на небу од самога Бога и од свих анђела његових за његову божанствену љубав према самоблагом источнику милости и за његово свето знање светих књига. Мене *спана*, (голобрада, ћосава[2]) кад дођох у Св. Гору и једно лето пробавих у њој, нађе овај христољубиви отац мој и разуме од мене, да умем свете књиге преписивати, и у име божје здоговорисмо се да тако радимо, ако Бог хоће. У те дане стадоше гонити спане

---

[1], К. Калайдовичъ. Іоаннъ. ексархъ болгарскій Москва 1824, стр. 164, 165. Прил. VI, VII.

[2]., Шафарик у Ист. југосл. књиж. III. 116 довија се значењу ове речи, те мисли да је = еунух («dies scheint das Wort спань zu bedeuten«). О том говори тако опет у истом делу на стр. 206. — Голубински, јамачно по Шафарику, узимље ту реч тако исто (Краткій очеркъ ист. прав. церк. 1871. стр. 504), само што је доводи од *спаѵὸς* и што без сумњичења тврди, да је = еунух. Али кад се узме на ум, како су стари свети оци проклињали бријање браде као сујетан светски обичај и како су се ради браде свађале прква грчка и римска (грчки свештеници подсмевали су се ћосавим свецима латинским, на против папе — као на пр. Лав III — заповедаху нарочито своме клиру, да за разлику од грчкога голобрад ходи); кад се знају стари обичаји светогорски (Д. Аврамовић *Света Гора* 1848. стр. 80, 112); кад се на послетку, што је главно, узме право значење речи *спаѵὸς* (Du Cange Gloss. ad sciptores mediae et infimae graecitatis, tomus II: *спаѵὸς* = cui rara est barba); — онда се не може друкчије мислити, него да је Теодор граматик био ћосав (или још голобрад онда, кад су га гонили).

Digitized by Google

прота и светогорци и истераше многе из Св. Горе, те и мене с њима. И изађох у Солун, и тамо пробавих по године. И отац мој блажени, вазда горећи духом светим) не остави жеље срца свога, и дође и изведе ме из солунског града и својим богоразумљем уведе ме опет у Св. Гору. И призвавши име Господње помоћу божјом почесмо ове књиге. И кад написах до половине (после које је Теодор написао био први поговор и у њему ставио годину ѕѯоа=1263), зависник ђаво подбуни неког мог противника, и опаднут бих код проте, и он посла многе посланике оцу моме за ме. И по истини благи отац и чедољубац не хтеде ме пустити сама, да не будем озлобљен и кажњен као и други. И кад дође празник Успења Свето Богородице, отац мој узе ме и поведе на збор светих отаца; и нађосмо проту веома гневна и љуто наоштрена оним врагом мојим. Упита прота оца мога за ме и много опечали оца мога ради мене. И Господ Бог беше с оцем мојим и не даде га до краја проти озлобити. А ја стајах и гледах у печално лице оца мога и бејах много жалостан — да, оци и браћо, верујте ми, да ми се чињаше да је дошао страшни суд — и очекивах којом ћу казном осуђен бити. Ну милосрђем божјим и молитвама оца мога сачува ме Бог од свију казана, које на ме изрече прота. А најпосле досуђено ми би, да и опет будем изгнан из Св. Горе. И ту ме не остави отац мој, него ме продаде у метохију хиландарску. И Господом упућиван и молитвама оца мога окрепљиван, свршиx и другу половину, и отац мој свога благослова не лиши ме и мој труд сав испуни. А оца мога Бог да не лиши своје милости овде и у бесконачне векове, амин, амин, амин! —

Ко по овоме, што је досле чуо, не би заволео Доментијана? Ко не би пристао на суд Шафариков?

Што би после овога још желели знати о овом писцу:

Digitized by Google

кад се и где родио; где се учио; где се и кад закалуђерио; је ли још шта, и шта, писао осим оне две биографије; је ли у животу дошао до већег чина (и ако није, за што није) или је своју каријеру калуђерску завршио у пиргу Преображења Спасова; кад је умро и т. д. — то је данас тајна. Али да се потрудимо, да по оним белешкама и по познатим књижевним делима његовим разберемо још што о животу његову.

У типику хиландарском вели Св. Сава о ћелици карејској: — заповедам игумну и вама, да не постављате (у ћелију карејску) човека, који би хтео тамо ићи одмора ради (**покоа ради пльтскаго**), или пак човека некњижевна и који би платио да тамо оде, но човека— — — —стар или млад, наћи ће се такав у вас. — А у уставцу карејском вели: — А кога ја оставим по смрти својој у тој ћелији, тај да остане у њој док је жив. — А Доментијан је најпре био у ћелији карејској, а после у Хиландару у пиргу Преоб. Спасова. Јамачно му то (премештање) није било, као недостојному, за казну, већ је Урош I желео, да у његовој задужбини седи заслужан човек (можда је баш именовао онога, који му је 1253 г. послао на дар биографију стричеву); али тешко да би се побожни Доментијан усудио погазити заповест Савину, да је по одласку Савину из Св. Горе 1207 г. он био остао у ћелији карејској. Он је, дакле, тамо доцније дошао, можда после њих година Савина живота. Можда се за то и називље »последњим« учеником његовим. Вероватније је пак да је овај придев, у смерности, фигурно употребљен, те да значи: најгори, најнезнатнији. А и назив »ученик« држим да је узет у ширем значењу. Ако је Доментијану 1263. г., кад је бранио Теодора граматика, било око 50 година, онда му је кад је Сава умро (1236) било око 23 године. Могао је бити млад пострижник у Жичи последњих година

Digitized by Google

Савина архиепископовања. Како му драго, али тешко да је био сапутник Савин баш и на последњем путу његову; јер као сапутник мучно да би онако легендарно тај пут описао. Описујући живот Савин он се нигде не истиче као очевидац или сапутник; само се једно место у опису последњег пута Савина[1] може двојако тумачити: »**И соуштоу ми къ Иѥросалимъ и въ Скетѣи Горѣ скетии старьци дрекьнии сьтолѣтьии соуште, видѣкьшии прѣжде того скетыѥ прькыѥ и сь ними поживьше доуховьно и тѣлесьно, и сеиоу паки быкьше съкрьстьници и сьподьвижьници, и оудивиѥ се ѥго богоразоумию великомоу**« . . . Може се мислити, по овоме, и да је Доментијан доцније сам путујући то чуо, и да је то чуо кад је заједно са Савом био. Ово би се последње као потврђивало и Теодосијевим речима[2]: да је живот Савин писао не само по причању, «**ѥ оть ученьныих ѥго оученикъ, иже сь ними сьпостьникъ и странньучьствиѥ сьпоутьникъ— — — иже по нихъ оного стадоу писаниѥмь оставиѥ**». Прво би се пак потврђивало још једним местом у Доментијановој биографији, где прича како се Сава свратио с првог свог пута у Јерусалим у св. Гору и како су му радосно дошли на виђење стари другови светогорски, па вели (стр. 279): »**И оть тѣхъ светыихъ моужии остакьшии къ Скетѣи Горѣ рѣше ми, иже самовидьци выше прѣславьныимъ дѣломъ ѥго, аньгела земльнаго и небесьнаго чловѣка именовахоу и**«; а потврђивало би се и још неким историским погрешкама у Доментијановој биографији, о чему доцније. Још ћу ради овога навести ове речи Доментијанове (а више их и нема; види још у истом делу стр. 182): »**И благословише** (светогорци 1200. године) **богоносьнаго отьца нашего кнрь Савог написати**

1, Жив. св. Симеуна и св. Саве од Ђ. Даничића стр. 306—307
2, Жив. св. Саве, издао Даничић 1860 стр. 2.

Digitized by Google

ѥмоу (св. Симеуну) **канонь и стихире и чоудоткоренїа ѥго. Онь светыи написакь и пакы благословн нась оученикы своѥ тѣмьжде благословенїѥмь**« (стр. 89). Ја ни ово не разумем друкчије него да је Сава благословио, да српски калуђери после њега могу писати службе Србима свецима. Овим речима као да Доментијан издаје још једно своје дело: прву службу св. Сави. Можда је доцнија Теодосијева служба св. Сави и св. Симеуну постала од Доментијанове службе онако као и његов животопис св. Саве од животописа Доментијанова.

Али да видимо и књижевни рад Доментијанов.

Кад је он писао прво своје дело — *Живот Св. Саве* — јамачно је знао за биографију и Савину и Стефанову. Природно је мислити, да се њима и служио као изворима, и ако вели, да му се »**сего светаго** (т. ј. Саве) **житїе доухомь светымь назнамена**“ (у Жив. Св. Саве стр. 172), или: да му »**Богь предложи оуразоумѣти житїе сего преосвештенаго**« (у запису на крају). Да му је Савина биографија била позната, види се и по неким изразима његовим — на пр. **земльныи аггель, небесныи чловѣкь** (Сава у жив. св. Сим. 1.); **иже любить отьца или матерь паче мене, нѣсть мене достоинь** (у Дом. стр. 140, — у Саве стр. 2.) — по томе, што помиње цара Алексија Комнена као свата Савина, што је могао наћи само у Савиној биографији и т. д. Доментијан је, дакле, јамачно читао био Савино дело — и то је све; јер се њиме као изворoм није служио пишући о животу Савину. Ни једна партија у његову делу није урађена по Сави, ни један повећи склоп реченица није узет из Саве. Али је за то Стефанова биографија, док је писао, непрестано стајала пред њиме — она му је била у велико извор, она му је дала правац. По њој је описао смрт св. Симеона (Дом. 174, Стеф. 18), по њој је саставио причу како су

Digitized by Google

мошти његове излиле миро (Дом. 187, 197 — Стеф. 20), из ње је узео причу о Стрезу (Дом. 206 — Стеф. 22), за њом је пошао измишљајући различне легенде, по њој као да је описао — само много опширније — и како је Сава побегао у калуђере о чему Сава у својој биографији једва тек наговешћује[1], из ње је узимао — често од речи до речи — и низове реченица, на пр. у Дом. стр. 194. вр. 15—16 озго — у Стеф. 20. в. 15—16; у Д. стр. 194. в. 1—2 оздо и 195 вр. 1—4 озго — у Ст. 20. в. 16—19; у Д. 197. в. 14—18 озго — у Ст. 20. в. 24—27; у Д. 309. в. 4—6 оздо — у Ст. 23 в. 8—11 оздо и т. д. Као што је Стефан — као што сам напред поменуо — гледао да надмаши Саву измишљајући чудеса у животопису свога оца, тако је Доментијан гледао да у томе и Стефана надмаши. И то му је одиста пошло за руком — он је огрезао у чудесима. Исто је тако надмашио Стефана и силним материјалом реторских, богословских и библиских фраза, поређења и примера, чиме је, истина, показао своју богословску начитаност и ученост, али и своме делу скратио век, о чему после. — Ну има нешто, у чему је ова биографија Доментијанова боља и од Савине и од Стефанове и од свију познатих старих српских биографија. У њој се прича све о Сави — разуме се све, о чему је писац мислио да је вредно причати — од рођења му до смрти, и после о судбини моштију његових, све по реду, правилно и опширно тако, да тако потпуне и целе биографије нема више у старој срп. књижевности.

1, Сава вели, да он »створи ѩко и блоудныи сынь, остахнь благаго отьца и господина и блаженоую матерь, господоу свою, и благородныѥ, не рекоу братиѥ, нь господь сконхь, и обнажи всѥ безоумнюмь скопмь, и отидохь къ страноу тоуждоу далєчє«.

Digitized by Google

Она је и обимом највећа од свију. Кад се још узме на ум: да је Доментијан ако не ученик а оно, тако рећи, сувременик Савин; да се у његову писању нигде не опажа пристрасност или намерно извртање факата — онда ово његово дело остаје драгоцен споменик старе срп. књижевности и извор за стару срп. историју. Можда је ради свега овога, и по ономе што је знао о Доментијану, Шафарик и хвалио онолико ово дело назвавши га »eine der Hauptzierden der gesammten æltern slawischen Literatur«.

Ова нам се биографија очувала у позним преписима, у којима има јамачно познијих уметака, испуста, грешака и грешчица, које су овде онде смисао замрачиле или првобитну лепоте потрле и т. д.; (види Starine V. Јагић Opisi izvodi II.); али нам се ипак, у главном, очувало дело Доментијаново и по садржини и по језику, који је онакав какав је и у делима Савиним и у осталим делима XIII. в. Чини ми се, да је и ово рекао Шафарик само у лепом предубеђењу: »Значајно је, да се у Доментијана највише србизама налази баш онде где наводи писма св. Саве и браће му (можда је биограф имао пред собом права њихова писма), у дијалогисању, у пословичним изрекама и т. д. Толико је силан био глас истине и природе и код свештенички савесних поштовалаца светога црквеногa језика!«[1] Ја, на жалост нисам могао у тим писмима то опазити; а у тврдо држим, да их је Доментијан сам измислио.

Друго дело Доментијаново, *Живот св. Симеуна*, два пут је мање од првога његова дела, али два пут веће од биографије Стефана Првовенчаног. По томе би се могло мислити, да ће се ту наћи више историских података о животу Немањину; али није тако. Ова је биографија проста

1, Serbische Lesekœrner 14.

Digitized by Google

компилација. Још је Шафарик (у предговору к издању живота св. Симеона од Ст. Првовенчаног) опазио, да је Доментијан у овој својој биографији узео нека места из Стефанове биографије »од речи до речи«; а В. Јагић је (Archiv II. 32—34) брижљиво та места готово сва покупио, кудећи за то грдно Доментијана. Дело је ово његово—вели—само дугим епизодама, које ништа ствари не приносе, за два пут или за три пут увећано. »Доменг. је фразаст калуђер, који је дело Стефаново, изоставивши многе важне појединости, дугачким поређењима из библије само замрачио и забљутавио. А на против све стварно узето је у његовој биографији готово од речи до речи из дела Стефанова— — — —при чему се Дом. држао, као правила, славног обичаја многих Византинаца: да извор свој прећути«.—Мислим, да никако не можемо овде Доментијана осудити за намерну књижевну крађу учињену од сујете (не знам рашта би је иначе могао и учинити) —прво за то, што Дом. јамачно није могао мислити, да се то онда у онолишној срп. књижевности неће опазити; друго, што му је за славу и сујету доста било изаћи и с компилацијом и прерадом у оно време, кад се сматрало да је и прост препис ког већег дела голема заслуга и вечити књижевни спомен.—В. Јагић као да није опазио, да је Дом. оно, што је учинио према Стефану, учинио још у већој мери према самоме себи, т. ј. он је у овој својој биографији скоро половину, и све готово од речи до речи, узео из својега првога дела—биографије св. Саве — од прилике једну четвртину од Стефана, а једна је четвртина нов додатак махом фразеологиски. Нека се само испореди на пр. у овој другој биографији Доментијановој страна 27. вр. 3—10 оздо с првом његовом биографијом стр. 130; стр. 28. вр. 2—8 оздо са стр. 151—152; страна 52 од половине, цела страна 53—55 са страном 154—155 прве биографије; целе стр. 55—61 са стр. 157—165;

Digitized by Google

од стр. 68 при дну до половине стр. 75 са стр. 165—173; од пол. стр. 79 и цела 80 са стр. 174—176; стр. 82—91 (до половине) са стр. 177—191; од половине стр. 100 до 110 са стр. 192—200; од половине стр. 111 до 114 са стр. 214—217— па ће се видети, да је тако. Овим се поређењем могу још исправљати нејасности, или погрешке преписивачке, у једној или у другој биографији; нека се испореди на пр, стр. 106 ове биографије вр. 8—9 оздо са стр. 197 вр. 11—12 оздо; стр. 107 вр. 11—14 оздо са стр. 198 вр. 13—16 озго и т. д. По свему се чини, да је ова друга биографија била Доментијану наручена; пошто је прва — о Сави — на двору Урошеву особито добро примљена била, пожелело се можда тамо — као што вели В. Јагић — да се напише и о животу великог оснивача династије и државе српске биографија »по свима правилима ондашње надувене речитости«. И као да се сам Доментијан одаје каку му је муку задала та наруџбина овим речима у почетку те друге своје биографије: —— »**и недоумѣю се, оть коудоу мауьноу прьвѣе глаголати**«.

Као што сам већ рекао, нових историских података о животу Немањину нема у овој биографији. Једно ми се само чини ново. То је, што Дом. у два маха, на стр. 3 и 4., вели, да је Немања био рођењем од све браће најмлађи, што нигде изреком не веле ни Сава ни Стефан. На стр. 98—99, парафразујући Стефаново писмо Сави о свађи његовој с Вуканом, вели: а после њих (управо: после свију невоља, које Стеф. набраја у својој биографији да снађоше земљу због те свађе) дође други туђинац, глад, гори од свију оних, и учини други свој плен већи од првога ——без стреле стрељајући, без копља будући, без мача секући и т. д.—— и за грехе наше сва нам се земља напуни мртвацима, и двори пуни и куће пуне,

Digitized by Google

и путови и распутице пуне и т. д. Овога нема у Стефана. Напоменућу још познато, за српску усмену књижевност важно место (стр. 27 в. 1—3 оздо) где Дом., причајући шта се радило у српској земљи кад је св. Сава у калуђере одбегао, вели: »**и проуи чловѣци, светымь доухомь наоучени, пѣсни сьмисленьше и сѣтоуюште помахоу о ошьствии богомоудраго юноше**«.

Рекао сам за прву биографију, да је у њој Дом. показао своју богословску ученост и начитаност, али да јој је баш тиме век прекратио. То вреди и за његову другу биографију. По делу архиепископа Данила не може се видети, да ли се Доментијан читао још у првој половини XIV. в., али да је у другој половини XIV. в. био готово већ заборављен, доказују најстарији српски летописи, који су црпели вести не из Доментијанових већ из позније Тодосијеве биографије[1]. То се доказује и тиме, што нам се Доментијанова дела очуваше у веома мало рукописа[2], и ја ћу их — колико их знам — овде све побројати:

1. Рукопис царске дворске библиотеке у Бечу бр. 57, у ком су обе биографије и по ком их је Даничић издао 1865. г. По Даничићу овај је рукопис XVI. в.

2. Рукопис пећски, сада у цар. библ. у Петрограду. Донео га пок. Гиљфердонг из Пећи. У њему је само живот св. Саве. По Јагићу (Starine V. 9.) припада крају XV. или поч. XVI. в.

3. Рукопис, који у *Geschichte der südsl. Literatur* III. стр. 231. помиње П. Ј. Шафарик и који је он добио

1., О овоме после више. За сада види *Матицу* од 1868 г. стр. 315. у расправи И. Руварца *Краљице и царице српске.*

2., Не знам за што је Ст. Новаковић у *Примерима књиж. и језика* стр. 179 рекао, да се дело Доментијаново «чешће налази у рукописима» — већ ако није мислио и на Теодосијеву биографију, урађену по Доментијану. —

Digitized by Google

од свог пријатеља С. М. Непотпун. Недостаје му на различним местима на 43. листа, које — вели — није могао попунити рукописима карлов. библиотеке и сремских манастира, јер је у овима сасвим друкчија, млађа (Теодосијева) редакција овога дела. У њему су обе биографије. Не знам где је сада тај рукопис. По Шафарику био би писан друге половине XIV. в. али по огледима из њега штампаним у *Serbische Lesekœrner* Даничић држи, да није старији од 1 — његовог — рукописа, »ако није још млађи«.

4 Рукопис библ. одеског университета, по Јагићу (Archiv II. 32) од прилике XV. в. Писао га »**грѣшны дїакь Михѡ**«. У њему је само живот св. Симеуна, који се — осим малих разлика — слаже у свему са оним у издању Даничићеву.

Остаје нам још *Животопис св. Саве од Теодосија*, калуђера хиландарског. Ово је у ствари само прерада Доментијанове прве биографије, али така прерада, да — као што вели Шафарик — »ни камен на камену није остао од старе грађе«. Осим тога има у њој и нових података, а и о по нечему се друкчије прича но у Доментијановој биографији. Можемо је дакле, по томе а и према ондашњим књижевним приликама, сматрати као засебно дело, као што је данас обично и сматрају.

О овоме Теодосију знамо данас поуздано само толико, да је био »**мнихь**« хиландарски. У досле познатим рукописима, у којима је ова његова биографија (а има их сразмерно врло много), нема никака записа, по коме би се што више о њему могло сазнати. Можда никака записа није било ни у првобитном саставу. Само се у наслову, и то не у свим рукописима, очувало име ауторово. Тамо се вели, да је ово »**житиѥ**« — — — »**сказано прѣподобнымь Доместїаномъ — — — сьписано же Ѳеѡ-**

Digitized by Google

досїемьминхомь тогождемонастира«. После Шафарика, који је погрешно мислио да је Теодосије живео прошлога века, расправљао је то питање Даничић, који је мислио, да је Теодосије ову биографију писао у првој половини XIV в. *(Жив. св. Сим. и св. Саве X.)*, — Јагић (Starine V. 19—20), који га ставља у XIII. век, — Новаковић (Starine XI. 161—162), који држи да Теод. »припада средини XIV. века, времену царства Душанова«. Мени се понајвероватније чини Јагићево мишљење. Ево за што. У Хиландару има препис ове Теодосијеве биографије од 1336 г. који писа неки Теодул. Овај рукопис поменуо је још рус Петкович, а у новије време архим. Дучић *(Гласн.* 56, 101.). Најстарији, дакле, сада познати препис старији је од времена, у које Новаковић држи да је постао сам оригинал. — Даље: архиеп. Данило, који је почео писати животе краљева и архиеп. српских само неколико година после Теодулова преписа, вели (стр. 5.) да је о делима владара српских до Драгутина писао »**ѥлика слышахомь и разоумѣхомь, или нѣкотории оть древьниихь моужии——— вьзвѣстише намь.**« Претпостављајући, да је Данило познавао Теодосијево дело, које је већ у другој пол. XIV. в. истисло било Доментијанову биографију, држим да не би Теодосија стављао у »древне мужеве«, да је овај писао своје дело мало пре 1336. г. Даље: тешко да би Теодосије у време Душаново писао за Владислава (178 стр.), да је »**незаконнѣ и разбоиничьскы**« заузео престо. Јамачно не би тако написао ни у време Уроша I., ни у време Драгутиново. На стр. 216. (по издању Данич.) вели Теодосије — говорећи како св. Симеун и св. Сава молитвама својим једнако још чувају и бране српску земљу: — »**и никтоже нинь иноколѣньнь къ срьбаїихь ѡгосподи се, тьчїю ѡть племена нихь, отьць сыноу и сынь сыноу кралъстко прѣдаюште**«. Ако би овде речно ишли за смислом, дошли би до Драгутина и Ми-

Digitized by Google

лутина. Ето за што сам ову биографију ставио у XIII в. Може бити, да је Теодосије хтео силноме Милутину овом књигом учинити дар онако као Доментијан Урошу. Најпосле, незнајући јој тачно године постанка, можемо је и за то, што је прерада Доментијанова дела, слободно ставити у XIII. век. Јамачно је пак писана после 1264. г. — које је Домен. још био жив — а пре 1336 г.

Григорович спомиње неко »житије св. Саве«, које је нашао у карејској типикарници а наслов му је као у Теодосијеву делу, само што стоји: »**списано Ѳеодоромъ** (место Теодосијем) **мнихомъ**«[1] Овај рукопис не помињу доцнији путници светогорски. Дело Григоровичево није ми при руци, и ово наводим по Голубинском (Очеркъ и т. д. 449—450); тек држим, да је име *Теодор* свакојако од некуд погрешно стављено место *Теодосије*. Али Голубински, не запињући за то ни мало, наставља: да је то дело »составлено по дополнительнимъ разсказамъ Доментіана ученикомъ его Теодоромъ грамматикомъ, тѣмъ самимъ которымъ въ 1263. г. написанъ синодал, списокъ Шестоднева«. Ове речи, и ако стоје без икаких доказа, зауставиле су ме и довеле на једну нову претпоставку. Ако се познати нам граматик[2] Теодор после 1263 г, —

1, Путешествіе по Турцій стр. 29

2., Даничић *Рјечник из књижевних старина српских* тумачи као: grammaticus, notarius——И други обично узимљу ту реч у значењу: књижеван, писмен и учєван. — Али је вредно погледати који се људи у нашим старим књиж. споменицима титулишу граматици. По именима као да су то све световњаци (*Десоје*, граматик бана Нинослава; *Степан Бенчулић*, *Маринко* -- граматици општине дубровачке: познати *Владислав* граматик и т. д.). Тако се чини, да су ову титулу носили само писмени и књижевни људи светског реда, да би се одликовали од грдне масе неписмених сетовњака, док монашкоме реду —где је писмености много више било — она није требала. По томе као да је наш Теодор граматик 1263 г. био још световњак, писмен и учеван ђак и приправник за чин калуђерски. —

Digitized by Google

пошто је престало гоњење спана — закалуђерио у Хиландару и у калуђерству добио име Теодосије, онда врло лако може бити, да је он и прерадио Доментијанову биографију. На многим рукописима хиландарским стоји, да су писани »благословом свештенога сабора и свега братства«. Може бити, да је баш тај сабор заповедио Теодосију, као вештом стилисти, а познатом ученику Доментијанову, да преради животопис св. Саве, да буде јаснији, да се лакше чита, и да буде пунији према приновљеним традицијама и усменом причању Доментијанову. Тако би се боље разумело оно, што Теодосије (стр. 2) вели, да пише живот св. Саве »**вашемоу повелѣнїю отьчьскомоу повыноуѣь се**«. Тако би се разумела боље смерност Теодосијева, што није изоставио име Доментијаново у наслову своје прераде, — као и оно »*сказано* Доментијаном, *списано* Теодосијем« — које је иначе доста нејасно. Онда би могли веровати Теодосију, да је Доментијан одиста ученик Савин и т. д. Гледајући с ове претпоставке може нам се учинити и да има неке стилске сличности у оним »послесловијама« у *Шестодневу* и у приступу ове Теодосијеве биографије.

О Теодосију се данас зна, да је још по нешто писао осим ове прераде[1]. Тако.

1, Не сумњамо, да је он још писао:

а, *Похвалу св. Симеону и св. Сави* — која се често налази у рукописима уз његову биографију св. Саве.

б, *Службе св. Сави и св. Симеону* — које се такође по некад налазе уз његову биографију св. Саве.

2, Може бити, да је његово; али се још не може узети као доказано:

а, *Легенда о св. Петру Коришком и служба* томе свецу.

1, Види Starine V. 18—19; XI. 162—163.

Digitized by Google

б, *Живот св. Симеуна* — скраћен по Доментијановој биографији.[1]

Не давно је добило српско археолошко друштво рукопис,[2] у коме је *служба на пренос моштију св. Саве* 6-ог Маја. У тој служби на 3. листу, где се описује како је св. Сава пренет из Трнова, долазе речи: »**краль же Владиславь ꙗко же иногда пророкь Давидь прѣдь кивотомь свѣтаго скакаше играꙗ и кеселе се**«; а у Теодосијеву животу св. Саве, где се о томе прича, долазе речи (стр. 214): »**скоро же Владиславь краль свѣтаго носима достиже и, ꙗко дрекаꙗ Давидь прѣдь кївотомь, прѣдь свѣтими ѥго моштими исходе и прѣдьходе радоваше се**«. Како се и по другим неким местима у овој служби чини, да није писана за дуго после преноса св. Саве из Трнова, могли би нагађати, да је и њој аутор Теодосије, или можда и сам Доментијан.

Овде ће се говорити само о Теодосијеву животопису св. Саве. -- Познато је, како је Шафарик кудио дело ово, и писца његова што је »Доментијана травес-

---

1, Јагић у историји књижевности 178. стр. држи, «да се је живот св. Симеуна свуда у једној те истој редакцији сачувао, како га писа сам Доментијан.» И данас се тако у опште, бар прећутно, држи. Међу тим Шаф. у ист. јсл. књ. III 232—233, причајући о животопису св. Симеуна који се налази у истом рукопису у ком и животопис св Саве од Теодосија, држи да је и то посао Теодосијев „истина из дела Доментијанова извађен, али врло скраћен», и даље: „Код овог другог рада олакшао је Теод. себи посао; просто је изостављао оно што му се није свидело". Кад тако говори Шафарик, који је познавао прави Доментијанов животопис св. Симеуна, онда би требало наново учинити поређење, па тек онда изрећи: је ли и Доментијанов живот св. Симеуна прерађиван (скраћиван), или не. Рукопис, по коме је Шаф. онако говорио, прегледао је и Ст. Новак. (Starine XI. 154—155); али о том ништа не говори. Међу тим је врло вероватно, да је Теодосије, који је канда свуда пошао за Доментијаном, и ово његово дело прерадио—скративши га да буде пријатније за читање.

2, *Старинар* срп. арх. друштва I 1. стр. 45

Digitized by Google

тирао«. Прво га је стао бранити Даничић, и то с литерарне стране, признајући иначе да »у прерађеном дјелу (т. ј. Теодосијеву) *има мање историских ствари* него у правом«. За тим се ишло даље; и Јагић, који је неколико пута узимао реч да брани Теодосија, рекао је на послетку (Archiv II. 35—37): да ово дело »in sehr vielen Punkten« ставља пред Доментијаново, и као да му је стао веровати више и као историском извору. Ово Јагићево мишљење примљено је од већине тако, да су наши историци после, кад им је за што требало, радије загледали у Теодосија, као »поузданијега«[1] но у Доментијана. Као да су се већ заборавиле речи И. Руварца[2], да се дело Теодосијево »за првотни извор не може узети«.

Да би се могло поуздано судити о делу Теодосијеву, треба га тачно испоредити с делом Доментијановим, од кога је и постало. Ја сам то учинио, те ћу овде показати: I шта је у оба дела заједничко и шта је опет у томе друкчије у једнога но у другога, те да се види: чиме се ова два писца битно разликују и какав је литерарни правац и укус у једнога, а какав у другога; II која је факта изоставио или испустио Теодосије, а која приновио, или: шта има један а нема други, и обрнуто; III. супротна казивања њихова о једним истим делима и коме је више веровати.

I. На први се поглед види, да је Теодосијево дело препричано дело Доментијаново. Једна иста прича, један исти ред. И опсег им је готово једнак. У штампаним издањима Доментијаново дело износи 227 стр. а Теодосијево 219. стр. Све легенде и чудеса (осим једног јединог Дом. стр. 223—225) Доментијанове биографије налазе се и у Теодосијеву делу. И у појединим мотивима и у сит-

1, Љ. Ковачевић *Годишњица* Н. Чупића III. 359

2, *Матица* 1868 г. стр. 314.

Digitized by Google

ницама слажу се ова дела, на пр.: једнако причају, како су се Немања и жена му под старост помолили Богу, да им даде јоште једно чедо (т. ј. Растка); једнако тумаче име Растко (— да порасте у божанским врлинама); једнако казују како је неки побожан муж (у Теод. старац) дао мисао Сави, да подигне с оцем у Св Гори српски манастир; у беседама, које говори св. Сава, често су им једнаки мотиви и читави речни обрти (испореди на пр. у Дом. стр. 234—243 и 230—232. с Теод. стр. 144—148); Обадва само напомињу како је Растко са још неким својим људима у Св. Гору побегао, а после сложно ћуте о даљој судбини тих људи; у обадва се искрада Растко од родитеља под изговором, да у лов иде[1]; слажу се и у погрешкама историским, н пр. да је патријарх Герман[2] (место Мануил) посветио Саву за архиепископа, да је то било у Цариграду (место у Никеји) и т. д.[1]; на послетку

1., Тога мотива нема ни у Стефановој ни у Савиној биографији. Ако, дакле, није по традицији, прво га је измислио Доментијан.

2., По овој истор. погрешци нарочито рекох, да је тешко веровати, да је Дом. био ученик Савин. У петербг. рукопису Доментијанова живота св. Саве на том месту било је написано: **Германа** «али је истрто познијом руком и прибављено с краја; **манвила**» (Jagić Starine V. 15.). Таке се исправке налазе и у рукописима служаба св. Сим. и св. Сави од Теодосија. Како је то, да о томе боље знају исправљачи XVI и XVII в. но Доментијан? Врло лако може бити, да је Доментијану, кад је писао о том, био нешто у памети други пут Савин у Азију, када је одиста био патр. Герман, па му се тако та погрешка омакла; а Теодосије, који је ишао лист по лист за Доментијаном, то не опазио.

1. Ив. Павловић **Житија** 143. вели: «Доследно своме ранијем причању, да је Сава у Цариграду постао архиеп.—— сваком згном приликом потврђују то и Доментијан и Теодосије«. Ипак у овом има разлике између тврђења једнога и другога писца. Дом. (217.) вели, да Сава »**иде на вьстокь къ скатоу си царградьскомоу царю кирь Теодороу**« (што би могло значити, да га тако хоће да титулује,

Digitized by Google

на врло много места (то су нарочито библиске и богословске изреке) слаже се дело Теодосијево од речи до речи с Доментијановим; на пр. Д. стр. 119 вр. 1 оздо — Т. 4 в. 5 оздо; Д. 155 в. 13 оздо — Т. 41 в. 2 озго; Д. 174. в. 14 озго — Т. 58 в. 7—8 озго; Д. 175—186—Т. 59—69 у врло многим реченицама; Д. 207 в. 9—10 оздо — Т. 111 в. 2—3 озго; Д. 208 в. 7—8 озго — Т. 111 в. 5—6 озго; Д. 216 в. 12—13 озго — Т. 123 в. 2—3 оздо; Д. 217 в. 9—10 озго — Т. 124 в. 14—16 озго; Д. 313. в. 1—3 озго — Т. 193 в. 1—5 озго; Д. 313 в. 8—12 оздо — Т. 193 в. 13—17 озго и т. д.

Теодосије је прави и, рекли би, непосредни последник Доментијанов. Овај из дела Ст. Првовенчаног и из своје раније биографије саставља нову биографију, онај узима читаво дело Доментијаново и препричава га. Доментијаново је последње дело, живот св. Симеуна, као што видесмо, *компилација* — за њим је Теодисије (можда није било прошло ни двајестину година) писао ову своју биографију, која би се звала *плагијат*, да нису у њој, и ако некако чудновато и нејасно, споменути главни извори[2].

и ако зна да Цариград није његов—за што би било доста примера све до наших дана), — док Теод. вели (126 стр.) како се »**изколи скетомоу** (Сави)———**царствоуюштаго Константина града доити, тогда же царствоуюштоу въ нѥмь Ѳеѡдороу Ласкароу**« и т. д.

2., Одиста је нејасно оно: „сказано— ——списано“! Та је нејасност можда и узрок, што је у многим познијим преписима ове биографије у наслову изостављена реч «сказано», а место ње стављено „списано“, па за тим дошло име Доментијаново, а изостављено Теодосијево. — А још је нејасније нама данас оно, што Т. вели: да је ову биографију писао не само по чувењу, *него и по списима* »**у ѣ стиныхъ ѥго** (Савиних) **оучениикь, иже———писаніѥмь ѡстакнше**«. Као да су, осим Доментијана, још неки ученици Савини писали о животу св. Саве?!! Или је овом множином хтео Теодосије

Digitized by Google

И ако се Теодосије у главном држао у свему Доментијана, и ако је његова биографија св. Саве у ствари Доментијаново дело, и ако се на више места слаже с Доментијановом од речи до речи — ипак нас изненађује и удивљава необична пажња, труд и усиљавање, да се једна иста ствар другим речима искаже. И највештији данашњи компилатор мора се Теодосију поклонити. Он је толико пазио, да му текст буде самосталан и да све искаже својим стилом — да својим речима говори и онде где није потребно, где на пр. објашњује нешто онако исто као што објашњује Доментијан (на пр. Дом. причајући како родитељи дадоше жељеноме детету име »**Растько, по истинѣ кельми възрасти хотештa божьственыныи добродѣтельми**« — а Теод. »**и оубо и зѣло о господи добрѣ Богоу възрастє**«). Ради тога му је по неко место тамно остало, ма да се он иначе свуда трудио — и с успехом — да буде јаснији од Доментијана. Од свију биографа XIII. в. он је једини, коме се види да се нарочито стара о своме стилу, да га гаји, кити, дотерује, да се њиме поноси. Он одиста и јесте добар стилиста[1]. Ради тога му је можда и препоручио свештени сабор, да преради дело Доментијаново. Лативши се тога посла он је скраћивао (укратко прерађивао) или са свим изостављао Доментијанове многе и дуге црквене беседе и поуке, силне богословске изреке, честа и дуга теолошка мудровања, библиска поређења (на пр. Саве с Мојсијем Дом. 314 — 323, које је Теод. са свим

да затури свој једини и главни извор? И да ли је онда помињање Доментијана у наслову Теодосијева заслуга или доцнијих преписивача? —

1. Шаф. вели о Теод. граматику, да му је воља за писање јача била од снаге за то. Ово не треба да нас поплаши у мишљењу да су Теодор и Теодосије можда једно лице, јер се покуда Шафарикова тиче језика у *Шестодневу*, а и томе је више био крив Калајдовић него Теодор.

Digitized by Google

изоставио), различне апологије (на пр. другом путу Савину у Јерусалим, коју је Теод. сасвим изоставио) и богословске похвале св. Сави, св. Симеуну и Ст. Првовенчаном. Такође је скратио Доментијанов опис првог (Д. 262—276, —Т. 166—170 стр.) и другог путовања Савина у Јерусалим (Д. 296—328,—Т. 181—199). Ово је добра страна Теодосијева посла. Ради овога је можда и рекао Јагић: »Theodosius' Biographie ist nüchterner gehalten, verræth einen reineren Geschmack и т. д.« Друга је добра страна његова — поред махом јаснијег и пријатнијег излагања — што на више места у бољи ред доводи Доментијаново причање, на пр. причање како је Сава подигао испосницу карејску, по коме би се — као што вели Јагић — могло мислити„ да је то Сава учинио још за живота очева. Испосница је пак подигнута после (види запис године 1199 на њену уставцу Гласн. 56. 32—33 стр., типик хиландарски глава мк, и живот св. Симеона од Саве) и то је Дом. знао; али тако се он често у причању занесе, те у напред прича оно, што је хронологиски тек после на реду, што је лепо опазио и И. Павловић (Житија 66.) Али чим се Теодосије највише разликује од Доментијана, то је — његова поетичност, његово романтично излагање. За то се њему не допада ни Доментијанов стил, ни његово теологисање и т. д., али је задржао све његове легенде и чудеса. Како је Сава побегао у Св. Гору и како је после тамо преварио потеру, то је у Теод. више налик на роман него на животопис. Ево на пр. како се четници српски, кад су видели да већ више нема никаке наде, растају са Савом: »С Богом, о господине, с Богом! Распространи се сам без нас! Насити се, камене, немилостиви, хоће ли те примити Господ! Превари оца, па превари и нас — мислиш ли, да ти се не треба Бога бојати?« . . . . (стр. 20). — Ради овога нека се испореди и стр. 130—132 у Дом. са 26—27 у Теод., где се прича, како је примљен глас о

Digitized by Google

покалуђерењу Савину у двору Немањину. На стр. 35. прича Теод. како је Немања добио писмо Савино па га не могао читати, »**огньнию бо любовьнию сльзи заре очию его покрыкаахоу**« и т. д. Такав је и на стр. 40, где описује састанак и прво виђење Саве и Немање у Св. Гори; такав на стр. 51., где Саву пита цар Алексије: је ли још жив свети старац отац твој? а Сава одговара: још је жив молитавник царства ти отац мој; а цар, дубоко уздахнувши: благо њему и т. д. На стр. 84—92 прича, како је из моштију св. Симеуна у Студеници први пут потекло миро. То је било о годишњици Симеуновој. У цркви био Стефан са свима благородницима. Призор је са свим романтично описан. Све живо плаче од некаког миља тако, да Сава не може службу да служи и на послетку мора да подвикне Стефану и свима који плачу, да ућуте и т. д. Тако је на стр. 127—128 за читав лист парафразовано кратко причање Доментијаново, како се Сава у Никеји, на понуду цареву, испрва није хтео примити за архиепископа. Тако је оно Теод. причање, у описивању другога пута Савина у Јерусалим, како султани вавилонски и египатски шаљу Сави све што му треба из свога двора, како га обдарују и т. д., како га патријарх александриски пита ко је и од кога је рода; како је Сава с њим ручао (ручкови су почешћи у Теодосија, баш као у Милована Видаковића) и т. д. Тако је и причање Теодосијево о преносу моштију св. Саве из Трнова стр. 203—207. Ту се, поред осталога, прича, како је Владислав краљ на послетку сам пошао у Трново, да моли за мошти Савине. Али је напред послао веснике, да јаве тасту му цару Асену о његову доласку. »Даде им и много злата, да даду патријарху и саветницима царевим, те да их, кад к цару дође, затече готове и вољне да потпомогну прозбу његову« (тако!) Романтични је елеменат у Теодосија и врло

Digitized by Google

често навођење садржине разних писама, о којима Дом. само у кратко говори.

Овом је страном, мислим, највише освојио Теодосије Доментијана у старој срп. књижевности. Литерарни историк разумеће ово. Теодосије је био на путу, да буде Милован Видаковић XIII. века. Опет нико не треба да замери Шафарику, што му се ова врлина Теодосијева, као што се чини, није свидела. — Али сад тек долази оно, због чега је Шафарик јамачно највише кудио овога писца. Чудеса — вели Шаф. — која Доментијан библиском простотом и краткоћом прича, овде су постала грдила и пуне читаве табаке. Тако је, одиста! Ради овога треба само прочитати у Теод. стр. 44; испоредити у њега стр. 134 с Дом. стр. 225—226; стр. 30 с Д. 136; стр. 199 (при дну) с Дом. 320 (при врху) и т. д. Причу о томе како је св. Сава пред краљем угарским чудо с градом учинио, (Д. 248—257 стр., Т. 152—160) докитио је Теод. причањем како је краљ угарски прешао у веру православну, управо како га је Сава покрстио — чега нема у Дом. Причу Доментијанову о смрти Ст. Првовенчанога (257—261) накарадно је Теодосије (160—165) причајући како је Сава дигао Стефана из мртвих као Христос Лазара. Описујући буру на мору, коју Сава молитвом стишава, Теод. прича, како су за време молитве ученици држали Сави руке — као то у библији Мојсију у боју и т. д. На стр. 115 прича Теод., како је и само име Савино чудеса чинило, тако, да простим људима и пастирима, кад би помузли млеко, није требало сиришта, него је само требало да реку: »**Сакиил те молитвл подьквашаеть**«, и одмах би се млеко усирило и било би кисело и врло добро. — На оно је налик у Теодосија и оно, што он врло радо и врло често — у опису оба пута Савина у Јерусалим — прича како Сава свете мошти купује, о чему Дом. готово и не помиње. — У оваким легендарним бљу-

Digitized by Google

тавостима налик је Доментијан на Теодосија само на два места, на стр. 182 и на стр. 279—280 — иначе је њега свуда надмашио фантастични и романтични Теодосије.

Још ћу напоменути, како Теодосије, идући у причању свуда за Доментијаном, по некад покушава да објасни што је Дом. рекао а не објаснио, а што је он на веру примио. Тако на пр. на стр. 49—50 тумачи за што мисао о подизању српске лавре у св. Гори није дошла ни из главе Савине ни и из Симеунове, него им је дао неки други побожан човек. Међу тим ни Сава ни Ст. Првовенчани у својим биографијама не помињу тога туђинца, нити веле да је то туђа мисао била. Што је Доментијан то измислио, разлог је јамачно какав светогорско-калуђерски; и онда није чудо, што је за њим пошао и Теодосије, особито ако је био његов ученик[1].

У Доментијана има више грчких непреведених речи но у Теодосија. За пример испореди Д. стр 186—191. Теод. 68—75.

Ево у чему се нарочито разликују Доментијан и Теодосије као књижевници XIII в. — По мишљењу моме ако с ове стране Теодосија не треба кудити онако како га је кудио Шафарик, још мање треба кудити истински побожног Доментијана.

Остале разлике између дела Теодосијева и Доментијанова имају више значаја историског по литерарног. Њима сад прилазимо.

1, На ово је налик и оно што Д. (стр. 216.) вели, како је Сава, по неком „богоразумном савету“ у срцу свом, отишао у Никеју; па пошто је посвршивао послове манастирске, предложио цару, да да срп. земљи архиепископа. Теод. (стр. 126) износи још јаче као да је та мисао тад случајно Сави дошла. — Голубински има право, што у то не верује (Краткій очеркъ и т. д. 451) и што држи да је та мисао била „одною изъ самыхъ крѣпкихъ и завѣтныхъ его мыслей“ и т. д.

Digitized by Google

II. А. У Доментијана има, а у Теодосија нема:

1. Оно, што Д. стр. 168. вели, да је св. Сава под Хиландар саставио »до 14 манастира«. Јагић замера овоме и вели да је претеривање.—Ако ово није дошло погрешком познијих преписивача (.дѿ. место .д.), онда је ту Доментијан јамачно мислио на оне црквице, што Хиландару припадају, а којих и данас има 23 (Гласн. 56. стр. 13) —тешко је пак мислити, да је он ту хтео хиперболисати. У осталом види Доментијанов живот св. Симеуна стр. 72, где је сам. Дом.ову белешку изоставио.

2. Д. стр. 190. како је светогорски сабор благословио Саву, да напише службу св. Симеуну и т. д. Што о том говори Теод. стр. 73. тешко би се, без Доментијана, могло тако разумети.

3. Д. стр. 205, како је св. Сава, подижући по Србији од 1207—1215 г. много цркве, »**идѣже не достиже црькьке сьтворити, тоу крьсть постави, да на вьсѣкомь мѣстѣ име божие прославлаѥть се**« и т. д. У Теод. (97.) помињу се многе цркве »**не тьчию каменыи ни и дрѣвены**« и т. д.

4. Д. стр. 210, како су после погибије Стрезове многи цареви устали на Србију али како нису могли никаке пакости учинити и т. д. Овде Дом. укратко наговешћује оно, о чему опширније прича Стефан у својој биографији гл. XX. Теодосије је изоставио ово или што се није сетио тога војнога похода или за то, што се после приче о погибији Стрезовој занео био теолошким мудровањем.

5. Д. стр. 295., да је Св. Сава »у чину светитељства« свога, т. ј као архиепископ, провео 14 година. Ова се важна истор. белешка слаже и с другим истор. подацима.

6. Д. 261., да је *Сава оженио* краља Радослава кћерју грчког цара Теодора.

Digitized by Google

7. Нема у Теод. оних места, где Доментијан о себи говори.

Б. У Теодосија има, а у Доментијана нема:

1. Т. 3, како је Немања своју децу књизи учио и добро васпитавао—што је, држим, више дошло као речни накит.

2. Т. 39—40. да је Ана, покалуђеривши се, добила име Анастасија и т. д.—што је Дом. на дотичном месту заборавио, а што има у његову животопису св. Симеуна стр. 45.

3. Т. 41., како су многи благородници, који допратише Немању до Св. Горе, остали с њим и не хтели се вратити и ако им је он то говорио. »**Н ѣси нскоусныи иноци быше**«.—Д. стр. 153 при дну, али не све тако.

4. Т. 78., како је Сава из Солуна, кад је постао архимандрит, послао брату Стефану стакленицу мира од моштију очевих с писмом и т. д. Али је ово све опет узео Т. из живота св. Симеона од Дом. стр. 91—92.

5. Т. 79—80. има више о свађи између Стефана и Вукана, но у Д. стр. 205., али нема ничега новога и написано је по Доментијановој биографији св. Симеона стр. 93—97, само што Т. не вели да је Стефан био »**оземльствованьь**«—што он сам признаје — но да је, на против, Вукана једнако побеђивао и т. д. Из овога се види, колико је Теодосију било до историске истине.

6. Т. 81., како је Сава, пошавши с моштима очевим из Св. Горе, повео отуд са собом преподобне мужеве—који животом сијаху као сунце—који су с њим у Студеници остали.

7. Т. 94., да је Немања зидао Студеницу без Саве, т. ј. пошто је Сава био отишао у Св. Гору. Ни ово као да неће имати вредности према казивању Ст. Првовенчаног у животопису св. Симеона гл. VIII. и почетак главе IX.

Digitized by Google

8. Т. 97., како се поуком Савином Вукан »зазрео и стидео« својега преступа (као да је писцу било пред очима време Драгутиново) и како се правдао, да га је на непокорство навела властела и т. д.

9. Т. 101—114. има више о смрти Стрезовој но Д., али стварнога ни мало више него што има у Стефана, по коме је ова партија и рађена.

10. Т. 134., како је Сава враћајући се као архиепископ српски из Хиландара повео са собом »**иже знаше подобни епископы поставити**«.

11. Т. 138., како се Сава световао са Стефаном и с благородницима где и на које би стране требало епископе поставити.

12., Т. 152., како је краљ угарски хтео да зарати на Стефана, *завидећи му што се закраљио,* »**ако прѣжде въ нихъ краљю не быти**« и т. д. По што је Сава умирио краља угарског — што има и у Д. — *благородници угарски исраћају га до Саве реке.*

73. Т. 170—171. сећа се тек на повратку Савину с првог пута у Јерусалим, да »**Константиновъ градъ тогда фроугомъ прѣемшнмъ**« и прича о стању ондашњег грчког царства, чега нема у Дом., по што је до тога све говорио, да је цар грчки у Цариграду. Можда би се он и пре тога сетио, да га је Дом. где год подсетио; али га овај подсећа тек овде и буди из заноса речима:» **и поська** (Сава) **къ благовѣрьномоу царю Калоиноу, ако да дадоуть ѥмоу кони, да подвигноуть станъ ѥго оть мора**« и т. д. (Дом. 276).

14. Т, 179., како Сава, на молбу краља Владислава и његових благородника да не оставља архиепископства и т. д., обећава да ће ићи до синајске горе и опет им се вратити, само што ће се власти одрећи; на што они попусте. Ово ми се чини, да је просто романтичан накит.

Од бележака Доментијанових, које је Теодосије испустио, вреде нарочито — као белешке сувременикове,

Digitized by Google

којих нема у делима других сувременика — бел. 2, 3, 5, 6, 7., а немамо никака повода да мислимо да нису истините. Што Троношац прича (Гласник V. 41—42), да су се синови Ст. Првовенчаног иженили били за живота очева, то није кадро потрти Дом. бел. 6., а међу тим он ту белешку и не потире непосредно.

Од Теодосијевих принова белешке 1, 8, 11, 14 просто су романтичан накит и казују оно, што се, и без њега, само од себе казује или што би и данас сваки могао помислити—немају дакле вредности, јер се не види да су нарочито забележена факта историска. Бел. 2, 4, 5, 9 не казују, као што видесмо, ништа ново, него још по нешто старо, познато, изврћу, као на пр. бел. 5. (овде је Т. начинио Стефана—као јунака у каком роману—победником и онде где је био побеђен). Бел. 7. врло је сумњива према старијем, поузданијем извору. По белешци 13 могли би мислити—кад не би знали о том поузданије с друге стране—да је Цариград пао Латинима у руке тек после смрти Ст. Првовенчаног; а оно друго, што се ту прича, нема вредности за српску историју. Остале четири белешчице (3, 6, 10, 12) могу бити и истините; али су, на жалост, врло непотпуне и—према свему овоме—волели би их видети потврђене и с друге стране.

Такав је у овој партији тај »поузданији« Теодосије. Али ћемо га још боље познати кад испоредимо места, где он и Доментијаном о једним истим догађајима једнако причају.

III. 1. О детињству св. Саве, о борављењу у дому очеву, о одласку у Св. Гору и о повратку потере Немањине прича Д. од стр. 121 до 127., а Т. од стр. 5 до 21. Теодосије је у овој партији опширнији и романтичнији; али то није све. Он прича, да су о Сави као детету говорили родитељи и велможе им: »**ꙗко сь хощететь быти нѹєштиѣн-**

Digitized by Google

ши въ братїи своеи»; како Сава није марио за сујету овога света, за песме »**юношьскаго желанїа**,« за празан смех и т. д. тако, да »**и самѣма родителюма его зазрѣти се оустыдѣти се**«.[1] *Кад му било 17. год. родитељи га хтели женити,* али Сава, молећи се Богу, једнако мислио *како ће овај свет оставити* и Богу се посветити. За овим долазе познате ствари, као и у Дом. У разговору с калуђером *русином* вели му калуђер, да Христос заповеда све земске везе њега ради презрети — — — и »**не въ мекыихь красовати се**«[2] и т. д. Даље му вели: помоћи ће му, да побегне у Св. Гору, »**тьчию да есть конь носеи ме**«,[3] да што брже измакну. Кад Сава полази у лов, »**мати же, яко матери обычаи, обьемши и целовакши любьзно**«.[4] — »**Дьню же оскьтшоу**« — нема Саве; а пратиоци повичу: »**что нже ѡ нась оужась сь? камо се дѣ господинь нашь?**«[5] — — Немања обећава стратилату ако му доведе сина: »**многыимь благыимь паче прикыихь повинна, паче же подателя ныан ме, дроужеѥ**«[6]. Шаље с њим и многе благородне младиће — »**и на сланѥ коѡиѥ въсаждь**«[7] Дошавши до Св. Горе и идући путем даље *једнако расипгују за Саву.* У Пантелејмону хоћаху везати Саву, али »**бошхоу**

1, У нар. песми ово би се од прилике казало:

Зазор беше самом родитељу

2, У духу нар песме: — на меку душеку.

3, Налик на: да се добрих коња дохватимо.

4, А мајка је сина загрлила

5, Кад у јутру јутро освануло

— —

Авај нама до Бога милога,

Куд се деле — — — — — — — — — — — — — — —

6, Честита ћу тебе учинита

7, Виловите коње појахаше.

Digitized by Google

се ѩко господина своѥго.« — Ту се Сава и закалуђерио »Растьно име Сакомь нѫмѣнникь«. — Кад су поточници видели, да су преварени »начеше минхы быти нештедно«[1]. На то Сава кори стратилата: »много моудрь сы и оумомь юнитїхь нѫходиши се«, а младиће: »Бога како не оувомсте се«[2] и т. д.

Све ово, што сам овде истакао, или је са свим друкчије но у Доментијана (мотив о женидби Савиној, покалуђерење и промена имена у Пантелејмону) или је много романтичније — а и једно и друго као да показује, да је Теодосије овде имао пред собом неки други извор, за који је и Дом. знао али се не хтео у свему њиме служити.[3] Тај је извор, по свему се тако чини, била нар. песма или нар. традиција. Ст. Новаковић[4] држи, да је песма »Златна свирала« у С. Милутиновића *Пјеванији церногорској и херцеговаччој* 1837. стр. 131 остатак од оне песме, која се по казивању Доментијанову (види доле бел. 3.), певала крајем XII. в. у Србији о одласку Савину у калуђере. А мени се чини, да би се тако исто могло рећи за ово причање Теодосијево, да је најстарији остатак те народне песме или традиције кака је била у другој половини XIII. века. Држим, да Дом. не би прећутао о женидби Савиној из каких побожних разлога — јер оно, што се у легендама прича о другим свецима, могло се, без зазора, и о Сави причати — него тога мотива или није било у првобитној песми, или се на њега Дом. није ни обзирао знајући, као ближи догађајима, боље како је у ствари било. И причање да се Сава у Пантелеј-

1, Потегоше плетене канције

2, Чист десетерац у чистом народном говору.

3, Види Дом. Живот Св. Симеона стр. 27 три врсте на дну.

4, У расправи; Ein serbisches Volkslied uber den Abgang des h. Sabbas zu den Mœnchen. Archiv fur slav. Phil. IV. 317. –

Digitized by Google

мону одмах закалуђерио и име променио више одговара нар. песми, која обично прича свршене ствари и која не зна за црквене и канонске формалности и прописе. Вероватније је и више одговора црквеним прописима причање Доментијаново, да је Сава у Пантејлемону само остригао власи и навукао расу (мали образ пострижења) и да се тек доцније у Ватопеду замонашио и добио име калуђерско (велики образ)[1]. И И. Павловић (Житие 23.) више верује у овоме Доментијану. Али се за то не могу сложити с њиме, што, верујући Теодосијеву причању о женидби, изводи[2] да је »Растко био ваљан ритер, као што се може и очекивати од једног владалачког сина из XII. века, особито српског«, да је »по свој прилици учествовао и у ратовима Немањиним с Грцима« и т. д. — дакле да по нарави својој није могао жудети за манастиром, да не би као тамо ни отишао да није било оне кобне женидбе, која га је хтела саставити с »немилом девојком«. — У оној нар. традицији, која се очувала до данас у песми »Златна свирала« и која је јамачно и Теодосијеву причању била извор, није чиста историска реминисценција. Ми знамо, како народ у својим песмама на свој начин тумачи историске догађаје, којима не зна права узрока. Иначе ми се мишљење И. Павловића, да је Растко онај Ансбертов »Tohu«, чини врло вероватно, ма да је мучно ово име од онога извести. Не држим пак, да је Растко »искварени траг крштеног имена Савиног«. То је само краће име од Растислав. Данас то име није у обичају, али је могло бити у XII веку. А можда је Немања, тражећи од милости мезимцу своме како необично и лепо име, дошао до тога имена, које је онда зар још подсећало на великог и славног кнеза морав-

1, Овако мисли и Голубински. Краткій оч. 450.

2, Гласник 57. *Три потомка Немањина* стр. 175—178.

Digitized by Google

ског. А »Тоhu« је могло доћи од другог ког исквареног кућевног имена, као што се зна, да се од силног тепања крштено име у кући тако исквари, да се не може ни познати.

У осталом и мени је одлазак Савин у калуђере био вазда нешто необично, нешто што силом задржава мисао и не да јој се лако од себе растати. Али сам на крају мишљена дошао до тога, да је за разрешење ове тајне у животу оснивача старе српске књижевности најзгодније упутити мисао к оснивачу нове српске књижевности, Доситију. И овај у младим годинама бежи у манастир жудећи да се посвети, а после постаје отац нов срп. књижевности. Као што Сава и Доситије својим детињским маштама и потоњом својом судбином наликују један на другога тако можемо наћи сличности и у књижевним њиховим радовима зрелијих им година. Треба само прочитати на пр. нека места у Савину животопису св. Симеуна, где он самостално пише, или на пр. Савино писмо из Јерусалима игумну студеничком Спиридону[1],—па се уверити о овом. Из ових места у књижевним делима Савиним веје онака иста проста, искрена, философска добродушност, као и из автообиографије Доситијеве. Знамо да се Доситије у доцнијим годинама разочарао и омрзао оно што је пре жарко љубио —по речима Савиних биографа Сава је остао до смрти у томе једнак. Али треба много што шта одбити у легендарним биографијама средњега века. А и друкчије је било време Савино, друкчији јамачно и живот у Св. Гори него у Опову. А да се човек разочара, треба да види јак контраст ономе што је негда волео. Сава није имао ни Беча, Хале, Париза, Лондона. Доситијево је детињство изузетак XVIII — Савино природан изданак XII. века. Ипак Савин рад у отаџбини, учешће у политичким дели-

1, Starine IV.

Digitized by Google

ма, свезе с Римом и т. д., довољно доказују, да је Сава у зрелим годинзма друкчије мислио него у младости. Да се још васпитавао у Цариграду место у Св. Гори, да је путовао онолико и на запад колико на исток — можда би још и друкчије било.

2. Дом. стр. 128. Сава се моли игумну ватопедском и братији, да га приме у свој манастир — по Теод. стр. 22 Сава прелази у Ватопед по заповести протиној и »игоуменомь и братїею оубѣждень». Истину је овде лако наћи: није било криво ни једној страни.

3. Т. стр. 38. вели, да је Немања сину Стефану предао владу свечано *у цркви светих апостола Петра и Павла.* Ово је противно не само Доментијанову, него и Савину и Стефанову казивању и тешко је веровати, да су њих сви тројица то заборавили споменути.

4. Т. 39. вели, да су се и Немања и жена му Ана закалуђерили у Студеници. Противно овоме казују и Дом. и Сава и Стефан.

5. Т. 126. вели, да је кћи цара никејског Теодора Ласкара била за Радославом Стефановим. Овога цара Д. стр. 217. зове само »пријатељем« (скать) Савиним. (види у Д. и стр, 261) Таст је пак Радославу био цар Тодор солунски. Теодосије је, не имајући у Д. довољно објашњења за реч »скать« (јер и један и други Теодор по сроству су Сави »пријатељи«), наопако објаснио ту реч. »Он је (вели И. Рувараац, *Матица* 1868. 315) први помешао овог Теодора цара у Солуну с Тодором Ласкарем царем никејским — — На његовог прерађеног живота прешла је и прешла је та погрешка у тројадике и *цароставнике, родословне и летописе*« и т. д.

У Д. стр. 227. казује, како Сава 1219 год. у Солуну »книгы многы прѣписа законьныѥ и[1] о исправленіи

[1] Ово мислиши Jagićevoj Starine V. 15.

Digitized by Google

кѣрѣ, ихьже требоваше сьборьнаѩ ѥмоу црькьви« — а Теод. 136. »**и книгы законьныѥ сь собою вьзьмь.**« Ма да ни Д. ни Т. не казују овде јасно оно, што би ми желели да нам се данас каже, ипак се досадашња испитивања више клоне к потврди речи Доментијанових.[1]

7. Описујући крунисање Стефаново Теодосије је (стр. 141 — 152) прећутао, да је Сава слао свога епископа Методија у Рим папи, да му пошље благослов од светих апостола и од своје стране благословени венац, да венча брата на краљевство, и да му је папа тај венац послао и т. д. (Д. 245—248, о чему ми данас не сумњамо. Ма каким разлогом бранили за ово Теодосија, одбранити га не можемо.

У овој партији долази у Д. и ово за културну нашу историју знатно место: како је Сава избрао од ученика својих богоразумне људе——и послао их на све стране по земљи, да недостатке испуњују; јер беше људи жењених »по закону« (обичају), али не беху венчани, »сметени беху као овце без пастира« и т. д. (Д. 243—244). У Т. (151—152) има краће о овом и још и то: како се Сава и сам кренуо на пут по земљи, те световао и молио благороднике који су били јеретици, да се врате правој цркви, обећавајући им дарове и почасти у брата; а који се не хте обратити, тај беше проклет и из земље изгнан. —

8., Д. стр. 260 вели, да је Ст. Првовенчани сахрањен био у Студеници код оца Симеона »**и пакы по кратѣнии сь великыими чьстьми**« пренет био у Жичу. Теод. — ако му смемо веровати — зна кад је било то »**по кратѣнии**«: кад се Сава вратио у Србију с првог пута у Јерусалим (Т. стр. 175.)

1, О овоме види и најновије дело архимандрита др. Никодима Милаша. *Крмчија савинска.* Задар 1884. стр. 8··· Види и Голубинскога Краткій очеркъ ист. прав. цер. 556—557.—

Digitized by Google

9, Мора нам бити одиста жао, што је Д. стр. 295. онако мало проговорио о томе, како је Владислав отерао Радослава с престола. Би воља — вели—Господу, те послаби млађем брату Владиславу, »**и оѕемльствова брата старѣишаго и прѣм прѣстоль отьца своѥго кирь Стефана краля.**« То је све. Друкчије и више о том прича Т. 177—178.: како је Радослав испрва у свему био добар, али после постао» *женопокорив*«[1]; како је од жене био »**и врѣждень оумомь**«, те га властела омрзла и пришла Владиславу; како је Сава утишавао свађу међу браћом, а најпосле дигао руке и рекао: нека буде, како Бог хоће; како је Радослав био изгнан и побегао у Драч; како му је ту преотео лукаву и лепу жену, *другу Далиду*, »**фроуть великь**», који је у том граду владао, и сâм се Радослав једва спасао »**оть сьмрьтоносиаго мьча**»; како је Радослав на послетку, не знајући куд ће ни шта ће, прибегао Сави и овај га—да би уставио **братиѥе враждеканіе** — закалуђерио (»**Іоаннь монахь**“); како је Сава после Владислава, и ако је *разбојнички* дошао до власти, венчао на краљевство и оженио кћерју бугарског цара Асена; како је тада Владислав узео благослов од светог Саве, те почео зидати манастир у месту Милешеви и после мирно и у љубави са Савом поживео »елико господеви изволи се«.

Колико би нам вредило и ово причање Теодосијево, кад би му само смели веровати! Али по свему до сада видесмо, да постични Теодосије није човек, коме би се лако, и без сведока, могло веровати. И ко нам јамчи, да и овом његову причању није извор кака народна тради-

1, Ово би као потврђивало ону белешку Доментијанову, да је Сава Радослава као краља оженио т, ј, да је Радослав, док му је била жива прва жена (не кћи цара Тодора), или док је као удовац владао, био добар владалац; а како се оженио и т, д, — премда се ово може и друкчије тумачити.

Digitized by Google

ција? С њиме се у овом доста слаже тако исто поуздани Троношац, који прича, како је Радослав бежао прво у Зету Вукановим синовима, па га они не примили; онда отишао у Драч, где га — као и у Т. — жена оставила; одатле отишао своме стрицу Сави у Св. Гору и овај с њиме дошао у Србију и закалуђерио га, где и умро (по летописима 1235). Теодосије ово своје причање у неколико и сам побија на стр. 205, где казује како Владислав плаче на гробу Савину у Трнову: »**кѣмь, ѡтьче, моє сьгрѣшеніє прьвѣє бѣгуна ѡть мене сьтвори те**“, што је канда навело архиеп. Данила на погрешку, да је Сава још за краља Радослава оставио архиепископство.[1] Још више побија ову Теодосијеву причу познато писмо Радослављево[2], по коме је Рад. био у Фебруару 1234 у Дубровнику као раскраљ — па била година на томе писму поуздана,[3] или не[4]. Голубински,[5] верујући и Теодосију и овом писму — а држећи по другим подацима, да је Радослав био збачен 1230 или 1231 г.[6] — нагађа, да ово писмо можда није писано одмах после изгнања но пошто је Радослав после многог тумарања дошао у Дубровник, која је хипотеза још понајзгоднија да одржи у снази причање Теодосијево.

Најстарији срп. родослови и летописи веле: »**приходоуши же се Радославоу краљю жена Далида она или рештиновыи єлѫзавель**« и т. д., које очито показује да им је Теодосије био извор. Још један доказ за оно, што сам већ напред рекао, да је Теодосије још у другој половини XIV. в. био истиснуо Доментијана и да је био извор

1. Данило *Животи* 249.
2. Mon. serbica 19.
3. Љ. Ковачевић *Годишњица* III. 424—425.
4. И. Павловић *Смрт Ст. Првовен. и сина му Владислава.*
5. Краткій очеркъ и т. д. 544.
6. Тако и И. Павловић. И мени се чини ово вероватније.

Digitized by Google

нашим летописцима. Али су за то, по мом мишљењу, сва казивања наших летописа по Теодосију другостепене вредности и без потврде с друге стране не вреде много.

Дом. вели да је Сава Радослава оженио, а Теод. — који о том ћути — прича да је он Владислава оженио. И. Руварац држи, да је жена Владислављева одиста била бугарка (Матица 1868. 337), али оставља нерешено питање о том кад је била та женидба. Међу тим други неки историци верују у том Теодосију са свим, и ако се у другим приликама од њега уклањају.

10. Д. стр. 333. вели, да су мошти Савине пренесене из Трнова неколико година после смрти Савине— »по лѣтѣхъ же нѣколицѣхъ«—а Т. 203 вели после годину дана—»лѣтоу же миноукшоу«. Ово је расправљао Љ. Ковачевић (Годишњица III. 361.) и нашао, да је св. Сава умро 12. Јан. 1236, а пренесен био 6. Маја 1237 — дакле да Теодосије има право. Година преноса потврђује се забелешком у једном прологу беогр. нар. библиотеке (Гласн. X. 341), у којој стоји година ѕ҃ѯѥ (1237);[1] а година смрти потврђивала би се највише тиме, што субота (као дан смрти Савине)[2] 12. Јануара (ког се дана празнује спомен св. Саве у Русији) пада 1236 године.

Ја ћу овде само напоменути: да непосредне, историске забелешке о години смрти св. Саве—колико ја знам —нема; да се у Русији истина светкује св. Сава 12. Јануара, али у Хиландару и у свима срп. крајевима и у западној цркви[3] 14. Јануара; да је и у најстаријим нашим

1, Ђ. Даничић је био прочитао ѕ҃ѯѥ, али је напомену, да му последњи број није био јасан. По ново смо читали ја и Љ. Ковачевић и библиотекар арх. Дучић и нашли, да је доиста ѕ҃ѯѥ.

2, По причању и једнога и другога биографа могла би се узети и недеља.

3, Гласник VIII. 153. Види и Acta sanctorum. Parisiis et Romae 1863. Januarii tomus II. Judex XXV. и стр. 261.

Digitized by Google

црквеним рукописима (на пр. у типику архиепископа Никодима од 1319 г. Гласн. XI. стр. 194) забележен спомен тај 14. Јан.[1]; да је 14. Јануара 1235 године била *недеља* (који би се дан могао сложити с казивањем биографа о смрти Савиној); да је Сава 1233 г. у јесен оставио архиепископство и по свој прилици се исте јесени, или најдаље почетком 1234 г.[2] (ту мене ни мало не збуњује причање Теодосијево, да је Сава Радослава закалуђерио, Владислава оженио и т. д.) кренуо у Јерусалим, и да се по томе до Јануара 1235 могао вратити и стићи до Трнова, где и умрети у недељу 14. Јануара 1235. — У том случају би Доментијаново »после неколико година« било = 2 године и непуна 4 месеца.

Ну нека није овако, нека је онако као што вели Теодосије, ствар се онда може објаснити само овако: или је Дом. рекао онако за то, што је онако требало и да буде по црквеном обичају при ископавању моштију — или је и ово његово »неколико лета« једна фигура његова књижевног говора (једна хиперволичност, коју он није ни осећао пишући је), коју сретамо почешће у његовој биографији, а на коју не треба да се обазиремо нити да га ради ње кудимо; јер и данашњи писци имају

1, У једном пергам. јеванђељу срп. од 1329 год. има на крају синаксар, у ком св. Сава долази под 13. Јан. (?). Гласн. XLIV. стр. 284.

2, У писму Савину с овога пута из Јерусалима — јамачно 1234 — игумну студеничком Starine IV. 230 прича Сава, како су се и он и ученици му у Јерусалиму—*по што су обишли били околна места* — сви разболели и т. д. Кад се предигнем — вели — *ако узмогнем* ићи ћу у Синајску Гору »и до прохѣтїа хоштоу ѹ вась быти«. До кога пролећа? Јамачно до пролећа 1235., као што би и било, да није умро у Трнову. Што Дом. на широко описује тај пут, не треба да нас заведе, да помислимо, да се путовање продужило и целе 1235. године. —

Digitized by Google

[illegible] ваку особину, која ће можда после 1000 година [illegible] историке, а коју они данас не осећају. Види [illegible] »лѣта многаѥ« стр. 295, »многаѥ лѣта« [illegible] која су неки историци час примали а час [illegible] — како им је кад требало.

[illegible] Д. 342. И после — вели — пошто пренеше мошти [illegible] Трнова, још многа чудеса почини гроб Савин [illegible] походиоци досадише калуђерима, те му [illegible] гроб, да не би чудеса његова сав свет при- [illegible] већа досада манастиру била. А Т. 273 — [illegible] да су калуђери, по смрти цара Асена, укопали [illegible] неког светог митрополита, који је за то [illegible] — и тако свет уставили.

[illegible] већ, да је Теодосијева биографија заме- [illegible] још од XIV. века. То се види и по [illegible] Теодосијево дело у рукописима много чешће, [illegible] облику отишло и у Русију, те се у [illegible] и у руској рецензији. Побројаћу [illegible] ми, објављење и необјављење, руко- [illegible]

[illegible] рецензије:

[illegible] Хиландара, на кожи, 4 — на 210 [illegible], преписао га 1336 г. неки Теодул [illegible] Мајстарији досле познати препис Тео- [illegible]

[illegible] манастирске св. Саве, који спомиње Гри- [illegible] по Турцин« стр. 29. У наслову место [illegible] Теодор (?)

[illegible] библиотеке у Београду, по Дан. XV. [illegible] издао ово дело у Београду 1860. [illegible] у наслову име Теодосијево.

Digitized by Google

4., Други рук. нар. библ. у Београду, доцније набављен, под бр. 264., на хартији, 8-а, мислим XVII. в., у ком се у наслову спомиње и Теодосије. Испоредивши га у неколико са штампаним издањем нашао сам, да се у главном у свему слаже с њиме осим малих разлика, на пр.

Штам. издање стр. 1. вр. 1 оздо: **а иже нынѣ нашего послѣдняго** и т. д. — у овом рук.: **нашего ради послѣдняго**

Шт. изд. стр. 2 вр. 4 озго: **ꙗко высѡтоу стоештеѥ** и т, д. -- рук. **и ꙗко же ѥ ѩ высотоу.**

Штам. изд. стр. 2. вр. 8 озго: **ꙗко се пооуштаѥмымь** — рук. **пооуштаѥмы и м ы и.**

Шт. изд. стр. 2. в. 3 озго: **сихь писати и чистѣѥ** — рук. **честѣѥ.**

Шт. 105. в. 4 оздо: **безоумїемь** — рук. **безоумьнь.**

Шт. 105. в. 12 оздо: **оугосподинь** — рук. **огосподинь.**

Шт. 76. в. 2. оздо: **ѡ сихь же поуждныхь** — рук. **По сихь** и т. д. што ће бити и вернije.

Шт. 77. в. 8 озго: **ꙗко ктитора имѣахоу иже** — рук. **ꙗко ктитора имѣахоу и** и т. д.

Шт. 78. в. 9 озго: **на хартїи написавь** — рук. **на листь** и т. д.

По ово мало примера види се, да би ипак вредно било испоредити цело штамп. издање с овим рукописом; али сам то за сад оставио, што се надам, да ће у скоро нар. библиотека добити опај најстарији Теодулов препис, па ће онда поређење и с њиме бити још кориснije.

5. Рук. цар. двор. библ. у Бечу, бр. 62, — о ком Данич. у предговору к *Животу св. Симеона и св. Саве* 1865, — XVII века.

6. Рук. цар. двор. библ. у Бечу бр. 25, — о ком Дан. на истом месту — од 1663 г.

Digitized by Google

7, Рук. ман. Довоље од 1526 г., сад у Петрограду у цар. библ., о ком Јагић Starine V. 17.

8., Рук. карловачке митропол. библ. од 1780 г. in fol, о ком Шаф. у Gesch. d. südsl. Lit. 232. У њему је и прерађен Доментијанов живот св. Симеуна.

9., Рук. карл. митр. библ., од 1757 г. 181 г. 4-а— слаже се са свим с горњим, само нема живота Симеунова. О њему Шаф. на помен. месту стр. 233.

Оваких рукописа — вели Шафарик — има и по многим другим сремским манастирима.

10., Рукопис призренски — сада у П. Срећковића, проф. вел. школе у Београду, на малој 4-и свега 510 стр. од којих 398 на »житіє« Савино, а на 112 страна долази служба св. Сави с кратким животописом и служба св. Симеону, недовршена, с крајегранесијем недовршеним. Ово је онај рук., који помињу И. Павловић у **Житии** —на стр. 99. и Ст. Новаковић Starine XI. стр. 158. Рук. ће бити XVI. века. У наслову нема имена Теодосијева. Слаже се у свему с Даничићевим издањем од 1860, али се опет налази по нека реч друкчија, по неки старији облик, те би при спремању новог издања ваљало имати и овај рук. на уму.

11., Рук, XV—XVI. века московске синодалне библиотеке под бр. 635. Описује га Влад. Качановски у *Журналу мин. нар.* просвѣщенія CCXI. 1880 стр. 465. Качановски је мислио, да је то нека нова досле непозната редакција Доментијанова дела; али се по примеру, који је навео види да је то Теодосијево дело. Мора бити, да се у наслову не помиње Теодосије — за то је онако мислио Качановски.

12., Рук. ман. Тројице у Босни. »Књига лијепа написана минојски од монаха Теодосија у ман. Хиландару« (Гласн. XXIX. 167.)

Digitized by Google

13., »Житије и подвизи Саве српског, сказана (?) иноком Доментијаном и презвитером м. Хиландара« — ман. Тројице. (Гласн. XXIX. 171). Биће и ово дело Теодосијево.

14, У ман. светопавловском у Св. Гори у зборнику XVI. в. има »житије св. Саве српског« (Гласн. XLIV 301).

15. У ман. Тројици у Босни има једно јеванђеље, у коме на крају долази »*похвално слово св. Сави архиеп. сриском, исторично и опширно*«, а за овим стоје »похвална слова св. Сави и Симеону српском« (Гласн. XXIX. 166.)

II. Руске реценсије.

Почетком XVI. в. дошла је Теодосијева биографија св. Саве, и то под именом Доментијановим, у Русију, у изводу руске реценсије који је по свој прилици још у Св. Гори урађен, тамо се јако раширила и ушла и у састав руског хронографа. (Jar. Archiv. II. 37). Ове *треће* или *руске* редакције — вели Јагић — има врло много рукописа. Такав један рукопис описао је и с правом Теод. биографијом испоредио Ст. Новаковић у Гласнику XXXII. Тако се ово Теодосијево дело налази у руској реценсији само у изводу. Побројаћу овде рукописе руске реценсије колико су досле описивани или набрајани.

1, Рук. одеског университета № 34., у ком је и живот деспота Стефана Лазаревића. На првом је месту живот св. Саве. Ту на доњем крају првог листа црвеним мастилом пише: »**в лѣто ѕуке** (1517) **пришель ѿ святыи горы старец Ісаиа приносѧ к великому кнѧзю книгу: житіе святаго Савы срьбьскаго**« (Гласн. XXVIII. 364 и XXXII г.) Овакав се запис налази на многим рукописима ове руске реценсије.

2, Шафарик Gesch. d. südslaw. Lit. III. 231. спомиње три овака рукописа библиотеке Графа Толстоја — само што је Шаф. погрешно мислио, да је то Доменти-

Digitized by Google

јаново дело, као што је много доцније мислио и А. Попов (Обзоръ хрон. II. 40—41.)

3, Jar. Starine V. 20. помиње један рукопис, у ком за животом св. Саве »слиједи похвала на обојицу (Саву и Симеона) светитеља.«

4, Јагић Starine VI. 152 накнадно бележи читав из ових рукописа.

5, Д. Нешић у Гласн. IX. спомиње више рукописа живота св. Саве, који се налазе у кијевској лаври. По свој прилици су то све рукописи руске реценсије, т. ј. скраћено дело Теодосијево.

Генеалогија српских биографија XIII. века могла би се у кратко овако исказати. Најпре написа св. Сава просту, али лепу биографију *калуђера* Симеуна, оца свога. За тим побожни, али не тако умни и образовани као он, брат његов Стефан описа живот свога оца Стефана Немање више — хотећи зар да се на брата угледа—с побожне стране. У колико Ст. Првовенчани заслужује хвалу, што у њега има сразмерно више историских података него и у једнога биографа XIII. в., у толико заслужује и да се покуди, што у биографиско писање уведе нешто, чега не беше у св. Саве—чудеса. Четрдесет година, од прилике, после Стефана карејски испосник Доментијан, у светој тишини, а окружен светим књигама, написа — гледајући при том више на свога претходника Стефана но на св. Саву—опширну и праву легендарну биографију св. Саве. У овом правцу је, у ствари, Доментијан отишао даље од Стефана; али није даље, кад се испореди Доментијан калуђер са Стефаном владарем и свакидашњи начин живота, околина и т. д. једнога и другога—кад се још узме на ум чи је живот описивао Стефан а чи Доментијан. Овај легендарни правац мора бити да је врло годио укусу онога времена, те за то јамачно Доментијану после прве његове биографије наручују, да у том правцу напише и

Digitized by Google

нов животопис св. Симеуна; али бих рекао, да он другом својом биографијом није задовољио очекивања својих читалаца.—При крају XIII. века хиландарски калуђер, поетични и фантастични Теодосије, завидећи слави Доментијановој, а не имајући згоднога новога предмета, прерађује Доментијанов животопис св. Саве дајући му сасвим поетско—легендарни облик и одбацујући све што би му у том сметало. Да ли је од Стефанове биографије до Доментијанове прве, и од Доментијанове друге до Теодосијеве, било још каких биографија—не знамо али није прилика. Теодосије је завршио коло биографа XIII. века, који су се сви —хронологиским редом — један на другога угледали. По даровитости се првоме биографу највише примиче последњи. Одиста је Теодосије оригинална књижевна појава. Најбољи стилиста, најслађи приповедач, романсије српски XIII. века. Од његове поетичности имамо данас то добро, што нам се у његову причању — као што ми се чини — очувало доста народних традиција из друге половине XIII. в.; само је, на жалост, истраживати то данас у његову делу врло мучно без помоћи с друге стране. Теодосијево дело много више вреди као књижевни споменик XIII. века него као извор за историју онога времена. Она поетична жица његова замућује и искреће, и ако сасвим безазлено, факта историска — као што је у опште та жица кобна за историска излагања и испитивања — и ја му не бих смео безусловно веровати баш да је описивао и догађаје својих дана. По својој романтичној нарави он је многе тамне стране својих претходника (легендарност, хиперболичност и т. д.) уздигао до савршенства. Такав је човек родио првога биографа XIV. века, Данила, који је био на оца ликом, али не даром. Али о њему нисам обећао овде говорити.

Свет. Вуловић

Digitized by Google

БАЈРОН

од

Свет. Николајевића

My pang shall find a voice . .

Велики социјално-политички покрети, на растанку прошлог и овог века, нису само преобразили односе друштвених чињеница, изменили политичке облике држава и дали нових питања и тема за размишљање и решавање, него су и песништву европском отворили нових изгледа, дали му нових тема и идеала. Јек револуције, усклици и уздаси народа, ухваћених у коштац са насиљем, изазвалису песнике, који се од времена Русова, Макферсона и Бернса беху удубили у описивање природних лепота и идилличких и породичких осећаја, да у вртлогу бораба, тежања народских и човечанских црпе инспирације; да својим божанским пламом дају живота и боје врлинама и идеалима нужним за развијање и живот народа и човечанства. Прихватив и таку задаћу, песма не служи више самом уживању и естетици; она је постала револуцијонарка, она је постала весник, друг и пратилац народа, који се буде да измене своја мишлења или своје установе[1]. Тим социјалним и револуцијонним карактером разликује

1, Shelley. Essais

Digitized by Google

се песништво деветнаестог века од песништва класичних народа и од песништва средњевековног, а тај карактер дало је њему, најпре, неколико песника савременика француске револуције, међу којима су била двојица од највећег уплива — Шелеј и Бајрон. Обојица Енглези, обојица инспирисани револуцијом.

Први покрет француске револуције поздрављен је од енглеског народа и енглеских песника као весник нове епохе слободе и среће; као »весник робу, где га год има» вели песник ирски Мур »да се приближио дан његова ослобођења« Бернс, Колериц, Саутеј, Камбел, Фордсфорд, поздрављали су, у одама, револуцију. Овај последњи кличе, под утиском дагађаја у Француској:

»О, дај велики Боже, да вâли слободе, величанствено преплаве освајаче, тврдице и гордељивце; да теку тамо, где задовољство крије своје грешне окутке, где мрачно тиранство зида дебеле и високе куле; дај им, да својим грудима, из којих срећа тече, задоје народе; а крунисано дета од иловаче, што се дере: нећете даље вâли, да занесу с' преплашене обале у бездан са свим његовим рођацима, те да их земља никад више не види. .»

Али француска револуција никад није нашла јачег гласа да одјекне, од гласа Шелејева и Бајронова. Никад слобода није затреперила у слађијим и нежнијим речима од песама Шелејевих, нити су насиље и неправда зачули, упрепашћени, крупнији јек од јека Бајронове песме. Патње и тежње људске прелиле су се, у њиховим делима, у саму страст, која није могла остати, а да не потресе опет многа осећања и не нађе одзива у грудима многих других песника нашег века.[2]

2, „And feeling in a poet is the source "
„Of other's feeling . . . . . Don Juan III. 87.

Digitized by Google

нашим летописцима. Али су за то, по мом мишљењу, сва казивања наших летописа по Теодосију другостепене вредности и без потврде с друге стране не вреде много.

Дом. вели да је Сава Радослава оженио, а Теод. — који о том ћути — прича да је он Владислава оженио. И. Руварац држи, да је жена Владислављева одиста била бугарка (Матица 1868. 337), али оставља нерешено питање о том кад је била та женидба. Међу тим други неки историци верују у том Теодосију са свим, и ако се у другим приликама од њега уклањају.

10. Д. стр. 333. вели, да су мошти Савине пренесене из Трнова неколико година после смрти Савине— »по лѣтѣхъ же нѣколицѣхъ«—а Т. 203 вели после годину дана—»лѣтоу же миноукшоу«. Ово је расправљао Љ. Ковачевић (Годишњица III. 361.) и нашао, да је св. Сава умро 12. Јан. 1236, а пренесен био 6. Маја 1237 — дакле да Теодосије има право. Година преноса потврђује се забелешком у једном прологу беогр. нар. библиотеке (Гласн. X. 341), у којој стоји година ѕѯѵѥ (1237);[1] а година смрти потврђивала би се највише тиме, што субота (као дан смрти Савине)[2] 12. Јануара (ког се дана празнује спомен св. Саве у Русији) пада 1236 године.

Ја ћу овде само напоменути: да непосредне, историске забелешке о години смрти св. Саве—колико ја знам —нема; да се у Русији истина светкује св. Сава 12. Јануара, али у Хиландару и у свима срп. крајевима и у западној цркви[3] 14. Јануара; да је и у најстаријим нашим

1, Ђ. Даничић је био прочитао ѕѯѵѥ, али је напоменуо, да му последњи број није био јасан. По ново смо читали ја и Љ. Ковачевић и библиотекар арх. Дучић и нашли, да је доиста ѕѯѵѥ.

2, По причању и једнога и другога биографа могла би се узети и недеља.

3, Гласник VIII. 153. Види и Acta sanctorum. Parisiis et Romae 1865. Januarii tomus II. Jndex XXV. и стр. 261.

Digitized by Google

црквеним рукописима (на пр. у типику архиепископа Никодима од 1319 г. Гласн. XI. стр. 194) забележен спомен тај 14. Јан.[1]: да је 14. Јануара 1235 године била недеља који би се дан могао сложити с казивањем биографа о смрти Савиној: да је Сава 1233 г. у јесен отишао архиепископство и по свој прилици се исте јесени, или на крају почетком 1234 г.[2] ту мене ни мало не збуњује причање Доментијево, да је Сава Радослава загрлио Владислава [illegible] и т. д. пренуо у Јерусалим и да се по томе до Јануара 1235 могао вратити и стићи до Трнова [illegible] у недељу 14 Јануара 1235 [illegible] Доментијанов [illegible] г негуна 4 месеца

[illegible]

по неку таку особину, која ће можда после 1000 година збуњивати историке, а коју они данас не осећају. Види још у Дом. »лѣта многаѩ« стр. 295, »многаѩ лѣта« 261 и т. д. која су неки историци час примали а час одбијали — како им је кад требало.

11., Д. 342. И после—вели—пошто пренеше мошти Савине из Трнова, још многа чудеса почини гроб Савин тако, да силни походиоци досадише калуђерима, те му заградише гроб, да не би чудеса његова сав свет привукла, те још већа досада манастиру била. А Т. 273 — 274 прича, да су калуђери, по смрти цара Асена, укопали у гроб Савин неког светог митрополита, који је за то молио и платио — и тако свет уставили.

Казао сам већ, да је Теодосијева биографија заменила Доментијанову још од XIV. века. То се види и по томе, што је Теодосијево дело у рукописима много чешће, што је у скраћеном облику отишло и у Русију, те се у том изводу раширило и у руској реценсији. Побројаћу овде досле познате ми, објављење и необјављење, рукописе овога дела.

I. Српске реценсије:

1, Рукопис ман. Хиландара, на кожи, 4 — на 210 листова, добро очуван, преписао га 1336 г. неки Теодул (Гласн. 56. 101.). Најстарији досле познати препис Теодосијева дела.

2, Рукоп. типикарнице св. Саве, који спомиње Григорович у »Путеш. по Турціи« стр. 29. У наслову место Теодосија долази Теодор (?)

3, Рукоп. нар. библиотеке у Београду, по Дан. XV. в., по коме је Даничић издао ово дело у Београду 1860. Овде се не помиње у наслову име Теодосијево.

Digitized by Google

4., Други рук. нар. библ. у Београду, доцније набављен, под бр. 264., на хартији, 8-а, мислим XVII. в., у ком се у наслову спомиње и Теодосије. Испоредивши га у неколико са штампаним издањем нашао сам, да се у главном у свему слаже с њиме осим малих разлика, на пр.

Штам. издање стр. 1. вр. 1 оздо: **а иже нынѣ нашего послѣдняго** и т. д. — у овом рук.: **нашего ради послѣдняго**

Шт. изд. стр. 2 вр. 4 озго: **яко высѡтоу стоештеѥ** и т, д. -- рук. **и яко же ѥ ѩ высотоу.**

Штам. изд. стр. 2. вр. 8 озго: **яко се пооуштаемымь** —рук. **пооуштаемы и м ы и.**

Шт. изд. стр. 2. в. 3 озго: **сихь писати и чистѣе** — рук. **честѣе.**

Шт. 105. в. 4 оздо: **безоумїемь** — рук. **безоумьнь.**

Шт. 105. в. 12 оздо: **оугосподинь** — рук. **огосподинь.**

Шт. 76. в. 2. оздо: **ѡ сихь же моуждныхь** — рук. **По сихь** и т. д. што ће бити и вернije.

Шт. 77. в. 8 озго: **яко ктитора имѣахоу иже** — рук. **яко ктитора имѣахоу и** и т. д.

Шт. 78. в. 9 озго: **на хартїи написавь** — рук. **на листь** и т. д.

По ово мало примера види се, да би ипак вредно било испоредити цело штамп. издање с овим рукописом; али сам то за сад оставио, што се надам, да ће у скоро нар. библиотека добити опај најстарији Теодулов препис, па ће онда поређење и с њиме бити још корисније.

5. Рук. цар. двор. библ. у Бечу, бр. 62, — о ком Данич. у предговору к *Животу св. Симеона и св. Саве* 1865, — XVII века.

6. Рук. цар. двор. библ. у Бечу бр. 25, — о ком Дан. на истом месту — од 1663 г.

Digitized by Google

7, Рук. ман. Довоље од 1526 г., сад у Петрограду у цар. библ., о ком Јагић Starine V. 17.

8., Рук. карловачке митропол. библ. од 1780 г. in fol, о ком Шаф. у Gesch. d. südsl. Lit. 232. У њему је и прерађен Доментијанов живот св. Симеуна.

9., Рук. карл. митр. библ., од 1757 г. 181 г. 4-а— слаже се са свим с горњим, само нема живота Симеунова. О њему Шаф. на помен. месту стр. 233.

Оваких рукописа — вели Шафарик — има и по многим другим сремским манастирима.

10., Рукопис призренски — сада у П. Срећковића, проф. вел. школе у Београду, на малој 4-и свега 510 стр. од којих 398 на »житіе« Савино, а на 112 страна долази служба св. Сави с кратким животописом и служба св. Симеону, недовршена, с крајегранесијем недовршеним. Ово је онај рук., који помињу И. Павловић у **Житиа** —на стр. 99. и Ст. Новаковић Starine XI. стр. 158. Рук. ће бити XVI. века. У наслову нема имена Теодосијева. Слаже се у свему с Даничићевим издањем од 1860, али се опет налази по нека реч друкчија, по неки старији облик, те би при спремању новог издања ваљало имати и овај рук. на уму.

11., Рук, XV—XVI. века московске синодалне библиотеке под бр. 635. Описује га Влад. Качановски у *Журналу мин. нар.* просвѣщенія CCXI. 1880 стр. 465. Качановски је мислио, да је то нека нова досле непозната редакција Доментијанова дела; али се по примеру, који је навео види да је то Теодосијево дело. Мора бити, да се у наслову не помиње Теодосије — за то је онако мислио Качановски.

12., Рук. ман. Тројице у Босни. »Књига лијепа написана минејски од монаха Теодосија у ман. Хилендару« (Гласн. XXIX. 167.)

Digitized by Google

13., »Житије и подвизи Саве српског, сказана (?) иноком Доментијаном и презвитером м. Хиландара« — ман. Тројице. (Гласн. XXIX. 171). Биће и ово дело Теодосијево.

14, У ман. светопавловском у Св. Гори у зборнику XVI. в. има »житије св. Саве српског« (Гласн. XLIV 301).

15. У ман. Тројици у Босни има једно јеванђеље, у коме на крају долази »*похвално слово св. Сави архиеп. сриском, исторично и опширно*«, а за овим стоје »похвална слова св. Сави и Симеону српском« (Гласн. XXIX. 166.)

II. Руске реценсије.

Почетком XVI. в. дошла је Теодосијева биографија св. Саве, и то под именом Доментијановим, у Русију, у изводу руске реценсије који је по свој прилици још у Св. Гори урађен, тамо се јако раширила и ушла и у састав руског хронографа. (Jar. Archiv. II. 37). Ове *треће* или *руске* редакције — вели Јагић — има врло много рукописа. Такав један рукопис описао је и с правом Теод. биографијом испоредио Ст. Новаковић у Гласнику XXXII. Тако се ово Теодосијево дело налази у руској реценсији само у изводу. Побројаћу овде рукописе руске реценсије колико су досле описивани или набрајани.

1, Рук. одеског универзитета № 34., у ком је и живот деспота Стефана Лазаревића. На првом је месту живот св. Саве. Ту на доњем крају првог листа црвеним мастилом пише: »**в лѣто ѕуке** (1517) **пришель ѿ святыи горы старец Исаиа принеслъ к великомꙋ кнѧзю книгꙋ: житіе святаго Савы срьбьскаго**« (Гласн. XXVIII. 364 и XXXII г.) Овакав се запис налази на многим рукописима ове руске реценсије.

2, Шафарик Gesch. d. südslaw. Lit. III. 231. спомиње три овака рукописа библиотеке Графа Толстоја — само што је Шаф. погрешно мислио, да је то Доменти-

Digitized by Google

јаново дело, као што је много доцније мислио и А. Попов (Обзоръ хрон. II. 40—41.)

3, Jar. Starine V. 20. помиње један рукопис, у ком за животом св. Саве »слиједи похвала на обојицу (Саву и Симеона) светитеља.«

4, Јагић Starine VI. 152 накнадно бележи читав из ових рукописа.

5, Д. Нешић у Гласн. IX. спомиње више рукописа живота св. Саве, који се налазе у кијевској лаври. По свој прилици су то све рукописи руске реценсије, т. ј. скраћено дело Теодосијево.

Генеалогија српских биографија XIII. века могла би се у кратко овако исказати. Најпре написа св. Сава просту, али лепу биографију *калуђера* Симеуна, оца свога. За тим побожни, али не тако умни и образовани као он, брат његов Стефан описа живот свога оца Стефана Немање више — хотећи зар да се на брата угледа—с побожне стране. У колико Ст. Првовенчани заслужује хвалу, што у њега има сразмерно више историских података него и у једнога биографа XIII. в., у толико заслужује и да се покуди, што у биографиско писање уведе нешто, чега не беше у св. Саве—чудеса. Четрдесет година, од прилике, после Стефана карејски испосник Доментијан, у светој тишини, а окружен светим књигама, написа — гледајући при том више на свога претходника Стефана но на св. Саву—опширну и праву легендарну биографију св. Саве. У овом правцу је, у ствари, Доментијан отишао даље од Стефана; али није даље, кад се испореди Доментијан калуђер са Стефаном владарем и свакидашњи начин живота, околина и т. д. једнога и другога—кад се још узме на ум чи је живот описивао Стефан а чи Доментијан. Овај легендарни правац мора бити да је врло годио укусу онога времена, те за то јамачно Доментијану после прве његове биографије наручују, да у том правцу напише и

Digitized by Google

нов животопис св. Симеуна; али бих рекао, да он другом својом биографијом није задовољио очекивања својих читалаца.—При крају XIII. века хиландарски калуђер, поетични и фантастични Теодосије, завидећи слави Доментијановој, а не имајући згоднога новога предмета, прерађује Доментијанов животопис св. Саве дајући му сасвим поетско—легендарни облик и одбацујући све што би му у том сметало. Да ли је од Стефанове биографије до Доментијанове прве, и од Дометијанове друге до Теодосијеве, било још каких биографија—не знамо али није прилика. Теодосије је завршио коло биографа XIII. века, који су се сви —хронологиским редом — један на другога угледали. По даровитости се првоме биографу највише примиче последњи. Одиста је Теодосије оригинална књижевна појава. Најбољи стилиста, најслађи приповедач, романсије српски XIII. века. Од његове поетичности имамо данас то добро, што нам се у његову причању — као што ми се чини — очувало доста народних традиција из друге половине XIII. в.; само је, на жалост, истраживати то данас у његову делу врло мучно без помоћи с друге стране. Теодосијево дело много више вреди као књижевни споменик XIII. века него као извор за историју онога времена. Она поетична жица његова замућује и искреће, и ако сасвим безазлено, факта историска — као што је у опште та жица кобна за историска излагања и испитивања — и ја му не бих смео безусловно веровати баш да је описивао и догађаје својих дана. По својој романтичној нарави он је многе тамне стране својих претходника (легендарност, хиперволичност и т. д.) уздигао до савршенства. Такав је човек родио првога биографа XIV. века, Данила, који је био на оца ликом, али не даром. Али о њему нисам обећао овде говорити.

Свет. Вуловић

Digitized by Google

БАЈРОН

од

Свет. Николајевића

My pang shall find a voice . .

Велики социјално-политички покрети, на растанку прошлог и овог века, нису само преобразили односе друштвених чињеница, изменили политичке облике држава и дали нових питања и тема за размишљање и решавање, него су и песништву европском отворили нових изгледа, дали му нових тема и идеала. Јек револуције, усклици и уздаси народа, ухваћених у коштац са насиљем, изазвалису песнике, који се од времена Русова, Макферсона и Бернса беху удубили у описивање природних лепота и идиличких и породичких осећаја, да у вртлогу бораба, тежања народских и човечанских црпе инспирације; да својим божанским пламом дају живота и боје врлинама и идеалима нужним за развијање и живот народа и човечанства. Прихватив и таку задаћу, песма не служи више самом уживању и естетици; она је постала револуцијонарка, она је постала весник, друг и пратилац народа, који се буде да измене своја мишлења или своје установе[1]. Тим социјалним и револуцијоним карактером разликује

1, Shelley. Essais

Digitized by Google

се песништво деветнаестог века од песништва класичних народа и од песништва средњевековног, а тај карактер дало је њему, најпре, неколико песника савременика француске револуције, међу којима су била двојица од највећег уплива — Шелеј и Бајрон. Обојица Енглези, обојица инспирисани револуцијом.

Први покрет француске револуције поздрављен је од енглеског народа и енглеских песника као весник нове епохе слободе и среће; као »весник робу, где га год има» вели песник ирски Мур »да се приближио дан његова ослобођења« Бернс, Колериц, Саутеј, Камбел, Фордсфорд, поздрављали су, у одама, револуцију. Овај последњи кличе, под утиском дагађаја у Француској:

»О, дај велики Боже, да вâли слободе, величанствено преплаве освајаче, тврдице и гордељивце; да теку тамо, где задовољство крије своје грешне окутке, где мрачно тиранство зида дебеле и високе куле; дај им, да својим грудима, из којих среће тече, задоје народе; а крунисано дета од иловаче, што се дере: нећете даље вâли, да занесу с' преплашене обале у бездан са свим његовим рођацима, те да их земља никад више не види.«

Али француска револуција никад није пашла јачег гласа да одјекне, од гласа Шелејева и Бајронова. Никад слобода није затреперила у слађијим и нежнијим речима од песама Шелејевих, нити су насиље и неправда зачули, упрепашћени, крупнији јек од јека Бајронове песме. Патње и тежње људске прелиле су се, у њиховим делима, у саму страст, која није могла остати, а да не потресе опет многа осећања и не нађе одзива у грудима многих других песника нашег века.[2]

2, «And feeling in a poet is the source
«Of other's feeling . . . . . Don Juan III. 87.

Digitized by Google

Шелеј и Бајрон, два чеда револуције француске, два пријатеља, које су неправде и гањања зближили, јесу ипак, два различна карактера: њихова се песма разликује, као што се разликује истинити смех од ироничног и сатанског смеха; као што се разликује нада од очајања; ведар дан, од дана натуштеног облацима; али су и један и други истинити преставници тежања нашег века и наших осећаја. Све оно, што нас боле, све оно за чим жудимо, све оно што у дубини душе осећамо, добило је у хармоничним стиховима и силовитој страсти та два песника, тело и крила; и ми се, одавде с' краја XIX. века, дивимо, кад видимо, у осећању песника у почетку овог века, наша осећања; у њиховим песничким сликама, наше ликове.

Стари су звали песнике пророцима; у деветнаестом веку то име ником не доликује тако, као Шелеју и Бајрону

Овај листак биће посвећен делима Бајроновим.

Али, нема песника, код ког би тако нужно било да човек најпре познаје живот песников пре него што почне читати дела његова, као што је то нужно код Бајрона. Он је вазда лирски песник; оно што он пева, или је чисто његово осећање, његова страст или је осећајима и страшћу његовом обојено. У свакој песничкој слици која нас у његовим делима срета, у сваком од оних чудноватих карактера које нам он слика, има његове душе. Саме природне сценерије алпијске или рајске како су описане у Чајлд Херолду, имају осећаја и живота песниковог, Његови јунаци живе тако његовом душом, да је често, тешко одвојити песника од његовог песничког твора.

Живот је Бајронов роман за себе. Он сам удесна је тема за епос или роман, као што га је, збиља, неколико талентованих писаца и израђивало. Епски песник

Digitized by Google

неможе измислити јунака, који би, својим махнама и врлинама, својим мислима и страстима био бољи јунак нашег века од самог Бајрона.

Бајрон је рођен у Лондону 22. Јануара (по новом) 1788 год. Отац је његов био капетан гарде, и служио је, неко време, у Америци. Због растпуштена живота и смелости звали су га његови другови „будалином«. Он се два пута женио; друга жена, мајка Бајрона песника, звала је се Гордонова, била је родом из Шкотске и донела је свом мужу доста мираза, што је он, на брзо, утрашио, презадужио се и побегао од повериоца, напустив своју жену и дете. Умро је као бегунац у Француској.

Мајка Бајронова била је жена мала образовања а нарави врло ћудљиве. Она је поступала са својим синчићем тако, како никака педагогија неби одобрила. Из нежности каку разум не контролише прелазила би она у љутину и брутални разјареност. Лорд Дизраели, описао нам је у једном од својих популарних романа (»Venezia«) неколико породичних сцена у кући Бајрона и његове мајке, из којих можемо лепо видети, у каквим је кућним приликама песник одрастао и какво је домаће васпитање имао. Новелиста је, између осталог, описао и прву посету Бајрона и његове мајке породици Хавортовој, која је становала у близини Нјустедебија, дворова Бајронових. Познанство које је Бајрон, том приликом, скопчао са том породицом, било је важан моменат у његовом животу. Ми ћемо се на то још вратити, али за сад да останемо при тој првој посети.

»Било је после по дне, једног дана, кад зачегрташе и сташе у дворани гђе Хавортове, једна тешка, поштанска кола. Из кола је изашла једна мала, врло дебела, до ушију запурена жена, у оделу необично шареном и већ доста похабаном, а за њом је ишао један дечко од својих једанаест до дванаест година, који је стасом био прави

Digitized by Google

контраст дебелој дами. Он је био блед, изцигљаст; коса му је се лепршала низ плећа у дугим смотцима. Велике плаве очи откривале су неку стидљивост и незадовољство.

»То су били гђа Бајронова и њен син.

Уморени и угрејани од путовања ушли су у кућу Хавортовичину. »Страшно путовање« узвикнула је мајка Бајронова прилазећи да седне и хладећи се великом лепезом, »ах и тако врућина; Ђорђе, чедо, поклони се госпођи; знаш, да сам ти увек говорила, да треба да се поклониш кад у собу уђеш; поклони се пред гђом Хавортовом«.

Дечак је климнуо, онако, љутито, а домаћица га је поздравила врло срдачно, тако љубазно да му је се лице мало разведрило, и ако се није помакао са столице о коју се више чешао, него што је на њој седео.

»Изредан предео« рекла је, за тим мајка Бајронова« ово је место врло лепо, али ми се чини, да је страшно усамљено. За нас је то велика промена, што смо се доселили из једне варошице у овај крај и оставили толике пријатеље и комшије: сасвим друкчије но што је у Дулвичу — јел истина Ђорђе?«

»Ја мрзим Дулвич« одговорио је дечко.

»Ти мрзиш Дулвич« подвикнула му је мајка, »то ми је лепа благодарност према нашим драгим пријатељима! Осем тога, Ђорђе, зар те нисам, по сто пута учила, да никог мрзети несмеш. Ах, ви не можете замислити гђо Хаворатова, колико то труда стаје, да се дете васпита. Разуме се, кад он хоће, он уме бити и учтивији од сваког другог детета. Нијел' истина Ђорђе?

Лорд Бајрон развукао је продрзљиво усне, забацио се на столици, и млатао ногама које му сад више нестизаху до земље.

»Ја сам уверена, да је Лорд увек учтив« одговорила је љубазна домаћица.

Digitized by Google

»Ну Ђорђе« наставила је Бајронова мајка »чујеш ти то, чујеш ли шта гђа Хавортова вели; сад утуви, да госпођи никад не даш прилике, да своје лепо мишлење о теби измени«

Ђорђе је чупао усну и готово у пола окренуо леђа друштву.

»Ђоко чедо, говори бар што год; зар те нисам увек учила да треба, кад где год у посету дођеш, да по који пут отвориш уста; ја не волем, кад деца много брбљају, али тражим, да деца одговарају кад се њима говори.«

»Нико није мени говорио« промрмљао је Лорд, намргођен.

»Ђорђе синко, ти си ми обећао, да ћеш бити учтив«

»Па шта сам радио«. —

»Лорде Бајроне, упала је у реч гђа Хавортова, нисте хтели разгледати слике« —

»Нећу, лепа вам хвала« одговорио је Бајрон, у нешто учтивијем тону »ја бих најволео, да се оставим на миру«

»Добра гђо Хавортова« рекла је сирота мајка »немојте га ценити по том како га сад видите; он може бити диван, само кад хоће«.

»Ах, диван« мрмљао је млади лорд кроз зубе.

»Да сте га само видели у Дулвичу, у једном малом друштву; та он вам је био прави бисер у друштву.«

»Није истина, ја то нисам био« рекао је Лорд.

»Ђорђе!« утрчала је мајка у патосу, »нисам ли хиљаду пута казала, да ми не смеш противуречити.«

Лорд Бајрон је само нешто мумљао.

»Прошлог божића, представљана је једна мала комедија, и он је играо, да га поједете од милине. Истина, ви то једва веровати можете, судећи по том како сад ту

Digitized by Google

на столици седи. Ђорђе сине, ја захтевам да будеш учтив. Де седи као човек«

»Камо среће да сам већ човек.«

»Ђорђе, нисам ли ти увек говорила, да ти не смеш тако одговарати. Чујеш ли шта ја кажем?«

Бајрон, црвен до ушију, одговара »та цео свет може чути што говори госпођа Бајронова.« — Не зови ме »госпођа Бајронова«; није лепо, није ред, да се тако мајци говори, ја нећу да ми ти кажеш госпођа Бајронова; чисто ми долази, да скочим, да те добро одаламим. Ох гђо Хавортова, јецала је мајка лордова и једна дебела суза скотрљала је се низ њен образ. »Ох кад бисте само знали, шта то значи дете васпитати.«

»Драга госпођо« одговорила је Хавортова »ја сам уверена, да млади лорд нема друге жеље, до да чини оно што ви волете; ви сте њега, на сву прилику, рђаво разумели.«

»Да, она мене никад не разуме« рекао је млади лорд, у блажијем тону а у очима пуно суза. —

»Тако, он почиње сад« рекла је на то, мајка, и започела је скоро запевати; и кад је се, у том моменту, сетила свих других дотадањих увреда, ђипила је и пошла да га удари колико и где снаге има. Њен окретнији син, навикнут већ на такве буре, измакне се и гурне столицу пред своју мајку, преко које она, умал што се није стропоштала. И сад су се појурили по соби домаћице коју, истом од неколико минута, први пут виде. У свом очајању шчепала је мајка неку књижурину и хтела завитлати сину на главу, али је се овај, са неким сатанским осмехом сагнуо и књига је одлетела кроз окно од прозора. Она је предузела још један десператан јуриш и у свом страху знао се лорд спасти само тим, што јој је шиваћи стô гђе Хавортове оборио пред ноге о који се закачила, и

Digitized by Google

пала. Госпођа Бајронова била је сад у страшним, хистеричним грчевима а њен син стајао је у једном углу блед и упоран.«

Такве и сличне сцене повторавале су се врло често у кући Бајрона и његове мајке. Као дете Бајрон је био тврдоглав али увек истинит. Таква природа, остављена нези само мајке каква је његова била, није се могла дотерати те да он буде какав миран, задовољан, услужан карактер. Напротив, особине, које су се у детету познавале, могле су се само јаче развити и утврдити у нарави и карактеру човека, а поред њих угњездити се и каква нова црта и наклоност.

Које чести неспоразуми и сукоби с' мајком који су га слали да размишља о себи и о свом положају; које сиромаштво, удружено с' великом титулом; које опет његова хромост, јер је Бајрон, од рођења био шантав, оставили су, још из детињства, у нарави његовој неку тугу, меланхолију.

У школи Бајрон није добро учио; колико је читао, читао је најрадије путописе, нарочито описе Турске и источних земаља.

Кад је имао десет година, умро му је ујак, и том смрћу постао је он лорд и господар знаменитих али тада јако опалих дворова, Нјустедебија. То је било 1798 год. а неколико месеца после тог породичног догађаја, преселили су се Бајрон и његова мајка на своје ново имање. До тог времена живели су код њихових рођака у Абердину, у Шкотској.

1801 год. Бајрон је пошао у гимназију, у варошици Хароу. У тој школи, као махом у тадањим европским школама, учили су се највише класички језици. Као Шелеј, Шилер, и многи други, познати, талентовани људи, Бајрон је био међу оним ученицима, које су педантство и сурова

Digitized by Google

школска дисциплина, највише бунили и који су, као у некој завери, противу захтева школске дисциплине и прописа, пуштали слободе својим мислима и страстима. Бајрон је био добар друг у школи. У својим песмама он се покадшто сећа ђаковања и својих најмилијих другова из школе. Одмор школски проводио је код куће, понајвише у шетњама кроз поља и горе, у јахању, пливању и лову, а често је походио с' мајком и породицу Хавортову у оближњем сеоцу Анслеу.

Гђа Хавортова имала је ћерку, Марију. То је била лепа, плавокоса, нежна девојка, у чијем је друштву Бајрон, најпре, тражио, да заборави на своје домаће неприлике, а наскоро, налазио највећу срећу. Моменти које је проводио са Мис Хавортовом били су моменти среће, какву само младићска и невина љубав створити може. На те часове никад Бајрон, ни после многих бура и промена у животу, није заборавио.

»Као тихи месец« пева он у доцнијим годинама, »на окомку хоризонта, девојка је била на крају девовања. Моиче је било нешто млађе, али му је срце претрчало године; за његово око било је само једно мило лице на земљи, и оно је тада бацало своје зраке на њега. Он је дисао њеним дисањем, живео њеним животом. Она је била његов глас, он јој није говорио, ну је дрктао на њене речи; она је била његов вид, јер су његове очи ишле за њеним, јер је гледао на њене очи. Он није живео; она је била његов живот. Она је била море, у које су његове мисли утицале; њен глас, њен додир, покретао је крв у његовим жилама, да се узмути и тече и т. д.[1]

Нека буде узгред речено: гђица Хавортова изневерила је Бајрона баш онда, кад је он био најнежнији, и удала се за једног обичног, али богатијег младића из села.

1, The dream II.

Digitized by Google

У доцнијим годинама, Бајрон би, кад би га која драга изневерила, слегао раменима и помислио, »таква је жена«; а у оним младим годинама, таква изневерена љубав није се могла заборавити. То је било 1803 год. 1805 прешао је Бајрон на универзитет кембрицски. Ту је се бавио више гимнастичким вежбањем, него што је учио; јахао је, пливао, учио борити се, пио. На снагу и телесне бравуре био је сујетан; ваља да за то још више, што је био хром. Школске ферије проводио је у својим дворовима, у Нјустедебију.

То је била стара грађевина из XII века, у готском стилу. Некад је била манастир; портал од цркве и зидови од ћелија, постојали су још с' банцима на којима су биле статуе светаца, а један део био је још у XIV. веку преправљен за живлење. На средини велике дворане био је један стари бунар, украшен резотинама у камену, а око двора била је шума.

У том чудном, полу порушеном двору, за који се веже и по која стара прича из времена, кад су калуђери растерани, проводио је Бајрон са својим друговима прави оргијски живот. Усклици и шале најраскалашније орили су се по дугим и мрачним салама и ходницима старог манастира, дубоко у ноћ, и сљубљивали са јауком ветра и шуштањем бршљана на прозорима портала од старе цркве, а пехар, начињен од лубање неког калуђера, пун вина, кружио је од усана до усана веселе момчади и девојака.

Доста је прича остало из тог времена, које нам казују, како је раскалашно и необично Бајрон тада преводио живот. У часовима између весеља и пијанака писао је он по коју песмицу.

Лето 1806 и 7 год. провео је у малој варошици Саутвелу. Ту је спремио за штампу збирку своје прве поезије, која је 1807 печатана под насловом. »Часови од-

Digitized by Google

мора«. И ако у тој збирци има песама, које износе по коју црту како ће се она, доцније развити силније у нарави Бајроновој, опет цела збирка, укупно, мало је умакла обичним, ђачким покушајима и упражњенима.

Критика је, у тој збирци, могла лако наћи слабих страна и материјала за сатиру, и доиста је 1808 год. изашла у »Единбуршском журналу« једна врло строга критика, у којој се са неке горде висине, говори с' подсмехом »о ђачким покушајима« и о »малолетноме« писцу, јер се Бајрон тако подписао на збирци својих песама; и најпосле, препоручује се младом лорду, да напусти поље за које нема способности. Критика се та коснула дубоко гордости и сујете Бајронове; он је беснио за осветом, и то за осветом, каква се при таквим литералним увредама најбоље свети.

Неколико месеца посветио је Бајрон писању свог знаменитог сатиричког одговора, »Енглески песници и шкотски критичари.«[1] Тврдоглавство, гордост, увређена сујета стопили су се, у овој сатири, у лавовску рику. Млади песник млатио је, без милости, цео логор песника и критичара који су се прикупљали око единбуршког ревија или које је тај журнал штитио. Сви целебритети песнички, Саутеј, Вордсфорт, Колериџ, Мур, Скот, добили су свој део; ни један није остављен на миру; сваком је оно, што је у њега најслабије, оголићено и исмејано. У страсном раздражењу он је, са свим неправедно, напао и на неке од већих песника с' којима се доцније опријатељио, као што су на пр. Мур, Валтер Скот.

1809 год. постао је Бајрон пуноћетан, и преселио је се у Лондон, да заузме своје место у парламенту које му је, по титули наслеђеној, припадало. Обичај је у Енгле-

1. «English Bards and Scotch Reviewers.»

Digitized by Google

ској, да новог члана, при ступању његову у парламенат, неко уведе и представи.

Бајрон није нашао никог, да га уведе, и сам је ушао, сео на клупу опозиционара, означио своје место и изашао.

Убеђен, да се путовањем могу најбоље изучити људи и њихове тежње, а може бити, да би и свом срцу, засићеном оргијским уживањем, потражио нових и свежих прилика за уживање, решио је се, да један део Европе пропутује, те се, према том, исте — 1809 — год. у месецу Јуну, кренуо на пут. Тај пут, и оно што је осећао у различним приликама и у различним сценаријама, опевао је у I и II песми свог знаменитог спева — «Чајлд Херолда». На том свом првом путовању кроз Европу походио је Лисабон, Севилу, Кадикс, Гибралтар, у Шпанији; жене својим јунаштвом и лепим очима, очаравају га највише, у тој земљи. Од једне Севиланке понео је за спомен читав курјук косе. Из Шпаније је одбродио у Малту. У »Чајлд Херолду« има спомена, а у збирци његове ситније поезије има неколико песама посвећених лепоти и нежности једне девојке — под именом Флоренције — с' којом је се ту упознао.

Са острва Малте препловио је у Албанију, »ту накострешену дадиљу дивљих људи«. Али-паша Јањински дочекао га је љубазно на својим чардацима. Неколико природних сценерија албанских описао је живом бојом, а студије људи и нарави албанских дале су му мотива за неколике јунаке у његовим причама, као што је и отац Хедијин, Ламброс у »Дон-жуану« прави тип арнаутски.

Из Албаније прешао је песник у Грчку; посетио је Атину, где је писао песму »Проклетство Минерве« у којој куне Лорда Елђина, што је покрао, опљачкао у Грчкој многе споменике старе вештине и однео у Енглеску, британскоме музеју; и лепу, врло познату песмицу, што

Digitized by Google

почиње стихом »Девојко, Атињанко . . . Збогом« а спроводи рефреном, *Ζοή μόυ σας αγαπώ*. Девојка, коју је Бајрон том песмом овековечио, била је ћерка једног чиновника при енглеском посланству; и доцније, кад је Бајрон умро, свраћали су још путници енглески, да виде ту личност, коју је онда време, већ сувише, удалило од лепоте и стаса какав је инспирисао Бајронову песму.

Из Атине путовао је Бајрон у Цариград, и уз пут је препливао мореуз Дарданелски, код Абидоса, да би показао, да стара прича о Хери и Леандру, по којој је драган, сваку ноћ, препливљавао у наручија својој драгој, није невероватна. Том бравуром гордио је се он целог живота и с' поносом је спомиње у »Дон-жуану«. Из Цариграда је се вратио натраг, преко Грчке и Мореје, у Енглеску. Чим је стигао, чуо је, да му се мајка разболела, за то је похитао у Њустедеби.

Мајка му је већ, од пре једног дана, била мртва. Преседео је целу ноћ поред њена сандука, у дубоком јецању и плачу.

»Ах, ах, имадијах једног јединог пријатеља на свету, па и њега више немам« одговорио је, кроз јецање, чељадету, које га је опоменуло, да треба, да се одмори.

Сутра дан, стајао је на вратницама двора и очима испратио пратњу тела мајчиног, док није замакла а затим се закључао у своју собу, удубљен у сетна размишљања.

Са свог пута донео је Бајрон довршене две прве песме »Чајлд Херолда«, које је, по савету свог пријатеља и школског друга Даласа, предао да се штампају. (1811).

У Фебруару, 1812 год. говорио је Бајрон, први пут, у парламенту. Говор је био у корист раденика, који су се побунили у ткачким фабрикама Нотингхемским и које је, зато, требало строго казнити. Песник је, вазда, целог свог живота, подизао глас у одбрану бедног и потлаченог. У том

Digitized by Google

је хумана, и ведра страна његове песме. Другу беседу говорио је о ослобођењу католика, који су — као што се зна — у Британији, вазда били у подчињеним односима према државној, англиканској, цркви. Обе су беседе онакве, какве само песник изговорити уме: пуне топлине и осећања.

На неколико дана, пошто је први пут у парламенту говорио, изашле су из печатње прве две песме »Чајлд Херолда«. Успех на пијаци био је не чувен; сам се песник изненадио. Од времена Шекспирова није енглеска песничка књижевност имала дела, тако силне страсти као што је »Чајлд Херолд«. Ми ћемо, мало даље, говорити опширније о том спеву.

Бајрон је постао, од један пут, славан.

»Пробудих се једнога јутра« вели он сам, и нађох, да сам знаменита личност«. Ничије име, 1812 год. није било у Лондону познатије од његовог. Све се клањало пред младим, генијалним песником, сви су га обожавали. Он је био јунак у салонима и на баловима. Он је био веома лепа лица, и та страна његова удружена с' талентом песничким чинила га је милом личношћу, особито у друштвима женским. Оне су га запиткивале о његовим авантурама по Шпанији и Истоку, јер су чудновате приче, нарочито о његовим љубавним везама на Истоку и у Цариграду, кружиле, у шапуту, од уста до уста енглеских лепотица. Он је њима певао песме, записивао у албуме њихове по какву изреку или песмицу.

Од идуће 1813 год. штампао је он, брзо, једну за другом, неколико од оних његових лепих прича у стиховима, које су оригиналношћу јунака и бујном страшћу љубавном биле »нешто нечувено на пољу енглеске поезије.« Приче »Ђаур« и »Невеста из Абидоса« штампане су 1813 год. а после њих две, излазе по реду, »Корсар« 1814; тринаест хиљада примерака продано је од тог спева

Digitized by Google

само за један дан; »Парисина« 1815, »Освојење Коринта« 1815 год.

За све то време од 1812 до 1816, Бајронов живот у Лондону, био је прави дон-жуански живот. Игранке, ручкови, љубавне авантуре, отимали су се за оно мало времена што је умор тражио као своје право. Док се по салонима и журналима говорило само о његовом имену, о његовим јунацима и јунакињама, дотле је он посве дневно био, готово бомбардован љубавним писмима од лепотица и као шеф каквог надлежателства, имао је пуно посла, са све самим актима љубави: да одговара и да се спрема за састанке, да дочека посете, често, жена преобучених у мушко руво.

После ове кратке, донжуанске епохе, настао је у једанпут преврат у слави и популарности песниковој. Под јеком од популарности и славе били су, за неко време, занемили завидљивци и непријатељи, каквих је Бајрон имао доста у редовима песника и критичара који се од његова сја нису могли видети, и у редовима политичких спекуланата, којима су радикални погледи његови кварили посао.

Сви они чекали су само згодну прилику, па да из својих буџака нагрну на слављеног песника. Ту прилику дали су им домаћи, брачни скандали Бајронови. У почетку 1815 год. Бајрон се оженио с' Аном Милбаховом, ћерком једног богатог барона. По свему, како је Бајрон живео, он није могао друкчије љубити од Дон-жуана. Његово познавање жена није га водило баш великом поштовању лепог пола, али су му се вазда допадале највише девојке простог и наравног понашања, а чинило му је се, да је у девојци барона Милбаха нашао тих врлина. Уз то, надао је се, да ће женидбом поправити своје материјално стање и оправити јако опале своје дворе. Преварио је се у свему надању. Ана Милбахова, коју такођер, није

Digitized by Google

баш велика и истинита љубав довела Бајрону пред олтар, била је далеко од тог, да буде у складу с' природом свог мужа, те да се из тог склада роде мир и срећа кућевна; а двадесет хиљада, мираза, што је донела, утрошено је брзо у луксузном и неекономном животу младенаца. Повериоци су остали не намирени, а кроз пукотине Њустедебија зујао је и даље ветар. Неприлике, какве само непаметну домаћу економију прате, свалиле су се, у брзо, на кућу Бајронову и увећале, као што то обично бива — унутарње неповољство и неспоразум.

У Енглеској се много, од оног времена до данас, писало о браку Бајроновом, и прикупљено је пуно причица и анекдота, које нам илуструју рапавости и трвења између Лорда Бајрона и његове жене. Али сва та трвења била су ситна; онаква, каквих и у најсрећнијим кућама, често има. Гђа Бајроновица, тако се прича, често би упадала у собу свог мужа и које каквим запиткивањима узнемиравала би га у раду његову, на што би се песник јако љутио. Једном приликом, у љутини тресну о је свој сахат о земљу и размрскао га мапицама. Нешто веће и чешће али још мање оправдане неповољности рађале су се у суревњивости леди Бајронове, али и те не могу оправдати оно, што је леди Бајронова, напослетку, учинила.

1815 год. у сред највећих, домаћих, материјалних неприлика, родила је Бајроновица ћерчицу (—Аду), а на месец дана после порођаја, дигла је се с' дететом, по споразуму, с' мужем. у посету својих родитеља. С пута још, писала је мужу једно писмо, у ком је имало пуно нежних израза, али, чим је родитељима стигла, добио је Бајрон писмо од свог таста који му јавља да му се његова ћерка више неће враћати. У брзо затим, писала му је и сама жена, у том истом смислу.

Од овог момента, мишлење целог енглеског света о песнику изменило је се. Како је пређе песник рекао »про-

Digitized by Google

будих се и нађох да сам славан« могао је сада рећи, »пробудих се и чух, да сам чудовиште«.

Одлазак његове жене дао је прилике непријатељима да излете. Журналистика је била сресто, а уз журналистику стала је цела публика. Кривица је сва бацана на њега и да се она још докаже и потврди, измишљане су нове или скупљане старе приче о ужасним и не чувеним скандалима песниковим.

Каквим ти га именима нису у журналима називали, какви ти му греси и злочини нису потуривани. Све оно, што има грешног у раду или мислима његових јунака, приписивано је њему самом. Он је био Нерон, Хелиогабал, Турчин и шта још не. Милостивим госпођама, које су се, до јуче, преоблачиле у мушко одело да га виде, он је сад постао чудовиште. На улици, кад би изашао, звиждали су му и бацали се камењем за њим. Цела публика енглеска, која буди узгред речено, од времена последњих Штуартовића никад није била тако неморална као тада, у време владе принца—регента, узрујала је се против песника као силног рушиоца морала. Таква је вели Лорд Маколеј, у својој лепој студији о Бајрону, енглеска публика, она има своје ћуди у погледу на моралност као и у погледу на моду, које се у извесним епохама правилно а без дубоких каквих разлога мењају.

Што се тиче Бајрона и његових тадањих осећања према својој жени, она су исказана у једној нежној, елегичној, песми, што почиње стихом »Збогом дакле и ако за навек« која би, као што су говорили неки, у срцу иоле љубазне жене залечила рану ако би какве озбиљне и било. За својом ћерчицом, Бајрон је вазда жудео, распитивао о њеном напредовању у образовању; њену слику и пламичак њене косе носио је уза'сс на целом путу, на који ће га сад судбина завитлати.

Digitized by Google

У сред нападаја и таквих неприлика, за Бајрона није остало ништа боље, до, да се сели из отаџбине.

25. Априла 1816, навезао је се он, поново, са острва енглеских, на која се више, жив, вратити неће. Једини уздах што је с' обале испратио, беше намењен његовој ћерчици. »Јели ти лице налик на мајчино, моје лепо дете — Адо! једина ћери моје куће и огњишта. Кад последњи пут видех твоје младе, плаве очи оне се смехаше и ми се растадосмо, — друкчије, но што се сад растајемо — у нади. Море се љуља око мене, а ветрови хује својим гласом. Ја путујем; куда? незнам ни сам, али један час још, и обале енглеске, утонуле у маглу и море, неће ни радостити ни жалостити моје око.

Још једном на мору! опет на мору, — и вâли се угибају пода'мном као хат, који познаје свог господара. Здраво бесни вâли; брзо ме само носите, ма куд нагињали. Нека се жилава катарка савија као трска; нека подерана једрила сеју по ветру драњке. Ја морам напред! Јер ја сам као травка одкинута са стене и завитлана на морску пену, да плови куд је бујица носи, куд је бура баца[1].

Догађаји, што истераше Бајрона из његове отаџбине били су од грдног уплива на њега као песника.

»Од тога времена — вели генијални критичар Брандес[2] — почиње Бајронова права величина. Единбуршка критика раздражила га је на рад. Овај последњи удар начинио је од њега јунака. Једва се упоређивати може оно, што је Бајрон до сад писао, са оним што ће од сад писати. Несреће, о којим говорисмо — начиниле су га титаном у борби с' подгледима и навикама света«.

Бајрон је сада, на овом другом путу, посетио Ватерло — »гроб Империје«; отуда је пропутовао уз Рајну; прешао

1, Child Harold III 12.

2, Die Hauptstrœmungen der Literatur des Neunzehnten Jahrhunderts IV. 448.

Digitized by Google

у Швајцарску и настанио се у Женеви. Тај пут описан је у III-ћој песми »Чајлд Херолда«. Ту, у Женеви, састао је се са Шелејом, песником, ког су сличне направде изагнале из отаџбине. У друштву с' тим необичним човеком и песником походио је стари замак Шилон, и обишао оближње алпијске пределе које је онако величанствено описао у свој драми »Манфреду«.

Дружење са Шелејом, пантеистом, оставило је трага у делима која је Бајрон тада писао (н пр. сцене с' духовима у »Манфреду« и »Кајину«).

Још те исте, 1816 године, прешао је Бајрон у Италију, и настанио се у Мљетцима. Стара, упала, меланхолична варош на Јадранском мору, имала је нешто, што је било сродно души његовој. Путовање и живлење у Италији (описано је у IV песми »Чајлд Херолда«) било је врло значајно за Бајрона. Јужначко, италијанско небо, лаки и весели живот Италијана, опијен вазда уживањем; лепота женскиња и т. д. Све је то на северњака, Бајрона, у ком је свакад било наклоности к' уживању, силно упливисало; све је то њега опијало, заносило.

Њему је тада било 29 година.

Незадовољник, меланхолик, какав је Бајрон до тог времена био, постаје сад прави Дон-жуан, и путници из Енглеске, који су свраћали у Женеву и подплаћивали гостионичарске момке, да могу из заклона гледати, неће ли видети каку скандалозну сцену својих демона песника Бајрона и Шелеја, могли су из Мљетака понети, за утеху леди Милбахове и својих земљака, какву чуднију причу о његовом разврату. Бајрон, као и Гете, где је год дошао, имао је својих драга.

После неког времена, по доласку у Мљетке, настанио је се у једном лепом дворцу на »великом каналу.« Ту је била права оргија. Бајрон је живео као султан, окружен одалискама, између којих је, лепа Маргарета Коњи,

Digitized by Google

једна проста Мљетчанка, која није знала ни читати ни писати, заузимала место султаније у харему песниковом.

И овај дивљи и весели живот био је од уплива на песму Бајронову. Болом и тугом бојио је он, до тог времена, своје описе света и живота људског; од сад, он као хумориста и весели демон описује свет и живот. Европски свет неби читао лепи хумористички спев »Бепо« у ком је описан весели карневалски живот Мљечана, а на сву прилику, Европа неби имала ни једини, прави епос деветнаестог века — »Дон-жуана«, да Бајрон није био у Италији, и није живео животом њеним.

Пријатељи, а нарочито Шелеј, радили су све што су могли, да Бајрона спасу таквог разврат ног живота, у ком се упропашћује и време и новац и здравље, и да га наговоре, да се врати кући, у Енглеску. Све је било узалуд. На против, да раскрсти, за навек, с отаџбином он је продао своје добро Нјустедеби. Њега је бунила сама помисао, да ће га мртва, може бити, однети у ћивтинску земљу — Енглеску.

Што пријатељи нису могли учинити, учинила је, бар у пола, једна сила, пред којом се упорство Бајроново вазда ломило, — љубав.

У Априлу 1809 год. а у салону једне госпође у Мљетцима, срео је се Бајрон, први пут, са једном женом, која је важнија од свих других у низу његових драга; која је више, но и која друга упливисала на живот, нарав и песму његову, и која је, после његове смрти, устала да брани, у знаменитим својим мемоарима, његов сјајан спомен од поруга и измишљених клевета његове законите жене и његових саотачаственика. Та жена била је грофица Тереза Гвичиоли, из грофовске породице Гамба.

Грофица је имала 16 година и од скора је била удата за грофа Гвичиолиа, који је имао 60 год., а пре те женидбе био већ два пута удовац.

Digitized by Google

Први срет везао је песника чаром у каквом се свагда љубав рађа. Од тог времена, већину својих часова, провео је Бајрон, док је у Италији био, у друштву Гвичиолисве. Из најпре љубазност грофова, а можда и нешто друкчији појми италијански о браку, него што су у другим земљама, дозвољавали су Бајрону, да походи грофицу по сво дневно, док је она била у Мљетцима; да је посети, кад је с' мужем својим била на њиховим добрима код Равене; да с' њом заједно, путује по Италији. А кад су у интимности својој учинили и онај грех који је се, у оно време, и у Италији сматрао као грех; кад су се огрешили да у Мљетцима живе у једној кући, и кад се, због тога, увређени стари гроф отресао ненаравног брака, онда је Гвичиолиева увела свог пријатеља у кућу својих родитеља и живела је с' њим у друштву своје браће до његовог одласка из Италије.

Гвичиолиева је била знаменита личност за Бајрона. Она је њега спасла од ниских веза и распуштеног живота; оживела у њему веру у праву, истиниту љубав. Она је Бајрона преобразила. Од младићског школског доба, он је сад, први пут, истински љубио.

По извештајима савременика, Гвичиолиева је била необично лепота. Она је, необично за италијанско небо, била бела; очи су јој биле велике, црне и уморне; трепавица није било дужих од њених, а плава коса, у дугим смотцима, таласала јој је се низ плећа. Стаса је била нешто пунијег него што висина одобрава, али јој је биста била савршена; уста не обично лепа, зуби бели и лепи. Није могуће било гледати је а не дивити јој се; чути је без говори, а не бити очаран. Њена љубазност и нежност исказивала је се у сваком акценту лепог италијанског језика.

На цео песнички рад Бајронов после 1819 Гвичиалисва је имала великог уплива. Он је с' њом читао песнике

Digitized by Google

Италијанске; њојзи читао своје радове (у преводу француском); с' њом склапао планове за нове радове; по њеној слици сликао неколико од својих, најлепших женских типова као на пр. Мирху у »Сардинапалу« Адаху у »Кајину« и т. д. На молбу њену, Бајрон се трудио да у »Дон-жуану« свом епском спеву, ублажи и улепша драстичност и цинизам с каким је у првим двема песмама, које је писао пре познанства са њом, љубавно уживање, оголићено сваког руха пристојности, описивао. Она се трудила, да у увређеном и очајном песнику поврати веру, бар колико се може, у важност човечијег рада и пожртвовања. Њеном љубављу и патриотизмом њеним инспирисан и подстакнут, писао је неколико дела, намењених, да буде у њеним саотачаственицима народни понос и патриотизам. У тај ред његових списа долазе: »Прорицање Дантеово« и историјске драме из живота Мљетчана »Оба Фоскариа« и »Марино Фалиеро.« Тада је писао и своју причицу у стиховима »Мазепу« у којој се јунакиња зове као и његова пријатељица — Тереза.

Грофица и њена браћа, од којих га је, млађи, Пиетро, ентузијастично волео, увели су га у тајно друштво карбонарско, које се у оно време, владе свете алианције и реакције, било распростро по целој Италији, и било завера противу деспотизма, какав се, у оним годинама, на по ново уграбљеним престолима почео, на ново гнездити. У том друштву, својом смелошћу, својим богаством, својим именом лордовским и песничким, Бајрон је био за заверенике важна, а за деспотију врло опасна личност. Његова писма отварана су на поштама; полиција га је на разне начине кињила, а његове песме, као »Чајлд Херолд«, у италијанском преводу, забрањене у свима земљама што су биле под управом Аустрије. И сам живот Бајронов био је сваки час у опасности, тим више, што

Digitized by Google

се он јако истицао. Кућа његова била је прави арсенал, у ком су завереници чували своје оружије.

Да би га се власт ослободила, она је нашла један удесан начин. Она је породицу Гамба протерала (из Равене) а знало се, да Бајрон, после њена изгнанства, неће остати. Тако је и било доиста. Изгнаници су се, а с' њима и Бајрон, одселили у Пизу (1821).

За време бавлења у тој вароши, Бајронов пријатељ Шелеј удавио је се у мору и он је присуствовао спаљивању његова тела.

Као што га папска влада није могла трпити у Равени, тако је и Тушканска желела, да је он само даље од њених граница. Зато у Септембру 1825 год. мораше се фамилија Гамба и Бајрон и одатле селити у Геноу. Ту је било последње његово склониште, у Италији.

У том времену, живлења у Италији и селења од вароши до вароши, од 1818 до 1823 год. написао је Бајрон свој спев сатирички »Визију суђења« и довршио своје највеће и најважније дело »Дон-Жуана«

О том чудноватом спеву биће више говора на крају овог списа. Овде могу само толико споменути: да је тај спев, циничким описивањем лепота женских и донжуанског уживања, сатанским исмевањем свега, што људи цене као свето и важно, (осем борбе противу тиранства) вере, брака, љубави, војничке и политичке славе и т. д., страсном мрзошћу тиранства, у то време, кад се, после Наполеонових ратова, цела Европа беше слегла у хладне ланце, прометејским уздасима за слободом, подигао у целој тадањој кукавичкој Европи, а нарочито у отаџбини песниковој, дреку и проклество.

На Бајронова дела гледали су власници свуда, као на кугу и анатемисали их и забрањивали на сами глас, не чекајући, да се границама њихових земаља приближе.

Digitized by Google

Доиста, »Дон-жуан« и није дело једног народа; он је дело свих, бар европских народа. Као што његов јунак, својим путовањем и радом обухвата скоро целу Европу, тако је и песник сам, у својим радњама и политичким погледима, био увек космополита. Он је мрзео деспоте, ма на ком окуту земље да је њихов престо био. Он је славио слободу и јунаке слободе, ма на ком пољу да су били бој за слободу, ма које народности да су били; били то Шпањолци да се боре на обалама Таја противу Мавра или Грци на пољу Маратонском противу Персијанаца; био то Вашингтон или Леонидас. Он је симпатисао бедама и патњама народа, ма којим језиком ови говорили, ма на ком ступњу културе стајали; били то креолци у Јужној Америци или Грци у Елади. Ко се год буни, ко се год диже противу насиља, он га поздравља. Последња реч Гетеа, коју је изустио, кад се његова душа опраштала с' овим светом била је »светлости, светлости«; последња реч Бајронова, била је »напред, смело, напред«. Карактеристично за та два велика песника нашег века! Један се надао свему од *просвете* и *знања;* други од *смелости* и *храбрости.*

Бајрон је говорио, да је за људство потребно чинити нешто више од писања песама, и у том убеђењу, он је се уписао у друштво карбонара у Италији; а кад су завере овог друштва угушене, желео је да иде, ма куд, где се бој за слободу бије, да своју крв принесе на жртвеник човечанског ослобођења.

Баш тада је Грчка почињала своју славну борбу, а класична грчка земља, са целом својом прошлошћу и успоменама, била је најближа осећању песниковом, зато се он и решио, да иде у устанике грчке. Пошто је, најпре, из Италије, ступио у преписку с' друштвима филелинским која су помагала устанак, и спремио се за пут, опростио

Digitized by Google

је се са својом пријатељицом, Гвичиолијевом и праћен од њеног брата Пиетра и од још неколико пријатеља. навезао је се за Грчку.

У самом часу, кад ће се навести на море, у Ливорну, 24 Јула 1823 год. добио је поздрав од старог немачког песника Гетеа. Песници, даљином растављени, познавали су се и симпатисали су један другоме. Дело је њихово било једно. као што су они и једну тугу и један бо осећали, бо који се само у песничким срцима као што су била њихова, развити могао, из упоређења идеала и стварности, замишљаја и. факата, душе и материје, наде и садашњости.

Имало је нечег, у исти мах тужног и циновског у оном Гетеовом уздаху:

»Nicht ist der Geist doch ist der Fuss gebunden« и у оном саветовању, Бајрону, да не клоне, а своју тугу да песмом блажи, своје идеале песничким гњевом да свети.

Бајрон је се искрцао у Кефалонију, Августа 1823 год. и ту је се задржао неко време, док није прибавио извештаја о стању, у ком се устанак, у разним крајевима грчким, находи, и док се није уверио, куд је најпрече да иде.

Вође грчке, у тај мах, биле су подељене у плановима операција и у међусобним суревњивим зађевицама. Бајрон је ступио у преписку с' њима, и трудио се да их измири; слао им је оружја и муниције, што је куповао нешто својим новцем, нешто новцем енглеских филелинских друштава с којима је такођер, био у преписци. Најпосле се решио, да иде Маврокордату у Мисолунгу, који је командовао западном устаничком војском. У Мисолунги је био дочекан са сваким почастима. Топови су с' града пуцали, музика је свирала, цео је свет био изашао на обалу. Маврокордато дочекао је с официрима славног

Digitized by Google

госта у једној, нарочито спремљеној, кући. Под своју команду, а и на своје издржавање, добио је одмах Бајрон једну чету Сулијота која је смрћу јунака Марка Бочариса остала без свог вође. Издржљивошћу, јунаштвом, пожртвовањем Бајрон није уступао својим Сулијотима. Он је имао вере у ослобођење Грчке, и његова мишљења о том, шта треба радити и како утврдити малу државу, што ницаше из сурвина, била су врло умерена и практична. Он се није бринуо као многе патриоте грчке или њени пријатељи с' поља о том, како ће нова држава уређена бити; њему се чинило, да је најважније питање да се одржи устанак и храброст у људи, и на том је радио колико је год могао.

На жалост, у књизи судбине било је записано, да овај добри и јуначан пријатељ Грчке не дочека подпуно њено ослобођење. На једној шетњи, око града, покисо је и назебо. 15 Априла (по новом), после јаких грчева, морао је лећи у постељу и грозница га није више пустила.

18 Априла био је ускрс, и Грци, из поштовања и обзира на свог боног пријатеља, нису тог дана пуцали из пушака и топова као што се тај дан тамо обично проводи. 19 Априла био је последњи дан живота великог песника. Један слуга његов, који је тада био уз постељу свога господара, оставио нам је описане последње часове његове (Флечер). Бајрон је целог дана био у бôном раздражењу; час је био при чистој савести а час у заносу. У заносу је изговарао више пута и доста гласно, »Смело, смело, напред, напред« а кад је дошао себи, призвао је свог момка, да му изда последње наредбе. Спомињао је своју ћерчицу, своју сестру Августу, своју жену »Леди Бајронову« али се мисао није могла разабрати, и кад му је слуга рекао, да није могао разумети, »ниси разумео« прошапутао је бедни песник, бацив мутан и очајнички

Digitized by Google

поглед на свог слугу, »каква несрећа, све је доцкан«. Још су се могле разабрати неколике речи, као »сирота Грчка« . . »сироте моје слуге«, затим су његове мисли одлутале далеко, преко мора, његовој драгој, и са бледих усана полако су затреперале речи италијанске. »Jo lascio qualche cosa di caro nel mondo« (остављам и нешто драго на свету). Пред саму ноћ рекао је, смирен, »сад ћу да спавам«. У том сну прешла је његова душа ону мистериозну међу, на којој човек скида своју блатну одећу и оставља је блату.

Цела Грчка била је пренеражена и ожалошћена смрћу Бајроновом. Маврокордато је у име провизорне управе за западну Грчку, издао наредбу, којом је јавио земљи за смрт великога човека, и позвао народ, да ода достојну почаст спомену јунака слободе. 20 Априла — 3-ег дана Ускрса, избачено је с' града 37 топова, колико је година имао песник. Ова јавна здања па и суднице и сви дућани у чаршији били су за три дана затворени. Наредба Маврокордатова прописала је општу замаљску жалост за 21 дан и држање парастоса у свима црквама.[1] Празник ускршњи у целој Грчкој обукао је се био у црни вео туге и жалости.

2-ог Маја (1824) пријатељи и саотачаственици Бајронови испратили су му тело у његову отаџбину. Топови су пуцали са обале и у потмулом њиховом јеку биле су удружене опроштајне мисли и уздаси народа грчког.

»Каква разлика растанка од дочека пре неколико месеца« уздахнуо је. Пиетро Гамба, који је, као оно у

---

1 Од беседе, коју је над телом Бајроновим, у цркви Мисолуншкој, говорио Трикупис, остао је сачуван један уломак, леп споменик тугованља и благодарности с' каком су се Грци раставили од свог великог пријатеља.

Digitized by Google

старим причама, паж, мртвог властелина носио с' бојишта за слободу.

У Енглеској дочекало је неколико пријатеља тело Бајроново. Ни жена, ни ћерка, никоје женско око није се нашло да пусти сузу на сандук његов. 16. Јула 1824, спуштено је тело Бајроново у фамиљску гробницу у сеоцу Хукнелу, по сахата удаљеном од његових бивших дворова Њустедебиа.

Поштосмо тако, у кратким цртама, изнели неколико главнијих момената из живота Бајроновог, да сад пређемо на његова песничка дела.

Моја би жеља била, да обележим само крупније и карактеристичне црте његове поезије, али да, у прибирању тих црта, зауставим пажњу на што је могуће више страница, у његовим делима. Ну пре, него што у тој намери приступимо и једном спису његовом, желео бих још подсетити на једну ствар, или на један закон, који на свакој страници књижевне историје има свог објаснења а то је, да између великих песника и њиховог века има увек неке родбинске везе. Велики песници у сваком веку били су они, који су умели истинито и вешто описивати осећаје свога века, а само су они умели истинито описивати осећаје свог века, који су осећали и мислили као њихов век. Такве родбинске везе има међу Омером и патријаркалном епохом људском; међу Теокритом и веком Перикловим; међу Дантеом и добом сколастике; међу Милтоном и пуританизмом енглеским у XVII веку. У таквој родбинској вези Бајрона и његова времена лежи и величина његова песничка, и карактеристичност његове песме.

Те родбинске везе векова и њихових песника, ми неби могли објаснити тим, што бисмо рекли само, »сваки век рађа и своје људе«, као што би јако грешили, кад

Digitized by Google

поглед на свог слугу, »каква несрећа, све је доцкан«. Још су се могле разабрати неколике речи, као »сирота Грчка« . . »сироте моје слуге«, затим су његове мисли одлутале далеко, преко мора, његовој драгој, и са бледих усана полако су затреперіле речи италијанске. »Jo lascio qualche cosa di caro nel mondo« (остављам и нешто драго на свету). Пред саму ноћ рекао је, смирен, »сад ћу да спавам«. У том сну прешла је његова душа ону мистериозну међу, на којој човек скида своју блатну одећу и оставља је блату.

Цела Грчка била је пренеражена и ожалошћена смрћу Бајроновом. Маврокордато је у име провизорне управе за западну Грчку, издао наредбу, којом је јавио земљи за смрт великога човека, и позвао народ, да ода достојну почаст спомену јунака слободе. 20 Априла — 3-ег дана Ускрса, избачено је с' града 37 топова, колико је година имао песник. Ова јавна здања па и суднице и сви дућани у чаршији били су за три дана затворени. Наредба Маврокордатова прописала је општу замаљску жалост за 21 дан и држање парастоса у свима црквама.[1] Празник ускршњи у целој Грчкој обукао је се био у црни вео туге и жалости.

2-ог Маја (1824) пријатељи и саотачаственици Бајронови испратили су му тело у његову отаџбину. Топови су пуцали са обале и у потмулом њиховом јеку биле су удружене опроштајне мисли и уздаси народа грчког.

»Каква разлика растанка од дочека пре неколико месеца« уздахнуо је. Пиетро Гамба, који је, као оно у

---

1 Од беседе, коју је над телом Бајроновим, у цркви Мисолуншкој, говорио Трикупис, остао је сачуван један уломак, леп споменик тугованља и благодарности с' каком су се Грци раставили од свог великог пријатеља.

Digitized by Google

старим причама, паж, мртвог властелина носио с' бојишта за слободу.

У Енглеској дочекало је неколико пријатеља тело Бајроново. Ни жена, ни ћерка, никоје женско око није се нашло да пусти сузу на сандук његов. 16. Јула 1824, спуштено је тело Бајроново у фамиљску гробницу у сеоцу Хукнелу, по сахата удаљеном од његових бивших дворова Њустедебиа.

Поштосмо тако, у кратким цртама, изнели неколико главнијих момената из живота Бајроновог, да сад пређемо на његова песничка дела.

Моја би жеља била, да обележим само крупније и карактеристичне црте његове поезије, али да, у прибирању тих црта, зауставим пажњу на што је могуће више страница, у његовим делима. Ну пре, него што у тој намери приступимо и једном спису његовом, желео бих још подсетити на једну ствар, или на један закон, који на свакој страници књижевне историје има свог објашњења а то је, да између великих песника и њиховог века има увек неке родбинске везе. Велики песници у сваком веку били су они, који су умели истинито и вешто описивати осећаје свога века, а само су они умели истинито описивати осећаје свог века, који су осећали и мислили као њихов век. Такве родбинске везе има међу Омером и патријархалном епохом људском; међу Теокритом и веком Перикловим; међу Дантеом и добом сколастике; међу Милтоном и пуританизмом енглеским у XVII веку. У таквој родбинској вези Бајрона и његова времена лежи и величина његова песничка, и карактеристичност његове песме.

Те родбинске везе векова и њихових песника, ми неби могли објаснити тим, што бисмо рекли само, »сваки век рађа и своје људе«, као што би јако грешили, кад

Digitized by Google

би осећаје какве епохе хтели приписати упливу њених песника, и ако нема сумње, да и век на своје песнике и песници на свој век имају неке власти. На против, осећања песника и осећања и мисли века, и ако једна иста, утврђују се засебно, самостално, и узроке и упливе под којима су никла и развила се, треба тражити на различним странама; за песника, најпре у његовом личном карактеру и свему оном што је упливисало на развијање његове душе, утврђење његовог темперамента, расположења, наклоности и т. д; а за век, у различним друштвеним и политичким приликама његовим.

Каква су то осећања, у којима су се срели Бајрон и његово време?

Ја ћу одмах одговорити. То су осећања *бола, незадовољства* са светом, *очајања*. Али тај одговор, уколико су то осећања времена, века Бајроновог, треба мало објаснења.

Као што је за човека, у његовом животу и раду, нужно, да је свестан о оном шта му треба радити и да има поуздања у себи, да послове што су пред њим, свршавати може, тако је и читавим генерацијама интелигенције, нужно поуздање и вера, за вршење и решавање питања друштвених, политичних, моралних која пред њима стоје; и као што с' појединим човеком може бити, да пред питањима свог живота, изгуби и веру и свест и поуздање, тако може бити и са читавим генерацијама, читавим епохама. Такве су, на срећу, ретке али врло значајне епохе у историји људској; а таква су епоха биле прве две три деценије овог нашег века. За нас, одавде с' Истока има муке, да потпуно разумемо ту епоху у културном развијању западне Европе, кад је готово целом интелигентном генерацијом владало неко непоуздање, нека невера у свашта, неко очајање ком ни на коју страну

Digitized by Google

нема излаза; нека жудња за нечим што нико није умео обележити, прецизовати. Немци имају једну реч, за то тако осећање генерације, која је постала популарна. Они га зову *светским болом* (Weltschmerz).

Очајање, само по себи, је болест душевна; али болест, која према различним темпераментима људским различне облике узима. Она може од човека начинити јунака и слаботињу. Карла Мора, који преварен у људима, незадовољан с уређењима и животом људским иде у ајдуке, у горе чешке, да ótуда бије бој са човештвом и његовим тесним и неправедним установама и свети слободу и врлине. Вертера, који се у очајању љубавном вре по бреговима и утринама, и исплакује у природу своја бóна осећања и незадовољство са светом. Ренеа, који бега далеко, из друштва цивилизације европске, у шуме америчке Индије, да тамо, међу дивљацима, нађе правих врлина и слободе. Фауста, који из очајања што није могао доћи до апсолутне истине даје своју душу за мало младости и уживања. Дон-жуана, који се са сатанским смехом руга свему што тобожем цивилизовани свет цени као свето и поштовања вредно.

Све су то типови карактера рођених у незадовољству са светом и људима; јунаци очајања, изрази једног истог бóног осећања, какво је владало у првим годинама нашег века. Како то бóно осећање века објаснити? Где су узроци те светске туге? Треба да се, у мислима, пренесемо у оно време.

Осамнаести век истом што се удалио и иза себе оставио све саму рушевину. Деисте својом критиком, Волтер својим сарказмом, засекли су најсветије догме хришћанске вере и потресли цркву у њеним основама. Материјалистичне теорије Дидра, Даламбера и других, биле су доста јасне, да падну старије идеалистичке мисли

Digitized by Google

о свету и човеку, а још сувише слабе, да могу подмирити свако питање; критика Јумова била је снажна да сруши старе философске системе али није оставила ништа више од сумње. Француска револуција срушила је у прашину старо-вековне друштвене установе али је утопила у крв и све покушаје да се остваре оне теорије с' којима су политичари XVIII века обећавали човечанству златна брда од слободе и среће. Толике патриоте, толики апостоли боље будућности и веће слободе, изгинули су на ешафотима, а из њихове крви родило се тиранство жешће но што га је икад било. Згариште револуције још је тињало, а народи су се почели свађати и бити; да ли за слободу? За народност? Далеко од тог. За своје владаоце, за своје ланце! Шта је била последица толиких ратова, толике крви, просипане од Москве до Гибралтара, од Холандије до Калабрије? Гломазна реакција, за какву Европа није одавна знала, под којом се све што је глупо осећало срећно и задовољно а све што је умно, и очарано новим друштвеним теоријама XVIII века, и револуцијом француском, осећало је болове окована Прометеа.

»But grief should be the instructor of the wise,
»Sorrow is knowledge: they who know the most
»Must mourn the deepest ȯer the fatal truth
»The tree of knowledge is not that of life[1].

»У тузи ће бити поуке за мудраца. Брига је знање: *Они што знају највише, морају туговати најдубље пред фаталном истином, да дрво знања није уједно и дрво живота.*«

Ко је био слабији и нежнији, уздисао је; ко је имао још мушке снаге; беснио је у очајању. Никад у Европи није прича о окованоме Прометеу била тако по-

1, Manfred. I.

Digitized by Google

пуларна као у оно време. Сваки је већи песник обрађиво њу на свој начин. Никад није било толико самоубистава у Европи као у оно време, и благо оном који је знао зашто се убија.

Бајрон је јунак тог времена, а његова песма одјече јеком тог светског бола.

Али, ова слика времена, ком је Бајрон представник, неби била са свим верна, ако не би споменули, да се из средине и тог очајничког доба, подизао по који здравији глас. У Немачкој, где је светски бо̂ дошао до врло великих размера, заразио омладину и лепу књижевност, трудило је се неколико патриотичних људи, међу којима су Шилер и Гете били у првом реду, да стану на пут злу, које убија сваку енергију и плам, и утврђује глупост и тиранију моралну и политичну.

У Енглеској, пријатељ и друг Бајронов, Шелеј, несрећни, гоњени, презирани атеиста Шелеј, песник »одкованог Прометеа« није никад губио *наде*. У свом спеву »Побуна Ислама« прославља он идеју француске револуције, и замишља све народе земна шара, збратимљене на сурвини престола монаршког и загрљене у љубави и слободи.

За њега није све пропало.

»Мудро је туговати али је женски, очајавати[1]«

»Неће тако више бити. Дуго, предуго синови славна мртваца, били сте у мраку и сурвини. Нада је силна, правда и истина нашле су своје крилато дете.—Устајте устајте, док силни глас ваш не распе, у свом јеку, престоле угњетача и земља не прогута оно мало праха с' последњег олтара, чији је идол, тако дуго, изневеравао ваше безбожно поверење. Мора бити тако. Ја ћу устати

1, ... To grieve is wise, but the despear was weak and vain".

Digitized by Google

и пробудити народе; и као вулканска гора која на један пут отресе са својих снежних бокова несвестицу векова, Они ће загрмити и испунити свет чистиличком ватром, они морају, они хоће устати. Ко ће их зауставити? И ко ће стојати још непомичан, кад се земља узљуља, осем Лаона! На великој пустари слободе, он је торањ чији ће мраморни зидови издржати све удружене буре».[2]

Тако је певао Шелеј али у оно време није било непопуларнијег песника од њега. Док су Бајронова дела продавана, кад изађу, на десетине хиљада примерака за неколико дана, Шелејева нису продавана ни на стотине. Свет је волео песника у ког је налазио своја осећања и своје мисли. Шелеј, у ствари, и није био представник свог времена; он је био песник будућности, и будућност ће га се сетити. Данас, при крају деветнаестог века, његова популарност расте, докле Бајронова опада. У првој половини

2, The revolt of Islam II. 13.

«It shall be thus no more! too long, too long,
Sons of the glorious dead! have ye lain bound
In darkness and in ruin. — Hope is strong
Justice and truth their winged child have found —

Awake! arise! until the mighty sound
Of your career shall scatter in its gust
The thrones of the opppressor, and the ground
Hide the last altar's unregarded dust,
Whose Idol has so long betrayed your impious trust

. . .

«It must be so — J will arise and waken
«The multitude, and like a sulphurous hill
»Which on a sudden from ist snows has shaken
»The swoon of ages, it shall burst and fill
«The world with cleansing fire: it must, it will —
It may not be restrained! — and who shall stand
Amid the rocking earthquake steadfast still
But Laon? . . . . . .

Digitized by Google

овога века, сви европски велики песници подражавали су Бајрону. У другој половини овога века сви већи политички песници, својим осећањима и мислима, приближују се Шелеју.

Да останемо на Бајрону.

У свом личном карактеру Бајрон је имао црта за трагичног јунака и очајног песника свог века. Његова душа била је од различних, а све силних осећања и сила, као да је природа сама хтела, да он буде мученик. Он је био *страстан*, тако, да за његове страсти добре или ружне човек нема мерила, а био је тако *јаке воље*, да је могао, још као дечко, командовати лицу да се смеје, кад му у телу жестоки болови ријају. Био је *милостива срца* тако, да није било ничег његовог, што, беди других, неби жртвовао. У Италији, где се год заустављао, сиротиња га није никад заборавила. Био је *тврдоглаво упоран* ма с' каком силом да је дошао у сукоб, и волео је опасности, из чистог задовољства. У гледању на свет и живот био је подпуно *реалиста*. Нема песника мањег уображења од њега.[1] Такав карактер није могао наћи мира у себи, нити остати дуго у складу и љубави са људима и светом. У његовој младићској поезији, док је био још за школском клупом, већ, веје, нека, за године необична, меланхолија; неки цинизам, чак и у љубави, нека засићеност и не задовољство са животом. У седамнаестој својој години, хуче он већ за прошлошћу! за пријатељима које је завист отргла; жали се на неискреност и непријатељство људи; на своју самоћу у сред вреве људске; и бегао би куд било из друштва људског.[2]

Како необична младост!

1, Види лепе странице о Бајрону, у Теновој историји Tain Histoire de la littérature englaise IV. 335. стр.

2, Види hours of Idleness овде онде.

Digitized by Google

Дотле је био Бајрон онакав, какав је, тако рећи, од природе створен; какав је из куће, из фамилије изишао. Да од тог младог незадовољног песника постане прави јунак, припомогло је друштво људско. Природа је Бајронова била таква, да је он растао у јунаштву, у колико је више с' поља дражен. Неприлике и недаће какве су га у животу сретале, приближавале су га све ближе свету, а у исти мах бивао је он све јачи и силнији непријатељ његов. У делима Бајроновим може се пратити, како се он, од мирног незадовољеника пење до силног очајаника и бунтовника, какав је на пр. у »Кајину« или у »Манфреду«.

На његовој *сишнијој поезији*, а ту разумем све оне мале песме, у које је песник у разним приликама до свог последњег одласка из Енглеске 1816 год. одевао своја различна и моментана осећања, и које се, обично, печатају у снопићима, под насловом »часови одмора«, »различне песме«, »фамилске песме«, »јеврејске мелодије« нећемо се задржавати. Неколико од тих песама споменуо сам, кад сам говорио о животу Бајроновом. За сад бих обратио пажњу само на песму »Ода Венецији«[1] у збирци »различне песме«, у којој песник, на обали Мљетака, јадикује за старом славом и лепотом те краљице адријатичке и у очајању уздише, »Нема наде за народе!« За тим, на песму »Мрак«, у истој збирци, у којој замисао једног незадовољеника светског има неке сатанске величанствености.

»Ја сањах један сан, а то није био баш само сан. Сјасно се сунце угасило, а звезде су лутале без зрака, не видећи пута, по вечитоме простору. Ледена земља, помрачена, љуљала је се у ваздуху не обасјаном месецом. Часови су долазили и пролазили али дана нису доносили.

1, Ode on Vevice.

Digitized by Google

И људи су у том свом очајању заборавили на своје страсти. Они су ложили ватре, да живе. Престоли, палате краљева, колебе сиромаха, станови свачег што станује, све је попаљено, за светлост. Вароши су паљене и људи су се скупљали, око својих кућа у пламену, да се још једном у очи погледају. Срећни су били они, што су живели око вулкана. Нека страховита нада одржавала је цео свет. Горе су запаљене, али мало по мало, оне су попадале и усахнуле; дебела стабла гасила су се у прасци. Опет је било све црно, На лицу људи, при овој очајничкој светлости, имало је нечег пакленог. Неки су лежали на земљи, крили очи и плакали. Неки су наслонили лице на песнице и смехали се. Неки су трчкарали тамо, амо, и хранили сиротим горивом своју мртвачку ватру; дизали очи — у неком лудом страху — тужном небу, покрову мртвог, целог света, па су опет проклињући падали у прашину, шкрипали зубима и урликали. Дивље тице кричале су и у свом страху падале су на земљу, лепршале крилима. Животиње, најкрвожедније, пришуњавале су се, упитомљене и плашљиве; и змије су пузиле и заплећале се између људи али нису уједале. Људи су их убијали да се хране. Рат беше за један часак престао, али је опет настао. Храна се куповала крвљу и сваки је намрштен, седео, одвојено, да ждере. Није било више љубави, земља је имала само једну мисао, мисао смрти; смрти присутне, без славе. . . Глад је гризла утробу; људи су умирали, и нико их није сахрањивао. Мршаве прождирали су мршави. . . . . Мало по мало цео је свет помр'о. Али два човека, у једној великој вароши, преживела су; и они су били непријатељи. Они су се срели код жишке што је издисала на једном олтару, где је била хрпа светих ствари скупљених за профану потребу. Дрктећи, својим леденим и мршавим као скелет, рукама

Digitized by Google

чепркали су по пепелу и својим умореним и слабим дахом, трудили се, да даду живота слабој жишци. Слабачак и страшљив пламичак обасјао је малко. Они су подигли очи један на другог, угледали се, познали се, дрекнули и умрли. Умрли су од ужаса како изгледају.[1]

Кад неби желели, да овај спис буде што краћи, могли бисмо остати још на којој песми из низа ситније поезије Бајронове, у којој би нашли његових карактеристичних осећаја и лепоте облика. У »јеврејским мелодијама« нашли би достојанства библијског; у »фамиљским песмама« видели би и нежнију страну срца песниковог, у песмама посвећеним његовој жени и његовој сестри Августи[2], чија најчистија и најсветија осећања, непријатељи Бајронови нису оставили а да не оскврне и не окаљају.

На већим делима Бајроновим застаћемо подуже. Да почнемо са његовим ***приповешкама.***

У оно време, између свих Бајронових дела, његове приповетке у стиховима, биле су готово најпопуларније, и у том жанру имао је највише подражаваоца, у свим европским књижевностима. У тим причама, као и у сваком другом свом делу Бајрон је лирик; он описује своја осећања. Нико није био неспособнији од њега да описује осећања која сам није осећао или да измишља прилике, у којима сам није био. У тим причама као и у »Чајлд-Херолду« као и већином у његовим драмама, као и у

1, The Darkness.

2, Прочитај песме: «stanzas to Augusta», »Epistle to Augusta», и песму коју сам напред споменуо, «Fare thee well», посвећену његовој жени:

„Fare thee well and if for ever,
Still for ever fare thee well
Even though unforgiving, never
Gainst thee shall my heart rebel.

Digitized by Google

»Дон-жуану» главни јунаци имају његових сопствених карактерних црта, његове душе. У том је истина а и занимљивост његове песме, али отуд долази, да сличност његових јунака даје неке монотоније његовим делима. Те монотоне сличности има особито између јунака у његовим приповеткама. Прилике су у тим приповеткама различне али нема сумње, да би сваки њихов јунак, у свакој од њих, био један исти. Песнику је, свуда, главни циљ, да даде одушке силини својих осећања и страсти, зато је се на цртању главних јунака највише задржавао. У неким од тих приповедака као на пр. у »Лари« »Заробљенику Шилонском« па и у »Парисини« готово и нема ништа осем јунака. Сво је причање само анализа душе и осећања јунакових; радње или врло мало или нимало. А и у оним приповеткама, у којима има нешто радне и каквих прилика, исте су, без какве јаке везе са јунаком, изложене више као оно декорације на бини по којој иду јунаци, и ако су те декорације мајсторском вештином израђене и представљају различне дивотне сценерије природе.

Већину својих приповедака, као што је напред споменуто, писао је Бајрон пре оних догађаја што су га принудили, да се сели из отаџбине; писао је баш у оно време, кад га је цела Енглеска славила. Још он није био у потпуном непријатељству са светом. Још се није била дигла хајка на'њ која ће изазвати у њему сву силину, и која ће га од меланхолика начинити демоном. Његови су јунаци необични али су још људи. Они су непријатељи људства, али има још нешто што их веже за људе: то је жена, и њена искрена и чиста љубав. Најнежније песме љубави, налазе се баш у тим приповеткама. Каква разлика између љубави Ђаурове и Дон-жуанове?, једном је она »светлост небесна на којој се анђели грејy« а другом је само »уживање«:

Digitized by Google

»Јест, љубав је заиста светлост небесна; варница од оне несамртне ватре на којој се анђели греју и коју је Бог дао, да освети наше земаљске жеље. Побожност диже душу небу; у љубави небо силази души. Она је зрачак од оног, који је створио све . . . «[1]

Једног дана, за време бавлења у Атини, на свом првом путовању кроз тамошње земље, кад се Бајрон враћао из купатила у Пирéу, срео је чету турских војника, који су једну младу девојку носили, да је због неких њених љубавних веза с' једним хришћанином, завезану у врећи, баце у море. Такав је био обичај код турака да казне за неверство. Бајрон је, с' пиштољем у руци, растерао чету, а после се заузео, те је несрећну девојку спасао.

Та његова лична авантура дала му је мотива за лепу приповетчицу што носи наслов »*Ђаур*«, коју, у неком осакаћеном преводу, имамо и у нашој књижевности. Приповетка »Ђаур« печатана је 1813 год. а садржина је њена, у кратко, ова: Хасан, племић турски, имао је у својем харему, лепу черкескињу Леиљу, која му је харем претварала у рај, за'њ милији од оног, у ком хурије, зеленим марама, поздрављају ратнике што у бој падну за веру. Али Леиља није била верна мужу као муж њојзи. Она је љубила Ђаура, једног Мљечића, за то је погинула; бачена је у море. А њен драган одметнуо је се у хајдуке, и причекао у једном горском теснацу Хасана кад је овај,

---

1, »Yes, love indeed is light from heaven,
«A spark of that immortal fire
«With angels shared, by Alla given
«To lift from earth our low desire.
«Devotion vafts the mind above.
»But heaven itself descends in love
— — — - — — — — — — — — — — —
«A ray of him who formed the whole»

Digitized by Google

у друштву, ишао да тражи жену, која ће му вернија бити од Леиље, и убио га, да освети смрт своје драге. После тога, не да се каје, него из очајања, иде у манастир.

Ко је био Ђаур?

Ко ће га знати? Кад би сатана бирао обличија људска, изабрао би његово. Он се појављује и нестаје га, као врући ветар афрички, весник смрти и очајања, који пустоносним својим дахом и жалосну врбу поред гроба, сахрањује. И ако је млад и блед, на његовом мрком челу оставиле су ватрене страсти дубока трага. Кад мрзост седа на његово лице, не прати је онај црвени пламичак што прати прелазни гњев, него бледило, као што је на надгробном мрамору. Такав је Ђаур, ако сте га спазили, кад се на вранцу ломио кроз врлети да дочека Хасана. У манастиру нико незна за'њ ко је, ни шта је. 'Он ником ништа не прича, никад се не исповеда, никад не клекне да се Богу моли. Најчешће је затворен у својој ћелији, из које су љубопитни калуђери могли покадшто чути само некакво мумлање, некакво шапутање »о девојкама удављеним«. Ретко је ко видео Ђаура да се насмеје, а кад би се насмејао, изгледало би, као да себе презире што се насмејао. Она бледа усна би се брзо скупила, затресла и укрутила као за навек. Он ни плакати није могао; колико је пута желео сузу, као нешто срећно, ново и драго, али је очајање било јаче од његове воље. Из великих, мрких, уморних очију његових могло се читати, да је много проживео. У том оку било је неког чара, који је говорио о духу још не угушеном и великом. Он је био као торањ, који су рат и олује победили али од ког је остало још платно накострешено, да пркоси, примамљује путнике и застрашава их. Остали калуђери били су везани за'њ неким страховитим чаром.

Digitized by Google

»***Невеста из Абидоса***«, исто је тако, прича из турског живота. И она нас носи тамо на Исток. »Где цвеће вазда цвета; где сунце вазда сија; где лаког крила зефир, претоварен мирисом издише у ђулбашти; где су лимун и маслина најлепше воће, а глас славуја никад не умукне. Где су девојке лепе као руже којим се китс, и где је све, све осем душе човечије, божанско.»

Ова приповетка, пупа нежности, печатана је 1815 год. Селим, јунак приче, син Абдале, страшног јунака, о ком певају песме босанских турака, који је погинуо, отрован од свог брата Ђафира, кад су на Софијској равници ратовали с' Пасван-оглом, одрастао је у харему стрица Ђафира са лепом ћерком његовом Зулејком, проводећи дане и године у нежним забавама, и у читању аранских прича и Садиевих песама. Он није ништа мушког на себи показивао. Онда, кад би требало да му мишица лук савија, стрелу хита, и коњем управља, ражнежен као какав Грк, уживао је гледајући како се вали играју и ружа цвета. Али Селим није такав, какав изгледа и како је његов стриц Ђафир желео да он буде. У њему је било срце јуначко, које је Ђафир само једном, кад га је корео, кроз његово око угледао. Харемски живот за сина Абдулина био је тамновање, и он је одавна нашао начина да, једном, кад Ђафира код куће није било, изађе у слободу и веже се с' гусарима, којима је и арамбаша постао. Нико, осем једног старог слуге, у Ђафировом конаку није о том знао, а Зулејка није знала ни то, да јој Селим није брат. Али је дошао моменат, кад је морала чути за свог Селима ко је? Отац је хтео њу удати за бега Оглу од лозе караманске и његова воља била је заповест, која је и Селима и Зулејку бацила у очајање. Селим је извео Зулејку у једну пећину на мору, где су се скупљали гусари, и ту јој је испричао, ко је и како се одметнуо у ајдуке.

Digitized by Google

Ђафир је сазнао за то гусарско склониште и нагрнуо с војском на пећину. Селим је се борио као лав, и погинуо је; а Зулејка је пресвисла, пре него што је њен драган пао.

У овој трагичној приповетци веје особита нежност осећања и туге. Материјалне ствари и свет душе, преливају се у дражесним пољупцима. Љубав се стапа с' мирисом ђула и песмом булбуловом у музичну хармонију. У целој причи има нешто од оне чаробне и опијајуће лепоте, каква је карактеристична у поезији ориенталаца.[1]

»*Корсар*«, приповетка, печатана је 1814 год; посвећена је песнику ирском Томи Муру и има за мото Дантеов стих, »Нема већег бола од сећања на своју срећу кад смо у несрећи«.

Ова приповетка, односи нас на једно од оних многих архипелашких острва, међу гусаре. Ми присуствујемо њиховим, мушким, забавама на пешчаној обали острва; прислушкујемо им кад певају песме, у којима славе своју дивљу слободу, и чекају час, кад ће их њихов храбри арамбаша позвати на какав нов излет.

Ко је тај арамбаша? Ни гусари његови сами неби умели одговорити. За њих је било довољно то, да их је он вазда водио победи. Он је имао силину мисли и мањију душе којом је везао своју храбру чету у покорности и понашању. Они су га слушали, покоравали му се; нити су се трудили, да прозру у мистеријозну прошлост његову, нити би успели. Конрад (тако се звао тај њихов арамбаша) није био налик на класичке јунаке, демоне по радњи а богове по слици. На његову телу мало је било, чему би се могли дивити. Испод црних обрва севао је ватрен

1, Види на пр. I строф 9 – 11, у којима Зулејка буди свог драгог из очајања, прскањем мириса и бацањем цвећа преда'њ; или, последње строфе, спева, у којима се описује гроб Зулејкин, на обали морској.

Digitized by Google

поглед. Био је снажан, али није био Херкулес; телом се није уздизао над обичним људима; али опет, ко би се у'њ загледао, одкрио би нешто више, но што се код обичних људи налази; нешто, што не би умео казати, шта је? али, што изнуђава поштовање и слушање. Његови, од сунца, препланули образи, његово чело високо и бледо, мирно и достојанствено држање, привлачили су али одмах и збуњивали поглед. Дубоке боре, и овда, онда, мењање боје на лицу говорили су о страховитим, али још нејасним осећањима душе његове. Ту унутра, ту унутра кињале су страсти као у паклу. Љубав се само издаје у мењању лица; мрзост, амбиција, злочин, имају само једног издајицу — горак осмех. Усна, мало скупљена, најлакша бледоћа расута по лицу говори сама о дубљим страстима. Ко би хтео посматрати Конрада, морао би бити сам не виђен. Онда, кад он сакривен од света, убрзаним кораком корача, очи преврће небу, песнице стеже, час по час страшљиво застајкује; онда, кад сва његова ускомешана осећања буду пуштена на слободу, и челична воља пусти црте лица самој влади срца, онда странче, ако смеш и не дрктиш, погледај у његову душу! Али Конрада није природа послала, да буде злочинац и вођа злочинаца. Његова се душа изменила, пре него што су га догађаји отерали, да ратује противу људи и неба. Друштво људско начинило га је својим непријатељем. У речима врло мудар, у понашању будала, врло тврд да попусти, а сувише горд да се приклони. Осуђен због самих својих врлина да буде варан, он је, још врло рано, сувише мрзео човека и мислио је, да је глас освете за'њ свети позив, да плати целом човештву за увреде нанешене му од неколико људи. Конрад је знао, да је зликовац, али је мислио, да и други нису бољи. Он је знао, да је презрен, али је знао и то, да га се боје они,

Digitized by Google

што га мрзе. Сам, дивљак, чудноват, он је стајао слободан сваког осећања, сваког презрења. Али Конрад, опет, није сатана. У његовом срцу било је и блажих осећања. Он је љубио, и његова љубав била је искрена, света. Његова је Медора анђео од жене, као што је и Зулејка Селимова, као што су све јунакиње у тим приповеткама; све нешто сувише нежне, сувише наивне за живот земаљски. Па и љубав није била једина блажија страст Конрадова. Он је као Карло Мор, у Шилеровим ајдуцима, имао милости за све што је слабо; који би се од његових гусара усудио, да опрља мач крвљу жене, детета или старца? Да спасе жене Сеид-паше у Корони, кад је, са својим људима, упао у ту варош и запалио његове дворе, он је упропастио своје људе и сам допао тавнице, из које је једва главу изнео и својим закасњеним повратком задао смрт једном једином створењу, које га је искрено волело и које је он волео — својој Медори. Такав је био Конрад чије ће име, као што се у спеву вели, потомству говорити »о једној врлини, а о хиљаду грехова.«

Од свих необичних јунака у Бајроновим причама, ***Лара*** је, — у причи тог имена, печатаној 1815 — најнеобичнији. У њему видимо сву пасивну хладноћу бајронизма. За нас је то више патолошка студија него приповетка, студија, у којој једног болника срца пред собом имамо.

О младости Лариној, о његовим добрим или злим делима, не знамо готово ништа; али по његовој нарави и расположењу, по његовим цртама на лицу, можемо извести поуздане закључке и о прошлости његовој. Он је остао млад иза родитеља, да господари у својој државини. Није било никог, да га заустави на путу порока, а мало ког, да му покаже стазе што савијају к' злочину. Он је био жива ватра од страсти. Горео је од задовољства; бој, жене, бојно поље, море, све је њему давало задо-

Digitized by Google

вољства. Уживао је у свему, а награђиван је болом или радошћу. Био је сама страст, роб сваке крајности.

Рано још, у младости, оставио је Лара своје дворе и државину? Куд је отишао? Нико није знао. Мало по мало, скоро се и заборавило на' њ кад, у један мах, евога где се враћа кући. Одкуд долази? одкуд тако напрасан повратак? Ко је онај, нежна лица, паж што га прати и с' којим, изгледа, да је једино искрен? Нико то незна. Узалудно би било питати га, јер Лара није радо причао о свом путовању и прошлости. Ако би ко улетео с' таквим питањем, његово би се чело замрачило, и речи би постале скупље. Али, како је прерушен Лара, како је измењен дошао са странствовања у дворе својих отаца! Он је био у јеку мушком. Набрано чело говорило је о страстима, али страстима минулим. У његовим цртама било је гордости, али није било више плама из ранијих дана. Хладан је био у држању, у говору саркастичан. Они, што су прилазили њему, осећали су тај сарказам и ако нису признавали да су рањени. Изгледало је, да у његовој души нема борбе од страсти, ни амбиције, ни славе, ни љубави, али се опажало, ди их у тим грудима није одавна нестало. Могло се, такођер, приметити, да на цртама његова лица, по кад кад сене неко дубоко осећање, али какво је оно? било би узалудно описивати га. У младости је Лара имао више посла с' људима; у овим годинама више је читао у књигама и често би се, по неколико дана, усамљивао, уклањао од људи. Тада би његове слуге, које је ретко призивао, слушале, до дубоко у ноћне часове, његаве брзе кораке по дугим мрачним ходницима. Зашто он не спава, кад цео свет одпочива? Зашто неможе да слуша музику? Зашто не трпи госта? Није све добро мислили су људи. Али где је узрок? Неки су, може бити и нагађали, али би прича била врло дугачка. Кад би Лара изашао из двора, у вече, ако би природа била мирна, блага или весела,

Digitized by Google

брзо би се вратио, натраг, у своје пусте дворе, јер би га весела природа сетила на дане прошле. И ту би, у дугој галерији, лутао замишљен, између старих потавнелих слика фамилских, јединог, што је остало од врлина или порока његових праотаца, Његова дугачка сенка пала би на под; па кад би још месечева зрака пробила кроз магловита окна од прозора и осветлила хладни мраморни под, изрезани таван и свеце, што су ту, на готским прозорима, клечали, он би онда изгледао као прави скептар. Поноћ је већ. Све је поспало. У Ларином двору светлуцала је једна једина свећица, немоћна да пебеди мрак. Стани! чуј! у Ларином двору неко мумљање. . . . Неки јек, неки страховити писак. . . вика . . . мир. Момци су похитали тамо, од куд је долазио глас, да спасу. Хладан као мрамор; блед као зрака што играше на његову лицу, лежао је опружен Лара; у за'њ је била у пола извучена сабља, испуштена, као из неког надприродног страха. Упорство је седело још на његову челу и ако помешано с' ужасом. На његовим уснама седела је жеља, да убије. Око му је било скоро затворено али није, ни у тој несвестици, напустило поглед гладијаторски. Сутра дан, Лара је изгледао као да ништа није било. Његово обично хладно држање, обична, његовим васалима, позната слика. Ако му се и приближавала нешто тежа ноћ, он то није ником показивао. У сред друштва Лара није поклањао пажње ничем што друге забавља. Нека мистеријозност лебдила је око њега, и усамљивала га. Нежнија чељад осећала су неког страха у његовој близини, а мудрији и зрелији људи шапутали су, да је он, ипак бољи, него што изгледа. У њему је било нечег, што је примамљивало; нечег, што је застрашавало. Сваки је говорио о њему; и неки су у хвали, неки у шали спомињали његово име.

Шта је Лара? питало би се. *Човекомрзац*, рекли

Digitized by Google

би неки, који су видели, да је Лара био весео међу веселима, али који су видели и то, да његов смех, ако се из ближе посматра, усахњује у веселости и прелива се у подругљивост. Смех Ларин попне се до усана, али ту угине, никад се он није попео до његова ока, и ако је у његову погледу имало благости.

Одкуд толико промене у Ларином карактеру? питали су се људи који су запамтили његове дане младости. Да ли Лара није носио што на души? Зашто ли га је странствовање тако изменило? Једна је личност, у тој околини, знала дубину грехова Лариних. То је био гроф Езелин. Он је на балу, у двору Отоновом, показао прстом на мистеријозног властелина. И те исте ноћи Езелина је нестало. Те исте ноћи, кад је месечева светлост уступала Јутру, један сељак поранио је у шуму, да насече грања за своју децу. Пролазећи поред реке, што раздваја Отонове земље од простране Ларине државине, чуо је топот.— Један коњаник изашао је из шуме; пред њим, обешен о ункошу био је неки терет умотан огртачем. Кад се приближио реци, скочио је с' коња, скинуо бреме и бацио у реку. За тим је застао, погледао, осврнуо се, пошао мало низ обалу, очи упрте на бачено бреме; како се на површини воде још видело оно што је бацио, сагнуо је се, подигао најтежи камен, и завитлао вешто у реку. Бреме је утонуло, скочило још једном на површину али се сад једва спазити могло, обојило пурпурним црвенилом воду и утонуло за навек. То је било тело Езелиново; а ко је онај коњаник? Шапутање и нагађање носило је име Ларино.

Кад бисмо хтели улазити у испитивање узрока појави оваке демонске природе као што је била Ларина, нашли би их у чудноватом комбиновању добрих и ружних страсти његове душе. Лара је имао више способности за љубав, него што земља, обично, даје смртнима,

Digitized by Google

али његови младалачки снови, о добру, осуђени су. За превареном младошћу настала је немирна зрелост. Мисао на године, прођердане у лову неуспешном, и на снаге утрошене, дате му за боље циљеве, грчила је се у размишљање о његовом бурном животу. У том размишљању гордост његова није му давала да себе самог худи. Сву кривицу, за све грехове, бацао је на саму људску природу, у којој месо, блато, притискује душу. Радње своје воље, узимао је тако за судбину, док најпосле, није помешао појме о добру и злу. Врло узвишен над обичном себичношћу, он је могао за добро других, све што има, жртвовати, али то неби жртвовао из каквог сажаљења, него више из некакве гордости, што може чинити нешто, што други људи не могу. Тај исти импулс могао би, у моменту раздражења, завести његов дух и к' злочину.

Он је био у нечем узвишен над обичним људима а у нечем нижи од људи с' којима је осуђен био да живи, и тежио је, да се добрим или ружним радњама, одвоји од свих самртника. Његова душа, гнушајући се људског света, утврдила је свој престо, у својим пределима, далеко од света. Поред њега, хладног, мистеријозношћу затвореног, текао је живот људи као што тече. Он је изгледао као обитаоц неког другог света, индиферентан за живот обичних људи. Он је био *демон* међу људима.

Такви, необични су јунаци и у другим приповеткама Бајроновим. Сви су они мученици због не измирених страсти своје душе, сви су очајници једне исте фамилије, људи страсни, с' пакленим кињењем у души, и у непријатељству са светом. Такав је и Али, у једној од најлепших прича Бајронових— у ***Опсади Коринта***, која је пуна описа дивотних сценерија у Грчкој. Он је ренегат; отишао је у Турке, да их води противу својих сународника — Мљечана у Коринту, којим је заповедао Миноти, отац

Digitized by Google

његове драге. Треба се приближити њему кад он, у очи дана напада на Коринт, теран унутрашњим, душевним немиром, бега из чадора, и лута, доцкан ноћу, по обали тихог мора коринтског, докле сва његова војска одпочива а и цела природа око њега, у својој величанственој тишини, борави. Треба му се тада приближити и погледати у његову душу. Каква разлика између тог пакла у кињању и немиру, и тихе, мирне природе на пољу! Каква борба у његовој души између страсти која га је терала на освету и мисли нежнијих, бољих, које ницаше у њему, ту у мирној природи, ту, на пољу коринтском, где су некад славни јунаци гинули за слободу и отаџбину, а он, издајник, води варваре на своју отаџбину. Ни величанствене лепоте цриродe, ни све славне успомене везане за њу, ни његова сама драга, која је болна, као сенка, изшетала да га нађе, очајног, наслоњена на једном стубу од класичког храма, нису могли умирити његова осећања, спасти га. Сјајан је се месец провукао кроз онај облачак којим га је драга заклела, да одустане од напада на Коринт. Он је испустио њену бледу руку и остао сам, мученик, очајник, да сутра, на сурвини Коринта, и на гробу своје драге погине.

Треба погледати и Украјинског јунака ***Мазепу***, у приповетци која се тим именом зове. У младости, страст, љубав, завела га је на странпутицу. Увређени муж његове драге (Терезе) свезао га је гола за бокове дивљег коња, и пустио да јури преко степа, преко гора и река. Мазепа је, у том положају, општи тип Бајронова јунака. Он се грчи, протеже; конопци му засецају у месо, крв липти. Све узалуд. Најпосле му снаге малакшу и он се пусти, да га бесни хат носи куд било. Судбина његова била је везана за судбину коња на ком је био. »Земља се угибала, небо се вртило; чинило ми је се као да падох

Digitized by Google

на земљу; варао сам се; врло сам добро био везан. Срце ми је се разболело; у мозгу ми је пиштао бô. Оно је куцало неко време, па је престало. Небо се вртило као велики точак; гледао сам дрва да се љуљају као пијани људи. Нека слаба светлост прошла ми је испред очију и више нисам видео. Ко умире, не умире друкчије. Ја сам осећао, како се магле навлаче и нестаје их. Борио сам се, да се пробудим али нисам могао закачити се и успети до живота; осећао сам као што осећа човек на дасци, на мору, после корабљокрушења, кад га вали, што нагрну на'њ, у исти мах уздигну и прогутају.

Треба, најпосле, видети заробљену браћу у причи »*Заробљеник у Шилону*.« Цела фамилија, и отац и стричеви изгинули су у борби за веру, отаџбину и слободу. Остала су још три брата, и они су, везани у тешке ланце, на дну једне тавнице, на обали лепог и величанственог језера женевског. Вали су се на језеру, у слободи, играли и запљускивали бокове старе куле. Кроз једну само пукотину падао је слаб зрачак у тмину тавничну, сувише слаб да је победи а доста јак да окована браћа виде муке један другога. Први је умро, а преживели мученици моле, да им брата сахране на оном месташцу, на које светлост пада. Тавничари се смеју и сахрањују га на месту, где је издахнуо, а остављају да над његовим гробом виси пуст ланац. Дан по дан пролази, млађи од двојице што су остали још живи, усахњивао је као цвет на свом стаблу; није тужио, него је, напротив, храбрио свог брата, који је ћутао и очајавао. Стубови за које су везани, били су раздалеко; старији брат није се могао прикучити младићу који умираше; напињао је ухо, слушао је уздахе који постајаше све тиши, и тиши. Викао је за помоћ, нико се није одазивао. Он је сломио свој ланац и скочио је једним кроком, али је било доцкан. Брат му је издахнуо. Узео је ту хладну руку, и ту, поред мртвог тела, његова

Digitized by Google

су осећања одлутала, а мисао му је се укочила. Није имао снаге да се помакне али је осећао, да је жив. »Шта је за тим било са мном, незнам поуздано — никад нисам знао. Ништа нисам мислио, ништа нисам осећао. Међу стенама стајао сам као стена. Све ми је, пред очима, било бело, суро, магловито. То није била ноћ; није био дан, није била ни светлост тавнична, него нека празнина у коју се простор стапао; нешто што постоји а што нема места. Мало по мало, бона осећања вратише ми се. Ја сам опет гледао зидове тавничне, око мене; осећао сам се као мртвац у покрову; сам као усамљен облак на сунчаном дану, једна бора на светломе небу. Шта ће она ту, кад је цело небо плаво и земља весела?«

Такви су јунаци у причама Бајроновим. Они су необични болници једне, читаве, болесне епохе. Сваки од њих носи по нешто од оног бола од ког је цео ондашњи свет патио. Они су сви мученици; сви свршују трагично, али је сваки од њих, у својим мукама, велики. Сваки је од њих Прометеј, који, прикован и рањен на сурој стени Кавказа накострешеног над бурним морем, блажи своје муке упорним проклињањем старог крвника — Јупитера; *проклињањем прилика и сега људског што окива слободу и полет духа.*

Да пређемо на, данас много популарнији од тих приповедака, Бајронов спев »***Чајлд Херолда***«.

»Тамо, на енглеском острву, живео је један младић, који на путовима врлине, није налазио задовољства, него је проводио своје дане у најнечистијим уживањима, и морио веселим усклицима ухо сањиве ноћи. Ах, до бога, доиста је то био сраман деран; врло одан банчењу и безбожном задовољству. Мало је, он, шта земаљског волео осем девојака, љубазница и раскалашног друштва. — Није много прошло, и он је осећао преситост. — Тада му је живлење

Digitized by Google

у његовој отаџбини, постало досадно. Чинило му је се, да је усамљен више него пустињик у својој ћелији. Срце му се разболело и он би бегао, ма куд, од својих баканалних другова.

Пресићен задовољством, жудео је за болом; да промени начин живота, он би и пакао тражио. Он је бродио кроз лабиринат од греха з никад се није кајао, кад је видео, да је залутао. Уздисао је за многим, и ако је љубио само једну и та љубљена, једна, ах није могла бити његова. Срећа њена, јер би је његов пољубац оскврнио. Нико њега није волео и ако је он у свој двор збирао веселу момчад из близа и далека. Он је знао, да су то само ласкавци у свечаноме часу, бездушни паразити у весељу. Да, нико њега није љубио.

И Чајлд Херолд (тако се звао тај младић) оставио је своје дворе, своју кућу, своје наслеђе, своје земље, веселе девојке с којима је уживао а које би, својим великим, плавим очима, густом, русом косом, белим, као снег, рукама, потресле и светост пустињика; све је то и пехар препун вина оставио без уздаха. . . . . Једрила су се лепршала, лаки ветар дувао је као да је био весео, да га однесе из отаџбине«.

Тако, од прилике, почиње класични Бајронов спев »Чајлд Херолд» и у том, од задовољства болесном, блазираном младом ритеру, који бега из своје земље и својих дворова, ми можемо познати самог песника, пред његов полазак на пут 1809 год. и ако он сам неби желео да га мешају с' његовим песничким јунаком,[1] а у оној засићености и неодређеном, нејасном немиру Чајлд Херолда, ми видимо први облик, у ком излази пред нас Бајронов бо̂, који ће силнији, у доцнијим песмама (III и IV) самог овог спева, и у доцнијим његовим другим делима, изла-

1, Види предговор доцнијим издањима I и II песме Чајлд Хер.

Digitized by Google

зити пред нас у облицима одређенијим, као *незадовољство са светом, меланхолија, очајање.*

Сам спев је путнички дневник Бајронов; путопис његов у стиховима. Као за неким вођом, читајући четири песме Чајлд Херолда, путујемо ми за Бајроном кроз најлепше и најзанимљивије пределе европске. Али како необичног вођу имамо? Бајрон није од оних обичних, многих, путника и песника, који вам, већом или мањом, вештином описују лепоте природних сценерија, а који су се само, да прекрате дуго варошко време, да избегну, за један часак, врући и загушљиви ваздух варошки, нашли у горској свежини, па да се врате, чим ваздух у Алпима настане опорији, чим се буре на мору дигну. Он је човек, који је *побегао*, из друштва и метежа људског, јер је у њему био несрећан, болан, и отишао у гору, у природу, јер је њу још волео.

Још као младић, увидео је, да је неспособан да се дружи с' човеком, с којим је, по осећањима и мислима, имао мало заједничког. Не научен да своје мисли подчињава другима, и ако је у младости његова душа била мученица његова властита мишљења, он владу над њом неби никад уступио духовима, противу којих се његов бунио. Због своје упорне самосталности, он је остао у сред вреве људске, усамљен, бедан. Он је постао уморан, немиран, клонуо је као у дивљини рођени соко, ком су крила одсечена и за ког је било живота једино у *слободи*, и *неограниченом* ваздуху. Живот је друштвени био за'њ тавница; само је у природи било слободе. Бити међу људима, у сред вреве и шума, слушати, гледати, осећати, лутати сам по уморним стазама света, немати никог да те благосиља, никог, ког би ти могао благосиљати . . . то је самоћа, то је доиста бити сам. А, седети на стенама, занети се гледањем у вале или водопаде, шетати по хладовини шума, у које смртна нога није никад допрла,

Digitized by Google

или врло ретко допире; пужати се, уз горе, на којим нема путања, са дивљим стадом које још незна за оборе; сам седети наслоњен над провалијама и запенушеним горским потоцима, то за душу, каква је била Бајронова, није самоћа, то је дружити се с' чарима природе и гледати њено благо растрто.[1] У III и IV песми Чајлд Херолда, које је писао, после прве две песме, у размаку од неколико година, и после свих оних догађаја који су га принудили, да за навек иде из отаџбине (1818), то жудно бегање из средине људске у природу, истиче се још јаче, силније. Страстан у свему, Бајрон је и природу страсно волео. У тим доцнијим песмама Чајлд Херолда, природа за'њ није више, нешто мртво, него је као и за Шелеја, пуна живота. Као што је калдејац могао гледати у звезде дотле, док их није, у машти, населио бићима онако сјајним као што су зраци њихови, тако је он, у мислима, насељавао горе, буре морске, водопаде, пустаре, духовима и генијима, у чијем је друштву, за тим, живео, и заборављао на земљу, земаљски шум, и људске слабости. Онда тамо је имао својих пријатеља; тамо, где се љуља дебело море, тамо је био његов стан; где се плаво небо и светлоћа разастиру, тамо је он страсно волео да живи. Пустара, гора, пећина, шуштање горског потока били су његово друштво. Он се с њима разумевао, с' њима говорио неким заједничким језиком који други људи не разумеју а који је за'њ био јаснији од његова матерња говора.[2] Он је толико љубио природу, да се стапао с' њом, постајао део оног што га окружава. Планине, вали, небеса били су део његов, његове душе, као што је он био део њихов.[3]

1, Child Harold II. 33 ·
2, III. 19.
3, III 72.

Digitized by Google

Песник, који се тако стапа са природом, тоне у њу, не може је ни описивати друкчије него као један део својих осећања, своје душе, и »Чајлд Херолд« је, зато, *спев лирски*. Дело таког песника не задовољава само својим описима природе. Оно очарава читаоца; опија га и носи онамо, куд песник сам хоће . . . у природу. Ето, у том је разлика између спева Бајроновог и других песничких описа природе.

Напред је, кад беше говор о животу Бајроновом, обележена маршрута којом је он, у два маха, путовао кроз Европу. На том путу рађале су се и песме овог спева; свака је никла у средини самих сценерија које описује.

Како је Бајрон волео природу у сваком њеном изгледу, у сваком њеном руху, веселом и сунчаном, као и у натуштеном и бурном, тако и читаоц, на свакој страници овог спева, налази једнаког задовољства. Ми, заједно с' песником, уживамо на *обалама Рајне*, у оним дивним пределима, у којима љубав има хране а очајање лека, где природа није ни врло тужна ни врло весела, где дивљина није сурова а силина није страшна, где се стари, опустели замци испињу са стена, да загрле облак, остарели, али још горди на своју снагу и на дане, минуле

J live not in myself, but I became
Partion of that around me: and to me
High mountains are a feeling . . . . .
— — — — — — — — — — — — —
And with the sky, the peak, the heaving plain
Of Ocean or the stars mingle and not in vain
— — — — — — — — — — — — —
And thus J'am absorbèd and this is life
— — — — — — — — — — — — —
Are not the mountains, waves and skies a part
Of me and of my soul as J of them?

Digitized by Google

давно, кад се на њима заставе лепршале а у њима живели страст и горди сјај. И у *Швајцарској*, међу Алпима, тим палатама природе, чији се грдосни зидови састају у облицима и крунишу снегом, у чијим леденим дворанама царствује вечност; око чијих се врхова скупило све што диже али и застрашава душу човечију, као да се хоће да каже, да се земља може дићи до неба али, кад остави сујетног човека, у доњи. . . . И у питомој *околини Женевског језера*, где је идеална, Русовљева јунакиња, љубила са страшћу свог драгана; где је право склониште љубави, где ће онај, који није љубио, научити да љуби, а онај, коме та нежна мистерија није непозната, љубити силније, страсније. . . . И у *Албанији*, међу њеним мрким брежуљцима, и тавним горама Сулиота, са којих, кроз облачак како се повија и цепа, бљештуцају кућерци сиромашних али храбрих горштака; тамо, где се врх Пинда губи у маглу, где курјак слободно пландује а орао безбрижно оштри кљун, где су и тице и животиње и људи дивљи него на другом месту. . . *И на мору*, дубоком и плавом мору, на ком нема људских рушевина као на земљи, на чијој међи престају сила и сујета човечија; на ком људска нога не оставља трага. На мору, које је преживело тврде градове и силне народе; на чијим се обалама купале различне расе, па их је не стало давно, а оно постоји, у свој бујности и силини како је створено; на мору, том славном огледалу, на које се огледа Свемоћни, у својој разјаренности и благости, својој неограничености и узвишености; на тој слици вечности, престолу Невидомога . . . . . И у *Италији*, где се душа, међу сурвинама и развалинама, губи у размишљање о пропалим државама и сахрањеним величинама; у земљи, која је некад била силна, а увек лепа, увек најлепши калуп из ког божанска рука природе лије све само оно, што је јуначно, лепо, храбро, слободно

Digitized by Google

господаре земље и мора. И у *Шпанији*, где су поморанџе жуте, а девојке црнооке и јуначне, као оно Сарагошкиња, што стаде на место свог драгана, кад јој паде у бој за отаџбину; где се весео путник пење горском путањом за својом искићеном мазгом и пева песме пуне љубави и лојалности; где на обали мутне Гвадијане, наслоњено чобанче сања о старој слави и богаству Мавра и о јунаштву Кастилијанаца; где су тиха ноћ, сјајан месец, љубав и гитар вазда загрљени другови. И у *Грчкој*, тој лепотици у веку своје туге, земљи, где су некад живели богови и људи налик на богове; земљи светој где год на њу станеш; где су се храмови сагнули на земљу, да љубе прах јунака; тамо, где су долине вазда зелене а брегови покривени снегом; где је небо плаво, воћњаци слатки, малина зрела онако, као кад се на њу Минерва смејала; тамо, на Маратону, с' ког је Мађанин бегао са сломљеном стрелом, где је слобода победила варварство.

Да, свуда, у свим тим различним сценеријама, ми заједно с' песником, усхићени, тонемо у чаробне лепоте природе. И ако нисмо побегли из друштва људског, незадовољни као што је он био, опет, осећамо да и природа има живота, и да је тај живот бољи од човечијег. С песником заједно, застајемо поред гробова јунака, на сурвини старих величина и сјаја, на бојним пољима, на којима је слобода триумфовала и на онима, на којима су ковани ланци човеку и његовој мисли, и ако не осећамо болове који су у његовом срцу тиштали, опет, под утиском његових очајничких уздаха, његове величанствене туге, осећамо се поражени, немоћни. И осталиби ту, на Маратону, наслоњени на какав стуб од стара храма; тамо, међу развалинама Рима, на вратницама Колосеума или поред гроба Метелининог; онамо, на Ватерлоу одакле је горди орао француски рањен, одгегао, парајући својом крвавом

Digitized by Google

петом поља, и носећи на својој нози једно парче окова људског; онде, у Мљетцима, на »мосту уздаха«, оковани сетом и озбиљним размишљавањем о величини и слабости човека и народа. Дуго би, дуго тако остали замишљени, да нас опет сам песник не пробуди револуцијоним јеком своје трубе, којом виче народе да устају, зове роиска поколења славних предака, да ломе своје ланце.

У Риму, на меланхоличној али величанственој пирамиди од срушених храмова, престола, палата, читаве класичке цивилизације, бôна душа песникова налази нешто утехе.

»О, Риме, отаџбино моја! душин граде! Сирочад срца треба теби да бегају, усамљена мајко помрлих држава! и да утишкавају у својим грудима, затвореним, своје ситне невоље. Шта су наше туге и патње? Оди погледај надгробно дрво, слушај совуљагу и крчи свој пут уз степенице изломљених престола, и храмова, ти, чији су болови, болови једног дана — та свет је под твојим ногама који је ломан као блато од ког смо ми.

Нијоба народа! Ето ту она стоји, без деце, без круне, у својој немој тузи; у рукама јој је празна урна, из које је свети прах одавно просут. Сципијонов гроб нема више праха; и саме су гробнице пусте, њихових јуначних обитаоца нестало је. Течеш ли још ти стари Тибре кроз мраморну пустош! дигни се са твојим жутим валима и заклони њену беду«

Ту, у Риму, јунак спева — Чајлд Херолд — губи се у сенци од старих развалина; његово место заузима сам песник, и крунисан брпљаном набраним на тим величанственим развалинама, приноси своју бôну душу и своју крв на дар духовима рушевине, који станују ту где су цесари становали и диктатори тријумфовали, и немезиди, божанској ос-

1, IV. 75.

Digitized by Google

ветници, да освете његов бо̀ и његове патње. Ту, на гробу цезара, ту у пустом циркусу, где је гладијатор, да увелича само за један моменат светковину Римљана, издисао у крви, а својим очима и срцем, био далеко, тамо, на Дунаву код своје колебе, међу својом децом. Ту, у срцу боног револуцијонара оживљава нада. То је очајнички пркос савременом деспотозму са гроба старог сјајног деспотизма, кад песник узвикује:[1]

»Још, слободо! Још се твоја застава, и ако поцепана лепрша и као громовита бура сече ваздух. Јек твоје трубе и ако је сад сломљен. још надјече, олују. С' твог дрвета нестало је цвета, кора му је секиром згуљена и оно изгледа слабо и незнатно. Али сок тече у њему, и семе је дубоко засејано и на саму Северу. Тако ће боље пролеће слађи плод понети«.

Сам Бајрон рекао је, једном приликом,[2] за »Чајлд Херолда« да му је то дело најбогатије мишљу; оно је, додаћемо ми, и данас најпопуларнији његов спев.

Сва карактеристична осећања Бајронова налазимо, у већој силини и у јачој боји, у његовим ***драмским спевовима***, нарочито у »Манфреду« и »Кајину«. Но

1, IV. 94.

«Yet Freedom! yet thy banner, torn but flying
«Streams like the thunder — storm against the wind.
»Thy trumpet-voice; though brocken now and dying
»The loudest still the tempest leaves behind:
»Thy tree hath lost its blossoms aud the rind
«Chopp'd by the ax, looks rough and little worth.
«But the sap lasts — and still the seed we find
»Sown deep, even in the bossom of the north.
«So shall a better spring less bitter fruit bring forth.

2, У писму свом пријатељу Хобхаусу »The most thaugtful of my compositions».

Digitized by Google

ми ћемо се на свакој његовој драми, по мало, задржати, јер свака од њих има по нешто, засебно, занимљиво.

Бајрон је писао осам драма и то по овом реду: »Манфреда 1817«, Марина Фалиера« 1820, »Сарданапла« »Два Фоскариа« »Кајина« »Небо и земљу« 1821. »Вернера« »Наказу преображену 1822«. Готово у свима тим драмама сретамо исте јунаке, које смо нашли у приповеткама, само што су они у друкчијим, више драмским приликама. Махом су то они исти очајници и болници. Готово би се за све њих могло рећи оно, што је добри попа у »Манфреду« рекао за Манфреда.

»То би могао бити диван створ. Његова је душа из славних чињеница, којима би његова силна енергија могла дати чврстоће, само да су оне у мудром складу, али овако, како су, то ти је страшан хаос; светлост и тама, душа и блато, страсти и чисте мисли. Све то измешано и узбркано без каква циља, без каква реда.«[1]

У драмама, као и у свој другој поезији, Бајрон је лирски песник. Ми имамо, увек, пред собом његова лична осећања, а у свима главним јунацима, њега сама, да, разуме се, нешто прерађеног, нешто усавршеног у његовим властитим врлинама и страстима, јер ми данас имамо још мање права, него што су његови савременици имали, да пороке и грехове његових песничких јунака и пр. »Манфреда« или »Кајина« њему придевамо. Своје драме Бајрон није писао за театор, и ако се покушавало, узалуд,

1, Manfred III. 1.

«This should have been a noble creatur: he
«Hath all the energy which would have made
A goodly frame of glorious elements
Had they been wisely mingled: as it is,
It is an awfull chaos — light aud darkness
And mind and dust — and passions aud pure thaughts
Mixd' and contending without end or order.

Digitized by Google

да се двали трили његова комада изнесу и на бину. И ако у њима, свима, има пуно описа велике лепоте, и ако су и страст и говор, готово увек, силни, и ако у дијалозима његових драма има често, Шекспирове јачине, опет оне, (осем можда »Сарданапла«) немају оног, чим је баш, драма удесна за представљање. Радња драмска, обично, није довољно брза; карактери, осем женских, махом нису довољно индивидуалисани; на главне јунаке обраћена је, као у епу, сва пажња, тако, да други карактери губе сувише од своје важности и независности; па и сами главни јунаци, на којима се највише радило, махом су тако раздражени, страсни, необични, болесни, да, у таквом стању, коче брзину радње. Они излазе пред нас као неке загонетке којима треба објаснења.

Бајрон је се држао класичког драматуршког правила. Он је, противно Шекспиру, Лопе де Вези, Калдерону и другим великим модерним, романтичким песницама, вазда држао за главну тајну драмске вештине, одржавање јединства времена, места и радње, као што је и Александра Попа ценио више од свих других, доцнијих песника. Чудновато је и занимљиво, да се Бајрон, који је, силином својих осећања и страсти, карактером своје песме и својих јунака прави романтичар, држи тесногрудих правила класичке поезије! Изгледа, да га је особито очаравала правилност и симетрија класичке технике, те је се он, модерни титан, страсни Германац није могао ослободити, као што се може видети и из једног писма његовог Муреу, које се често наводи, у ком он упоређује класичку и Попову поезију са лепим храмовима класичким, а романтичку песму, са фантастичким пагодама индијским, турским џамијама, египатским пирамидама. »Ви можете Шекспира и Милтона назвати пирамидама, али ја волем

Digitized by Google

храм Тезеов и Партенон више, него брегове од печених цигаља«.[1]

Да пређемо на саме драме.

1. ***Манфред*** (Manfred. a dramatic poem). У овом знаменитом драмском спеву, пуном описа величанствених алпијских сценерија, сретамо јунака (Манфреда) код ког све карактеристичне особине бајронизма: незадовољство са светом, очајање, упорство и воља коју никаква сила савити не може, страсност, имају демонске силине. За његове болове и муке, као и за његову вољу и независност не може поднети мерило којим обичне људе меримо. Он је титан у мукама и упорству. Погледајте га из ближе. Како је необичан у страсти и болу, тако је необично живео и необично љубио.

»Из младости још, мој дух није се дружио с' душама људским, нити је човечијим оком гледао на земаљске ствари. Ја нисам жудео за оним, за чим су они жудели. Оно што су они сматрали као циљ свог живота није био циљ моме животу. Својим радостима и жалостима, страстима и способностима ја сам био странац међу њима. И ако сам носио њихов лик, ја нисам волео човека, нити је међу створењима од иловаче било и ког осем једне, али о њој. . оставимо. Ја рекох, да сам с' људима и мислима људским мало друговао, али место тога, за мене је радости имало у дивљини; дисати ваздуха на врховима ледених гора, где се тица не усуђује да гњезди, нити бубица, да своје ломно крило рашири поврх голих стена; или се гњурати у рекама или мору, и пустити, да ме брза, вртложна бујица носи у свом току; или пратити, у ноћи, како месец путује и звезде расту и опадају у свом сјају; или хватати гледом муње, док око не замагли; или гледати на расуто лишће

1, Letter on Bowles strictures on Pope.

Digitized by Google

и прислушкивати му кад јесењи ветрови певају своју вечерњу песму. То су била моја задовољства; то, и да сам сâм; јер, ако би ме створења, од којих сам и ја једно, — а мрзим, што сам — срела на моме путу, осећао бих да сам понижен до њихове низине, да сам опет, само блато. После сам, у свом лутању, слазио у пећине где смрт борави, и тражио њене узроке у њену делу. Труле кости и лубање, и брежуљци од праха човечијег, шапутали су ми истине најтајније. После сам, годинама, проводио дуге ноћи у науци, која се само у стара времена учила. И моје је око, после многог труда и времена, после страховитог искушења и испаштања какво, у себи, има моћи над ваздухом и духовима што облеђу ваздух и земљу, над простором и насељеном безграничености, могло загледати у вечност, као што су пре мене могли магичари. . . . . .

»И моје знање дражило је жеђ за знањем; с' њим је расла моћ и радост овог најсветлијег ума док. . . .

. . . . . .

»Njено је лице личило на моје, — очима, косом, цртама, свим, до сама звука њеног гласа, свим је, говорили су ми, наличила на мене; само је све то било нежније, све је то било ублажено у лепоту. И њу су исте мисли усамљивале и носиле из друштва људског. И она је истраживала сакривене истине; њена је душа могла да обухвати васиону. И, нису, само то, биле њене моћи, него је с' њима имала и нежнијих способности, него што их ја имађах. Она је имала сажаљења и суза, а ја их нисам имао; она се могла смехати — а ја нисам могао. Она је имала нежности, ње сам и ја имао али само за њу. Она је била снисходљива, а ја то нисам никад био Њене су погрешке биле моје; њене врлине, само њене. Ја сам је љубио и убио. Срце је њено пукло гледајући на моје . . . . . .

Digitized by Google

. . . . . Од тог часа, али, речи су немоћне — погледај мене, кад спавам; пази на ме, кад бдим — дођи и седи уза' ме. Моја самоћа није више самоћа; у њојзи фурије живе. Ја сам, у мраку, шкрипио зубима до зоре, а отад сам проклињао себе до мркла мрака. Молио сам се, за лудост, као за благослов, — молба ми није чувена. Ја сам пркосио смрти, — али у рату елемената, воде су се уклањале од мене и опасност је пролазила безазлено; хладна рука неког демона, који срца нема, задржавала ме је за једну једину длачицу која неће да се прекине. Ја сам се гњурао у дубину своје маште, свог уображења, у дубину бујне своје душе, а она је некад била богата као Крезус, али сам као од бесна вала истуран натраг, у залив моје неизмерне мисли. Ја сам се гњурао међу људе; заборавност, тражио сам свуда, у свачему, осем онде где се може наћи; а где? још не знам, — моја наука, моја надчовечна вештина, којом сам се толико бавио, у том је питању смртна. Ја живим у свом очајању и живим и живим . . . . вечито.«[1]

За њега би био само један лек, један спас; или да види оно што је љубио и упропастио, или да умре. Дајте му то а иштите све могуће муке, он ће их поднети. У његовом болу, у његовом знању, вољи и тежњама, демони су нашли сродности са својом природом. И зато су му учинили по вољи. Његова љубљена Астарта појављује му се, и како патетичан призор! Онај што од жеђи умире, не жуди толико за капљу воде као што он жудно очекује један гласак њен, једну реч њену.

»Чуј ме! Чуј — Астарто! моја драга! говори ми. Ја сам много трпео, много сносио — погледај ме! — Гроб није тебе више изменио, него што сам ја измењен за тебе. Ми нисмо били створени, да тако мучимо једно

1, Manfred II. 3.

Digitized by Google

друго, и ако је најгрђи грех, љубити, као што смо ми љубили. Реци, да ме ти не презиреш — да ја сносим ову казну за нас обоје, — да ћеш ти бити блажена, — и да ћу ја умрети; јер до сад су се све мрске ствари заклињале, да ме вежу у животу. . . . Ја се не могу смирити. Ја не знам шта иштем, шта тражим, али, осећам, шта си ти и шта сам ја. И ја бих хтео, да чујем, још једном, пре него што пропаднем, твој глас који је био мени сладка музика. — Говори ми, јер ја сам те звао, у тихој ноћи, будио тице на њиховом грању и курјаке у планини, и пећине су запамтиле твоје име којим су, узалуд одјекивале; оно ми је одговарало — много је ко мени одговарао — духови и људи, али ти си, само ћутала. Говори ми. Ја сам седео дуже него што су звезде путовале, и гледао, у залуд, на небо, нећу ли те наћи. Говори ми. Ја сам лутао по земљи и никад нисам срео твоју слику — Говори ми. Говори ми ма у гњеву, говори ми, не марим шта, само ми говори, да те чујем још једанпут; ово једанпут — још једанпут.«

Одговор је кратак али пун спаса: »Манфреде сутра ће престати твоји земаљски болови. Збогом« ! Он је задовољан; први пут у животу а у последњем часу његовом. Смрт му доноси спас, и он је дочекује титански, величанствено. Не тражећи помоћи онамо, куд је обични, слаби људи траже, кад се од земље растају: у нади, у цркви, он дочекује смрт, бранећи јуначки до последњег издисаја од злих демона што га беху опсели, њено право на његову душу; и последња његова реч, управљена на доброг калуђера који је клечао поред њега, у очајању за његову душу, била је, »Старче није баш тешко умрети«.

2. ***Марино Фалиеро.*** У овој је трагедији драматисан историјски верно, један необичан листић из дуге и монотоне политичке историје Мљетачке. Стари дужд Марино

Digitized by Google

Фалиеро, који је, као што је описано у старим кроникама, био човек, великог јунаштва и многих изредних способности, али и страсан и частољубив; који је потукао Угарског краља у опсади код Задра; спасавао неколико пута своју отаџбину од њених ривала Генуезаца, и као дипломата (посланик у Риму) чинио јој великих услуга; у дубокој својој старости и са дуждевске столице, разјарен, увредом нанешеном му части од једног аристократе Мљечанина (Стена), улази у заверу раденика, да сруши аристократију и владавински систем републике из ког потичу сва зла и неправде друштвене, а из ког је потекла и увреда њему лично, нанешена.

Песник, је овом драмом, по жељи своје пријатељице Гвичиолијеве, хтео изнети њеним саотачаственицима и суграђанима, умореним и омлитавелим под гвозденим игом аустријске владавине једну слику јунаштва и грађанских врлина њихових праотаца, а ваља да је још желео, и да им покаже и начин, како треба да раде противу својег завојевача. Бајрон је, као што је напред речено, за време свог бављења у Италији, био и сâм у тајним, завереничким друштвима, за то он, у овој драми, уме да говори, као искусан бунтовник, какви све људи могу бити угодни а какви опасни за завере и буне. Заверенике, ентузијастичног Бертучија Фалиера, практичног Филипа Календара, нежног Бертрама, који упропашћује дело завере само за то, што је нежна осећања и што је од опште погибије, којој су завереници све аристократске породице наменули, хтео спасти једног свог пријатеља и друга из детињства, могао је онако насликати само човек, који је и сâм био њихов друг.

Бертучио Фалиеро вели.[1] «Они што су позвани на велико дело, да чисте у државама трулеж, не смеју, се

1, II .2. Marino Fal.

Digitized by Google

обазирати на своју децу и жене. Ми морамо угушити у себи свако друго осећање осем једног; ми не смемо бити страсни ни учем осем на нашем делу; не смемо ништа имати пред очима осем наше отаџбине; и треба да очекујемо смрт као нешто лепо и узвишено. Сваки од нас мора бити убеђен, да никад не умире у залуд онај, што умире на великом делу. Убилачки колац може бити натопљен његовом крвљу: његова глава може чмарити на сунцу докле му је тело разапето на вратницама варошким или зидинама градским; али ће ипак његов дух летети слободан. И ако ће године још пролазити, и други људи још исто тако грозно умирати, они ће само ојачати дубоке и велике мисле које ће најпосле, човечанство довести слободи.«

Главни је јунак у драми сам стари дужд, Марино Фалиеро. И то је тип сродан другим Бајроновим песничким карактерима, у којима су вазда људске врлине здружене са силовитом страшноћу каква, у моментима узрујаности, претвара врлине у пороке а човека у демона. У свом животу, у прошлости својој, до завере, Марино Фалиеро био је човек; овде у драми Бајроновој, на делу завере, он је демон. Жеља да се освети прелила је се у тако силну страст, да су сва боља човечнија осећања у његовом срцу занемила. Он више нема ни слободне воље, него ради опијен страшћу, у по а свестан, као оруђе неког пакла који се у њему и око њега налази; као демон, који се гнуша оног што чини, али опет одустати не може.[1]

Ко је видео само један пут море, и то, кад је оно бурно, кад се његови вали, пробуђени олујином, као опије-

---

1, Marino Falliero III 1.

«Yet I act no more on my freewill

»Nor my own feelings

«And like the demon who believes and trembles

«Must I abhore and do: Away, Away.

Digitized by Google

ни цинови рву, и запенушени, у прасци издишу, тај треба да чује *од других*, како оно изгледа кад је мирно, док се још бура није дотакла његових нежних бокова.[2] Тако је у овој Бајроновој драми, с' Марином Фалиером. Ми треба да чујемо од његових блиских сродника, какве је он нарави: да нам они објасне, како могаше бити да се увреда —по свему врло незнатна—дотатке осећаја његових тако, да га, човека, претвори у демона. Нећак и жена дуждова објашњавају нам, како је то могло бити.

Бертучио вели за Марина Фалиера. »Он је човек, ком би личило да седи на престолу или да руши престоле; Човек који је велика дела свршавао и видео великих промена. Он није тиранин и ако је одгајен за тиранство. Храбар је у рату, мудар у савету, достојанствен у карактеру, прем да горд. Али за све те врлине, он је пун страсти да, кад би једном био раздражен или увређен, као што је он, доиста, и био увређен баш с' најнежније стране, нема фурије у грчкој причи која би наличила оној што би тада, врућим рукама усукивала целу његову животну снагу, док он не постане способан свачег на свету; и освета његова није људска, није прелазна него вечита. . .«

Анђола. »Његове су погрешке оне, што се рађају и живе у великим срцима људи, који су заповедали; *превелика гордост, дубоке страсти* храњене навикама патрицијским и животом проведеним у бурама државних и ратничких прилика, *осетљивост у питању части*, што треба да је дужност до извесног степена али постаје порок кад се растегне. Он није човек, ког би опасности уплашиле,

---

2, Бертучио Фалиеро упоређује гњев свог старог стрица са узрујаним јадранским морем.

» — — — — — like our adrian wawes
«Oversweeps all bounds and foams itself to air.

Digitized by Google

њега, који је издржавао свакојаке буре и никад није клонуо, који се успузао до врха силе и власти, а ни једанпут уз пут, није малаксао. На тој висини стајао је он, и могао је гледати, доле, у дубину, а да се никад не занесе. Кад би галије Генуезаца продрле у залив Мљетачки, кад би грађанска фурија беснила у вароши Св. Марка, он се неби преплашио, и ако би пао, пао би као што се попео, не промењена лица. Што је сад раздражен, страстан, долази отуд, што је увређена његова гордост а не његов патриотизам. Да, његов је грех онај због ког су анђели истерани из раја и који, од свих грехова, најлакше овлада човеком, створом најближим анђелској природи. Подлаци су само сујетни; великани су горди.«

3. ***Сарданапал.*** (Sardanapalus. a tragedy.) За Корсара, вели се у песми, да је имао једну врлину а хиљаду порока;[1] Сарданапал, јунак ове трагедије, има један порок а хиљаду врлина. Али је тај порок, порок владалачки и он упропашћује човека, а све те врлине, јесу врлине чисто људске, и оне, докле чине човека великим, упропашћују владаоца. С' тим врлинама, да је Сарданапал рођен сељак, могао би доћи на престо, а на престолу, једном, он ће га упропастити. Тако, док *цар* Сарданапал пропада за то, што има врлина, дотле га те врлине у трагедији као *човека* уздижу до правог трагичног јунака и изазивају опроштај и оних порока које је имао Таква мисао, у главном, проведена је у овој трагедији, коју многи цене, као најбољи историјски комад Бајронов. У тој основној мисли ове трагедије има и цинизма карактеристична Бајрону и смелости великог песника, Цинизам је, доиста, изнети врлине: јунаштво, доброту срца,

---

1. «He left a Corsairs name to other times.
«Link'd with one virtue and a thousend crimes» Corsair III.

Digitized by Google

хуманост, за узроке пропасти; а смелост је тражити опроштаја пороку. Али су велики песници често умели, да освоје наша осећања и симпатије за слабости људске као што их, вазда, освајају за врлине, и да нас, чаробном силом своје вештине, тако рећи, нагнају, да љубимо човека и у његовим махнама, сујетама и гресима. Како је велико наше саучешће наспрам грешног Едипа, у делу Софокловом. Како љуто оплакујемо несрећу оног ћудљивог, страсног, непаметног (још пре правог лудила) старца — краља Лира, у трагедији Шекспировој; како и ми постајемо упорни, и безбожни, из љубави према сатани, у величанственом епу Милтоновом, или према Кајину, у спеву Бајроновом. У овој трагедији Бајрон се приближава великим песницима и вештацима на пољу драмске вештине. Ми присуствујемо занимљивом призору, како се природа људска, готова, на висини престола, да утоне са свим способностима и врлинама у порочно уживање и разнеженост, под упливом прилика, а нарочито, под утиском једне спасавајуће силе — љубави, уздиже, опоравља, крепи и расте до цина, у свим врлинама, онога момента, кад неодољивој, спољној, сили мора подлећи.

Каквог Сарданапла сретамо у првој сцени ове трагедије, небисмо могли очекивати, да ћемо се у последњој њеној сцени од њега растати у сузама и саучешћу. Приближимо се прагу палате асирских краљева; унутра је Сарданапал, последњи потомак лозе Нимродове и Семирамидине.

»Слушај! зурле и талам басе, китњасти звекет инструмената што опијају душу; меки гласови девојака и робиња љубе се у одјеку његовог банчења. А велики краљ свега на земљи, посрће ту, крунисан ружама, докле се његова дијадема ваља, бачена, да је докопа прва смела, мушка рука. Гле, ено их, долазе! Већ се осећа мирис његове намирисане пратње, и виде сјајни ђердани његових

Digitized by Google

наминђурених девојчура, које су његови другови и његови саветници; а међу њима и он, праунук Самирамидин, у женскоме руху, права жена.«

У развоју драмске радње, ми упознајемо из ближе Сарданапла; одкривамо у том »свиленом човеку« врлина, које га, у нашим очима, као човека уздижу, а због којих као владалац срља пропасти. Он је пун љубави према својим поданицима и баш зато, што људе љуби, неће да ратује као што би његов суров народ хтео, неће да их вуче на кланицу, као што их је вукао Нимрод или Семирамида. Он презире све ратничке славе, јер су крваве. Он је нежан према својим слугама, пун опроштаја према непријатељима и т. д. Све те врлине дају му, као човеку, величине, али са свима њима он још није јунак. Да и то буде, на том ради љубав. Љубав лепе Јонкиње Мирхе, јесте она чаробна сила, која Сарданапла спасава пијаног уживања, и разгрејава у његовим грудима врлине и јунаштво.

Код Бајрона има две силе које могу човека да преобразе. Једно је природа, лепота њена; друго је љубав, чиста и искрена.

Сарданапал, (вели својој драгој). »Ти си врло лепа лепотицо моја, и што ја тражим од тебе јесте љубав а није спас.

Мирха. А без љубави где има спаса?

Сарданапал. Ја говорим о жениној љубави.

Мирха. Баш о њој! прва љубав, у човечијем жиноту, ниче у грудима жене. Ваше прве, слабе речи, учите ви са њених усана. Ваше прве сузе она брише, а вашим последњим уздисајима она сама често прислушкује, докле је човек побегао и напустио тужну дужност, да бди над последњим часовима оног који га је водио.«

У »Кајину« љубав жене притеже кораке очајника кад се спрема. да се преда демону. У »Небу и земљи«

Digitized by Google

љубав чини људе упорним; за њу се буне они противу самог Бога. У овој трагедији она уздиже једног разнеженог, опијеног у уживању, оријенталног владаоца, до висине јунака. Како је велики Сарданапал у последњим моментима, кад су завереници опсели његов двор?

»Бâл, сам, никад се храбрије није борио да добије царство, него што се бори његов свилени праунук да га сачува. Он изненађује очекивања пријатеља и непријатеља. Он је као врући и загушљиви летњи дан, који изненади пред ноћ, тутњавом громова и олујином, каква прелама ваздух и поплави земљу.«[1] И онда, кад није могао одолети завери »људи и богова и елемената« а не хотећи оставити кућу својих праотаца да по њој, као у пећини, курјаци урличу, ложи ватру око престола и ускаче у њу, праћен само од своје лепе драге, Мирхе.

Ова је трагедија занимљива још и зато, што нам је она, у ствари, опис једног момента из живота самога песника. Њу је Бајрон писао онда, кад је и сам, у Мљетцима, живео сарданапалски. Као што његовог јунака спасава љубав, тако је он љубављу грофице Гвичиолиеве спашен. То је већ напред споменуто. Гвичиолиева је дала слику лепоме карактеру Мирхе, Гркиње, у овој трагедији, као што у Саранаплу имамо његових (Бајронових) рођених црта. Најзанимљивије црте Бајронове у карактеру Сарданаплавом јесу: презирање ратовања и ратничке славе, мржња на попове, »који живе животима добрих људи«[2] и чијој се обести морају приписати многа и силна зла људска, а нарочито неверовање у какав будући свет. Цела религијозна празнина душе Бајронове види се из овог лепог пасажа, којим одговара попу Бе-

1. Sard III. 3.

2. «Who live by lies on good men lives.«

Digitized by Google

лесу, кад га је овај опомињао да љуби народна божанства: сунце и звезде.

»О, што се тога тиче, — ја их волем. Ја волем да их посматрам на дубоком плаветнилу небесног свода, и да их упоређујем са очима моје лепе Мирхе. Ја волем да гледам, како се њихови зраци преламају и множе на сребрним валима Еуфрата, кад лаки, поноћни поветарац својим крилима милује широку реку и издише тамо кроз чбуње што реси њену обалу. Али, дали су то богови, као што неки кажу, или станишта богова, као што други верују или су просто свеће ноћне; светови или светлоћа светова, ја не знам а и не марим што не знам. Има нешто слатко у мојој неизвесности што ја небих дао за вашу науку. У осталом, ја о том знам толико, колико блато може знати, а то је—ништа. Ја видим њихов сјај и осећам њихову лепоту;—кад буду светлили над мојим гробом, нити ћу што знати, нити осећати»[2]

4. ***Два Фоскарца*** (The two Foscari, a historical tragedy.) Са овим је комадом чињен, али у залудно, покушај, да се изнесе на бину.

2, Sard II act.
„Oh, for that — J love them"
„I love to watchthem in the deep blue vault
«And to compare them with my Myrha's eyes
«I love to see their rays redoubled in
«The tremulous silver of Euphrates waves
«As the light breeze of Midnight crisps the broad
«And rolling water, sighing through the sedges
«Which fringe his banks; but wheter they may be
«Gods as some say, or the abodes of gods
«As other holds, or simply lamps of night
«Worlds or the ligths of worlds, J know nor care
«There is something sweet in my uncertainity
«I would not change for Your chaldean lore,
«Besides, J know of these all clay can know
«Of aught above it or below it—nothing
«I see their brilliancy and feel their beauty
«When they shine on my grave I shall know neither.»

Digitized by Google

Стари дужд Фоскари, већ је тридесет и пет година на дуждовској столици. Он је своју отаџбину раширио па суву, увећао на мору, и као владаоц, био је тако мио својим суграђанима, да му је, кад је у старости тражио да се ослободи те високе дужности, изнуђена заклетва, да оставке више никад подносити неће, ну да ће као дужд умрети, Али је и старац Фоскари имао смртних непријатеља у једној аристократској породици, у којој су два члана, напрасно, умрла, па се — у тој породици —мислило, да су отрована, по дуждовој наредби. Представник те породице, Лоредано, члан »савета десеторице«, инкарнација хладног, израчуњеног осветољубља, успео је да у том савету организује већину од својих присталица, па је онда прешао на дело освете. Освета је грозна, као што је и он грозан. Стари Фоскари имао је, у старости, још једног јединог сина—Јакова Фоскариа. Њему је измишљен и потурен неки злочин (да је тобож убио неког човека) за који се за тим дознало, да није његово дело, и због тога је прогнан из отаџбине у Кандију. Али је млади Фоскари волео своју отаџбину више свега на свету, Све могуће муке инквизицијске у Мљетцима, тавновање, па и сама смрт на обали где се родио, милији су му од изгнаства. Да би дошао натраг у Мљетке па ма и у тавницу и на точак мученички, он смисли једно писмо управљено на дужда Миланског које га је могло компромитовати и пошаље га, уверен, да ће оно пасти у руке сената Мљетачког. Последица је била, да је он доведен у Мљетке, на суђење. Судија је отац његов, који је морао гледати, како му јединца разапињу на муке, да искаже још каку тајну; и старац је већом него шпартанском хладноћом присуствовао и судио као строги судија. По кад што би само боре на његову челу заиграле и каква тешка кап зноја скотрљала се низ лице, што је

Digitized by Google

опазнима, показивало, да оца боле. Али је он, у главном, хладан, строг, неумитан.

Јаков Фоскари је од мука, а још више од вести, да му је поново досуђено, да иде у изгнанство, умр'о. У тим последњим моментима несрећног младића, осећања очева нешто су слободнија, нежнија, али је он још увек онај строги чиновник и слуга државни, и мртво тело његовог јединца не зауставља га, ни за тренутак, од вршења државних послова. Међу тим, његови непријатељи, још, ни толиком осветом не задовољени, протурили су, у »сенату децемвира« решење, којим се дужд збацује са своје столице. И та вест донешена је старом Фоскариу баш кад је оплакивао свог мртвог сина. Жалости за сином придружена неблагодарност великаша мљетачких, прекинула је живот скоро деведесето годишњем старцу. Он је величанствено, »као што суверену доликује«, издахнуо стојећки; и на оне »Џиновске степенице« на које се, пре тридесет и пет година, попео у дуждовску палату, снешена су тела, његово и његовог сина, баш оног момента, кад је велико звоно с' торња св. Марка, оглашавало, да се на те исте степенице пење ново-избрани дужд.

Оба главна карактера у овој драми, отац и син Фоскари, ако и нису са свим неприродна, падају у очи својом необичношћу. Занимљиво је, да је Бајрон, сам изгнаник из отаџбине, насликао јунака (Јакова Фоскариа) код ког љубав отаџбинска надвлађује свако друго осећање, па и сам разум. Ни крив, ни дужан, затворен, мучен, како су само Мљечани своје осуђенике умели мучити; мукама доведен до издисања, он још преклиње богове и ветрове, да скрше ону лађу, на којој мора из отаџбине ићи у изгнанство, неби ли му вâли морски, милостивији од људи, бар осакаћено мртво тело избацили на обалу његове миле отаџбине:

»Никад се мрнар није своме свецу толико молио за

Digitized by Google

срећан и пријатан ветар, колико се ја молим вама, ви свеци, што бдите над мојим градом! који ви не љубите светијом љубављу него што га ја љубим, да пустите из Адријине дубине вâле, да пробудите Јужњака, владаоца буре, те да ме море избаци натраг, на обалу моје земље; да ми изломљено тело баци, па пусти Лидо, где ћу се моћи помешати с' песком што грли земљу, коју ја волем а никад је више видети нећу.

»Нека небесни ветрови слете, урликајући, низ залив и разбију лађу, те би ваљада, застрављени мрнари, у свом очајању, окренули око на мене, као што су Финичани на Јонаха, и избацили ме на жртву разјареним вâлима. Талас, који ме убије, биће много милостивији од човека; однеће ме мртва, али ће ме однети у гроб, у отаџбини.«[1]

Његова жена имала је више памети кад га је опомињала, да не буде тако нежан наспрам отаџбине, и да буде *човек*; и кад је говорила, да он неће бити издајник ако напусти тако немилостиву отаџбину.

»Отаџбина је издајица, кад отурује од себе своју најбољу и најхрабрију децу. Тиранство је далеко горе од издајства. Мислишли ти да само поданик може бити бунтовник? Владалац који руши и не поштује оно што му је поверено, гори је разбојник од ајдучког арамбаше«[2]

Најнежније отачаствољубље, од ког цео карактер има нешто женског, сентименталног, у личности младога Фоскариа, сједињено је са не чувеним јунаштвом да издржи бô. И ако се зна, да су јунаци увек нежна срца људи, и Бајрон је таке јунаке цртао у својим делима; опет, у овом карактеру млад. Фоскариа нежност и крутоћа нису врло вешто спојени.

Већом је вештином насликан карактер старог дужда. То је стоик од главе до пете, а тим хоћу да кажем,

1, The two Foscari IV. 2.
2, II 3.

Digitized by Google

човек од дужности. Он има срца, али оно мора да ћути као заливено пред вршењем дужности. Интереси државни. што су му поверени, важнији су му од свачег. Њима он жртвује све па и оно што му је најмилије. Међу тим, на свет он не гледа као какав идеалиста, него као хладан филозоф, који је људе изучавао и познавао. Тај реалистични поглед на свет, који излази у очајање, удружен са свешћу о дужностима коју ништа поколебати не може, и готовошћу, да дужностима све и сва жртвује, даје његовом карактеру неке хладне величине која привлачи и леди. Погледајте његову филозофију; у разговору с' Марином, женом свог сина, он овако говори:

»Све су ствари мистеријозне самртнику; и ко их може читати други осем оног који их је створио? Или ако их може читати оно мало и даровитих духова што су дуго проучавали ту досадну књигу—човека, и размишљали над тим црним и крвавим листовима њеним, — човечијем срцу и мозгу; и они се пред том књигом налазе као оно ђаче мађијоничара пред вештином свог мајстора која и њега мађијонише: Сви греси које налазимо у другима, природа је уредила, да су и наши рођени. Сви наши успеси јесу дарови среће; рођење, богаство, здравље, лепота, јесу њени случајеви; и кад ми вичемо на судбину, било би добро, да се сетимо да судбина не може узети ништа осем оног што је дала. Друго је било само голотиња, жеље и сујете, општа људска наслеђа да се с' њима мучимо како умемо.

. . . . . .

Све је ниско и лажно и шупље; блато, од првог до последњег, владаочева урна као и грнчарев грњац. Наша је слава у људскоме даху, наше трајање у данима, наши дани у годишњим временима. Цело наше биће ослања се на нешто што *ми* нисмо. Тако смо робови, највећи и

Digitized by Google

најмањи—Ништа не зависи од наше воље. Воља сама зависи исто тако од једне сламке као и од буре и кад ми мислимо да водимо, онда смо баш, истински вођени и још, к' смрти, нечем, што као и рођење долази без наше радње и воље. Тако, да ми се чини, да смо ми морали страшно згрешити негде у неком старом свету, а овај је свет, пакао, срећа једина што није вечит»[1]

У овом спеву радња истом при крају има нешто драмског. Ту, при крају комада, има и неколико места великог патоса. Улога Марине, жене младога Фоскариа, доста је слична улози Анђоле, жене Фалиерове, у оној другој драми из живота Мљетчана. Обе женске имају више разума него њихови мужеви, и блаже својом памећу њихову страсност у моментима, кад су највише раздражени. Обе су пријатељице, прави анђели, својих мужева, пуне пожртвовања и супружанске љубави, увек готове, да деле са својим друговима муке и болове њихове.

5. ***Кајин***. У овом спеву, који је песник назвао „мистеријом« по оном, како су у средњем веку звали драмске представе с' религијозном садржином, драматисана је једна од највећих тема, какве су и кад велики песници обрађивали. Ту је описана *трагична судбина човека*, која не потиче из судара какве особене човечије врлине с' пороком или каквом тешком, неодољивом материјалном силом; нити из судара и контраста каквих лепих тежања људских, са препонама, које би долазиле од друштвених уређења или од каквих преовлађујућих, противних мисли; него, која потиче, из судара самих закона природе, којима је човек својом анималном страном као и све у васиљоној подчињен, и духа човечијег, ком је сва слобода тежње (аспирације) дата, а ког, у његову лету,

1, The two Foscari II. 2

Digitized by Google

зауставља тело, материја прилепљена уза'њ. Трагични мотив је у самој организацији природе човечије, у *самом његовом створењу*, и он се може развити у читав низ питања философских и практичних, а свако ће од тих питања, бити питање очајника, незадовољеника, бунтовника. Зашто сам створен с' духом слободним да лети, а телом окованим за сићушне захтеве материје? Или, кад сам створен и кад живим, зашто ми је дата моћ да видим, да сам роб, да сам ништа. Зашто сам створен да живим кад умрети морам? Кажели ми се »Бог је мудар и твоје створење је мудро у његовом плану«; ја те мудрости не увиђам. Кажели ми се »Бог је милостив и с' тобом је милостиво мислио«; ја ту милост не осећам. Ја осећам само муке живота, и знам, да ћу умрети. Свето писмо вели, да ја испаштам за грехе својих праотаца. Јели то *праведно*, да ја носим казну за грехе другога; ја који нисам тражио да се родим, који живот не волем. И кад је Бог милостив и праведан, зашто посади дрво живота и дрво знања, једно уз друго, и једно дозволи човеку, да бере с' њега, а друго му забрани. Кад је милостив, зашто допусти демону да превари нашу мајку? Уче ме, да сагнем главу, и поштујем и љубим свога творца! А за што? Зато, што ми је досудио, да се мучим, да робујем, да умрем!

Дотле су питања у алегорији, или, ако се може употребити реч, у опсегу философије; и у свом спеву, Бајрон, не излази из тог круга, не силази с' те висине. Уједно, дотле су и спев и песник, у очима бигота, само безбожни, неморални, и 1821 год. кад је «Кајин« први пут печатан, дигла је се у Енглеској читава дрека противу песника, као противу атеисте; чак и судови енглески нашли су разлога, у *нехришћанским* мислима тог спева, да одреку издаваоцу његовоме Муреу заштиту књижевне својине,

Digitized by Google

кад се овај тужио, што и други књижари тај спев прештампавају. Али ће читалац »Кајина« с' мисли на мисао, неопажно, изаћи из круга алегорије у практични и историјски живот људски, и очајног јунака, који се буни противу уређења божанских, замишљати у борби с' уређењима људским, са историјом како она тече, са једном силом од препона које стоје пред њим, да му сваки покрет укалупе и окују, а које долазе од људских установа, навика, мишлења оног века у ком живи. Његова је борба тада, борба бунтовничка: његово очајање, очајање револуцијонара; у оним питањима филозофа скептика, разпознаће читалац тада уздахе политичког мученика.

Ја сам се, рођењем, нашао у сред једног века, који има своје прастаре установе, који има своје утврђене појме о правди и дужностима човечијим; који има своје олтаре, своје престоле, свога Бога. Ја сам, из детињства, учен и вежбан, да се на све то навикнем, да све то, као што и други људи чине, поштујем и љубим. Али, ево, моја памет и моја осећања не могоше се помирити ни с' чим од тог. Ја, напротив видим, да су вашим установама утврђене највеће неправде; да из њих потичу не избројна зла људска. Ваша је правда, кривда; у дужностима које од човека тражите, ја видим само дужност роба, послушност. Ваши су престоли утврђени на гробини робља; на олтаре вашег Бога приноси се људска крв.

Ваши попови, државници, солдати, вичу ми да сагнем главу и поштујем; и њихов је глас силан, као што је и све оно, у име чега га дижу, старо и силно. Ја осећам да сам слаб и немоћан пред том силом; осећам још и то, да ме љубав наспрам своје браће, наспрам људи које волем и који, сви, из навике или убеђења слушају и покоравају се, притеже у њихово друштво, али ме дух мој зове, да се одупрем тим ласкавим осе-

Digitized by Google

ћајима, и да раскинем са таквом, ропском, браћом и таквом љубављу, која ми оковима враћа.

За ту, такву тему, Бајрон је нашао причу на првим листовима библије. Кајин је био први бунтовник, т. ј. први човек, који је био слободног духа, који је се усудио да Свемоћноме погледа упорно у лице и изрече, да његово дело није савршено, да сили одрече правду.

Упорство Кајиново није онако величанствено, као Прометеово у трагедији Есхиловој или у класичкој причи, али је оно сродније и ближе осећању човечијем. Кајин је човек а није титан, и његов је бо̂ љући, јер потиче из противности, из не измирене узрујаности његових властитих душевних моћи; његове љубави, која га притеже људима и овоме свету и његовог духа, који не трпи окове, ма они били и окови љубави. Трагична судбина његова нема свршетка; она је вечита, јер јој је узрок у самој организацији човечије природе, и не свршава се његовом смрћу, него прелази на његово поколење, на цео род људски.

Особене лепоте дају овом спеву идилске прилике патријархалног живота, прве људске фамилије, како нам их библија описује и какве је песник умео изредном вештином репродуковати. Све су личности, у спеву, онако наивне, какве се само у патријархалном добу, на првом културном ступњу људства, замислити могу. И Кајин се, у том, не одваја од других личности његове околине, ничим другим, до већом оштрином разума, и већом смелошћу. Он је скептик, јер види контрасте у природи, које његов разум не уме да помири; његово бунење, није бунење каквог науком и искуством наоружаног човека, него бунење једног чистог, простог детета природе.

»И ово је живот! — Ради! А зашто баш морам да радим? — Зато, што се мој отац није могао одржати у

Digitized by Google

рају. Шта сам, у том, ја крив? Ја нисам био рођен; ја нисам тражио да се родим, и не волем ово стање што сам рођењем наследио. Зашто мораде он уступити змији и жени? Или кад је уступио, зашто да пати? Каква је ту његова кривица? Дрво је било засађено и зашто није баш за њега? Има само једна одговора на сва та питања. »Таква је била његова воља а он је добар«. Одкуд ја то могу знати? Зато, што је свемоћан, *морали* следовати да је и свеблаг. Ја судим по плодовима, а они су грки, и моја је храна од грчине због греха и кривице другога.«

»Никад нисам могао помирити оно што сам видео с' оним што сам слушао. Мој отац и моја мајка говорили су ми о змијама, и о плоду и о дрвећу. Ја видим да Херувими, ватреним мачевима, чувају вратнице од оног што они својим рајем зову и одакле су они и ја истерани. Ја осећам тежину свакидањег рада и мисли, која ме не оставља. Ја гледам унаоколо, овај свет, у ком изгледа, да ја нисам ништа, с' мислима, које ничу у мени као да би могле владати свачим. Али, ја сам био сам што сам *мислио*. Та је несрећа била само моја. Мој је отац укроћен; моја је мати заборавила на душу што је њу дражила на жеђ за знањем, уз пркос вечном проклеству какво јој претијаше. Мој је брат вредно чобанче, које приноси првенце свога стада ономе који заповеда земљи, да нам не даје ништа без нашег знојa. Моја сестра Зилаха рани, раније од тица, да пева јутарњу химну, и моја Адаха, моја рођена и љубљена, и она не разуме мисао што ме заноси.«

. . . . . .

»Ја бих волео да се с духовима дружим«[1].

---

1. Cain I. 1. 2.

Digitized by Google

На том ступњу сумничења и бола, срета се Кајин с' демопом. Демон је овде, — код Бајрона, увек — геније слободе, критике, науке. Он је пријатељ човека, патника. Он Кајина води кроз васиону и на том путу, који у спеву има величанствене лепоте, показује му прошлост и будућност човечанства и света. И једно је и друго је слика очајања. Али дружење с демоном било је поучљиво за Кајина. Он је од демона чуо први пут говор, какав до тада никад није чуо: *да од њега самог зависи, те да и он* као демони, анђели и богови, *буде несамртан*. Како?

* * *

»Ако буде самосталан у одпору. Ништа не може угушити дух, ако дух хоће да буде самосталан и средиште свега што га окружава. Он је створен да влада«

* * *

»Ми морамо сносити, а неки од нас и одупирати се; обоје у залуд, кажу његови серавими. Али је вредно покушавати почем и друкчије није боље«[1]

* * *

»Један добар дар имамо од фаталне јабуке, *наш разум*: не пуштајмо да га надвладају тиранске претње, и да се дамо натерати, да верујемо уз пркос спољним и унутарњим нашим осећањима. Мислимо и сносимо, — и створимо један унутарњи свет у нашим грудима — који ће бити јачи од света што је око нас. Тако ћемо бити ближе духовитој природи и ратовати, у тријумфу, са нашом рођеном«[2]

* * *

Али свет, какав Кајин у својим мислима и осећајима ствараше, који носаше у себи, није могао остати а да

1, Cain I.
2, Cain II.

Digitized by Google

не дође, брзо, у судар с његовом околином. Његова осећања и мисли нису га могли дуго одржати у складу и миру са његовим најближим, са његовом браћом и родитељима.

Из љубави према својим сестрама и брату, он излази да принесе жртву Богу, и каква разлика између њихових молитава, жртвеника и жртава. Авељ приноси на жртву првенце од свога стада, а Кајин слатке и цветне плодове земље. Авељ клечи пред својим жртвеником, пун благодарности пред Богом, који му је живот даровао, који је милостив био његовим грешним родитељима и њему. Кајин стоји усправо пред својим жртвеником, и позива Бога, »да погледа на његову жртву. Ако олтар без крви може добити његову милост да погледа на његов олтар. Он сам није друкчији него онакав каквог је Он створио. Он не тражи ништа што се клечењем добија. Ако је рђав нека га убије јер Он свемогућан је и може учинити што хоће. Ако је добар, нека га опет убије или сачува, како хоће, по чем све зависи од Њега«[1]

Јехова прима жртву Авељову, а жртвеник Кајинов расипље вихор по земљи. Дакле Јехова је задовољан с' олтаром »на ком је крв јагњаца. Јесу ли зато сисали млеко мајчино, да тако угину у крви?« Кајиново се осећање буни, да Бог може имати задовољства на тако крвавој молитви.

»Његово, његово задовољство! Шта је његово високчајше задовољавање у пари од пржена меса и крви, према болу јадних мајака које још дрече за својим чедима? или, према мукама жалосних, безазлених жртава под твојим побожним, ножем? Уступи!« виче он свом брату „Овај крвави споменик, неће стојати на сунцу да срами створење.«[2]

1, Cain III чин.

2, Cain III.

Digitized by Google

И Кајин је, у име осећања нежнијих и хуманих, у име света од својих мисли и осећаја, разрушио жртвеник Авељов; убио свог брата, раскинуо везу љубави која га је везала за браћу и родитеље; и од тог дана остао је осуђен, да буде проклет на земљи, да буде бегунац и вагабонд, да нема мира али. . . . да *буде слободан.*

Кајин је, у овом спеву, представник оног дела људства што *мисли.* Његове мисли, његова осећања, његове борбе и муке, јесу наслеђе интелигентних и разборитих људи и генерација у сваком веку, у сваком окуту земље; његове су мисли, мисли свакога који је достојан тог божанског дара[2]

6 ***Небо и Земља.*** У »Кајину« је човек и велики и мученик, јер је одарен слободном мишљу а окован материјом. У овом лепом, елегичном, спеву драмском, он је велики и мученик јер је одарен *способношћу да љуби* И *љубав* је, као и мисао, слободна и силна; она освећује човека, подпаљује у његовим грудима жудњу, да се вине изнад материјалних прилика у које је везан, да обухвати, загрли и људе и природу и небо. И она је зрачак од плама божијег који, усађен у срцу човечијем, даје овом величине и бесамртности. Она надлеће болове, сузе, време, страх, и јечи као вечити гром из пучине у уши човечије овом истином: »ти си несамртан«

Али баш у тој божанској сили љубави лежи узрок човечије трагичне судбине. Окован за блато, он ће само уздисати, као оно девојке у овом спеву, што љубе анђеле и виде их како се спуштају с' неба, а немају крила да им одлете у загрљај.

Oh ! for wings. . . . Ох да су нам крила. . . . . .

И у овом спеву прича је узета из библије, зато се и не-

2, «They are the thoughts of all
»worthy of thoughts . . . .

Digitized by Google

чата под именом »мистерија«. — Ми смо пред великим потопом, о ком се говори у Мојсеовим књигама. Љубав је повезала људе и анђеле, свет и природу, небо и земљу. Јафет, син Нојев, љуби девојку од Кајинова племена, које је осуђено од Бога, да угине. Девојке Кајиновог племена љубе анђеле; анђели »очарани чудноватим страстима и понижени осећајима самртника«[1] љубе смртне девојке. Али пред, тако љубављу преплетеном, васионом, стоји страховито решење неумитног Јехове: земља ће са свим што је на њој живо, осем мало избраних, пропасти; и љубав људи немоћна у борби са вечном силом, одјече у тузи, пркосу, протестима и проклињању. Анђели, из пркоса божијој вољи, постају демони. Јафет, у милости која му је учињена, да буде спашен од потопа, налази своју несрећу, јер он љуби свет што пропада. Анаха и њена сестра лете за демонима на којима је гњев божански, бацајући невесео и жудан поглед на миле очеве чадоре, на своје место рођења, на горе, земље и шуме, које већ почињу да тону у пропаст.

У спеву је вешто описан потоп у свој његовој страхоти и величанствености, а дају му лепоте и карактери Јафета, Анахе, Ахабомахе, Ирада и т. д., код којег сваког љубав узима свој друкчији облик.

7. ***Вернер***. Ова је трагедија, као и »Сарданапал« посвећена Гетеу. Предмет је узет из једне немачке приповетке, која је, у оно време, била популарна. За све јунаке задржао је песник, као што сâм у предговору своје трагедије вели, црте, какве је нашао у приповетци. Само је карактер Иде, једне нежне, сентименталне девојке, у тој трагедији, његов оригиналан твор. Главни јунак, Вернер (или гроф Сигендорф) долази, својом нарављу и страсношћу, у фамилију Бајронових јунака. »Рођен у богаству,

---

1. „Stung with strange passions and debased
„By mortal feelings. . . . . .

Digitized by Google

достојанству и власти, он је све то уживао, волео и злоупотребио«. У младости је »његова природа била таква, да би упропастила царство да га је наследио«[1]. Због његових младалачких странпутица, на које га је наглост темперамента и страсност наводила, а међу које се рачунати може и женидба његова са ћерком неког италијанског, прогнаног властелића, он је од оца свог истеран из куће и лишен наслеђа; а по смрти његова оца, један рођак његов дочепао је се оног што је њему. по праву, припадало. Како је тај рођак, гроф Страленхајм, био човек у власти и великих веза, то је Вернер био у опасности и за сам живот свој. Дванаест година је се он крио, под различним именима; био је допадао до највећих беда и невоља, у којима му је његова жена била једини друг и пријатељ. Најпосле је случај довео у један опали, стари замак, на граници Шлезије, тог »хладног и подмуклог рођака, који је своје« око држао на Верперу као змија на тици што се лепрша«,[2] Вернера с' његовом женом, и њиховог сина Урлиха за ког се одавна није знало где је. Ту је за Вернера била велика опасност из које је ослобођен смрћу његова непријатеља ког је, као што је он истом доцније, дознао, пошто је дошао до својих наслеђа и титула, на своју несрећу, његов син Урлик убио, да спасе своје родитеље.

Поред све страсности, која је Вернера могла навести на по који грех, он је био, у основи, добре природе, и да је његова жена имала право кад је о њему, свом сину говорила »Ох он је добар, Не осуђуј га по његовим речима, него веруј, мени, која сам толико сносила с' њим и за њега, да је то само површина његове душе што

1, Werner I.
2, I. 1.

Digitized by Google

ти видиш и да је дубина богата у лепшим стварима.«[1] ми то видимо у последњим сценама трагедије, у којим нам бедни Вернер излази као прави мученик, због злочина који је учинио његов син. Ми жалимо што једна силна природа не може да одоле непријатељској судбини, која се тако рећи заклела противу ње. У самој трагедији има обилно лепих драмских прилика; има лепих контраста између карактера, као н. пр. између Јозефине и Вернера, Урлиха и Иде; а поред свега тога, има и лепих сатиричких страница, на којима се подмитљивост, педантерија и глупост полицијских и судских органа износи на смех.

8. ***Преображена наказа*** (The deformed transformed.) Ово је последњи Бајронов драмски спев. Једна, од рођења, наказа, помоћу демона преображава се у лепо и јуначно тело Ахилово и иде под Рим да учествује, као васал Бурбонца, у освајању тог града.

»Леп избор бојног поља« вели демон »тешко да би се боље могло наћи на земљи од како је Содом пропао«.

Ми присуствујемо опису једне вандаличке ратне сцене у цркви св. Петра, у којој се, и католици и протестанти, и Французи, и Шпањолци и Немци утркују, да покажу како су сурови, и непобожни. Спеву је, ваља да то и намера, да покаже, како је ратовање илустрација чисто животињске људске стране. Спев завршује кор од сељака једном лепом и веселом песмом, којом се поздравља повратак пролећа са његовим цвећем, и свршетак ратовања и клања.

Још ћемо се, најпосле, у овој студији, зауставити на највећем и најзнатнијем делу Бајроновом, на ***Дон-Жуану.***[2]

1, II. Werner

2, Ја пишем Дон-Жуан а не Дон-Хуан, како би се на шпанском језику изговарало то име, јер ми се чини, да је онакав изговор већ утврђен у нашој књижевности.

Digitized by Google

Напред је споменуто, како је силног уплива имало на Бајронову песму, његово живлење у Италији. Свака земља има своје нарави и начине живота. У земљама хладнијим, на северу, нарав је људска круђа, морал се замотава у укрућеност и правила; у јужним земљама, ћивтинство одбацује своје ланце; живот је људски ближи онаком, каквог га природа хоће; човек се без устезања, без ограничења одаје природи, да на њеним грудима, слободан у својим осећајима и страстима, ужива.

Ђаволасто сунце је многом чему криво, вели се негде у »Дон-жуану.« Јачина топлоте и сунца управља и моралом као и кројачком вештином; на северу се замотавају тело и душа човечија, на југу се одкрива и једно и друго. Бајрон је волео ту јужњачку слободу. Његова страсна природа, која је у Енглеској била као екзотична биљка у стакленој башти, нашла је истом ту, у Италији, удесне прилике, да живи; и његова песма, која је до тад одјекивала јеком бола, очајања, почиње пуштати и по који усклик весеља.

У лепом комичком спеву „Бепу“, узвикује Бајрон. „Са свим, што је у њој грешно, ја волем Италију. Ја волем то сунце, што светли сваки дан; те лозе, што се пужају и преплећу уз дрвеће. Ја волем да у јесење вечери изјахујем у шетњу, а да се не морам обазирати, да ли ми момак није заборавио огртач. Ја волем да гледам залазак сунчев, уверен, да ћу сутра гледати и рађање његово. Ја волем говор Италијана, то меко чело латинско, што се топи као пољупци са усана женских и тече као да се само на сатину писати мора; његове речи заслађене су јужњачком слашћу. Ја волем и жене (опростите ми лудост) од мрка и бујна образа сељанке, и великих црних очију њених, које просипљу на вас плотун од зракова, и говоре, у један мах, о хиљаду ствари, до висока чела

Digitized by Google

госпођа, са њиховим дивљим али прозрачним погледом, срцем на уснама, душом у очима; које су благе као њихова клима, а светле као њихово небо.«[1]

У песмама Бајроновим, до одласка његовог из Енглеске, нема ни трага од хумора; он је увек озбиљан, тужан, очајан. Сва његова весела дела писао је, пошто је изашао из Енглеске, у Италији. Ту је писао свог »Бепа«, 1818; свој сатирички спев »Визију суђења« у ком парафразише један спев Саутеов, 1821; свог »Дон-Жуана« 1818—1823. своју лепу причу »Острва« (The Island) 1823, једину између његових приповедака, у којој љубав (Неухе и Торхвила), два детета природе, не гине *трагично*, него триумфује над свим препонама; но у којој је и радња, тамо далеко од »цивилизованог света«, од »царства притворства«, међу дивљацима, међу децом природе, где људи »с' природом чине добро или с' природом греше«; где је човек »с' вером и осећањима гô, као што му је тело голо.«[2]

У осталом и меланхолија и хумор ничу у једном истом душевном расположењу, у *незадовољству* са светом и животом; можемо само рећи, да је једно пасивна а друго активна страна једног истог осећања. У својим ранијим делима, Бајрон је само патник. Он се, као његов Мазепа, грчи у болу, уздише од мука, истина, и у мукама велики, самосталан и упоран; у делима, која сад наведох он није *само* патник; он је и нападач. Револуцијони карактер његове песме истиче се нарочито у тим, доцнијим, делима.

Мрачњаци, тирани, сви они, што од лажи живе, све оно што се у лаж умотава, упрепашћени, познали су сад, у тим делима, једну нову, силну страну, његове

1, Верро I стр. 36—46 .
2, The Islands I и II.

Digitized by Google

способности, *смех*. А шта има силније и страшније за лаж, од смеха, великог песника?

Да Бајрон постане и нападач, хумориста, револуцијонар, много је (ако и не све) допринело његово живлење у Италији, и љубав његова и грофице Гвичиолиеве. Весео, отворен, не стегнут никаквим правилима (бар не онаквим и оноликим, каквим је био тада утегнут енглески) живот Италијана; друговање са карбонарима и завереницима, људима необичним по свом силном патриотизму и пожртвовању; љубав чиста, искрена, једне жене, с' којом се, као да је судбина наместила, срео; све то и много још друго, што јужњачко небо гаји, а чега на северу нема, није могло остати, а да на страсну природу Бајронову не упливише. Онај меланхолик, који је у својим песмама бегао из друштва људског у природу, и који је онако мизантропски сликао човека,[1] почиње у Италији љубити живот и човека. У његовој песми почиње се од сад осећати и нежнија страна, хуманитета, као што и његов тадањи практични и политички рад одкриваше иста осећања.

Али у колико је више човека љубио, у толико је Бајрон јаче мрзео све оно, што је у човечијем животу неприродно, лажно, све оно што окива природну, примитивну човечију слободу. Русо у срцу, Волтер, Јувенал, Аристофан, Дијоген по срцби и језику, излази он у свом дугачком спеву, Дон-Жуану, у борбу са свачим што је *неприродно*.

Истом је прва песма тог спева прочитана, већ је се дигла била дрека »на непоштеног« и »неморалног« песника; на »сатану ког би требало обесити« као што је писао плаћени песник Саутеј, али Бајрон није био човек, ког је дрека заплашити могла, »Пси или људи« одјекивао

1, The Darknesse вид. напред.

Digitized by Google

је он својим непријатељима, (јер ја вам ласкам, кад кажем да сте пси; они су много бољи од вас). Можете читати или не читати ово што сад пишем, да вам покажем, какви сте ви у сваком погледу; као што месец не застаје на лавеж курјака, тако ни светла муза неће сакрити ни један зрачак с' њена неба. — Урличите, дакле, у вашем беспосленом једу, док вам она непрестано осветљава вашу мрачну стазу.«[1]

»С увредом или без увреде пријатеља или непријатеља, ја вам описујем ваш свет тачно, какав је.[2] Ја се надам да није злочин, смехати се свачем, јер ја бих желео да знам, шта је, најпосле, то *све*, до *маска*«.[3]

И зар тај свет, тај живот није сав обмотан у лаж? хоћете ли да се уверите, ајте, с јунаком овог спева кроз Европу. Застаните с' њим у његовој часној породици, у Севили, вароши славној због својих поморанаџа и девојака. Погледајте само његову мајку, Дона Инец! Како достојанствена слика! Она је учена жена; чувена својом памећу. Њено је памћење било прави рудник; целог је Калдерона и већи део Лопеа знала на памет, тако, да би глумца могла исправљати кад би што из улоге заборавио. Особито је волела математику, а њена особита врлина била је великодушност. Њена досетљивост, (јер се по кадшто окушавала у досеткама) била је баш права атичка; а кад би озбиљно говорила, у њеном говору било би нешто узвишено. У кратко, у свачем, може се готово рећи, Дона Инец је била изванредна. Из јутра је носила паркет, у вече свилу, у лето муслин и друкчије материје.

1, Don Juan VII. 7.

2, VII.

3, VII. песма.

«· · · · · I hope it is no crime
«To laugh at all things: for I wish to know
«What after all are all things - but a show.

Digitized by Google

Знала је латински, т ј. молитвеник; и грчки, нема сумње, бар писмена· Читала је француске романе, и ако јој француски говор није био баш чист. Народном, шпанском језику, није поклањала велике бриге, бар јој је конферзација била мрачна. Мисли су њене биле теореме, а речи, проблеми, као да је држала, да мистеријозност облагорођава. . Ох! она је била савршена да јој није било равне. Права светиња! Узвишена високо изнад лукавих сила пакла, њен анђео хранитељ, пун поверења, одпустио је свој гарнизон; и најмањи њен покрет крећао је се тако тачно и тактично, као најбољи сахат из најбоље сацијнице. Судбина је хтела да она живи више од свог мужа — Дона Јоза, и да се сама брине о васпитању свог синчића—Дон-Жуана. Па како морално васпитање! Најмудрија међу женама, па и између удовица, она се решила, да од Жуана начини пример човека. Он се морао вежбати у ритерским вештинама, за случај, ако би Његово Величанство краљевско ишло опет у рат; учио је јахати, борити се, пењати се на тврдиње—или бар на зидове калуђеричког манастира. Али што је Дона Инец највише желела и што је нарочито тражила од учених учитеља, које је за свог сина најмила, било је, да његово васпитање буде строго морално. Она је разбирала о свему, што ће он учити. Вештине, науке, ништа није требало да остане мистерија за Дон-Жуана, осем природне историје. У језицима, нарочито мртвим, у наукама, нарочито абстрактним, у вештинама, бар оним што су најдаље од обичне потребе, у свему том, он је био јако учен, само Дона Инец није трпила ни једну страницу, која би била мало раскалашнија (слободнија) или би говорила о множењу рода људског, да неби њен син постао порочан. Његове класичке студије задавале су јој нешто бриге, због скандалозне љубави богова и богина; и његови учитељи били су принуђени, да адвокатишу за Вергилија и Омера бар, јер се Дона Инец страшно бојала митологије.

Digitized by Google

Жуан је учио из најбољих издања, која су научени издаваоци очистили од свега, што би младеж скандалисало. Он је читао говоре и животе светаца, али св. Августина исповести, код којих би грешан читалац могао позавидети светом писцу за његове странпутице, биле су за'њ књига забрањена.

Тако је била Дона Инец, строга, тачна у свему, морална, поштена! Јелте?

Варате се; Дона Инец, таква какву је видите, *само је маска*. И зар је песник грешан, што вам иронично подиже, малко, ту маску и показује, да Дона Инец није баш како *изгледа*.

Између многих познаника које је Дона Инец пробрала у своје интимније друштво, била је и Дона Јулија, лепотица, каквих само у Шпанији има, где се од векова мешала крв Арапа и Шпањолаца. Она је била удата за човека од 50 год. Дон Алфонза. Јулија је са Доном Инец била у особитом пријатељству. Одкуд то пријатељство? Свет је шапутао (дали је лагао из пакости?) да је Дона Инец, пре но што се Алфонзо оженио, у његовом друштву изгубила своју достојанственост и мудрост, и да је, одржавајући још стару везу, коју је, у последње доба, време учинило чистијом, заволела и Алфонзову жену. И нема сумње, да је тај начин био најбољи. Она је ласкала Јулији својом заштитом, а Дон Алфонзу честитала на његовом укусу. И ако није могла ућуткати (а ко може?) скандал, бар га је ублажавала.

Ајте даље. Прочитајте оно, што песник пише о Дона Јулији и Жуану. То је једна од најлепших страница у спеву. И ако Дона Јулија није имала право, што је пошла за човека од педесет година, она је живела са својим Алфонзом добро; бар онако како већином људи живе у браку. Трпили су узајамно своје слабе стране. Она је имала части, врлина, истине, љубави за свог Алфонза.

Digitized by Google

Клела је се свим, чим се клети може, да неће опрљати прстен што носи, нити допустити и једној жељи, коју разум не одобрава, да се у њеном срцу угњезди. И била је искрена.

Колико год памет, једне паметне жене, може имати снаге, Дона Јулија се борила са недозвољеним жељама и чувала се, да не поклизне. Али је Жуан био млад, леп, а безобразно сунце греје врло топло у Шпанији. Ах срећнили сте ви народи на поштеноме северу!

Јулија је пала. Плачите све моралисте! Нашто вам ваше беседе и ваши канони, кад их зрака сунчева подерати може?

Ви говорите о верној, оданој, брачној љубави. Молим, нађите се у соби Дона Јулије, те саме јунакиње, над чијим падом плачете, оне ноћи, кад је њен муж с' патролом упрепашћује у загрљају са љубазником. Били је тада познали, кад она цичи, сикће, на свог мужа; кад плаче, кад се претвара, само да . . . сачува свог љубазника.

Ви причате о љубави, како је она анђелске природе, како се ње, ако је права, болови, страховања, ништа на свету не дотиче. Ах, ала варате друге и себе; та једна кијавица, један назеб, један бо у цревима или стомаку, окреше крила том вашем анђелском осећању, или тој божанској страсти!

»Жуан је морао ићи из Севиле на пут. Он је плакао, као што су Јевреји плакали на водама Вавилонским, сећајући се још Сијона; много је он плакао и уздисао, и мислио, а слане сузе капљале су у слано море. Збогом моја Шпанијо! Збогом за дуго! Може бити да те нећу више видети; да ћу умрети као што је много изгнано срце умрло од жудње, да види на ново твоју обалу. Збогом моја мајко, збогом и ти моја слатка Јулијо — (овде је извукао, опет, њено писмо и прочитао га). И ох, ако

Digitized by Google

би икад заборавио, ја се кунем — али то не може бити, то неће бити, — пре ће се ова плава пучина разбити у маглу, пређе се земља стопити у море, него што ћу ја тебе заборавити, заборавити твоју слику, ох моја лепото; или мислити и на шта друго осем на тебе. Болесну душу никакав лек не може опоравити (овде лађа посрне на вâлима и њему се стужи) пре ће небо пољубити земљу — (овде му беше још мучније). Ох Јулијо, шта је сваки други бо? За име бога, дајте ми једну чашу ракије — Педро! Батиста! помогните ми да сиђем доле). Јулијо, љубави моја! (ова проклета лађа, тако се љуља) слатка Јулијо! Чуј како ти се заклињем (овде му се већ од подригивања није могао разабрати говор). Он је осећао хладну тежину на срцу или боље рећи на стомаку, која, ах! уз пркос најбољој апотекарској вештини, прати губитке љубави, неверство пријатеља, смрт оних које љубимо . . . Нема сумње, он би био још патетичнији, кад море неби само терало јако на бљување.«

Ви говорите о образовању, углађености, хуманитету, братству људском; о цивилизацији, правдољубљу, о чему још све, чим се, по вашем мишљењу људи разликују од животиња, и уздижу до божанства. Све лепо; али је све то ломно; све је то слаб огртач, трошна маса, која се лако подерати може. Шта ће изаћи пред вас кад маска спадне? *Животиња, егојизам, рат сваког против сваког.* Треба да замислите, или да видите људе у приликама, кад им је живот у опасности, н. пр. у рату или на морској бури, кад лађа тоне и не остане више од једног балвана или једне даске, да обећа спас ономе ко је дочепа; какав урлик? како гурање? како се хладнокрвно гледа пропаст другога? како се цинички, за мало само ваздуха и живота, други отурује у пропаст? Нема ти ту ни трага од свих оних виших и лепих осећања, којима се човек поноси.

Digitized by Google

Прочитајте опис буре на мору у II. песми »Дон-Жуана«. Ту ћете наћи гадну слику човечијег канибализма, али смѐтели посумњати у њену верност?

Моралисте! ту имате шта да видите, и научите.

Ви се хвалишете, да живите у веку цивилизације и слободе. Хвалите хуманост ваших ратова. Присуствујте опсади и освојењу Исмајила—града (песма VIII), да видите ту хуманост. Ви се поносите слободом народа. Где вам је та слобода? Ајте са песником у Ирску или на трг робља у Цариграду (песма V). Ви певате химне вашим краљевима, у којима их упоређујете божанствима; хоћете ли да видите из ближе та божанства, ајте са песником и његовим јунаком у Султанов харем или на двор славне царице Катарине међу њене гардисте, (песма V); и докле Ирска скапава од глади, измерите на кантару њеног краља Ђорђа.

»Та учићу »вели Бајрон« само ако се може, и камење да устане на тиране земаљске. Нека се ни за нас, не каже, да смо били баш робови престола, али ви, децо наше деце, треба да знате, какав је свет био пре, него што је постао слободан. Ми то дочекати нећемо али ви хоћете; и како ћете, кад будете прослављали вашу хиљадугодишњицу, у великој радости, једва моћи веровати, да је било и таквих ствари каквих сад на свету има, мислио сам, да треба да вам их опишем. Ах, да хоће и спомен њихов да пропадне; али ако, ипак, остану у памћењу, гнушајте их се више, него што се гнушате кад слушате о некадашњим дивљацима који су бојадисали своје голо тело, али га бар нису крвљу бојадисали . . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . и т. д.

1, For I will teach if possible, the stones
To rise against earth's tyrants. Never let it

Digitized by Google

Тако моралисте! лажна је ваша наука; лажна је цивилизација, којом се дичите; лажна је образованост, коју преузносите; лажан је сјај, који хвалите. Али ах, на жалост, тешко оном што није лажно! Имали истинитог јунаштва? оно се не чује, јер је покривано јеком и славом лажник јунака; каквих крвождера Суварова, Велинктона, Наполеона. и т. д. Имали људи, који уздишу за бољим временом и слободом? они се не чују од праске и не виде од лажног сјаја ваше беспослене аристикритије Имали чисте анђелске љубави? О тешко, претешко њојзи, у средњи вашег цивилизованог света; она ће у загушљивој, сумпорној атмосфери, још у пупољку учмарити. Њена ће судбина бити трагична. Прочитајте лепе, најлепше, странце у Бајроновом епу, о љубави Жуана и Хедије[2]

Спев »Дон-Жуан« не може се анализовати, њега треба читати. Треба читати тај големи низ прилика, у

Be said, that we still truckle unto the thrones: —
But ye—our childern's children! think how we
Show'd what things were before the world was free,
That hour is not for us, but 'tis for You;
Aud as, in the great joy of Your milenium,
You hardly will belive such things were true
As now occur, I thought that I would pen you'em
But may their very memory perish too! —
Yet: If perchance remembered, still disdain You'em
More than You scorn the savages of Yore,
Who painted their bare limbs, but not with gore.
And when You hear historiens talk of thrones,
Aud those that sate upon them, let it be
As we now gaze upon the Mamovth's bones,
Aud wonder what old world such things could see,
Or hieroglyphics on Egiptian stones,
The pleasant riddles of futurity u x. v.

2, Песме II III IV и V.

Digitized by Google

којима се Дон-Жуан, као неком судбином гоњен, налази, па да се види величина песникова у познавању срца човечијег, у детаљним, истинитим, описима природе и људских карактера; да се осети сва силина и бујност његовог хумора.

Као што је очајање Бајроново, у ранијим делима, неограничено, тако му је и смех, у Дон-жуану, неограничен За његов смех нема ништа, на свету, озбиљног, светог (осем борбе за слободу и јунака слободе.) Страсност, претераност, свуда је, па је и овде, његова карактеристичност, његова болест; али опет, његову сатиру и смех осећа најјаче, оно, што је у животу људском лажно, оно, што се у друштву људском затекло, да кочи точак развијања. Љубав према људима, хуманост, истиче се у »Дон-Жуану«, ипак јасније него и у једном другом његовом делу. Бајрон је свуда велики песник, али ни у једном свом делу није тако велики као у »Дон-Жуану«. Он се разиграва по оном, што зове »покривалом чисте човечности«[1] у свој силини великог хумористе, мислиоца и песника. Његови стихови повијајусе, вежу, уређују као несташна деца у редове. Његов смех облачи се у свако могуће рухо. Час је то само плескање и радовање, као оно, кад се деца играју меурићима од сапунице;[2] час је грозан,

---

1, XV. 60.
»I say, in my slight way I may proceed
»To play upon the surface of humanity

2, »You know or dont know that great Bakon saith
«Fling up a straw, 't'will show the way the wind blows
«And such a straw, boru by human breath
«Is poesy, according as the mind glows:
«A paper — kite which flies 'twixt life and death
»A shadow which the onward soul behind throws:
«And mine is a bubble not blown up for praise
«But just to play with as an infant plais «Don Juan XIV. 9.

Digitized by Google

сатански смех, да престрави све оно, што се од светлости крије. Све зависи од предмета и карактера, што пред њега испадају да га раздраже.

Покадшто, кад би га н пр. мисао довела на тиране и слуге тираније, на непријатеље слободног мишлења, његова песма постала би озбиљна, пуна једа и горчине.

»Ја ћу ратовати бар речима (а ако прилике буде и делом) противу сваког, који ратује с' мишљу; а између непријатеља мисли, далеко су најгрђи били и остају, тирани и сикофанти. Ја не знам ко може победити, а и кад би то могао знати, опет неби умукло ово моје јасно, заклето, искрено презирање сваког деспотизма, код сваког народа. Ја не ласкам народу; и без мене има доста демагога и неверника, да руше сваку висину и утврђују на њено место нешто боље—Ја желим само, да су људи слободни, колико од масе народне толико од краљева, и од вас и од мене. Мој се глас неће никада удружити урлику ропских шакала. То је баш удесна реч, та реч, шакал. Ја сам их слушао, како ноћу, у развалинама код Ефеса, урличу баш као цела та плаћена гомила подлих слугу силе, који

«· · · · · · To make som hour less dreary
»It occupies me to turn back regards
»On what I have seen or pondered, sad or cheery
»And what I write I cast upon the stream
»To swim or sink — I have had at least my dream «XIV. 12.

»Ви знате, или не знате, што је стари Бекон рекао, баци сламку и она ће показати на коју страну ветар дува; таква сламка, ношена дахом људским, јесте поезија.

Она је змај од артије, који лети између живота и смрти; сенка, коју душа у свом лету оставља. *А моја је песма мехур не надуван за хвалу, него да се играм као што се дете игра.*

· · · · · · Да разведрим који натуштен час, ја се осврћем на оно, жалосно или весело, што сам видео, или о чему сам мислио; и *што напишем ја бацим у реку, да плови или да утоне: ја сам бар имао свој ћеф.*«

Digitized by Google

њушкају, шта се може очерупати, и нањуше пљен, на који ће њихови господари нагрнути. Ипак, сироти шакали нису тако стрвождерни (јер су смеле слуге јуначног лава) као људски инсекти што хране паука. Та замахни само руком! Искидаће се њихова паучина, а без ње је немоћан њихов отров и тупи су њихови жалци. Памти добри народе! што ти ја кажем. Само напред, без одмора, јер се паучина тих тарантула сваки дан шири[1]

Некад су европски народи имали заједничких, великих дела, било да одбију каквог страшног непријатеља, који би, из азиских пустара, претио био поплавом; било да освајају гроб онога, који им је дао моралне светлости; било да одкривају нових земаља и непознатих светова. И свако од тих заједничких дела имало је своје песнике.

Имали Европа, у XIX веку, како велико дело, на ком се сви народи, удружени, рукују?

Има једно велико, веће од оног, које Тасо опева, веће од дела, које је Камоенса распалило; То је дело борбе у име чистог човештва, у име слободе мисли и живота а противу тираније, лажи, и лажне образованости.

Највећи спев о тој борби јесте »Дон-жуан« а највећи песник XIX века — Бајрон.

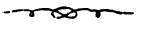

1, Don Juan. IX. 24.

Digitized by Google

ОДЛОМЦИ

из

ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА

БЕОГРАД

1717 год.

I. Узрок рата Немаца са Турцима, и догађаји пре опсаде и заузећа Београда.

После савезничког рата, који су водиле против Турске: Немачка, Русија, Пољска, и венцијанска република, и, после пораза, које је Турска у овом рату претрпела, закључен је 26/16 Јуна 1699 год. између зараћених страна, *карловачки уговор о миру*, по коме је Немачка добила од Турске: Ердељ и предео између Тисе и Дунава, сем Темишвара и земаља између Мароша и Дунава; Русија, Азов; Пољска, Подолију и један део Украјине, а венцијанска република, Мореју. Мир је уговорен за 25 година за све стране уговорнице сем Русије, која га је примила с' почетка само за две године, па га је после сама, споразумно с' Портом, продужила на 30 година даље.

Између царевине немачке и венецијанске републике био је у оно време засебан уговор, по коме су оне гарантовале једна другој, целокупност њихових земаља.

Digitized by Google

Турска се је држала неко време овог карловачког уговора о миру, ал доцније, и кад је 24/13 Јуна 1713 год. закључила с' Русијом нов и засебан уговор, и кад су се измениле опште европске прилике под којима је она 1699 год. пристала на карловачки уговор о миру, те се више није бојала од алијанције сила против ње, она је мислила, да се не мора више да држи ни тога уговора и зато је 1715 г. напала на венецијанску републику, и узела јој Мореју.

Немачка, којој је тада био поглавар, цар, Карло VI, огласи према поменутом засебном уговору са венецијанском републиком, рат Турској, којој је био у ово време поглавар, султан, Ахмет III.

Немачка је, пре ове објаве рата, нападала на неке делове турске провинције, тако, да је узела у Мају 1716 г. Митровицу а у Јуну, Рачу, изговарајући се, да ово чини зато, што турске посаде ових места, упадају у немачке провинције и нападају и узнемирују путнике који путују по немачкој територији; а кад је објавила Турској рат, она га није почела никаквом офанзивом, већ се је бранила од турске војске, која је била пре готова и за рат спремна те је пре и почела нападати на немачку војску.

Немачка војска искупљала се је код футога, Петроварадина и у Вуковару, и велики везир Аш-Паша, Ћумурција, кренуо се је против ње са 200.000 турских војника, још за време њеног искупљана. Он је прешао Саву код Београда 26/15 и 27/16 Јуна 1716 г. и дошао је у Сланкамен 1. Авг. (н) 21 Јуна (ст) а сутра дан у Карловце где је тада била граница између Немачке и Турске. 4 Августа (нов.) 24 Јула (ст) пошао је Ћумурција даље у напред и напао је истог дана на немачку војску код Петроварадина. Он је овога дана потискао прилично немачку

Digitized by Google

довео јој је у неред сву пехоту, отео јој је нека утврђења, па је на неколико места и варош запалио; али сутра дан, 5. Агус. (нов) 25 Јула (ст.) нападне на њега изненадно принц Јевђеније са немачком коњицом и сву му војску разбије и растера. Турци изгубе ту сву своју ратну спрему, сву ратну касу са доста блага и око 30000 погинулих војника, и међ овима и свога главнокомандујућег, великог везира, Али-Пашу Ћумурџију, јаничарског агу и темишварског пашу. Остатак турске војске побегао је у нереду у Београд где су се Европљани заустављали и уређивали, а други су одступали и даље тежећи сваки своме завичају.

Ћумурџија је донесен у Београд и сахрањен у џамији султана Сулејмана, поред Ибрајима-Паше, онога, што је закључио са савезницима, карловачки уговор о миру, па после умр'о у Београду, као београдски гувернер.

Јевђеније је послао одма у Беч Кевенхилера да извести цара о овој победи над Турцима, а он се је кренуо ома 10. Августа (нов) 30 Јула (ст) са свом војском на Темишвар. На путу овом изишло је предаћ'ње код Сенте, једно оделење турских спахија, али их је он брзо растерао па је одма за тим пао под Темишвар, опколио га, и одпочео туђи. Београдски везир Мустава — Паша, похитао је са својом војском, Темишвару у помоћ, али Јевђеније сусретне и потуче и њега, те му се, у сљед овога, преда 13/2 Октобра (1716) нови командант Темишвара, Махмуд-Паша заједно са градом, који су Турци имали у својој власти пуних 164 године. Турска темишварска посада, испраћена је, према погодби о предаји, 17/6 Октобра у Београд.

По освојењу Темишвара, заузела је немачка војска 9 Новембра (нов) 28 Октоб. (ст) Панчево, а 15/4 и ст. м. Нову Паланку.

Digitized by Google

Сем ове војске у Банату, имала је Немачка, још две мање војске, које су одвојено и засебно ишле против Турака на другим странама.

Једна је од ових војска била састављена од самих Срба, драговољаца, и ови су ишли, под управом капетана Стевана Детина, из Ердеља у Влашку, и заузели део ове области турске до реке Алуте, и заробили господара Влашке, Николу Миврокордата који се је држао с' Турцима.

Друга немачка војска борила се је по Хрватској и по Босни, и ова је потукла једну турску војску у теснацима у Украјини и заузела је Градишку, Белику, Дервент, Хоцак, Добор, Дубицу, Перковицу и Острожац.

Неки делови ове војске кушали су да узму и Шабац и Нови али нису успели, и били су одбијени.

За све ово време био је у турској војсци, као њен заробљеник, немачки посланик у Цариграду, Франц Флајишман. Њега су Турци задржали код себе као заробљеника, како им је саопштио оглас рата и вукли су га непрестано уза своју војску. Био је неко време ухапшен у Смедереву у граду а после је дуго држан у београдском граду у једној кули, сигурно Небојши. Тек по паду Темишвара, и кад је Мохамед-Паша дошао из Темишвара у Београд, пустио га је овај из робовања и предао 28 (нов) 17 (ст) Октомбра немачким предстражама на Бановцима. Немци су га, кад је дошао у Беч, проводили церемонијално кроз многе улице бечке, обучена у богато турско одело, с' турбаном на глави, на бесном турском хату поред кога су трчали многи коњушари држећи руке на сапима коњским.

II. Спрема немачке војске за продужење рата и за опсаду Београда.

Одмах по освојењу Темишвара Јевђеније је предао команду над војском генералу Мерсију, а он је отишао

Digitized by Google

у Беч да се посаветује са царем и са ратним саветом о даљем раду и о продужењу рата с' погледом на постигнуте већ успехе. Савет је држан под председништвом царевим, а у њему су били многи генерали и оба виртембершка и беверска принца. Није се овде сад ни већало о томе да ли да се продужи рат или не, јер се је ово разумевало готово само по себи после догађаја на Петроварадину и на Темишвару, већ је Београд био главан и готово једини предмет саветовања. Већина саветника мислили су да је Београд тако јак град, да ће бити тешко освојити га и узети; а било би опет незгодно по морал војске, упустити се у борбу око њега, а не узети га; па су за то предлагали: да се Београд опседне и блокира а немачка војска да продре далеко у унутрашњост Србије, да се размести негди око Ниша и ту да сачека и потуче ону турску војску, што се је спремала, да дође у помоћ Београду; а и један део флотиле немачке да оде да блокира и да бомбарда Оршаву, те овако да се Београд сасвим осами и примора на предају, без непосредне борбе на њему. Овако ће се, мислило се је у овоме савету, узети, без велике муке, и Београд а и сва Србија, те ће то бити накнада Немцима за њихове ратне трошкове а Турску ће то приморати да престане нападати на венецијанску републику, и да јој поврати отету јој Морију.

Али се ово није допадало принцу Јевђенију. И Турци су још тада говорили: *Анадолиде Багдад, Урумелиде Белград*, што ће рећи: *Багдад је Анадол, а Београд је Урумелија*; а и Јевђенију је било познато: да је Београд највећи и најјачи град у свој турској царевини, и да ће, ако Немци освоје и узму Београд, добити с' њиме и целу Србију, па је за то предлагао: да се у продужењу рата с' Турцима сад, отпочне са борбом на Београду у цељи да се овај град освоји и отме.

Digitized by Google

Ићи чак под Ниш, тако далеко у унутрашњост Србије, и тамо чекати турску војску, а оставити иза својих леђа непријатељску силу од 30000 људи, чинило се је принцу опасно, а и неразумно, кад се зна, да Србија, коју су Турци опустели и осиротели до голе душе, неће моћи ни да исхрани овако велику немачку војску.

О оној турској војсци што се је спремала да дође Београду у помоћ, говорио је принц Јевђеније: да ће бити лако с' њоме се туђи па и потуђи је, ако се Београд узме пре, него што она у Београд стигне; а баш ако би и ова војска стигла пре пада Београда, опет неће бити никакве несреће, јер, ако се тада та војска и под Београдом разбије и потуче, биће извесно, да ће после њеног пораза, Београд пасти сам по себи.

У сваком опет случају, па баш да би немачка војска претрпила буд какав пораз, лакше ће јој бити поднети га код Београда, на самој граници свога царства, кад би се још могла лако да спасе простим прелазом на другу страну Саве или Дунава, него што би било, кад би јој се ова несрећа догодила у унутрашњости Србије, далеко од њених државних граница.

Ови Јевђенијеви иазори поколебали су цео ратни савет, о оном првом мнењу, како да се продужи рат, и одмах после Јевђенијевог говора, пристали су уза њ' и цар и цео савет и одлучили су: да се, у продужењу рата с' Турцима, одпочне опсадом и освојењем Београда.

За овим се је већало о томе, како да се пређе у Србију и дође под Београд; да ли преко Саве или преко Дунава. До сад су, у свима ратовима с' Турском, и Немци и Мацари, кад год су долазили у Србију преко Београда, прелазили преко Саве, и Турци су и зато могли веровати да и сад неће бити друкчије: а сад су баш могли бити у овоме и у толико поузданији, што је сад цео Дунав

Digitized by Google

испод Београда у њиховој власти и Немци немају на њему ни једне лађе, па како ће да пређу преко Дунава, код толике још, турске, дунавске флотиле.

С' тога су Турци и обратили сву своју пажњу само на Саву и бринули се, како ће да учине, да Немци преко ње или никако не пређу или бар да им прелаз буде што тежи, и да их стане што већих жртава; и зато су подигли и саградили на савској обали и на оним островима на Дунаву спрам савског ушћа (план I. 12, 12, 12,) многа утврђења и добро их наоружали, а ту су држали у сгодном распореду за ово и своју дунавску флотилу.

Јевђеније је опет знао благовремено за све ове турске спреме, па је зато предлагао ратном савету да се никако не иде преко Саве, него да се броди преко Дунава, а он је сигуран, да ће моћи да прокопа северни крак Дунава што се зове Дунавац и да га састави са Тамишом, па ће туда да се провезе и да избије изненадно на Дунав под Панчевом са свом флотилом, са свима лађама које му требају за мост на Дунаву и са целом својом војском, и одмах ће и брзо да пређе у Србију.

Ратни је савет и ово примио, и Јевђеније је одмах заповедио ђенералу Мерсију: да почне живо да ради на прочишћавању ових река, али скривено од Турака, и да при томе маневрира са својом војском тако, како ће Турци мислити и веровати непрестано, да ће немачка војска да дође у Србију преко Саве.

Сад је Јевђеније почео да увећава немачку војску; мимо војске коју је већ имао, рекрутовао је нових 40000 војника, те је целокупан број немачке војске износио око 140000 људи.

Од ове војске одредио је Јевђеније за Београд 116480 људи и то: 35 регимената пешака са 78,320 људи, 29 регимената кирасира са 19.410 људи, 10 регимената драгонера са 9.530 људи, 5 регимената хусара са 3.220

Digitized by Google

људи и Бајераца и Саксонаца око 6000, сем *драговољаца Срба* коих је било до на десетину хиљада људи.[1]

Храна за војску и за стоку прибирана је и смештана у магацине. Главни магацини били су у Најхазлу, Будиму, Петроварадину, Сегедину, Темишвару и доцније још и у Панчеву, и у њих је стрпано толико хране да већ није имало више гди да се смести. Тада су нарочито конструјисани неки нови млинови који нису били тежи од 100 ока, а један је млин могао да самеље брашна за један дан, за 1200 порција хлеба.

Артилериски материјал спреман је на много места, а у Осеку је установљен нарочит лабораторијум за ово; тада је неко, изумео неку нову гранату за бацање из ручног мерзера и могло се је да баци са обичним пуњењем по 10 њих од једаред и то: до на 500 корака далеко; ту је спремљено још и некаквих стаклених граната које су се бацале из мерзера и то: једна по једну.

Још с' почетка рата 1716 год. немачка је имала многе лађе за транспорт хране и муниције и 7 ратних лађа за борбу, на којима је било 318 топова, а сад су спремљене још 3 нове лађе са по 52 топа, уз многе друге лађе дереглије, шајке, чамце и лађе за грађење мостова.

Ратна каса била је пуна.

Из свију провинција немачког царства, узети су и дати војсци најбољи и најчувенији инжинири. Гласовити Беф, први инжинир свога доба, добављен је чак из Брабанта и постављен је за директора траншеја и главног управљача опсадних послова. Добављен је и план Београда, који је израдио у самом београдском граду, један

7, На плану I. обележено је место сваке регементе, кад је Београд био опкољен, и записано је како се је свака регемента звала.

Digitized by Google

талијански инжинир те је добио за ово *100* дуката новчане награде, капетански чин и 300 форината годишње пензије.

Све ове спреме извршене су преко зиме 1716 и 1717 год. кад су непријатељства, у велике, била обустављена сама собом због зиме. Немачка војска из прошлог рата (1716) бавила се је у близини Београда а она коју је принц Јевђеније изнова рекрутовао, почела је да се искупља у Футогу почетком Маја месеца 1717 год. Принц Јевђеније дошао је у Футог 21/10 Маја и одма је (24/13 Маја) отишао у Панчево да се лично увери о спремама за провоз лађа кроз Дунавац и Тамиш и превоз војске преко Дунава, и отуд се опет вратио у Футог 28/17 истог месеца.

И ове грдне спреме, и ова многобројна војска, какву царевина немачка никад до сад није имала искупљену на једноме месту, показују: колико је вредио Београд, у оно време као брана царевине немачке а и свог европског запада од страшних турских навала. Али ово доказује још боље, она бојазна радозналост свију европских дворова и владара са којом очекиваху да виде: шта ће ова војска да учини, и шта ће да буде са Београдом? Бојазна ова огледала се је најбоље још и у томе, што, готово ни један тадањи европски владар није пропустио, а да не пошље у немачку војску по кога члана своје фамилије да или види и сазна шта ће бити са Београдом, или и да припомогне, да се та брана западне хришћанске европе, отргне из турских руку и пренесе у хришћанску власт. Није видео Београд, нити ће икад још видети у себи и око себе, толико чланова из фамилија крунисаних и владајућих глава, као тада, те вреди да се испишу у успоменама Београда, имена свију оних европских принчева који се у ово време стекоше око Београда и у њему. То су били: Дон Еманујел, инфант португалски (као не-

Digitized by Google

мачки генерал-мајор). Константин Собјески, краљевић пољски; Лудвиг, принц од Домбеса, син Херцога од Мене; граф Шарлоа; Каролос, принц баварски и његов брат Фердинанд: Вилхелм Густав, принц наследник анхалт-десавски и његов брат Леополд Максимилијан; Вилхелм, принц саксен—салфертски и његов брат Каролус Ернестус; Еманујило; принц савојски; Вилхелм Густав, принц хесенкаселски и његов брат Леополд Максимилијан; Ђорђе, принц хесенкаселски (краљев. пруски генерал-мајор); Александер, Фридрих и Лудвиг, принчеви виртембершки; Ђорђе Фридрих, принц кунбахски; Јозеф Карл, принц наследник сулцбахски; Аморал, принц таксиски; Јозеф Онтан, принц од Лопковиц и његов брат Георг Христијан; Вилхелм, принц салцбуршки; принц фон Беверн; два лотришка, три принца холштатајим-бек и два руска принца; дик арембершки (нису им записана имена); принц Курсије; принц Љубомирски (генералмајор саксонски); принц хоенцолерн; принц Лихтенштајин и принц Пагнатели.

III. Спрема турске војске за обрану Београда и царевине.

Али-Паша Ћумурџија, био је бар у неколико срећан, што је јуначки пао на бојишту, јер је после боја на Петроварадину и после пада Темишвара био крив он за све несреће што су постигле турску царевину, а све је ово било зато, што је он давао Султану лоше савете и обећавао му златна брда, ако се упусти у рат; а овамо је испало сад све преокренуто и наопако. И он је славном својом смрти на бојишту, предухитрио грозну смрт од свилена султанова гајтана. Али није било тако и са његовим присталицама у Стамболу, и тамо су имали џелати дугог и големог посла, док су сечом и давлењем уталожили султанову јарост. Лукави Ахмед умео је лепо да баци

Digitized by Google

сву кривицу на другога и за оно, зашто је само он био крив, па да ове и казни и смрћу и безчашћу, и ако су они само вршили његове обести и његове необуздане ћефове. Ал шта све то мари за њега; нек се само он одржи и даље на своме престолу.

Код Турака је било наступило опште расположење да се одустане од даљег ратовања, и да се закључи мир; и за ово су били згодни велики везири, као што су били Мустава-Паша и његов последник Бостанци-Галиб-Паша, који су се често један за другим мењали и којима је било преће, да угађају серајским интригама и прохтевима него да се брину о користима царства, па после да им буде гајтан, награда за ово. Али је било тешко доћи до мира. Немци су постигли велике успехе, а било је изгледа да ће лако доћи до нових и још већих користи, па дају мир, али по цену, коју не сме да прими ни султан. Карло VI хоће ни више ни мање него Београд и уза ње сву Србију.

Почињу да посредују на измирењу енглески и холандски посланици али ни они, ни да окуче од тога, да немачка у ма чему попусти. Турска је покушала да одвоји венецијанску републику од немачке, нудећи јој повољне услове мира али и ова ни да чује за то. И у Цариграду је жива мука. Хтео би се мир, а неће се цена по коју се он даје. Ахмед би преболео и Петроварадин и Темишвар, прежалио би и цео Банат, дао би и Бог зна какве новчане накнаде, али Београд, најјачу брану ислама и отоманске царевине, не сме ни да мисли, да дâ.

Изасланици турски, који су преговарали непосредно са немачком и са Венедигом вратили су се натраг, постиђени и празних руку.

Народна је понос увређен, Београд је драг ал скуп, и не даје се тако олако. И турско расположење за миром, почиње по мало да хладни.

Digitized by Google

И сад баш долази за великог везира Ћуприлић Нума-Паша, потомак славних Ћуприлића, човек уман и способан, а вешт и државник и војник; при том дрзак да га ништа не може да устукне. И он мисли, да је далеко боље продужити рат него изгубити Београд недостојно путем погодбе. Ако се и мора да изгуби, говорио је, боље је изгубити га на мачу и с' кубуром у руци, него пиљарским откупом и преко калауза.

Све се више и више опажа, да расположење за рат постаје опште, само да се Београд спасе; ал Ћуприлић и сад неће да узме ништа на себе, већ пушта да се и разни сталежи међ собом пру о томе, да ли да се мирује ил да се понова иде у рат. Сад постају ратоборне чак и улеме, које су до сад само о миру сањале. Ал мудри и увиђавни Ћуприлић и сад неће да кидише на султанов свилен гајтан, те износи питање о рату или миру и пред султана и пред диван, па да и они подједнако одговарају за зле последице, и ако рат испадне несрећно и не успе.

И сад, и диван и султан одлучују, да се рат продужи. Развија се Мухамедов, зелен барјак и под пашине тугове искупља се у Једрену силна турска војска. Преко целе зиме 1716 и 1717 год. стварале су се нове турске војске. Европа, Азија и Египет, три дела света, у границама докле је месец сјао, слале су своје правоверне на обале плавога Дунава, да Београд спасу.

Пет великих паша гунђају нешто, ал их Ћуприлић ућуткује за навек а с' њиховим благом богати своју ратну касу па са 200,000 одабраних војника: јаничара, спахија, и татара хита Београду.

И сем овога шиље још две одвојене војске, на друге стране, и то, једну, под командом свога брата, на Морају а другу у Ердељ, под командом мађарских незадовољника Антона Естерхазија, Михајла Зичи, Адама Бау и младога

Digitized by Google

Беренцени, који су прешли у Турке, као незадовољни са стањем које је немачка створила у Угарској, па сад са турском новчаном помоћи врбују и друге своје земљаке да у свези са ханом татарским Седер Серетом, упадну у Мацарску и отуд да грозе левом крилу немачке војске што иде против Београда и против Србије.

Сва ова турска војска била је и добро уређена и добро снабдевена. Имала је у изобиљу и артилерије и муниције, и хране и подвоза па и новца. Градови турски: Видин, Ниш и Смедерево, на које им се имала да ослања војска у својим операцијама, били су оправљени, добро снабдевени и јако поседнути.

А и Београд није изостао иза њих ни у оправци а ни у спреми и посади. Има 27 година, како га Турци држе непрестанце у својој власти, и зато време, они су сс баш свосјки бринули да им то буде брана, која се не даје тако олако порушити и сурвати. Природан јак положај Београда, ово је олакшавао. На висоравни, што се свршава на утоку Саве у Дунав, био је главни град. Њему је дотицала Сава са запада, а Дунав са севера; обоје, кад су се уједно слили, отицали су даље источно, те је тако остала само јужна страна, са које му се је могло лако да приђе; а он је баш с' те стране био најјаче утврђен. Висораван се је свршавала према Сави и Дунаву стрмо и стеновито, те је било тешко успети се у горње делове града, баш ако би се град и обишао по рекама. Северно од града има три велика острова; са њих се брани и спречава пловидба по Дунаву, а простори између њих, згодни су за становање сопствених лађа; и на овима островима, подигнута су велика утврђења (План I 12, 12, ; план II Е, Е) те и она бране град и с' ове стране.

У низини савско-дунавској, под горњим градом, под оним каменим и стрменим окомком (у доњем граду) био

Digitized by Google

је један део вароши, који су Немци звали водена (доња) варош (Wasserstadt) исто као и ону ван града, у низини Дунава. На савској обали, ван града, била је српска варош; а јужно од града и свуд у наоколо око њега, протезало се је у виду полукруга, подграђе, које су Турци звали »*Паланка*«

Око Паланке, био је други део града, који је се протезао од Саве па до Дунава у виду полукруга и закланљао је подграђе и главни град (Schloss).[1] (Горњи садањи град)

Главни град имао је високе зидове и велике, куле, које су служиле место бастиона за фланкирање главних градских зидова и у опште за бољу и јачу обрану целокупног града. Испред спољнег фронта имао је град равелине, рожаста утврђења, и друге утврђене линије у разним вијугама и разним облицима (Bollwerke, Hornwerke und Ravelins). Цео вис, на коме је горњи, главни град, био је, тако рећи, искићен високим задовима и разноликим кулама а под земљом пред овима, било је свуд унаоколо на много места, мина и минских галерија, за обрану града испод земље.

Овај део града београдског владао је свом својом околином и могао је да брани и да туче и Саву и Дунав, сва подграђа па и ону засебну, предњу градску линију, што је опасивала подграђе и којој је он служио још и као прибежиште, кад би она — спољна, градска линија — била изгубљена.

---

1. Уз ово иду два плана, у које је уцртан Београд са околином и распоредом војска око њега, кад су и Немци и Турци под Београд пали. Они су цртани онако како се је у прошлом веку цртало и могло да црта. Сваки план за себе, од ова два, није потпун, ал она оба, допуњују један други те се из оба може да изведе довољна и лепа слика за разумевање онога што треба да се зна. План што је обележен са II. узет је из наше народне библиотеке у којој је он обележен бројем 417.

Digitized by Google

Предњи засебни део града, што је заклањао варош, имао је дубоке и широке ровове, и иза њих, високе и јаке земљане бедеме; он је почињао на Сави, па је се протезао од прилике у виду полукруга, у испреламаним правим пругама, везаним и састављеним са флешама и појединим редутима, — до на Дунав.

Од кад се је опазило, да ће немачка војска да опседне, да бије и да осваја Београд, Турци су радили и даље, и дању и ноћу, на оправкама и дотеривању појединих градских делова, и нису жалили ни труда ни новца, само да га начине довољно јаким, да би, ако се иначе не би могао сасвим да одбрани, а оно, бар, да опсада на њему што дуже траје, да би се тако могла да дочека војска, што се искупља и спрема да му дође у помоћ.

Магацини београдски били су препуњени муницијом, ратним материјалима, храном и свима другим потребама, које требају за обрану града и за издржање војске. На обема главним, и свима споредним градским линијама и бедемима, било је у довољном броју топова и других оруђа а и пољске артилерије.

И за борбу на води и обрану града са стране река, имали су Турци велику и јаку флотилу, у којој је било око 70 различитих лађа, као: фрегата, полугалија, шајки и чамаца.

Посада градска имала је по некима 30 а по некима 40000 људи; међутим вероватни њен број изнеће до 29000 и то: 20000 јаничара, 4000 Арнаута, 3000 спахија и 2000 Татара.

Брижљиви и смотрени Турци у овој прилици удалили су и иселили из града, далеко у унутрашњост царевине своје, жене, децу, старце и немоћне и све, што није способно за обрану града или што би сметало јакој и упорној обрани. Нешто је овога света остало у граду,

Digitized by Google

ал мало и у колико Немци доспеше да сместу да се све не исели.

IV. Сукоби и догађаји пре обновлења рата

Док су се на обема странама, преко зиме 1716 и 1717, и с' пролећа 1717 стварале и спремале овако велике војске, турски гарнизони у Оршави, у Београду и у Земуну испадали су често из својих градова, те чинили штете по околини; пљачкали, палили и клали где су кога дограбили. Генерал Мерси, командант војске на Дунаву, ојачао је због овога своју посаду у Панчеву и у Паланци па је пошао на Оршаву; но кад ову није могао да узме; он је посео Вршац и друга места, за која је мислио да ће их Турци напасти.

Ове мере предохране биле су и нужне а и помогле су доста, јер су Турци нападали једном са доста јаком силом на Панчево, но Немци су их одбили са знатним губитцима.

Тако исто упадали су Турци у Орем, и често са успехом. Кадкад су тамо потискивали они Немце а кадкад Немци њих. Но једном је испало Турцима за руком, те су допрли чак до Карловаца и спалили их.

Често су покушавали Турци да дођу Београду у помоћ са лађама и са храном са доњег Дунава, али су свагда одбијани и враћани натраг. Једном им је ухватила немачка војска код Панчева, 10 оваких лађа и две им је потопила.

Но Турци су им се за ово брзо осветили на другој страни.

Немци су били начинили у Панчеву магацине за храну и ове су пунили храном која се је довозила из Петроварадина Дунавом у Тису а одавде даље преко ритова и отока, у Панчево. Ове транспорте, требала је да прати и да чува немачка флотила. Но први овакав транспорт хране не хтеде да сачека флотилу која му је дола-

Digitized by Google

зила из Осека, већ пође сам, па натрапа пред Тисом на прикривене Турке и ови га нападну изненадно, неке лађе отму а неке потопе; ухвате и команданта транспорта, официра Петраша, који је био рањен, и одведу га у Београд као заробљеника. Силом се је тада спасло и вратило у Петроварадин неколико само лађа.

И после овога, кад је немачка флотила пратила ове транспорте хране, Турци су их нападали и узнемиривали.

Једном, а то је било 3 Маја (н) 22 Априла (ст.) Турци су нападали на један овакав транспорт хране и на немачку флотилу која га је пратила и са својом флотилом и са једним одељењем спахија, са сува.

Немци су их одбили и разбили им том приликом две лађе те се је турска флотила вратила чак у Београд.

Ово је огорчило Турке те су после 10 дана покушали нов напад. Сад су пошли из Београда са великим дѣлом своје флотиле и с' читавим једним кором војске који је марширао правце на Сланкамен. Немачкој флотили, пође одма у помоћ из Футога 12 баталиона пешака и 18 ескадрона коњаника. Турска флотила нападне на немачку флотилу пре него јој је могла да стигне она немачка војска, која јој иде у помоћ сувим; али ју немачка флотила и сад одбије и опет са знатним губитцима.

Турци су знали да се послуже и другим средствима и да и на друге начине науде своме противнику и учине му што већу штету. Слали су у противникове земље преодевене шпијуне, своје робове и свакојаке паликуће, те су тамо палили бојну непријатељеву спрему и храну.

Тим је начином потпаљен барутни магацин у Најхазлу од чега је и варош знатно страдала. Тако је спаљена у Сенти једна пекарница и у Петроварадину многи магацини са сеном.

Но за све ово платиле су животом оне паликуће, које су ухваћене у Темишвару, Осеку, Сегедину и још

Digitized by Google

другим неким местима, које су морале поредом саме један другога да кољу.

Немци су имали у ово време успешан један сукоб са Турцима у Србији. То је било у нашој Љешници. Турци су хтели да спусте из Дрине у Шабац неке своје шајке и чамце, да ојачају своју флотилу у Шапцу. Ово нису могли да учине, пловећи Савом, јер је генерал Петраши био посео сву савску обалу немачком војском. Зато Турци намисле да превуку ово сувим; друмом који је водио из Зворника у Шабац преко Љешнице. За безбедност овога пута, Турци су били направили у Љешници, два повећа шанца и 7 чардака и све су ово били угодили за снажну обрану. Генерал Петраш сазна за ово, па пређе 25/14 Маја (1717) преко Саве са 1200 људи и 2 топа, и скрије се у једну шуму. Преко ноћ тога дана, пошље једно 300 хусара према Шапцу и Зворнику, да пазе и сузбијају Турке ако би с' тих страна долазили у Љешницу, а он се с' осталом војском прикраде ближе к' Љешници и 26/15 Маја, зором, јурне на први турски шанац, обије капију на њему и заузме га. Узме за тим, истина, после доста упорне борбе и други шанац, а и свих 7 чардака, убије до 300 Турака и отме им 7 барјака и 1 топ, па се врати натраг преко Саве. И Турци се нису више, тако олако, служили овим путем. Петраш је изгубио при овом 43 мртва, и 54 рањена своја војника.

V. Прелаз немачке војске преко Дунава у Србију

Немачка војска била је спремна и готова да поново отпочне рат. Чекала се је само заповест да се пође и да се почне да прелази у Србију. Јевђеније је наредио, још кад је био у Панчеву (24/13 Маја), да се све војне и транспортне лађе, почну спуштати к Дунаву и Тамишу па да плове по овима даље, и извезу се у Дунав под

Digitized by Google

Панчевом. У време кад се је он вратио из Панчева и кад је стигао у Футог (28/17. Маја,) флотила се је била већ кренула са пет ратних лађа на отоку Дунавца. Одма за овима, почеле су се спуштати и друге војне лађе а за њима и лађе за разне преносе, па на послетку, и лађе што требају за дунавски мост. И одма су прво ушле у Дунавац три ратне лађе, да се тако прве нађу и на Дунаву кад остале лађе почну избијати из Тамиша и улазити у Дунав.

Са стране Саве, било је у ово време, све сигурно. Генерал Петраш чувао је и бранио да Турци не дођу из Босне или из Шапца, Београду у помоћ.

Генерал Хаубен распоредио је својих 7 баталиона пехоте и 14 ескадрона коњице у Петроварадину, готов да притече Петрашију у помоћ ако затреба. Он је чекао ту баварске и хесенске трупе, па да с' њима, ако се то сложи с' радњом остале војске, очисти од Турака део Срема и Земун, који су они још држали.

Сва друга немачка војска, кренула се је 9 Јуна (н.) 29 Маја (ст.) из Футога преко Римског Шанца у напред к Београду, и стигла је тога дана на конак у Кобилу. — Сутрадан је допрла до Виловарског Моста.

Ту је пре ње био већ стигао генерал Мерси, и примио заповести од главнокомандујућег, за даљи рад, и јавио му о пословима својим које је до сада био већ извршио; као и то: да многе турске лађе иду из Оршаве Београду у помоћ, и да су ноћу прошле поред Паланке, где им се није могло ништа да учини ни пуцњавом из топова, због одвећ велике ширине Дунава.

11 Јуна (н.) 31 Маја (ст.) прешла је немачка војска Виловарски Мост; најпре коњица, за њом пехота и око подне комора. Сви су прешли за тим преко Тисе код Титела и стигли пред вече близу Сегета на Беги и ту се улогорили.

Digitized by Google

Марш овај био је веома трудан и тежак; ишло се је све кроз неке узине, а врућина је била ванредно велика. Зато се и није могло да оде даље, и зато је и сутрадан остала сва војска ту, и одмарала се.

Сад је било овде 37 баталиона пешака и 73 ескадрона коњице.

Одма је одвојено 3 баталиона пешака и 200 коњаника и послато на уток Дунавца под командом генерала Дисбаха, гди је подигнуто и једно утврђење (план 1 В) ради снажније обране овог места.

13 (н.) 2 (ст.) Јуна отишла је сва остала војска, даље; прешла је преко Тамиша и дошла у Оново. Овде је натоварио генерал Мерси, сву пехоту на лађе, на шајке и на састављене мостове делове, (чланке) па ју је 14 (н.) 3 (ст.) Јуна спустио у Дунав за 1/2 сата под Панчевом. Она остала војска што је ишла сувим, стигла је истог дана за 1 сат близу Панчева.

Једна од оне три ратне лађе, што су ишле, прве напред, наместила се је према ушћу Тамиша у Дунав, баш на оно место, поред кога би морало да прође све што Дунавом плови. Оне друге две ратне лађе, зауставиле су се са својим ораницама и шајкама, испод ова три острова, лево и десно према селу Винчи (Wuntsch) гди ће се доцније да намести мост. Овако размештене ове три ратне лађе, могле су згодно да се бране и са стране Београда а и оздо са стране Смедерева, ако би и одовуд дошле и напале их оне турске лађе, што иду из Оршаве, а тако размештене заклањале су и бокове своје војске која се је искрцавала из других лађа које су пловиле и на Дунав избијале, на панчевачку страну Дунава.

До пре неки дан, слабо је ко и знао за тај незнани Дунавац и за тај плитки Тамиш, а сад плове по њима највеће речне, ратне лађе, натоварене са по 40 и 50 топова и са толиком војском.

Digitized by Google

Па како да није истина, да је »воља моћ« и да се све *може* само кад се *хоће*.

Турци су сад престрављено и уплашено гледали Дунаво, покривено и посуто толиким великим и малим лађама, шалупама, ораницама, шајкама и чамцима, а знали су да поред Београда, тог јединог воденог пута, није пропловио ни један чамац, ни један чун, а турска се је флота кукавички крила иза острова или је бегала Београду или Смедереву. Турци су замишљали на Панчеву оно мало немачке војске, што је генерал Мерсије до сад ту имао, па су, не надајући се никаквој опасности с те стране, силом подигли на супротној — српској — страни, једну малу батерију; а сад гледе као упропашћени, како куља из Тамиша безброј лађа и шајака; како лађе, рекао би човек, једна другу јуре и гоне, као да шајкаши возе и веслају у опкладу; како се Тамиш пенуши од удара витких весала, а обале Дунава одјекују веселим узвицима храбрих матроза. И они — Турци — сад тек хитају у масама на српске висове крај Дунава, да спрече Немцима прелазак у Србију. Преко целе ноћи, стражарили су дуж Дунава крај многобројних ватара из српских гора, ал то ни мало није узнемиривало немачку војску и она се је преко целе ноћи, живо спремала, да сутра рано броди преко Дунава.

Принц Јевђеније, наредио је, да се одма сутрадан прелази преко Дунава, и то: да пређе прво генерал Мерси са 24 компаније гренадира, 27 пешачких баталиона и са 6 пољских топова на лађама; да ови одма заузму на српској страни згодне положаје за обрану и за заштиту војске која ће за њима да се превози а после, и кад се намести мост, за обрану војске која ће преко њега да прелази и да иде у Србију.

Избор генерала Мерсија за управу са превозом трупа, сусрео се је са најживљим Мерсијевим жељама,

Digitized by Google

а и био је најбољи и најприличнији, јер је вредан, енергичан и одличан генерал Мерси, знао већ, која су места најзгоднија за превоз, која за намештање моста, као и који су најбољи положаји на српској страни, које треба одма заузети, па да се лако противстане свакој турској навали и сузбијању.

Ноћу између 14 и 15 (н.) 3 и 4 (ст.) Јуна, сва војска, што је била одређена да прво пређе у Србију, стајала је спремна, на дунавској обали; војници су добили хране за неколико дана а и муниције и шанчаних алата, а гранадири и нуждан број граната. Лађе су биле распоређене и за сваку се је знало ко ће у њој да се вози, и куда, која треба да плови.

Пред зору тога дана (15 н. 4 ст. Јуна) чуо се је принц Јевђеније да у свом чадору сам собом говори: »тако је; тако нека буде«. Одмах затим издао је својим ађутантима ову заповест: »нека флота буде спремна; генерал Мерси нека укрцава војску; ја ћу за један сат бити код њега« коју су они журно саопштили Мерсију.

У ово време кретала се је већ к' Дунаву и сва она пехота што је преноћила у логору близу Панчева. Четири регименте драгонера, стојале су распоређене дуж пута од Панчева до Дунава да одржавају и чувају ред. Топови су били размештени крај дунавске обале са снопљем (фашинама), за топовске заклоне.

Све старешине, сви генерали, сви страни принчеви, драговољци, и све војсковође, чекали су главнокомандујућега на дунавској обали, и он је у заказани час био ту.

Мерси је извршио заповест. Трупе су биле у лађама заједно са својим генералима и командантима. Само је још он био на обали и примао заповести и упутства од свога главнокомандујућега.

Digitized by Google

Мртва је тишина. И Мерси улази у своју лађу. На његовој лађи развија се командантски барјак. Чује се само оштро шкрчање ленгерских чекрка и лагана лупа витких весала. Флота је пловила у највећој тишини. Ишла је све даље и даље. Један се је део одвојио и отишао на ушће Тамиша да пази на турску флотилу са стране Београда. Други се је спустио низ воду да брани од флотиле из Оршаве и Смедерева. Трећи је јурио на супротну, српску страну.

Турци пуцају из топова са српске стране, ал њихова ђулад ја л пребаце, ја л не добаце, те на њих нико и не гледа.

Мерси је заповедио да све ћути као заливено, док год он не да знак да се са усклицима, изјаве осећаји радости и одушевлења. Па тако је и било. Весла се повијају под притиском дунавских валова и флота немачка плови све ближе и ближе српској страни. Она је на поливини Дунава и са Марсијеве лађе даје се уговорени знак једним топовским пуцњем. Одма за овим загрме топови са свију ратних лађа, и плотуни пушака са свију ораница и шајака; заставе се развијају, чује се глас труба и ударање добоша, а из војничких грла узвици радости и одушевлења.

Мерси истрже из руку једнога војника ашов и с' њиме весла; на њега се угледају официри, старешине и војници, и лађе није да плове него, реко би човек, лете.

Главнокомандујући гледа весело с' друге обале, маше на своју војску са распјатијем спаситеља, с' којим га је обдарио његов цар, при поласку из Беча, а војска му сретно стиже на српску страну, и скаче и искрцава се на српску обалу.

Први овај транспорт војске искрцао се је на једно место, пред којим је био велики један рит, те ју је овај

Digitized by Google

чувао од блиског турског напада, за време искрцавања, што јој баш и није требало, јер су се оделења турске војске, што су до сад стражарила на српској обали, повукла у Београд, а од турске флотиле, ни сједне стране није било ни трага ни гласа.

Ова је војска брзо излетала на висове крај Дунава и поседала је на овима, згодна места за обрану, а флотила се је сва вратила на леву обалу Дунава те узела и превезла и други, а одма за овим и трећи транспорт војске заједно са главнокомандујућим и са свима другим командантима и страним принчевима и драговољцима.

У 10 сати пре подне, био је на српској обали, први, а у 7 сати у вече трећи и последњи транспорт, заједно са принцом Јевђенијем.

Одма, како је био пребачен преко Дунава онај први транспорт војске, отпочели су понтонири да граде мост на Дунаву, па је и овај био готов око пола ноћи. Она три острова, што су била у правцу моста, помогла су, те је мост лако и брзо сграђен, јер није био дугачак и није се на њега употребило више него 84 лађе.

Сутрадан (16 н. 5 ст. Јуна) прешао је преко Дунава по мосту неки остатак Мерсијевог корпуса, а за њиме сва кавалерија па и артилерија, а 17 н. 6 ст. и сва комора.

Тако је целокупна немачка сила, била сва на српској земљи, деветог дана по поласку из Футога, рачунећи овде и маршеве и одморе и три дана прелажења преко Дунава. Сем јаке жеге једнога дана, све остало време било је добро и пријатно. Особито у време прелаза преко Дунава, било је време тихо а вода мирна. И то, а и што Турци нису, готово, ни покушавали да прелаз преко Дунава спрече, или га бар отежају, и био је узрок, те Немци нису изгубили при овоме ни једног војника.

Digitized by Google

Сад је било на Српској земљи 45750 пешака, 28743 коњаника и то: 61 баталион пешака 176 ескадрона коњаника и 25 ескадрона хусара.

Од овога је одвојено 6 баталиона пешака, те је остало код моста под командом генерала Одвира, да га заклања и чува, а сва остала војска, пошла је ома 16 н. 5 ст. ближе Београду и дошла и заузела згодне положаје на вишњичким висовима. Сутра дан, кад је било придошло овде, још неколико баталиона, разместила се је сва ова војска у бојни поредак, у две бојне линије, са резервом позади ових. У првој бојници, било је, у левој половини 15, а у десној 18 баталиона пешака, а на оба крила пехоте, по 49 ескадрона коњице. У другој бојници, било је у свакој половини по 13 баталиона пешака, и на левом крилу 38 а на десном 40 ескадрона коњице. У резерви је било само коњице и то: 25 ескадрона.

За време размештаја и распоређивања ове војске, долазили су Турци са својом флотилом, а неки и сувим, до под Вишњицу, али су се сви разишли и вратили брзо у Београд, како су извежена 4 немачка пољска топа и како је почето из њих да се пуца.

VI. Опкољавање и опседање Београда и борбе и сукоби за ово време

Војсци немачкој сад је било на реду да опколи Београд, да га одвоји са свију страна од његове околине, па затим да му приђе ближе, да га опседне и да почне да га напада насилно, па или да га освоји тако, или да га примора на предају.

Јевђеније је зато, одмах сутра дан (18 н. 7 ст. Јуна) пошао да размотри околину Београда од Дунава до Саве, а том приликом да прегледа и сами Београд, па да оцени

Digitized by Google

и одреди где ће и како да размести своју војску око Београда.

Јевђеније је познавао Београд још од 1688 год. кад је био ту с' немачком војском под командом курфирста баварског Максимилијана Еманујила, па и сам допринео к' томе, да је Београд тада насилно и на јуриш отет. Али је то било пре својих 29 година, а Јевђеније је био човек, који је хтео да му је сваки корак одмерен и сигуран, па није хтео да се ослања на своје памћење од тако дугог времена, и зато је, а и што се је од тог времена много што шта могло и изменити, предузео сад подробно осматрање.

Са Јевђенијем ишли су сви генерали а пратило их је и чувало 6 регимената коњаника који су били састављени из свију гренадирских, карабинерских компанија на коњу. Али и код овако јаке пратње, Турци су хтели да стану принцу на пут и да га смету у овоме послу. Једно 1000 до 1200 турских спахија изишло је из града и напало на принца и на његову пратњу. Турци су били с' почетка врло срећњи, јер су пратњу принчеву разбили и довели у неред; један турски официр пробио се је био близу до принца и узео га је на око са својим пиштољем, ал га у томе часу, неколико кирасира, саставе са земљом. Командант пратње, граф Палфи и брзо је искупио своју коњицу и успоставио у њој ред, а затим је, с' почетка зауставио Турке а после их сасвим сузбио, те је принц продужио свој посао и сасвим га довршио.

Принц је видио град, а видио је добро и околину Београда; видио је како стоје градска утврђења према терену који их окружава и сад је према томе наредио: како ће да се размести на овоме његова војска и коју ће тачку која његова трупа да заузме и да поседне.

Сем оне војске што је остала на мосту, ради ње-

Digitized by Google

ове обране, под командом генерала Одвира, остављено је сад и на вишњичким висовима ради исте цељи, као и за заштиту коморе, која је непрестано с' друге стране Дунава придолазила, 6 регимената коњице и 10 баталиона пешака под командом графа Надаждија и 4 баталиона пешака под командом графа Ахумаде, и остâла војска кренула се је 19 н. 8 ст. Јуна на положаје око Београда, које јој је Јевђеније јуче одредио.

Војска се је ова била поделила у четири колоне па је једна половина отишла право на миријевске висове, који опасују Београд у југоисточном правцу, а друга је сишла на врачарски висораван и спустила се доле на Саву, гди је доспела око 10 сати.

На ову другу половину војске, која је морала да иде поред самог Дунава, јер се због тегобног терена није могло да маршира са већим масама у другоме правцу, пуцали су Турци из топова са своје флотиле и мало су и оштетили с' почетка неки део кавалерије и коморе, ал ово није било од већег значаја и није трајало дуго. Немци су брзо извезли на згодна места, неколико својих батерија, и док су ове почеле мало живље да пуцају, турска се је флотила уклонила и вратила у Београд.

У исто време изишло је било нешто турске војске из Београда и ван предње градске линије, али је ова стајала мирно и гледала само како Немци мимо њу марширају, а ништа није против ње предузимала ни радила.

И кад су се прве колоне немачке војске почеле да приближују Сави, изишла је у Саву турска флотила и почела је да пуца против немачких колона, али и то није значило ништа, јер се је и она уклонила и вратила у Београд, како је неколико немачких батерија почело да пуца против ње.

Digitized by Google

Срби из околине Београда, као и они из Београда, које су Турци, сумњајући у њих и неверујући им, одвојили од својих кућа и отерали из Београда, почели су се искупљати и данас су се ставили у заштиту главнокомандујућега немачке војске. Принц Јевђеније примио их је лепо па населио све на оно острово на Сави—Циганлија — на коме је било већ једно мало селанце.

Овом приликом поновио је принц Јевђеније, свима командантима, заповест, која је била издата немачкој војсци још с' почетка пролећа, да поступају с' турским заробљеницима благо и човечно, да неби друкчије огорчавали Турке да и они према Србима и другим Хришћанима, буду свирепи и нечовечни кад им ови падну у руке.

Мост на Дунаву према Винчи, преко кога се је прелазило из Баната у Србију, био је сад, кад је војска немачка, дошла под Београд, доста далеко. Зато је и он сада дигнут са тога места и намештен према самој Кајабурни. Овде је употребљено за мост 127 лађа а намештање моста трајало је од 20 (н.) 9 (ст.) до 25 (н.) 14 (ст.) Јуна.

Сад се је и флотила немачка, нарочито она што је чувала мост од београдске турске флотиле, повукла ближе Београду и разместила слично ономе како је била размештена код моста на Винчи (план I Е. Е).

Сутрадан по размештају немачке војске по мирнјевским висовима, по Врачару и доле на Сави, одпочела је она и да се укопава у положајима које је била заузела и посела.

Принц Јевђеније замишљао се је већ између две турске војске, и то: једне са стране града, одакле га може нападати посада градска, и друге, с' противне стране, из унутрашњости Србије, одакле се је надао Ћуприлићу Нума-Паши, који, као што је познато иде Београду у помоћ са својих 200,000 војника; па је зато оградио своју

Digitized by Google

војску утврђенима с' обе те стране, дакле са две утврђене линије.

Прва линија, и то: она, што је окренута лицем граду и која је чувала и бранила од напада градске посаде, (контрвалациона линија Kontrawalationslinie), била је далеко од града за 1500 хвати од прилике, јер су Турци имали у граду врло велике топове па су чак и на овој даљини могли да бију. Ова је линија почињала доле на Сави између садање „Баре“ — Венеције — и оног „војеног магацина“ на обали савској, мало ниже испод садањег жељезничког, савског моста, па је пресецала савску доњу у правој линији, која је имала у средини два четворострана редута, и одатле се је пела на »врачарски плато« према »лудој кући« одакле је ишла даље, од прилике парелелно са оним делом »топчидерског насипа« што пролази поред војене академије, ударајући на »велику касарну« према »вознесенској цркви«, па на палилуску цркву позади »Ташмајдана« и даље средом »Палилулске Мале« више »палилулске касарне« одакле је слазила на Дунав близу Кајабурне, повијајући се свуда угнуто према Београду, те је тако изгледала као какав велики полукруг. који обухвата и опасује Београд од Саве па чак до Дунава.

Она друга линија, што је била окренута лицем к' унутрашњости Србије а леђима к' граду — сиркумвалациона линија Cirkumvalationslinie — и која је бранила од војске турске што ће доћи у помоћ Београду, почињала је такође на Сави мало даље уз воду, од оне прве линије, па је као и прва, пресецала »Бару« у правој линији с' једним редутом на средини и ишла до виса, на коме је »луда кућа« и одавде, готово у истом правцу, даље, све гребеном врачарског висоравња што је окренут Мокролушком Потоку до на врх и на ивицу Миријевског

Digitized by Google

Грссена; овде је скретала од прилике на север, па је ишла све гребеном овога виса, док се није спустила код Кадабурне на Дунав, мало даље низ воду од оне прве линије, тако, да је дунавски мост остао у средини између њих. Ту је опет подигнут нарочити мостовски опкоп за одбрану моста.

И на супротној—банатској—дунавској обали, дакле на оном другом крају моста, подигнут је други мостови опкоп, ради исте циљи (план II L); а тако исто и на ономе крају ове сиркумвилацијоне линије на Сави, на српској обали (план I L) што је био знак, да ће принц Јевђеније и на Сави да намешта мост, док и супротни део Срема, очисти од Турака.

Обе ове линије — и контравилациона и сиркумвалациона — биле су сложене из мало краћих или мало дужих, правих линија са флешама између њих, ради фланкирања и унакрсне ватре.

Сем ових флеша и оних редута у Бари, било је на сиркумвалационој линији у првој њеној половини, на окомку једном, који се је спуштао са врачарског платоа к Мокролушком Потоку, само још једно, мало сложеније утврђење у виду равелина, доле у низини, а његов гркљан, био је састављен са сиркомвалационом линиом, са једном правом утврђеном линиом, која је била угођена за двогубу обрану, те се је тако са ње и са равелина, била цела мокролушка долина на обема њеним странама.

Обе ове линије, имале су отворе, кроз које ће војска да излази пред њих, кад устреба да се бори на пољу пред њима. Испред ових отвора начињене су флеше, које су заклањале отворе да се не би могло да види или и да бије право кроз њих у унутрашњост логора немачког.

Грудобрани ових линија били су 6 стопа високи и 10 стопа дебели; ров у контравалиоционе линије био је 10, а у сиркумвалационе линије 16 стопа широк и 10 стопа дубок.

Digitized by Google

За време док су Немци копали и градили сиркумвалациону и контравалациону линију и намештали нов мост на Дунаву код Кајабурне, Турци су их почешће нападали, па су им често наносили и доста осетне штете. Ово су радили како из топова са града, тако и са флотиле. Противу напада из топова и са флотиле, бранили су се Немци својом флотилом а и са топовима са сува које су увек добро и згодно размештали. Често је обрана Немаца била врло успешна, ал турска флотила, и кад је претрпила по коју штету, опет је куражно понављала своје нападе. Једном је у оваком сукобу, немачка флотила, пробила и потопила једну турску лађу те се је због тога флотила турска, за часак повукла натраг, али се одма понова искупила и опет напала. И Немци су имали од овога по који пут осетне штете, али их ове нису смеле, и они су живо продужавали свој посао.

Сем ових напада Турци су кушали да и друкчије узнемирују Немце и чине им штете. Тако су 22 н. 11 ст. Јуна, пустили низ Дунав три велике лађе, које су били запалили те су гореле у пламен (план II а, а,) мислећи да ће оне ударити о мост па га запалити и порушити. Можда би ово и било, ал су се Немци извезли са својим шајкама пред ове лађе па их закачили са гвозденим кукама и конопцима и извукли на обалу пре него су дошле до моста.

И код Турака се је опажала за све ово време велика живост у припремама за обрану вароши и града. Они су ома, како су Немци почели да се укопавају око Београда, истакли и побили на градске бедемове, мале, црвене барјачиће на број њих по више стотина, као знак »крви и борбе«, па су приљежно радили на уређивању градског прикривеног пута; подизали су и нека омања, засебна утврђења и батерије испред спољнег градског

Digitized by Google

бедема; радили су и на уређењу подземних галерија за обрану града са минама, па су и иселили из подграђа у доњи град, све своје обитаоце а нарочито жене и децу, које нису могли иселити у унутрашњост царевине, те је сад тамо врило од множине народа.

Да би се ослободили од честих узнемиривања од турске флотиле, Немци су прешли сад и на банатску страну и заузели сву леву обалу Дунава и примакли се близу града па подигли на ушћу Дунавца, према оном турском шанцу на острову, један редут за пехоту, уз кога су начинили с поља, сместишта за топове (пл I R). Немци су трпили доста од топова турских, док су ово радили и урадили. Турци су их тукли из топова са флотиле а и из оних утврђења на острову, и батерија које су имали у Београду у доњој (дунавској) вароши, али Немце то није смело извршити започети посао, а тако су сад стерали турску флотилу под град.

Београд је био опкољен сасвим са српске стране. Сад је одвојен и од Баната; а од Смедерева одвајао га је дунавски мост и флотила. И са горње дунавске стране, стајала му је на путу дунавска флотила, што је остала код Сланкамена. Још су само Земун и Срем у турским рукама, а Срем је нарочито, за Београд много важио. Из њега су добављали Турци храну, фураж и друге потребе, и Немци осете потребу да га и с ове стране опколе и усаме. Генерал Хаубен, који се још задржавао у Петроварадину, добио је за ово нужну заповест, и он се је кренуо 26 н. 15 ст. Јуна из Петроварадина преко Срема за Београд. Идући преко Карловаца и Сланкамена, преко брдовитог земљишта, преко пустих места и узаних и тешких путова и пролаза, он је стигао тога дана у Бановце а сутра дан у Бежанију, и ако је због јаке жеге и великог умора имао у својим оделењима знатан број

Digitized by Google

смртних случајева и опасних поболевања, потискујући Турке који су и сами испред њега бегали и отступали. Из Бежаније прешао је Хаубен преко оних ритова у савској низини, и дошао је на Саву, пошто је морао да начини, на једноме риту, мост (пл. I S, S,).

Сад су српски драговољци, граничари и шајкаши, почели да граде и на Сави, мост, (пл. I L, L,) и то, од грађе коју су сами собом били довукли, на ономе месту где је на српској обали био већ начињен мостови опкоп. Мост овај није могао да се доврши тога дана а ни сутрадан, јер није било мостове грађе колико је требало, и зато је место овога, 28 (н.) 17 (ст.) Јуна подигнут и на овој страни други мостови опкоп а даље низ воду и ближе Београду, још једно утврђење (пл, I T,) које ће спречавати пловидбу турске флотиле по Сави и чувати мост, који је 29 (н.) 18 (ст.) довршен.

Баш кад су Срби довршивали овај мост, Турци су испали из града и напали на лево крило немачке војске на Сави у Србији. Сигурно су ктели отуд после да покваре савски мост. Но Немци су их дочекали као што треба и сузбили их, убивши им око 70 људи.

Турци су сад напустили и Земун (1 Јуна н. 20 ст.) али су га најпре запалили, као што су били урадили и са Бежанијом, кад су њу напуштали, па су се повукли у Београд а Земунце и сељаке из Бежаније пустили су да иду куд ко хоће.

Не учинивши ништа савском мосту, Турци су пустили сад опет неколико воденица на дунавски мост. И сад су једва једном имали вајде од овога. Било је ноћу те се није видело и воденице су ударише о мост и покваре га. Али су га Немци ома сутрадан опет лепо оправили.

И она немачка флотила, што је била код Сланкамена и чувала Дунавац, почела је да се спушта ближе к'

Digitized by Google

Београду, а и она војска што је заузела Земун и положаје око њега, силазила је дуж Дунава ближе граду београдском и стерала је још ниже дунавску, турску флотилу, која се је врзла између оног великог дунавског острова и десне дунавске обале. Немци су сад почели да копају, од Земуна па чак до савског ушћа, све дуж дунавске обале, усечене путове, који ће бити заклоњени са стране града, дебелим и јаким насипима, те ће тако заклањати од градских топова. оне, који буду долазили из Земуна под град.

И сад је с' овим био очишћен од Турака и Срем, те је Београд и с' ове стране био одсечен и опкољен немачком војском.

Али је с' ове стране још задавао по мало бриге, Шабац. Генерал Петраши стајао је на стражи према њему, али су Турци имали у Шапцу десетину хиљада војника, јаку артилерију и приличан број лађа и шајака и с' оволиком силом, могли су лако, пловећи низ воду, да се пробију кроз Петрашијеву војску па да груну изненада Београду у помоћ. Зато се Немци почну ограђивати и с' те стране са сиркумвалационом линиом против Шабца и контравалационом линиом против града.

Констрвалациона линија почињала је на ушћу Саве, од места. где се је свршавао онај усечен пут, што је долазио од Земуна, па се је протезала дуж савске обале до савскога моста близу Циганлије.

Сиркумвалациона линија, почињала је код Земуна, па је и она идући у виду полукруга, избијала на Саву код савског моста.

И ада Циганлија, сад је почела да улази у комбинацију за војена предузећа, те су зато сад, они Срби Београђани, што су ту били настањени, добили заповест да се селе у Петроварадин и одма су тамо и отишли.

Digitized by Google

Турцима сад није било лако на уском простору у Београду, у који су били сатерани. Навикнути да се пружају колико је годило њиховом ћефу, морали су осећати сад, скучени у Београду, да их дави тешка мора, па су морали бринути се, да се ма где пробију те да опет лакше душом дану. Ово стање погоршавано је из дана у дан још и тиме, што су Турци почели да се уверавају да ће да настану и црњи дани. Немци нису опалили до сад против Београда ни једну пушку а некмо ли какав топ, и да Турци нису давали повода, по Немцима, не би се до сада истрошио на Београду ни један фишек барута. Али су Турци веровали, да ће скоро да настану друкчији дани. Они су гледали из града, како се довлачи у немачки логор, грдан артилериски материјал; чули су да се празне магацини бојевог материјала у Будиму, Осеку, Петроварадину и Панчеву, а виде, да се све то гомила и слаже око Београда. И није им могло бити лако. Морали су осећати нове опасности које им предстоје, па су морали мислити како ће да их се ослободе.

И све се је морало свести на то, да се опет вежу, ако узмогну, са Смедеревом и са Шапцем, а ово ће моћи, ако поруше мостове на Дунаву и на Сави, и ако униште немачку дунавску флотилу.

Противу дунавског моста пустили су опет једну воденицу на лађама, напуњену са гранатама и другим запаљивим предметима и разним запаљачима, који су били тако угођени, да се запале, кад лађа удари о мост или се о њега закачи са кукама и ленгерима, који су за ово угођени и намештени, па да тако потпали и поруши мост. Но сва мука око овога била је узалудна. Док је лађа била још далеко од моста, дунуо је случајно супротан ветар и избацио ју је на обалу, далеко више моста. Немачки понтонири поскидали су са ње ленгере

Digitized by Google

и куке и узели чамац, који је уз њу пловијо а њу су запалили те је на радост и уживање немачких војника експлодирала и сагорела (пл. II Б).

Противу немачке флотиле и то оне код Земуна, послали су Турци прво, само неколико својих лађа, али Немци су ове дочекали и сузбили тако, да су све остâле, сем једне коју су Немци провалили и потопили, хитно одступиле к' Београду.

Ово је наљутило Турке у Београду, те се истог дана по подне (5 Јула н. 24 Јуна ст) крену у истом правцу са некаквих 50 лађа, галија и шајака и то под личном командом самога адмирала турске флотиле, некаквога срица (Mohr). Флотила је турска пловила бесно и приближавала се Немцима уз дивљу дреку матроза и турских војника и почела је још из далека да пуца против немачких лађа. У исто време извезло се је око 1000 спахија и 100 јаничара на сремску страну код ушћа Саве да растерају немачку војску са дунавске обале к' Земуну, па отуд после да и они бију на немачку флотилу и помогну у нападању својој флотили. Мор се је бесно и живо приближавао немачким лађама. Пловидба турске флотиле била је све живља, грмљава топова све јача а дрека војске све бешња. А Немци осташе све тиши и у толико мирнији. Дунаво се је пенушило и бесно таласало под теретом толико лађа, а над немачким топовима тињали су мирно упаљачи у рукама мирних и присебних тобџија, који су само гледали на знаке које им њихов командант даје. И од једаред су загрували и сви немички топови са флотиле и са једне батерије са дунавске обале. Запуцали су и плотуни пушака оних немачких одељења што су стајала на супрот спахијама и јаничарима што сад надиру са ушћа савског. Сад се је било и клало и на суву и на води. Све је покривао густ

Digitized by Google

облак од праха барутног а кроза њ' су севале муње праштућих пушака и грмећих топова. Две немачке лађе дограбиле су и закачиле две турске лађе; немачки војници ускочили су у њих и касапе немилостиво њихову посаду. Неколико других турских лађа и шајака тонуло је у замућено и закрвављено Дунаво. Спахије и јаничари заустављени су како су пошли са ушћа Саве, а сад су потиснути натраг и најурени у своје лађе или у мутно Дунаво. Али све ово није устукло ни мало храброга срца. Сад, одважан овај човек, даје знаке целој својој флотили, да се једним делом бије и даље а другим да плови даље уз воду. Хоће у овоме метежу и забуни, да зађе немачкој флотили са стране, па отуд изненадно да је нападне па сатре и упропасти. Ал у томе баш часу, згађа храброга Мора, самртно зрно и он пада мртав. Сад нестаје на турској страни знакова и команада; нема управе; све се зауставља и борба на њиховој страни најпре постепено престаје па се на једаред прелази у бегство, и турске лађе плове под Београд изгубивши 4 фрегате 1 галију и неколико шајака и уз свога храброга команданта још 350 људи.

Немци су при овоме изгубили 4 мртва и 200 рањена војника на флотили и 3 човека и 4 коња мртва и 31 војника и 1 коња рањена, на суву.

У ово време имали су Турци код себе у граду 2 немачка бегунца. Оба су били интелигентни и способни људи. Један је био родом француз; отац му је био негда посланик неке силе у Цариграду, а он је био драговољац у немачкој војсци, па је сад пребегао Турцима. Други је био немачки инжинирски капетан, па је и он вероломно прешао Турцима. Немци су држали да ови бегунци уче сад Турке како и гди ваља да нападају на њих, јер од кад су ови бегунци код Турака, турски су напади на Немце и чести а и систематични.

Digitized by Google

Београдски град, ма колико да је био у ово време јак град, имао је и својих слабих страна. Слабе су му стране биле, они градски фронтови на ушћу Саве и они одма до ових што гледе право у Земун. На тим су странама бедомови били ниски, те се је преко њих могло лако да убацује у град из топова са савске и дунавске обале на супротној страни, а преко бедемова видила се је одавде и доња дунавска варош што је ван града, па се је и она могла чак одавде згодно да туче.

И Немци су сад наумили да се на овој страни добро наоружају и утврде па одатле да бију на град. И чинило им се је да ће им ово највише и вредити јер су Турци, као што знамо, у ове делове преселили из подграђа жене и децу, те ће се, жалећи бар њих, ваљда склонити да предаду град.

С' тога су, осим контравалационе линије, почели да граде и у скоро су и саградили на овој страни: један редут у Земуну, више џамије (пл I 1) и еполемане за заклон кавалерије (пл. I 2); неколико редута и утврђења на дунавској обали и на ушћу Саве спрам оног турског утврђења на острову (пл. I, 4); још једно утврђење код савског моста (пл. I е,) и неколико апроша (укопаних путова) за долажење у контравалациону савску линију (пл. I 1, 1), и неколико батерија, међ којима је било две велике; једна за 26 топова друга за 20 мерзера (пл. I 3, 3, X). У једну од ових батерија, и то у ону за топове, наместили су одма четири дванајесто-фунтовна топа.

Но некако је све увек, био Немцима на овој страни с' неруке, онај велики турски шанац на острову спрећу града (пл. I 12, 12,) те науме да узму и њега пре него што почну туђи град. Генерал Мерси требао је да изврши ово 10 Јуна н. 29 Јуна ст. али он тога дана није могао да дође ни близу до шанца, јер је газио с' војском пре-

Digitized by Google

ко ритова и бара, а сутра дан га, ваљда од напора од прошлога дана, згоди копља и он падне јако болестан те се и ово предузеће за сад одложи.

Сем ове недаће десила се је немачкој војсци још једна и то трећи дан за овом.

13/2 Јуна дигла се је над Београдом страшна олуја; и Дунав и Сава тако су се бесно усталасали, да је мост на Дунаву скоро сав порушен и раскварен, а мост на Сави растројен и потопљен. Уз многе лађе и чамце, однела је вода тада и многи профијант а и многу муницију, и Немци су имали доста осетну штету.

Турци су се овоме радовали и слутили су да је ово неко предсказање, све док нису приметили, да је и њима отргло и однело бесно Дунаво једну галију с' три топа, са два пашина туга и с' богатим товаром, која је зашла међ немачке лађе те су је Немци ту ухватили.

Немци су могли лако прегорети овај удес, јер су за неколико дана похватали све дунавске лађе те су направили опет мост на Дунаву а и онај су на Сави успоставили, али су овоме следовали други удари и то мало осетнији.

Турци су увиђали од колике је опасности по њих настањање и утврђивање Немаца на сремској, дунавској и савској обали, па су ктели да их спрече и у овоме, и ово су покушали онога дана, кад су Немци хтели да поправе савски мост. Тог дана извезли су се Турци Савом са много својих шајака и упутили су се правце на савски мост. Уз пут су избацили на савску обалу око 2000 спахија и јаничара против онога редута близу савског моста. Ту је тада био, ван шанца, генерал Елц, са нешто своје војске која је ту прибирала и прикупљала храну. Спахије јурну на ове и растерају их; јаничари нападну на редут, пређу му преко рова, успењу се и на грудобран и ту побију на њ своје барјаке. У редуту је било само 64

Digitized by Google

Каселаца, и ови сузбију јаничаре те не сиђу у унутрашњост редута. У томе баш часу притрчи им у помоћ генерал Одвир са три кумпаније гренадира. И генерал Елц повратио је био и искупио растеране своје фуражире. И ови сад обојица навале на Турске и одбију како ове са шанца тако и оне са моста.

И ако су Турци имали при овоме доста осетних штета, опет нису могли да остану и даље на миру, на овој страни. После два дана а то је било 17 н. 6 ст. Јула поново су испадали. Немци су радили у очи тога дана ноћу на контравалационој линији и на осталим утврђењима и батеријама на савској обали са 1200 раденика. Генерал Марсили заклањао је и чувао раденике ове а и послове који се врше, са 3 баталиона пешака, 6 компанија гренадира и 300 коњаника и био је позади њих. На левом Марсилијевом крилу био је пуковник Хајстер са 300 коњаника, а на десном код онога редута Т (пл I) близу савског моста, потпуковник Плумберг са 200 дармштатских коњаника. Обојица су имали да чувају и да бране бокове и позадност Марсилијеве војске која је била окренута лицем према Сави и према раденицима које је чувала. С' почетка је било све мирно и немачки раденици радили су спокојно, ал мало доцније осете Турци и чују да се копа и ради, те почну онако по мраку пуцати жестоко и са града и са флотиле па почну после бацати на раденике и светлеће а и усијане кугле. Но Немци су све ово издржали непрекидајући и не обустављајући никако свој рад. Зато се опет, сутрадан, у јутру и рано зором, извезу Дунавом скривено од Немаца на сремску страну 4000 најодобранијих јаничара и зађу Марсилију иза леђа заклањајући се и скривајући се иза шевара и трске. Марсили није ни мислио да се чува и брани и с' те стране, кад га отуд и чува и брани Хајстер. Али је Хајстер био небрига

Digitized by Google

те с' те стране није имао ни страже ни патроле какве. Јаничари су се примакли близо Марсилијевој војсци и напали су је од једаред и изненадно. Марсили је брзо окренуо своју војску на супротну страну одакле га Турци нападају и бранио се је храбро; али је његова војска била мала да сама противстане оволикој турској сили. Он брже боље позове у помоћ Хајстера, али овај остане и даље иза крстила с' којима је био оградио своју коњицу. Марсилијева војска није имала сад гди. За леђима је имала Саву преко које није могла одступити; с' фронта су били Турци; требало је или одбити Турке или ту изгинути; и сви су се борили очајнички. Ал ко ће толикој сили да одоле, Турци продру кроз немачке редове, разбију кару и међ Немцима настаје забуна и метеж. И Марсили и његови официри чине све што је могуће да успоставе ред, ал Марсилија баш у том несрећњем моменту згађа турско тане и он пада мртав на земљу. Војска се немачка сад још више запрепасти и Турци сад тек почињу наново сећи, клати и убијати. Стотинама је Немаца већ пало, а јаничари их ни мртве не остављају на миру; и мртвима им секу главе и набадају на ножеве. По срећи, потпуковник Плумберг опазио је очајно стање у коме је немачка војска па и незван лети из далека, са деснога крила, своме генералу у помоћ. Сад се и злосрећни Хајстер угледа на свог млађег друга па и он потрчи у бој. Обојица нападну Турке с леђа. Сад Турци запрепашћено гледе, шта је? Немачки војници почињу долазити к' себи, официри их доводе у ред, пешаци почињу пушчану ватру, гренадири иду напред и нападају са бајонетима. Турци су у чуду; са свију страна опкољени и нападани, они сад падају као снопље; сад гранадири њих набадају на бајонете, пешаци стрељају из пушака а коњаници немилосрдно секу и газе. И Турци окрећу леђа, пробијају се

Digitized by Google

и беже; све бежи у бесном трку к' Дунаву да се што пре докопа своје лађе ил буд каквог чамца. Ал и многа турска шајка, преструвљена, одмакла је не сачекавши да се ма ко у њу укрца. Многе лађе плове празне под Београд, а јадни јаничари скачу у Дунав да се пливањем спасу; ал тешко ономе, ко тражи спасења у бесним валима Дунава.

Немачка је војска изгубила у овој борби, осим генерала Марсилија и потпуковника Хајстера, који је такође, платио главом, ваљда по правди Божијој, што не дође на време својој војсци у помоћ, још 1 потпуковника 1 мајора 5 капетана 11 официра и око 500 војника.

И турски губитци нису били незнатни. Међу погинулима на њиховој страни био је и Ибрајим-Паша од Урумелије, који је био општи командант ове турске војске што је нападала на Немце.

За ову несрећу што је снашла Марсилијеву војску, био је у много крив и општи командант немачке војске у Срему, генерал Хаубен. У његовој војсци и у његовој близини бије се и бори око 7000 војника на обема странама, и он не дође у помоћ својој војсци ама ни са једним војником, нити кога год у помоћ посла. Кад се бије и бори, кад пушка пуца и кад топ загрми, онда сваки и поједини војник, који није везан за место које несме никако да остави, лети и без позива да помогне потући противника, а у Хаубена толика војска, с' њиме заједно, сејири, док Марсили са толико војника својих, остављен без помоћи, пада и плаћа главом. И све што је због овога, снашло генерала Хаубена, било је: да је збачен са звања.

На његово место дошао је сад за команданта војске у Срему, генерал Мартини.

У ово некако време покушавали су Турци да дођу Београду у помоћ водом и то: и по Дунаву и по Сави.

Digitized by Google

Некакав Черузи-Харем-Паша (ваљда Харами-Паша) из Бањалуке, пошао је са неколико стотина коњаника и много лађа к' Шапцу, с' намером, да одавде иде даље Београду у помоћ; ал њега је сусрео на путу између Кабаша и Живице *један српски капетан са својим драговољцима* и отерао натраг отевши му и једну лађу.

Друга је помоћ долазила Београду из Смедерева и Оршаве, и 19 н. 8 ст. Јула указало се је близу ушћа Тамиша у Дунав, 16 фрегата, 12 галија и око 30 шајака. С' њима упоредно ишло је сувим поред Дунава, једно велико оделење турске коњице. Пред ове су се спустиле сутра дан неколике немачке лађе и кад су ове избациле само по неколико топова, и лађе и турска коњица вратиле су се у Смедерево.

Вреди и треба овде напоменути још два догађаја који су се десили за ово време на српској страни.

Први је догађај, да су Турци изгнали из града и пустили у поља под Београдом око 400 својих коња, којима су пре тога повредили кичме те их тиме учинилу неспособним за војену службу. Ово је био за Немце сигуран знак, да у београдском граду нема сточне хране и да се они немају више да боје од Турске коњице и њихових спахија.

Други је догађај овај: Немци ухватили неколико тајних, турских писмоноша с писмама које је командант београдског града, оправно великом везиру који долази Београду у помоћ. У овима писмама саветује командант Београда, великом везиру, да се, кад под Београд дође, никако не упушта с' Немцима у отворену борбу, јер се је цео хришћански свет дигао на оружје и устао против отоманске царевине а и логор је немачки тако утврђен и уређен да изгледа као прави град коме се не може тако лако да науди; па зато нека се и он око њега расмести и

Digitized by Google

утврди и нека га формално опседне па тако бије и напада. Немци су сад по овоме могли од прилике бар знати, шта ће велики везир да ради кад под Београд дође, ако му које од ових писама дође до руку.

Још су једном покушавали Турци да и опет испадну из града и упадну у Срем. Ал је тада командовао тамо Мартини, а код њега су биле страже и патроле удвојене а војници у потпуној спреми и дању и ноћу и вазда готови да Турке дочекају као што ваља; те ови, приметивши ово, врате се натраг пре, него су и половину Дунава били препловили.

Припреме за опсаду и опкољавање Београда и ове и оволике зађевице споредне, према главном послу који предстоји, а то је: права опсада града и непосредна радња против њега, — и сувише су дуго трајале, и Немци науме, да се једном дотакну и тога београдског града. А томе је сад било и време. Немци су се за ово спремили као што ваља. И контравалационе и сиркумваљационе линије биле су готове, батерије на њима довршене, у многе су довежени и намештени топови, а и свака је регимента добила по неколико својих топова, па је и из Сегедина дошло 60 лађа ратнога материјала који се је истоваривао и разносио куд треба.

Преко ритова у долини савској, на сремској страни, начињено је више мостова у место оног, који је био тамо с' почетка. На Сави, поред оног једног моста, саграђен је још један, јер је комуникација овде била велика. Приспела је на Врачар и бајерска а у Срем код Земуна, хесенхаселска војска.

Немци су изабрали за своје прве покушаје против града непосредно, доњи град и делове вароши који се могу да домаше са сремске стране. Три дана и три ноћи довлачила се је овде муниција, намештали су се боље, мерзери и топови, управљали су се гди треба, и топцијама

Digitized by Google

је показивано, гди и на шта да гађају и како да пуцају. И 23 н. 12 Јула загрмело је од једаред много и топова и мерзера и запиштало је много и ђулади и бомаба. И Турци су почели пуцати и одговарати Немцима, те су се тресли из темеља, и зидови града и куће Београђана. Немци су пуцали у исто време: на град, на турску варош у доњем граду, на доњу варош на Дунаву ван града, на турску флотилу и на српско подграђе, у које беху сишли Турци, па и на турско утврђење на острову спроћу доњег града, и свуда је настала ужасна пустош. Турски су се топови по који пут и ућутали те је изгледало да су повређени па с' новима замењивани, ал немачки, нису дали да се оком трене. Преко дана пуцало се је махом из топова, а кад је настала ноћ, загрмели су мерзери и њихове су бомбе летиле у високим, пламеним луковима па падале у београдска подграђа. Од једном су почеле да букте, на много места, дрвене турске и српске куће и многе плетаре. Бесан пламен прелазио је убрзо с' куће на кућу те су гореле од једном, читаве улице, читави делови вароши, а кроз уске сокаке нико није смео да се макне; ту се је гинуло од сваљујућих се кућа или пекло од жари и усијаног камења, док се је у кућама мрело под згаришрем и у буктајућим рушевинама кућа. Јаук и запомагање рањених и оних што се живи пеку и гору чуо се је до у логор на сремској страни, ал се је зато и опет пуцало и даље.

После безпрекидног пуцања, које је трајало два дана и две пуне ноћи, на једаред се је све ућутало. Пуцање је моментално сасвим престало и на обема странама латило се је опет ашова и пијука. Турци су оправљали кварове на граду а Немци су још боље утврђивали своје опкопе, па су и неке нове још почели да подижу.

Научени искуством при овоме бомбардању доњега града, Немци су одма по овоме подигли на сремској

Digitized by Google

страни још две батерије противу горњег града, и две батерије против турске флотиле.

На ади Циганлији (пл. II) подигли су два утврђења на крајевима аде, са дугим крацима према средини, за обрану Саве одозго. На савској обали код аде, на сремској страни, према долини Топчидерске Реке, подигнуто је неколико утврђења за фланкирање аде, долине Топчидера и окомака висова који се к' Топчидеру спуштају.

Турци су опет пустили осам лађа низ Дунав против дунавског моста, које су пре тога били запалили. Но Немци су њих пет ухватили и извукли на обалу, пре него су допловиле до моста а три су пропустили кроз отворе на мосту, те су пропловиле кроз мост не учинивши му ништа.

А ı је у логору немачке војске на српској страни, настала нека велика журба. Кавалерија се примиче ближе насипима и заклања за ове и за грудобране сиркумвалационе линије, пехота се ограђује са крстилама, сва војска прима многу муницију и храну и фураж за 14 дана и од једаред чује се јако пушкарање на сиркумвалационој линији на српској страни.

VII. Турци долазе у помоћ Београду

Турска војска, под командом Ћуприлића Нума-Паше, што је Београд тако дуго и тако жељно очекује, да му у помоћ дође, почиње да придолази. То је било 29 н. 18 ст. Јула (1717).

8 Јула н. 29 Јуна ст. Турци су били у Нишу. Из Ниша су ишли једним путем сви до Мораве—Паланке (садање наше Ћуприје) и ту су се поделили у две велике колоне па ишли даље, једни преко Јагодине, а други преко Пожаревца. Први су стигли у Јагодину 15 н. 4 ст. Јула, а други су прелазили Морову по намештеним мостовима

Digitized by Google

близу Пожаревца, који дан доцније. У даљем маршу били су 20 н. 9 ст. Јула први, у Хасан-Пашиној-Паланци а други, 27/16 у Смедереву, док је лака коњица и нешто јаничара измакло даље напред и стигло тога дана у Гроцку. 29, 18 Јула почеле су да избијају турске предходнице према левом и десном крилу немачког положаја код Београда. У предходницима овим било је до 2000 лаких турских коњаника, којима су Немци послали одма у сукоб *сриску драговољачку војску*, која их је сузбила и потисла натраг. Сутра дан 30,19 Јула, куљала је турска војска у таким масама, да није више било ни мислити на сузбијање, и Немци су се задовољили топарањем и пушкарањем са далеких растојања.

Посада градска, весела да јој једаред већ, долази тај давно очекивани индат, пали и пуца из свију градских топова; поздравља своју војску а бије у немачки логор.

Десетину, дванајест дана, долазила је турска војска из дана у дан и размештала се је на висове око немачког утврђеног логора на српској страни. Велики везир Нума-Пака Ћуприлић, стигао је последњи, 12, 1 Августа с пратњом татирхана и његових 30000 коњаника.

На Београд се је сад слегло, против немачке војске која је Београд опсела: 80,000 јаничара, 20,000 спахија, 30,000 татара 10,000 европских и 10,000 азијских драговољаца; у свему до 150,000 људи.

Положај турске војске имао је вид полукруга и обухватао је положај немачке војске од Дунава па до Саве. Кључ турског положаја био је онај вис над Екмеклучком Механом и Малим Мокрим Лугом, који сву околину доминира и надвисује. Одавде је десна страна турског положаја ишла к Дунаву до Вишњице, гребеном виса с десне стране Мирнјевског Потока, а лева, до на Саву, по

Digitized by Google

висоравни и гребену Дедине (греда која дели топчидерску и мокролушку долину) пошто је код Малог Мокрог Луга пресекла Мокролушки Поток.

Турци су се утврдили шанчевима на целом свом положају. И њихова утврђена линија била је састављена из кратких, испреламаних, правих пруга, са флешама и линетама, а на некмм местима и са редутима, ради унакрсне ватре и бољег фланкирања (пл. I »Трогубо утврђен турски логор«). По зади ове линије разместили су Турци своје батерије (пл. I 6, 6, 6,) у којима је било до близу 200 топова.

Иза ове прве утврђене линије подигли су Турци, негди још једну а негди још по две утврђене линије ради веће безбедности свог логора.

Кључ своје позиције, онај вис над Екмеклучком Механом, утврдили су Турци са великим, скоро округлим али јаким шанцем у који су наместили многе, велике топове.

Осим овога шанца, сва остала турста утврђења била су слабих профила. Турци су мислили да су сами довољно јаки, па да им нетребају утврђења јаких профила. Зато су и могли да сврше сав овај посао само за неколико дана.

Простори и положаји које су Турци заузели, посели и утврдили, били су махом виши, него они које држе Немци. У томе је турски положај био надмоћнији од немачкога, а к' овоме може да се дода још и то, да су Турци, имајући немачки положај пред очима и готов, угађали своја утврђења и размештали своје топове тако, како ће по Немце бити од што веће штете.

На висове над Савом и Дунавом, наместили су Турци своју коњицу, до ових лево и десно били су јаничари, а између ових у средини, опет коњаници (спахије).

Digitized by Google

Главни стан турске војске био је на вису више Бањачког Поља на коме су сад виногради.

Изгледа да је дошло до руке Ћуприлићу, неко од оних писама, које му је командант града писао и од којих су Немци нека, похватали, кад се је овако на мах по доласку своје војске решио, да се најпре утврди у своме положају, па после да почне нападати на немачку војску.

Сва поља, сва брда, и сви висови око Београда, према Немцима, били су покривени и окићени са много хиљада разнобојних чадора многобројне турске војске, тако жудне ђаурске крви. Чуо се је на све стране врисак и рзање, толиких хиљада бесних турских и мисирских хатова, вредних да све прегазе и сатру. Видио се је свуда безброј натоварених камила и сексана уз многе хиљаде кола, које носе храну за војску и муницију за смртоносно турско оружије. Чудна панорама.

Немци су гледали на све ово мирно и хладнокрвно. Каже се, да су немачки војници у напред одређивали, који ће од њих, који турски чадор или друго шта да упљачка. Многи су по нешто од овога међ собом и препродавали или са добром придом трампили. Нису с' горег и оваке досетке по неког војника, враголана, у оваквим приликама.

Чим је са утврђењем свог положаја био готов, Ћуприлић је пошао против утврђеног немачког положаја и приближавао се је сиркумвалационој немачкој линији са укопаним путевима (траншеама) ограђујући се при томе, са паралелама, у које је смештао своју војску да заклоњена и под браном својих прсобрана, бије Немце а себе чува.

Укопане путове градио је Ћуприлић, махом на крајевима паралела; гди гди само, на средини. Мимо целих паралела, употребљавао је и полупаралеле и имао их је

Digitized by Google

негди једну, негди две и три а по негди и по четири (в. план I »*Опсадни турски послови, против немачког положаја*« и пл. II »*Турска опсада немачког положаја*). Са четвртим паралелама долазили су Турци негди, тако близу немачким утврђењима, да су се посаде тукле већ и из малог ручног оружија, а негди су били на самој ивици немачких ровова и спремали се да граде лагуме испод немачких прсобрана, па да ове руше минама.

Иза сваке своје паралеле, или у паралелама самим или испред њих, Турци су градили велике батерије (пл I 6, 6, 6,) и намештали у њих топове супрот немачким батеријама.

Често су наилазили Турци на осетне природне сметње, које су им отежавале рад, али су они и ове сметње уклањали или савлађивали са доста вештине. Кад су им била на путу мочарна места, они су их пунили и затрпавали са фашинама; из бара су одводили воду и пуштали је да отиче на стране гди им неће бити на сметњи, а изливе и поточну воду покривали су са малим мостовима. И само је зато и било могуће, да Турци, за петнајест дана само, изврше оволике опсадне послове и да с' њима дођу до под саме ровове и прсобране немачких положаја.

Док су Турци разместили своју војску и опкољавали с' њоме немачке положаје, излетало је много турских делија и свакојаких јунака, према Немцима, позивајући немачке војнике да им изађу на мегдан јуначки. Немцима је међутим било прече спремати се за озбиљнију борбу која им предстоји, него задовољавати обести дивљих и необузданих турских мегданџија.

И имали су право, јер су Турци, како су се почели да приближују Немцима са својим опсадним радњама, отпочели у исто време да бомбардају немачки логор и немачке утврђене положаје (пл. I »Опсадни турски послови против немачког положаја«). II Немци су били

Digitized by Google

готови да одговоре Турцима на ово са својом топовском ватром. И сад је настао на обема странама и свугде, такав пуцањ топова и прасак пушака, да који пут, читавог једног дана није могло да се трене а да се не чује по који топ или по која пушка. И било је одиста и ретко и чудно видити и чути кад од једаред грми око 900 топова и трешти и пуца више него сто хиљада пушака.

И немци су почели ово јако да осећају. С' почетка је било још и којекако али с дан на дан бивало је све горе и горе. Немачки логор у својој унутрашњости био је отворен и слободан; није било у њему унутра нигди никаквих траверазa ил попречних каквих насипа да заклањају војску, те је свака непријатељска кугла, која је у унутрашњост продрла, погађала у месо и убијала је. Једни су Турци пуцали на сиркумвалациону линију, други из града на контравалациону линију, а и једни и други у унутрашњост логора, те у логору немачке војске, никако није било лако. Немци су одговарали и једнима и другима, те се ништа друго није могло да види и да осети него дим и мирис од барута, и ништа друго да чује, него рика топова, прасак пушака и јаук и запомагање рањеника и погибалаца.

А Турци чисто постају бесни кад им у сред овако срећних њихових успеха, стиже вест, да је и оно оделење турске војске, које је прешло Дунав са 30.000 војника, па се упутило у Угарску, освојило Мехадију, и сад надире даље да зађе за леђа немачкој војсци што је на Београду и да је одсече од Угарске.

На Мехадији изгубили су Турци, око хиљаду својих војника, ал су зато добили Мехадију предајом, премда су се морали обвезати, да посаду града, што је остала у животу, пусте са ручним њеним оружијем у Темишвар. Турци су часно одржали реч и дали су 300 пратилаца и 60 кола који су спровели до Темишвара 400 здравих и 350 рањених војника посаде мехадиске.

Digitized by Google

Немци, у логору на српској страни, почињу због овога још више да трпе. Кугле топовске, као да су падале из неба или да су ницале из земље; стотинама њих одскакало је и падало се по логору у један мах, и нико није смео нигде да се мрдне и да се покаже да је жив: све се је скривало под прсобране и с' њима заклањало.

Главнокомандујући, принц Јевђеније, становао је с почетка у свом чадору на Врачару на савској водопађи *(пл I »Гл. стан«. Пл. II »Први главни стан принца Јевђенија«:)* а сад није могао више ни он да остане ту и преместио се је с' оне стране Булбулдерског Потока под вис *»Миријевског Пескара«* (пл I 15 пл. II *»Други главни стан принца Јевђенија«*) ближе Дунаву и Кајабурни, где још ни су могла да доспевају турска топовска зрна.

По срећи, она немачка војска што је била на сремској страии, није била изложена овим и оволиким патњама нити је оволико трпила. Против њене сиркумвалационе линије није било никаквих Турака, а Турке у граду, забавља је више и турска и немачка војска на српској страни, где се је и решавала судба једне или друге стране. И Немци зато сад намисле да пођу мало озбилније против града с' те стране, да би тако привукли пажњу Турака на ту страну и олакшали колико толико својој војсци на српској страни.

Како су Турци почели да стижу и да се размештају око Београда и око немачког утврђеног положаја, Немци су посели савски мост, а и сиркумвалациону и контравалациону линију близу њега, те су чували да не груну и не пређу Турци изненадно са Дедине, преко Саве, и не састану се с Турцима у граду, или не надру к Шанцу, те њега ослободе од Петрашија па с' његовом посадом нагрну после Београду у помоћ. Још онда је за безбедност овога краја дошло на сремску страну 200 немачких

Digitized by Google

коњаника и око 500 *српских драговољаца*, и ту се настанило, ради веће сигурности, и да се нађе ради помоћи Петрашију ако затреба.

Генерал Мерси оздравио је од шлага и он се је 11 Августа н. 31 Јула ст. кренуо поново, са 5 баталиона пешака, 6 гранадирских компанија и 250 коњаника, против оног турског утврђења на острову, спрећу града (пл. I, 12, пл. II »Турско утврђење E, E), и напао га. Њега су потпомагале у овоме и оне немачке батерије са леве обале Дунава (пл. I R) и он освоји ово утврђење на јуриш. При овоме су изгубили Турци 600 мртвих војника од островске посаде а с' остатком су се повукли у град препловивши Дунав па шајкама које су биле под островима. Мерси је изгубио при овоме: 1 официра и 50 војника које мртвих, које рањених.

У ово баш, време и немачке лађе што су крстариле, Дунавом, близу Београда ухватиле су једну турску фрегату са 5 барјака 2 бронзана и 4 гвоздена топа.

У исто ово време Немци су пуцали против града са контрвалационе линије и из батерија на сремској страни и јако су га бомбардали. Још пре него је заузето оно утврђење турско на острову, а то је било 4 Августа н. 24 Јула ст. Немци су запалили у доњем граду турски лабораторијум, који је са јаким треском прскао и одлетио у ваздух и порушио и неке куће које су око њега биле. Но много већег успеха имали су Немци од овог бомбардања, неки дан по заузећу островског утврђења. То је било 14, 3 Августа, кад су запалили, опет у доњем граду, барутни турски магацин, који је био у сред оне равнице доњега града, лепо озидан и јак да га никаква бомба није могла да провали и да му штогод науди. Но по урођеној својој непажњи, Турци су држали на овом магацину отворена врата докле год су,

Digitized by Google

износили из њега барут, па су и путем којим су барут односили, стрвили га и просипали. Једна немачка бомба, падне случајно на тај пут и потпали просут по њему барут, а овај горећи даље, однесе ватру у барутни магацин и потпали барут који је у њему био.

Био је то страхотан моменат; пуцањ барута у магацину, сред опште топовске пуцњаве, све је заглувио; земља се је силно затресла, а градско камење одлетало је до на другу обалу Саве и падало је у немачке опкопе и батерије. И Дунаво и Сава запенушили су се од стена које су у њих падале и све зграде у доњем граду, до последњег кућерка, попадале су и порушиле се. 3000 војника и 15000 грађана турских, који су се тада у доњем граду десили, нашло је овде свој гроб.

У ово су време и Немци, који су били у средини контравалационе линије на српској страни, те нису имали непосредног додира са Турцима који су опсели немачки положај ни Врачару, пошли такође мало даље у напред према граду а опет у циљи, да би се и Турци почели с' њима и око њих да баве и да би оставили на миру колико толико унутрашњост немачког логора.

Пошто је прешло из Баната у Србију, још неколико немачких регимената, кренуо се је 5 Августа н. 25 Јула ст. генерал Брун са 8 баталиона пешака и 8 гранадирских компанија, из контравалационе линије, напред према граду и заузео је вис (пл I а) који је био између ове линије и турске џамије пред овом линијом али још даље у напред (бивша баталџамија на садањој марвеној пијаци и на њему се је добро утврдио. Турци, како су ово приметили, почели су да граде иза свог првог градског бедема пред подграђем, многе и велике лагуме за мине а и многе мине, да с њима баце немачку војску у ваздух ако би и даље на град ишла. Немци у накнаду за ово, запале

Digitized by Google

Турцима читаве редове кућа које су биле иза градског бедема, да се Турпи не заклањају иза њих, кад долазе на градски бедем и у минске галерије, па пођу и с' оном војском, што је заузела онај вис пред контравалационом линијом, даље у напред и сад заузму, подкомандом генерала Беверна и ону турску џамију (пл I Б) па и око ње начине велико и пространо утврђење, и ово саставе са контравалационом линијом, са укопаним, и искривуданим путем.

Уза све ово, Немци су су продужили приљежно пуцати на град и бомбардати га из дана у дан све жешће и жешће. И брзо су се почеле да опажају последице овога, које су биле по Немце доста повољне. Турци су почели да бацају из града у вис, многе ракетле, с којима су ктели да кажу великом везиру, да је код њих нужда и то велика и да требају брзу и скору помоћ. А баш је тога дана истицао рок до кога је командант Београда имао заповест, да држи и да не предаје град, јер ће велики везир доћи и помоћи ће му.

Још су једну корист имали Немци од овога. Турци су имали у граду подоста лаких пољских батерија и с овима су често испадали из града, долазили близу контравалационе линије и пуцали у унутрашњост немачког логора. Њима није могло ништа да се учини из опсадних немачких топова, јер су сваки час и лако прелазиле с' једнога места на друго, те се је тако и од њих много трпило особито у оном делу немачког логора у околини Кајабурне. Али сад, због овога напредовања Немаца даље према граду, побоје се ове батерије, да их Немци не одсеку од града и не похватају, те се повуку у град и нису биле више од штете ни Немцима ни њиховом логору.

У ово време заробили су Немци једнога јаничара — агиног ађутанта и од њега су сазнали, да се Турци спремају да направе на бедемове и прсобране немачког положаја

Digitized by Google

бреше и велике отворе кроз које ће при јуришању пролазити и упадати у унутрашњост немачког логора, и да ће напасти на немачки логор одмах како с овим буду готови, а пре не.

Сад је било истина, Турцима у граду, зло од немачког бомбардања, ал и Немцима у логору, које напада Ћуприлић, није било лако. Велики везир надирао је све ближе к' немачким утврђењима и бијо је у логор са свима могућим топовима све силније и све жешће. И Немци су имали из дана у дан на овој страни све веће и веће губитке те је и код њих сад настало стање, да се не може горе, да замисли.

Уз штете које су им наносили Турци и губитке које су у сљед овога имали, сад их је од неког времена почела да тамани и срдобоља. Сваки немачки баталион, имао је иза себе, своје гробље које је изгледало као какво село. Од скоро 120000 немачких војника, сад је остало на број, силом само половина тога. Све остало, сатр'о је које непријатељ које ова болештиња. Па и многе вође и команданти војске падоше у кревет од ове болеести од које се сви страни принчеви и страни дворски драговољци, уклонише у Срем. И да несрећа буде што већа, нема више ни принца Јевђенија нигде да се види. Он је из дана у дан, ама сваки дан до сад, пролазио на све стране кроз логор своје војске; обилазио је своје војнике, говорио с' њима и храбрио их; а сад ни њега нигде нема; говори се да и он лежи у постељи, јако болестан од грознице. И ово као да је убило немачку војску више него све друго; она је знала, да је добијала увек, сваку битку, коју је под Јевђенијевом управом бјла, и веровала је, да ју никакав непријатељ, никад и нигде не може да победи, кад јој је њен командант, њен принц Јевђеније ту. А сад јој нема више ни тога њеног Јевђенија; и дух војнички у немачкој

Digitized by Google

војсци почиње да опада, самопоуздања да нестаје, а бегства из војске почињу да се множе и да преотимљу мах.

У сред оваког стања, немачки војници још виде, како Турци доносе читаве горе фашина и јуришних лествица и како се спремају за напад, и свак је од њих замишљао, да је последњи час, ту.

IX. Битка између Немаца и Турака код Београда

Изненада и не очекивано показао се је принц Јевђеније опет међ своје војнике; оздравио је. Сва немачка војска, кад га је сад угледала, изгледала је, као да је почела да живи новим животом.

Јевђенију је био сад први посао, да се реши: шта да се ради с Турцима? те је 15, 4 Августа, сазвао ради овога, ратни савет. Готово сви генерали изјавили су, да би требало напасти на Турке у њиховим утврђеним положајима и ту их потући или растерати, па се после кренути са свом војском на град па и њега на силу узети.

Јевђеније се је овоме противио; и готово је био он једини, коме се ово није допадало. »Цар ми је заповедио, да му чувам војску, па зато, нити хоћу, нити смем, да нападам« говорио је принц с почетка, па је одма томе додао. »Ово војске што је имамо, једина је још обрана царевине и Беча, па ако би и она пропала, шта би било после од Немачке. Нас је мало а Турака много, и ја, због тога, не смем ни да мислим на буд какав напад на Турке с' наше стране, и чекаћу, да Турци нападну на нас. Нас заклањају од њих, наши опкопи и наша утврђења те се лако можемо од њих да бранимо, и ми би лишили сами себе овога преимућства, кад би оставили наша утврђења па ишли на њих да их нападамо. Турци су посели све висове око нас, и док би ми дошли до њих и до њихових утврђења, покрили би све пољане са лешевима

Digitized by Google

наших војника. Зато је боље да ми чувамо наше положаје и да чекаћемо да Турци нападну на нас у нашим утврђењима.«

С овима речма распустио је Јевђеније ратни савет и упутио све генерале и команданте војске да живо и озбиљно спремају своје војнике за снажну и упорну обрану.

Но Јевђеније није и мислио онако, како је у ратном савету говорио. Он је био опкољен шпијонима свакојаке врсте; опажао је често, да се у турском логору зна све, шта се код њега ради, па је зато сад, морао да се претвара и да једно мисли а друго да говори, да би бар сад, у најодсуднијем часу, скрио, да Турци не сазнају шта мисли и шта хоће.

Ово му је требало и зато, што је он знао шта Турци хоће, па се је спремао, како ће им у овоме да доскочи, а ваљало му је да се покаже као да то не зна, и да ради као да овоме иде на руку, само да би Турци остали при ономе, шта су наумили, јер ће им само тако и моћи да скрха врат.

Један догађај који ће ово објаснити.

Турци су имали у ово време, у својој војсци, много Мацара, незадовољника, којима није било право, што је цар спојно мацарску краљевину са његовом царевином, па су ишли с Турцима и били се с Немцима, мислећи, да ће тако обновити своју краљевину ма и зависну од Турака. У борби око Темишвара прошле године, сусрели су се некако Бекони, Мацар и незадовољник, и командант на турској страни, и граф Палфи, Мацар, ал генерал и командант код Немаца, и распознавши се, испалили су по један пиштољ један на другог ал привидно и не гађајући један у другога. При овоме, Палфи прекори Беконија, што срамоти и себе и свој народ, служећи непријатељу своје вере. Беконије му брзо одговори, да се каје, да ће поправити своју погрешку и да ће од сад служити интересима

Digitized by Google

хришћанства. И одиста, сад на Београду нађе се од једном Беконије, преодевен, у немачком логору, дође код Палфија и каже му: како има код себе писмо великог везира, које треба да однесе и да преда команданту Београда. Са овим писмом јављао је велики везир команданту града, да ће напасти на Немце са стране са које их је он опсео, 17 н. 6 ст. Августа, заповедајући му у исто време најстрожије, да и он истога дана испадне са својом војском и нападне на Немце са стране града, те ће тако, тукући Немце са две, супротне стране, лакше их надвладати и победити. Беконије је извођен за овим и пред принца Јевђенија, а после је пропуштен, те је, сањим кришом, отишао у град и предао паши београдском везирево писмо и примио од њега писмен одговор с' којим паша уверава везира да ће и он у одређени дан напасти на Немце. Беконије је и ово писмо донео и показао и Палфију и Јевђенију а после је пропуштен, те је опет, ко бајаги кришом, дошао у турски логор и предао пашино писмо великом везиру.

После овога догађаја, Јевђенију није требало да се дуго размишља о томе, шта ће да ради и он се је одма и решио: да на Турке нападне и то изненадно и пред сами дан кад су Турци намислили њега напасти, рачунећи да ће му и то помоћи, што ће тада наћи Турке, истина спремне за напад, ал баш зато, неспремне за обрану.

Како се је ратни савет разишао, Јевђеније је настао, те је са грофом Палфијем и са својим тајним секретаром израдио заповести за све команданте, да се сутра у јутро рано напада на Турке, давши им упуте, како ће распоредити војску за ово и шта ће сваки њен део да ради и гди да напада.

Пред вече истога дана (:15 н. 4 ст. Августа) кад је сва војска у логору знала да се неће нападати и кад се је сваки спремао за снажну обрану, команданти су

Digitized by Google

добили писмене заповести за сутрашњи напад. И одма су и команданти и сва војска похитали, да се за ово спреме; и спремили су се у највећој тишини. Јевђеније јахао је с једног краја логора на други крај, храбрећи војнике и упућујући генерале и официре у ономе, шта треба да раде.

Целог овог дана пуцали су Немци живо против града из топова; пред вече је престала топовска ватра, а скоро за њом, отпочето је пуцање из мерзера које је трајало до близу пола ноћи.

Око пола ноћи залазио је месец и настајала је помрчина. У то доба, чула су се три топовска пуцња и распрсле су се ома за тим високо у ваздуху три бомбе. То је био знак немачкој војсци, да пође у напред, и да почне размештати се у бојне редове. У то исто време, отпочне на другој страни логора, на контравалационој линији спрећу града а и са Саве из Срема, јако бомбардање београдског града. Турци у логору, мислили су, да су оне три бомбе, биле знак, да ово бомбардање отпочне, па су зато једни продужили спавати и одмарати се, а други радити и копати у својим рововима и траншејама, док су се међутим Немци низали у редове с' којима ће за који час о њих да груну.

Немци су се размештали у две бојнице и у резерву.

Прва бојница била је пред сиркумвалационом линијом. На десно крило ове бојнице, дошло је прво: 6 регимената коњице, које су се разместиле у простору од Саве па к' Лудој Кући и даље к Споменику. У продужењу ових, разместило се је 30 баталиона пешака са 32 компаније гренадира. Ови су заватили цео простор спрам Мокролушког Потока и неки део простора спрам Миријевског Потока. Одавде даље к Дунаву разместило се је опет 6 регимената коњице. (Пл. I „План битке код *Београда 16, 5 Августа 1717. Принц Јевђеније и Тиарилиħ Б, Б, Б, и прва немачка бојница).*

Digitized by Google

Кавалерији деснога крила, командовао је граф Палфи, а оној на левом крилу, генерал Монтекукули.

Пехотом је командовао принц виртембершки Александар.

У дуугој бојници било је: 20 баталиона пешака и 21 компанија гренадира у средини као и у првој бојници, и на десном крилу 5, а на левом 6 регимената коњице. (Пл. I План битке и т. д. *Друга немачка бојница за време док прва није ушла у бој.)*

Друга бојница разместила се иза сиркумвалационе линије, унутра у логору, и ту је стајала, док прва бојница није пошла унапред и дошла у бој; тада је тек изашла и она пред сиркумвалационом линију и разместила се на иста места гди је дотле била прва бојница (пл. I д д).

У резерви било је: 9 баталиона пешака и 8 гренадирских компанија (пл. в, в). И резерва се је у почетку распоредила унутра у логору, а после је сљедовала обојим бојницама кад су ове ушле у бој.

У логору су остали драгонери који нису имали коња, и неколико баталиона код савског и код дунавског моста, код пекарница и на другим неким важнијим тачкама.

Од артилерије пошло је сад с' војском 30 региментских топова и неколико кубуса, и 6 топова на десном и 4 на левом крилу кавалерије заједно са карама и муницијом (пл. I 9 и 10).

На десном и левом крилу коњице, биле су техничне трупе са шанчаним алатима, с' корпама, фашинама и са кољем.

Ту су били још и по један генерал, са официрима, подофицирима, топцијама и пушкарима, који су били спремни, да употребе турске топове против Турака, ако би им Немци отели који топ или коју батерију.

За време док се је немачка војска распоређивала на овој страни за напад на Турке, посели су на супротној

Digitized by Google

страни према граду, 8 баталиона пешака и 4 компаније гренадира, под командом генерала Бровна, оно утврђење пред контравалационом линијом, и утврђење око џамије, као и укопане путове између овог утврђења и контравалационе линије; а 7 регимената коњице, наместиле су се иза џамије и лево од ове на празном простору (пл. I 14). Њима је био задатак, да чувају немачки логор од Турака, ако би испали из града, и да их сузбијају, док се она друга немачка војска бије с' Турцима на супротној страни.

Сем овога, спремила се је и на овој и на сремској страни, сва опсадна артилерија, да бомбарда Београд за све време, док буде трајала битка на супротној страни.

Немачка се је војска распоређивала мирно и у највећој тишини, и Турци нису за дуго ништа од овога опазили; тек пред зору, заишла су била нека оделења немачке коњице, која нису могла да пређу преко једног глиба доле у Бари, далеко у лево, у просторе које је требала да заузме пехота, и то баш у време, кад је и пехота ту долазила, те су се тако ту измешали једни с' другима да је требало доста и времена и труда док су се издвојили и сваки за себе опет уредили. Но срећа што се је баш у то време била спустила јака магла да се ништа није могло да види ни на 10 корачаји даљине, те Турци ово не примете. Али су Турци начули да се нешто ради и да се марширa, и мора бити да су мислили, да се немачка војска распоређује за обрану унутра у логору, те су одма почели да пуцају у логор, ал су им кугле прелетале високо преко глава немачких војника.

Одма за овим упутио се је граф Палфи с' нешто своје коњице даље унапред на Топчидерско Брдо — Дедина — да заиђе тако, мало више са стране, десном крилу турске коњице; ал ту наиђе на турске траншеје, које су Турци те ноћи били ископали, и Турци их опазе па опале на њих из пушака.

Digitized by Google

Турци су с' почетка мислили да ће то бити каква омања немачка, коњичка патрола, те и нису излазили на сусрет нити много пуцали; али кад примете одма затим, веће масе немачке коњице, они нададу жешћу ватру и почну пуцати у велике.

Немачка пехота помисли сад, да је то права борба и да је битка отпочета, те и њено десно крило почне пуцати. Даљи делови немачке пехоте приме ово такође за почетак борбе и пођу напред са запетим пушкама, да и они одма отпочну пуцати, како наиђу на Турке, јер их због магле нису видили те нису знали колико су ови још далеко од њих.

Турци сад тек опазе шта је, те и они отпочну пуцати, али и сад с' почетка само негди и негди па тек после неког времена свуда и дуж целе своје линије.

Тако је отпочета борба, по Турке сасвим изненада и неочекивано. У турском логору, у траншејама и паралелама настала је у сљед овога ларма и забуна, коју је поред немачке пешачке ватре, почела да увећава, и немачка ватра из топова.

Друга немачка бојница, сад је изишла пред сиркумвалациону линију и разместила се за бој (пл. I »*План битке код Београда*« д, д, д), а одма за тим пошла је и она даље унапред за првом бојницом.

Јаничари су се до сад, докопали свог оружија и трчали су у напред да заузму своја места у траншејама и паралелама, али нису видили добро куд иду, због јаке магле, те су или насртали један на друге или су наилазили на немачку војску, која их је опет, дочекивала плотуном из својих пушака или на оштре своје бајонете.

Почела се је сад по мало да диже и магла, те се је могло да види ко је ко? и где је? ал то Турке сада тек упрепасти као што треба; у многим њиховим траншејама и у паралелама били су немачки војници, негди пред њима а негди далеко иза њихових леђа.

Digitized by Google

Граф Палфи извео је до сад по доста своје коњиц на падину Дедине и захватао је све више и више десну страну турске коњице што је на врху Дедине над Савом. Сердар Ђерај, командант ове коњице — спахија и татара налетно му је на сусрет и напао га је. Палфија је одбио нападе, ал не може одма да гони одбијене и потиснуте Турке јер не види од магле, а сметају га и неке јаруге кроз које треба да прође. После подужег чекања, Палфија се провлачи кроз ове и налета на Турке ал и ови њега сузбијају. И ово се поновава неколико пута. На послетку, Ђерај пробија редове Палфијине коњице и разгони ју у великом нереду. И Палфија, и Ебергени, имају сад живу муку, да искупе своју коњицу и да је опет уреде. Силом да су они с' овим били колико толико готови, кад и генерал Мерси долета са коњицом друге бојнице на Дедину, пошто се је провукао поред саме Саве, и напада Ђерлаја са леђа бока и с леђа. Сад налеће понова и Палфијина коњица. И турска је коњица у неприлици, за тим у забуни, па на послетку, престављена, не зна куд да се окрене и с' које стране пре да се брани. Чини неке покушаје ал и Мерси и Палфи надиру све жешће и све силније. И татари и спахије у највећем нереду надиру да беже, и ударе управо на главни турски логор, те и своју војску воји је тамо, плаше и доводе у неред.

Кавалерија левог турског крила потучена је и разгорана, а тако исто и лево крило турске пехоте. Ал је десно крило немачке војске, док је потискивало лево турско крило, надирало сувише у десно, те се доста одмакло од остало немачке војске. Јаничари су приметили овај велики празан простор између десног немачког крила и средине немачке војске, те јурну кроза њ и продру целом у позадиност немачке војске, па ју почну одма жестоко нападати на обе стране с' бокова и са леђа. Срећа, што се је сад опет почела за кратко време, да

Digitized by Google

диже магла, те генерал Беверн ово опази и одма полети на јаничаре са пехотом друге немачке бојнице и заустави их. Сад их примети и пехота немачка, којој су они били заишли за леђа, па се и она окрене против њих а и Палфија им почне заилазити за леђа са својом коњицом, те их овако у скупу сви нападну готово са свију страна, разбију и нагнају у нереду, опет, на главни турски логор.

За све ово време трајала је борба и на средини немачког положаја према Мокролупком Потоку а и на левом крилу према миријевској долини и десно од ове у правцу к' Екмеклуку.

И средина је успевала; узимала је по коју траншеју и по коју турску паралелу и батерију и ишла је све даље и даље у напред. Турци су се и овде одупирали и бранили, али, као да су већ били преструављени поразом своје коњице и пехоте на левом крилу, јер им је обрана била ђа слабија ђа јача и напослетку се је и овде свршила поразом Турака и бегством опет у главни турски логор и преко овога.

Далеко жешћа борба, била је на левом немачком крилу, нарочито у правцу према Пашиној Чести и у правцу на Екмеклук. Тамо се још боре Баварци и Хесенци, ти јунаци данашњега дана, за које сви извештаји кажу: да од целог данашњег, немачког предузећа, неби било ништа, да Бавараца ту није било. Они се боре већ пуна четири сата без одмора и без икакве помоћи и освојили су до сад једно иза другога, све турске траншеје, све паралеле и батерије на њима па и многе батерије ван њих које су биле по околним брежуљцима. Али их сад баш чека још тешка и мучна борба; треба им да освоје још оно велико турско утврђење над Екмеклучком Механом — кључ турског положаја — које брани многа турска војска и 18 турских, великих топова. Баварци су све до сад, тако рећи, летили и борили се као лафови: често се нису видели, ал

Digitized by Google

се је увек знало, гди су, јер су се вазда виле над њима победоносне им њихове заставе. Час су били у диму, час у ватри; нестајало их је било често, кад су силазили у турске ровове, у њихове траншеје и паралеле, ал су се брзо затим опет јављали на новим турским грудобранима и батеријама које су још освајали. Сад су и Бабарци и Хесенци у једном удољку под главним турским утврђењем, гди не може да допре непосредно, ни пушчана ни топовска турска ватра; ту их је зауставио командант Велакроа, да се одморе и издахну док он провиди с које ће стране бити најлакше да на турско утврђење нападне и освоји га.

Над главама ових немачких војника, у главном турском утврђењу и око њега, дерали су се и викали у љутом беснилу, око 20000 јаничара; к њима је долазило још турске војске, ал су то били они побеђени Турци што беже са разбијеног левог турског крила и са изгубљеног положаја у средини и пред главним турским логором. Турски официри труде се да уреде и једне и друге, па да их поведу напред према Баварцима и Хесенцима, ал забадава. Побеђена и уплашена маса, не уређује се тако лако. Кад официри турски потржу сабле и примера ради, полазе на Баварце, турска разбијена војска, надире да бежи и даље, па повлачи за собом много и од оних турских војника, што су били одређени да бране ово турско главно утврђење и који су до сад мирно били исчекивали јуриш Бавараца.

Сад је дошло Баварцима у помоћ још нешто немачке коњице, поред виртембершких драгонера, који су данас цео дан били с' њима и чували их од турске коњице са десног турског крила. Баварци су се били већ одморили и разместили у редове за јуриш, и сад на команду свога команданта полазе, у име Бога, даље напред. Музика свира јуришни марш, добоши добују, а у војника хоће срце да пробије прса; све се креће сложно унапред и

Digitized by Google

све је, све ближе и ближе турском главном утврђењу разбијајући и потискујући она турска оделења, што су још имала храбрости, да изван утврђења, пред Баварце изиђу. Баварци су већ под самим турским шанцем, спуштају му се у ров и пужају се, подупирући се сабљама и пушкама, на грудобран; сад сложно упадају и у шанац унутра, једни провлачећи се кроз топарнице а други скачући са венца грудобрана. Престрављени Турци напуштају и ово последње своје уздање и беже куд који а за њима и сва она турска војска што је била по висовима одавде до Вишњице.

Турски велики топови што су требали да бране Турцима ово њихово утврђење, сад се окрећу против Турака и руше им још више, растројене већ њихове гомиле.

Сад је имало Турака још само у њиховом главном логору на Дедини, — по Бањичком Пољу — и даље идући ка Кумодражу; ал их је ту било још доста много. И команданти немачке војске, истом су се сад спремали на очајну и озбиљну борбу. Још док се је било и крвило око Екмеклучког Виса, Немци су разместили сву своју војску у бојне редове, а како је и овај вис пао, они су се кренули у напред, правце на турски главни логор. Ал за чудо, турска војска, још увек многобројна и јака, није их ни дочекала. Престрављена ваљда губитцима које је имала до сад, она напушта и свој логор, па просто бежи. Код свег чуда, опет доста појмљиво, кад се је и главнокомандујући, славног имена Ћуприлић Нума-Паша, давно и давно уклонио одавде.

Битка је добивена. Немци су спасени. Турци побеђени. У околини Београда и ван београдског града, нема ни једног, слободног, турског војника. Борба је трајала пуних 5 сати; за све то време крвавило се је и било, тукло и давило, секло и убијало, пуцало и грмило, и на послетку

Digitized by Google

побеђени Турци беже у нереду, остављајући победиоцу и свој логор и све што је у њему.

Немци су ишли за Турцима за пола топ-хета далеко иза бивших њихових положаја, па су их ту оставили да с миром даље путују а они су се вратили у турски логор да пограбе и попљачкају што је иза Турака у логору заостало.

Команданти немачке војске упуте сад брже боље, *неколико хиљада српских драговољаца* и нешто хусара, за Турцима у потеру, а они настану те с тешком муком искупе нешто своје војске и разместе је на згодна места да пази на Турке и сузбија их, ако би се случајно Турци повратили и ктели да нападну на Немце што логор турски пљачкају па не знају ни један за другога а некмоли за своју влас и за своје команданте.

Тек пред мрак, тога знаменитога дана (16 н. 5 ст. Августа) пошто су и остали немачки војници дошли у своју команду и пошто су се вратили и хусари који су били пошли за Турцима и јавили да Турци истински беже све даље и даље и да им *српски драговољци* узастопце сљедују и гоне их, одведена је сва немачка војска у своје старе положаје а за прибирање пљачке и онога чега је још у турском логору било, послате су од сваке регименте по једна компанија које су и остатак још покупиле те се је ово поделило међ све војнике.

Но од овога као да није било никакве велике вајде. Чадоре великог везира, који су само нешто и вредили, добио је главнокомандујући немачке војске, принц Јевђеније, а сви остали чадори и старешински и војнички, били су тако отрцани, да није ни вредило крпати се око њих, а других каквих ствари готово није ни било, сем онога; што је као ратни плен припадало немачкој држави.

Немачка војска изгубила у овој борби, код коњице: 1045 мртвих и 1582 рањена војника; код пехоте; 800

Digitized by Google

мртвих и 1830 рањених војника; свега дакле: 1845 мртвих и 3412 рањених војника, и око 4000, које рањених које убијених коња.

Осим овога, изгубили су Баварци 315, које погинулих које рањених својих војника.

Од Турака нађено је на бојишту око 13000 мртвих, много рањених и око 5000 заробљених турских војника. На путу до Ниша, докле су гонили Турке српски драговољци, нађено је још око 5000 мртвих и до на 20000 рањених војника.

Међу погинулим немачким војницима, било је официра, и то коњичких: 1 генерал-фелдмаршал, 1 пуковник, 2 потпуковника, 1 мајор, 22 ритмајстера, 12 поручика и 15 потпоручика и фенриха мртвих; 9 генерала, 1 пуковник, 6 потпуковника, 4 мајора 34 ритмајстера и поручика и 32 потпоручика и фенриха рањених; и пешачких; 1 пуковник, 1 мајор, 9 капетана, 13 поручика и 1 фенрих мртвих; 3 генерала, 2 пуковника, 3 потпуковника, 2 мајора, 35 капетана. 46 поручика и 24 фенриха рањених; свега 79 погинулих и 201 рањених.

У логору турском нашли су Немци: 131 топ, 35 мерзера, 3000 кола са храном и фуражи, 600 буради барута, 300 сандука олова, 3000 бомаба, 3000 ручних граната, 20000 ђулета, 59 барјака, 9 пашинских тугова (међ овима 2 врло велика), 2 велика и 2 мала бубња, нешто малих добоша, много камила, коња, волова и друге ситне стоке.

У чадорима великог везира нађена је цела његова оперативна канцеларија, много тораба и џакова, пуних артије и разних писама. За чудо, нађено је ту писмо великог везира, спремљено да се данас експедира принцу Јевђенију, у коме Ћуприлић каже: како ваљда, и принц већ увиђа да је пропао, да нема куд ни камо, већ да је у рукама његовим и његов роб; па му зато саветује: нек

Digitized by Google

не гине лудо, него нека му се преда, а он ће, — Ћуприлић — као што је до сад био храбар, бити сад и великодушан, те ће га пустити да иде с' војском од куд је и дошао и само ће му узети све топове и све лађе са топовима и са прибором.

Чудна судбина. Каква промена у размаку времена за један само дан. С каквим је уздањем писао Ћуприлић јуче ово писмо, а с како леденим срцем узмиче данас к' Нишу, где, Бог зна, шта га чека.

X. Предаја Београда

Они јуначни Турци, она, до беснила храбра, турска посада београдског града, што је онако дрско испадала из града и нападала на Немце док су опкољавали Београд, што је једном починила онакав русвај са Немцима на Сави у Срему, данас је ћутала као заливена, за све време, док је Јевђеније тукао и затирао Ћуприлића и његову војску. Турци веле: да нису ни знали за борбу између Јевђенија и Ћуприлића, да нису ништа видили због магле, нити шта чули због великог ветра. Како су радили онако ће им и бити.

Пред вече тога дана, (16 н. 5 ст. Августа 1717) пошто се је немачка војска повратила у логор и у своје утврђене положаје, послао је принц Јевђеније београдском команданту, Мустафа-Паши, неколико заробљених Турака да му испричају шта је све данас било и да му кажу: да га принц позива: да му се с градом заједно, преда. Турци су сутра дан, 17 н. 6 ст. Августа, испобадали по бедему градском многе беле барјачиће у знак мира, у место до садањих црвених барјачића и послали су принцу Јевђенију услове под којима ће предати град. Принц Јевђеније није примио у свему турске услове и повратио им их је са својим примедбама и са изјавом да ће услови

Digitized by Google

бити доцније у толико тежи, у колико Турци буду ову ствар излишио протезали и одуговлачили.

Принц је нудио Турцима и својој посади градској да се слободно сели у Турску и да сву своју покретност собом носи, само да остави и да преда Немцима, сву дунавску флотилу и све што је до сад било турско државно. Турцима ово није било доста и они одговоре принцу Јевђенију: да имају у граду, још 30000 људи, да су им градски зидови још здрави и читави и да имају у изобиљу и хране и фуражи и да зато не могу да пристану на оваке Јевђенијеве услове. Да покажу своју збиљу у овоме, Турци су поскидали са града све беле барјачиће и истакли опет оне црвене у знак крви и новог непријатељства.

Јевђеније је међутим разумевао и знао за мајсторије турске у оваким приликама, па је знао како ваља да им на њих и одговори, и зато је наредио: те се пред вече поново отпочне бомбардање Београда и продужи преко целе ноћи а још жешће сутра дан 18 н. 7 ст. Августа.

У граду београдском сад је настала велика журба. Мустафа-Паша, приметио је, да се јако гунђа против сваког даљег одупирања, па зато сазове дйван да се посаветује с њиме шта да се ради? И дйван брзо одлучи и изјасни се: да је узалудно свако даље одупирање и да град треба одма предати. Паша београдски истакне сад поново беле заставе и пошље веснике принцу Јевђенију да му јаве: да му се он предаје заједно са градом и да му зато шаље и таоце који ће јамчити за тачно извршење уговора, онако, како га је принц Јевђеније изменио и дотерао, слично уговору о предаји Темишвара од прошле године.

Око 4 сата по подне обустави се даље бомбардање града, и принц Јевђеније пошље у град графа Филипа са једним мајором и с' једним тумачем, да уговор прекине и потпише, који и он тога дана пред вече потврди и одобри.

Digitized by Google

Одма по потпису уговора (18 н. 7 ст. Августа) Турци су испразнили и предали Немцима главну градску капију (Стамбол-Капију, што је била пред Споменником Кнеза Михајла) и спољна утврђења с' обе стране до ње, које су Немци посели са 3 баталиона пешака и 20 компанија гренадира.

Уговор о предаји града, како су га Турци предложили и како га је принц Јевђеније преиначио и изменио, па га тако доцније и Турци примали и принц одобрио и потврдио, гласио је овако:

1-во. Град се предаје и непријатељства се обустављају. Ако би се против овога ма шта урадило и ако би се десио ма гди и ма какав неред, крива ће страна одговарати и дати нужно задовољење.

Примедба Јевђенијева. *То се разуме и не сме се никад да ради друкчије него што је уговорено.*

2. Градска посада предаће град верно и тачно у онаком стању у каквом је он сада, заједно са топовима, мерзерима, оловом, барутом и ђуладима, са свом муницијом, са профијантом и са свима осталим ратним потребама.

П. Ј. Тако је. Све што је било онога који је побеђен, предаће се ономе који је победио. Но овде се разумеју и све мине и муниција у њима, које се морају да покажу гди су, и тачно да предаду.

3. Турцима и гарнизону београдском одобрава се, да се исели у Турску са женама и децом, са пртљагом и са оружијем које се носи о рамену или се паше о бедра; уз то да им свира музика, да ударају добоши и заставе турске да буду развијене. И сваки други обиталац београдски, био ма које вере, који хоће, може се иселити заједно с Турцима, а тако исто и сви заробљеници који су примили мухамеданску веру пре него је отпочета опсада Београда.

Digitized by Google

П. J. Прима се. Али сво робље које је дошало ропства за време овог рата или за време опсаде Београда и које се налази још у граду, а тако исто и сви бегунци, морају се непремено да врате.

4 Како ће неки део Турака да се сели водом за у Фетислам а његова Светлост, принц Јевђеније, није могао да даде за ово употребљиве фрегате, шајке или војене лађе, то се Његова Светлост сад моли, да би изволио одобрити, да се даду за ово, оне транспортне, турске лађе, што нису више добре за војене цјели, и, ако само ове турске лађе, не би биле довољне, онда да би изволио дати, и коју од немачких лађа ове врсте. Ако се опет и ове лађе не би могле дати, зато што има и на њима топова, онда се моли Његова Светлост, да се топови скину са лађа а тако исто и све друго што се на њима налази, само да се особа не спречи и не одоцни. Исто тако моли се и за потребан број лађара и возара.

П. J. *Турцима, што ће да се селе водом у Фетислам, даће се само турске транспорте лађе колико их има, пошто се истовари са њих све што спада у наоружање, и ако Турци даду за њих довољно јемства, да ће их вратити натраг. Никакве друге лађе не могу се дати. А ако се са лађама које се дају, не узмогу преселити сви Турци од једаред, онда се посади београдској одобрава, да се исели у који део вароши или на које острово и да задржи ту и своје страже колико им треба за личну сигурност, а за већу безбедност, даће им се и нуждан број немачких стража. Лађари и возари не могу се никако дати а Турци нека се послуже својим лађарима и возарима. Пошто се селидба сврши, Турци ће довући све лађе у Паланку и ту ће их предати немачком гарнизонару; но ако би Немци добили дотле и Оршаву, онда ће се лађе предати у Оршави.*

5 Посада ова добиће за време селидбе до Фетислама

Digitized by Google

немачку пратњу, ради безбедности на путу, а за сигурност ове пратње, оставиће Турци неколико таоца, који ће остати у Београду док се пратња не врати натраг.

Примедба Јевђенијева. *Прима се.*

6. И оном делу Турака и посаде градске, што ће да се сели сувим у Ниш, даће се довољно велика и јака пратња. А како овима, тако и онима Турцима, што ће се селити водом, одобрава се, да могу куповати на путу све што им треба за храну или иначе, а тако исто да могу и продавати оно што им не треба, као што је било лане у Темишвару. За транспорт ствари, сувим, даће се 1000 кола а Турци ће и за њи и за пратњу, дати своје таоце.

П. Ј. *И ако је селидба водом лакша и угоднија, одобрива се: да се неки део посаде може селити и сувим у Ниш. Исто тако свима се одобрава да могу продавати ствари које им не требају и куповати друге које су им нужне, као и нужну храну на путу. 1000 кола, не могу се дати, него ће се дати 300 кола, а и за ову селидбу, врши оно исто, што је примећено на тачку 4.*

7. Сви немачки војници, који су заробљени за време овог рата, као и за време опсаде Београда, предаће се Немцима. Но зато се моли, да се учини овако исто и са турским заробљеницима.

П. Ј. *Ово је утврђено тачком 3; овди се још додаје: да у немачком логору нема никаквих турских заробљеника: но ако их буде, поступиће се и с њима у духу овог закгева.*

8 Његова Светлост, главнокомандујући, принц Јевђеније, изволиће одобрити, да Турци, који се селе у Ниш, учине овај пут у 8 маршева, а они, који се селе у Фетислам, за колико узмогу према времену и стању воде, и наредити: да народ, ког му драго имена и племена, не чини Турцима на путу, никакву штету или какво насиље.

Digitized by Google

П. J. *Турке ће испратити нарочите немачке пратње до Мораве, а ако устреба, и даље, па ма то било и до самог Ниша, и оне ће их чувати и бринути се о њиховој безбедности. Овако ће се исто урадити и код Турака што ће се селити водом. Но осим овога, одобрава се Турцима, да могу употребити и своје оружје против хајдучких напада и против ајачкаша. За ово ће се издати нужне заповести како пратњама, тако и разним немачким заповедницима и овима ће се доставити ова заповест преко нарочитих курира.*

9 Турци ће се кренути на пут од данас за 8 дана, а и пре, ако раније спакују и потоваре све своје ствари. Но одма по потпису овога уговора, предаће Турци Немцима, градску капију према џамији и показаће им све градске мине, заједно са њиховом муницијом.

Примедба Јевђенијева. *Полазак Турака утврђује се тачно и непремено за 22 н. 11 ст. Август, а уговор овај о предаји града, мора се још данас да потпише, или ће се друкчије прекинути свако даље преговарање. Око овога се не сме више да губи и да троши време. Заштева се у исто време, да се одма по потпису овога уговора, преда она градска капија према џамији, заједно са спољним утврђеним линијама лево и десно до ње. Фамилије турске, које су сад у градским рововима, могу остати у њима докле год се не крену на пут. Да се неби догодили међутим, буд какви нереди, наредиће се, по учињеном узајамном споразуму, нужне мере предохране са обеју страна. За јемство за немачке пратње и за транспортне лађе, оставиће се таоци који ће се пустити, кад се пратње врате и кад се лађе предаду немачким властима.*

У царском пољском логору код Београда, 18 н. 7 ст. Августа 1717.

Јевђеније Савојски.

Digitized by Google

Уговор овај потписан је одма истога дана и Немци су одма посели капију спрећу џамије (Стамбал-Капију) и утврђене линије поред ње.

Сутра дан 19 н. 8 ст. Августа, служила је служба Божија у чадору великог везира, у славу Господа Бога, због победе одржане над Турцима и што им је Београд узет. Кад је у цркви појано »*Тебе Бога хвалим*« пуцали су сви топови немачки што их је год било око Београда на суву и на води а тако исто и сви топови што су до сад добивени од Турака, а и упарађена војска, пуцала је три пут једно иза другога, плотунима, и свирале су све војене музике и добоши су на све стране ударали.

Одма после свршене службе и благодарења, довели су Турци и предали Немцима око 300 заробљеника и бегунаца немачких. Од бегунаца, тројица су одма набијени на коље, јер су били много криви.

Данас су стигли гласови принцу Јевђенију, да су Немци постигли некоје успехе и на другим странама.

Генерал Петраши, јавио је: да су Турци, Шапчани, кад се је он ноћу 17 н. 6 ст. Августа, почео примицати Шапцу, напустили град, и повукли се у Зворник, оставивши у граду 12 градских топова и нешто муниције и на Сави 2 фрегате.

Из Темишвара јављено је: да су се Турци, што их је било које гди по Банату, повукли преко Дунава, оставивши за собом свуда многу храну,

На послетку још: да су Турци напустили Смедерево и Кулић на ушћу Мораве, Рам, Градиште и сва утврђена места до Оршаве,

Осим топова и мерзера, које су Немци нашли у турском логору, (131 + 35) добили су сад у Београду још 200 топова и 50 мерзера у граду, и 334 топа и 18 мерзера на лађама и у утврђењима турским на островима. У

Digitized by Google

свену су дакле добили Немци на Београду, 665 топова и 103 мерзера.

Сви ови топови нису се имали где да сместе у Београду и зато је много њих натоварено на лађе и разнешено у околне градове.

Сад је настала у Београду права врева. Турци се спремају на далек пут, па пакују и товаре своје ствари; лете на све стране; купују, продају, трампе, те је прави вашар куд год се погледа; измешали се Турци, Срби, Јевреји, Мађари, разна славенска и сва могућа немачка племена, па све то, кад не може устима и говором, погађа се и споразумева рукама, само да се до корисног пазара дође; продају се и купују кола, коњи и камиле у безцење, само да се која пара добије; један во, кошта два форинта; у Турака силество ствари што им сад не требају, те за Јевреје никад боље него сад.

Тако је исто и у званичним круговима; ту су многобројне комисије, у којима се продаје и прима све што ће од сада припадати Немцима и све се то заводи у спискове и у инвентаре; пребрајају се и примају лађе и њихови прибори, примају се и броје топови, муниција, храна и кола; прегледају се и примају зграде, изналазе и показују мине и муниција за њих и издвајају се лађе и кола које ће се дати Турцима за селидбу до Фетислама и до Ниша.

Ово је и овако било и трајало све до 22 н. 11 ст. Августа, а овога дана, око 4 сата по подне, стајало је упарађено на Калемегдану 50 гренадирских компанија са свима карабинерима, да укаже почас побеђеним Турцима, кад почну да излазе из града.

Турци су могли по уговору да изађу из града са развијеним заставама уз свирку њихове музике и уз ударање добоша, али, зар је њима било сад до тога. 30000 стаситих и угледних људи, јурило је једно кроз друго,

Digitized by Google

погурено под теретом оно мало сиротиње, бринући се само о себи и о својима и како ће да доспе гди год, гди ће да се склони и да дахне душом. Они, што ће да иду водом, а то беху махом фамилијарни људи, спуштали су се доле на Дунав код лађа, а они, што ће да путују сувим, разместили су се по калимегдану и по градским рововима.

Овако размештени Турци, остали су под ведрим небом само још 23 н. 12 ст. Августа, за које су време потоварили своје ствари на кола и на лађе а и они се по њима распоредили, а 24, 13 ст. Августа, кренули су се сви на пут.

Оне Турке, што су путовали водом, пратило је 4 компаније гренадира које су се возиле у 8 шајака, а оне, што су ишли сувим, спроводило је 200 немачких коњаника, под командом графа Филипа, који је ишао с' њима само до Мораве а одавде даље, оправио их је под надзором једнога поручика чак до Ниша. Ова пратња вратила се је у Београд 9 Септембра н. 29 Августа ст. те су одма одпуштени и сви турски таоци и ако се дунавска пратња још није била вратила. Пратња ова причала је: да је везир Ћуприлић, кад је угледао Турке, Београђане, да се селе, сишао с коња и малаксало сео на земљу, па тужно јектао и бректао, јер је сад тек поверовао, да је и Београд изгубљен.

Одма како су Турци изишли из града (22, 11 Августа) умарширала је у њега и свега га је посела, немачка војска. Генерал-мајор, граф Одвир, нов (немачки) камандант Београда, увео је у град 8 немачких баталиона и разместио их је по њему као градску посаду.

Сва остâла немачка војска, измештена је после неколико дана из логора са Врачара и пребачена је на ону страну Саве и Дунава око Земуна и Панчева, јер је и тамо било хране, и лакше је било исхранити ју а и зато, што је у околини Београда овладао био такав смрад од изгину-

Digitized by Google

лих људи и поубијаних коња који су били истина, покопани, али плитко, те су се Немци бојали, да се од тога не појаве какве нове болештине међ немачким војницима.

За време док је ова немачка војска прелазила у Срем и у Банат и распоређивала у нове логоре и нове станове, спустио се је принц Јевђеније низ Дунаво до у Смедерево, те је провидио овај град и околину Смедерева а затим се је вратио преко Панчева у Београд.

Сад је настало уређивање и чишћење Београда, јер су и варош и град, особито по улицама, били претрпани ђубретом и свакојаком нечистоћом. Сад су се тек укопавали и многи други војници, што су од по одавно изгинули, бранећи Београд, па остали и лежали онде где су мртви пали. И није био мали и лак посао и све њих покопати и довести и град и варош у такво стање, да се у њима може да живи.

Сад је и сва контравалациона линија, како на српској тако и на сремској страни, коју су Немци подигли против града, док су га опкољивали и опсађивали, уравњена са земљом, а то је исто урађено и са турским утврђеним линијама, апрошама и паралелама, што су их Турци били подигли против немачке сиркумвалационе линије.

Градско војено пристаниште у доњем граду, проширено је и увећано да се може да смести у њега преко зиме, цела немачка дунавска флотила.

Сав Београд, разумејући ту и град и варош, почео је да добија одма, како је пао у руке Немцима, сасвим дрги вид. Варош се је исправљала и дотеривала на европски начин, а град је утврђиван сасвим изнова и по најмодернијем тадашњем систему. Но сви ови послови извршени су у следећим годинама живовања Београда под Немцима, те ће се о њима причати у следећем делу Историје Београда.

Digitized by Google

Благодарни Немци и признителан им цар, издали су у спомен битке на Београду и у спомен пада Београда ове 1717 год. многе и разне ратне медаље са сликама Београда у разном виду и са сликом принца Јевђенија, коме су и ктели да укажу с њима своје вечно признање.[1]

Завршујући причу о томе, како су ове 1717 год. узели Немци Београд од Турака, треба забележити, да сви немачки званични извештаји, који говоре о ондашњој Србији, говоре о њој као о »*Краљевини Србији*« са главним градовима и варошима које њој принадлеже: Београд, Смедерево, Рам, *Видин*, Ниш, Нови Пазар, Призрен и Приштина, као и то: да су и у овоме рату, као и у свима борбама око Београда, имали Срби, као борци на страни немачке војске а против Турака, знатни удео.

Први бојеви, који су се на Београду били, били су се између Срба и Турака кад су се оно 29 н. 18 ст. Јула појавили први пут Ћуприлићеви коњаници на број до 20000 њих, око Београда, и кад су им само Срби били изишли у сукоб и сузбили их.

Кад се је одма за овим, била слегла сва турска војска око Београда, опет су Срби били послати генералу Петрашу упомоћ, да чувају од Турака Шапчана да не навале и не јурну на Београд.

Она помоћна војска што је ратовала у Влашкој, и што је 25 н. 14 ст. Новембра 1716 год. освојила Букарешт и заробила господара Влашке, Николу Маврокордата, што се је држао с Турцима, била је састављена само од Срба и српских драговољаца.

Кад су Турци били побијени сад на Београду, и кад се је немачка војска била растурила и разишла да

---

1 Вреди загледати прекрасне изнимке ових медаља у *Старинару* за 1884 год. које је издао о свом трошку, племенити г. Хуго Вајферт и које он има у својој богатој нумизматичкој збирци.

Digitized by Google

пљачка турски логор, опет су само Срби, који су једини били остали у скупу, послати за Турцима да их гоне, и само су их они и гонили до Ниша и сметали да се нису могли нигди да зауставе, приберу и уреде, па могуће, опет на Београд врате. И само од српских руку, пало је до Ниша 5000 мртвих и 20000 рањених турских војника.

У немачком побрајању војске, која се је била слегла на београд, нису никако ни споменути Срби, као да их није ни било ту, али се зна из релација о бојевима који су се ту били, и из званичних извештаја[1], да их је било само у логору око Београда на српској страни, око 6000, а из плана I види се опет, да су били улогорени између регимената Контркур и Васке, где је био близу њих, други стан принца Јевђенија; и кад се овоме броју Срба (Шумадинаца) који су били ту као борци, дода још оволики број граничара и шајкама које смо видили да граде мостове на Дунаву и на Сави, на Дунавцу и на оним многим отокама и у Срему и у Банату, изићи ће, да их је било свега Срба бар 10 до 12000 људи. А овај број врло је велики, према броју остале војске немачке и према сразмери броја житеља разних народности немачке царевине, и упоређењу ових, са бројем житеља Срба и то како оних Срба у ондашњој царевини немачкој, тако и оних Срба из Србије.

Извори.

1. Die grosse Thaten, welche zu unsterblichem Ruhm S. Kaiserlich und Cathol. Majestæt, der durchleuchtigste Held Evgenius, Herzog von Savoyen und Piemont, wieder der Erb-Feind Christlichen Namens in dem Kœnigreich

1, Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten œsterreichischen Kriegen. Wien 1854. Страна 235.

Digitized by Google

Ungarn Anno 1717 vorsichtig unternommen und sieghaft ausgeführet, mit wahrhafter Feder beschrieben. Nebst einem accuraten Grunch-Riss, vorstellend alles, was in diesem ganzen Feld-Zyg, Denckwürdiges vorgefallen. Mit Rœm Kaiserl. Majest. allergnædigst Privilegio[1]. Nurnberg zu finden in dem Monatischen Buchladen 1717.

2. Die Belagerung von Belgrad unter Anführung des Prinzen Eugen. Eine Galerie historischer Gemælde von Johann Christian Herchenhahn. Leipzig in der Weygandschen Buchhandlung 1788.

3. Geschichte der Feldzüge der K. K. Armeen gegen die Türken unter dem Komando des Prinzen Eugen von Savoyen. Im den Jahren 1716, 1717, 1718. Von Schels k. k. Hauptmann. Види: Nene militærisch Zeitschrift. Zweiter Band. Viertes bis sechstes Heft. Wien 1811.

4. Wien's Belagerungen durch die Türken und ihre Einfælle in Ungarn und Œstereich и т. д. Von Karl August Schimmer. Wien 1845. Verlag von J. G. Haubner.

О овој битци на Београду 16, 5 Августа 1717, и о освојењу Београда те године, има још ових дела, која се налазе у државној библиотеци у Минхену и само се тамо могу да виде и да прочитају.[2]

1. Ausführliche Relation des herrlichen Sieges, so die k. Waffen unter Anführung Evgenii den 16 August 1717 erfochten.

2. Ausfühliche Beschreibung des gegenwærtigen Türkenkrieges.

3. Ansfühliche Beschreibung des ung. Feldzuges A. 1717

---

1. План I кои иде уз овај одео Историје Београда, узет је из овога дела.

2, Hammer. Geschichte des osmanischen Reiches. Siebenter Band. Страна 565 и 566.

Digitized by Google

4. Extractschreiben aus dem k. Feldlager vor Belgrad 2 August 1717.

5. Relation was gestalten den 16 August 1717 die türk. Armee von 200000 Mann zu Belgrad angegriffen und geschlagen.

6. Copia eines Particularschreibens aus Belgrad

7. Relation aus dem k. Lager zu Belgrad v. 24 Julius.

8. Relation aus dem k. Lager von Belgrad 17 Julius.

9. Eigenthümliche und umstændliche Nachricht von der kais. Hauptarmee in Ungarn. 15 Julius 1717.

10. Relation vom 5 Julius des Angriffes gegen die Türken mit 27 Fregatten, 93 Tschajken und grossen Schiffen, worauf 4500 Mann, und womit sie die zwey kais. Schiffe S. Francesco und S. Stephano, angriffen, ohne Erfolg.

11. Ausführlicher Bericht der am 15 Junius von Pancsova erfolgsten Passirung.

12. Bericht von dem Sieg bey St. Catharina im Zrinerfeld am 3 Junius 1717.

13. Glücks-und Unglüchsfall der in dem Kœnigreiche Servien gelegenen Hauptfestung Belgrad.

14. Ausführliche Relation des herrlichen Sieges, so die kais. Waffen unter Auführung Eugenii den 16 Aug. 1717 erfochten.

15 Ausführliche Relation alles dessen, was seit dem am 16 August von der kais, über die türk. Armee erhaltenen herrlichen Sieg und darauf erfolgte Uebergabe von Belgrad passirt.

16. Relation was von Anfang der Belagerung Belgrads 1717 bib zur Uebergabe Notables vorkommen ist. Prag 1718.

17. Raccolta delli diarii de 1717.

18. Luna Ottomana in ortu, progressu et accasu. Heidelberg 1717.

Digitized by Google

19. Decas Aug. seu lustrum geminum Imperii augustissimi Caroli VI cum accurata belli turcici relatione, Viennae.

20. Bericht von einer von den Venetianern gegen die Thurken vor Coron erhaltenen Avantage 13 August 1717.

21. Beschreibung aus Konstantinopel von dem Ameth Selim Sultan, Kaiser des Auh — und Unterganges.

22. Türk. Curialien, bestehend a, in des Sultans lächerlichem Titel: b, der Türken Gebeth.

23. Kurze Beschreibung, auf was weiss die Türken ihre Andacht verrichten.

24. Seltsame Fürstenjagt, welche S. Ahmed vor dem türkischen Feldzuge mit seinen Bassen und Hohbedienten gehalten, wie auch kurze Beschreibung von siebzehn servischen Bauern.

25. Bericht über das Sectreffen vom 12, 13, u. 16 Juni 1717.

26. Türkische Traumgesicht und darauf erfolgter Aberglaube. (Fabel.) Passarowicz 1718.

27. Nachricht des geschlossenen Friedens 1718.

28. Diarium von Passarowicz 18-24 Juli 1718.

29. Diarium der k. Hauptarmee 1718.

У истој библиотеци има још и ових дела, у којима се говори о Београду од 1688 год. кад је оно курфирст баварски, Максимилијан Еманујило, 6 Сеп. н. 27 Авгус. ст. те године, освоио од Турака Београд. (Годишњица V 1883 год. Стр 165—187.)[1]

1. Journal oder aussführlicher Bericht, was sich seit ihrer Churfürst. Durchl. in Bayern Abreise von München, nach der ungarischen Campagne, bis auf glückliche Eroberung der Hauptstadt und Vestung Griechisch Weissenburg, von Tag zu Tage zugetragen. Regenspurg 1688.

---

1 Ово је требало да уђе у годишњицу V од 1883 г. али је погрешком писца изостало, те се зато сад овде додаје ради потпуности дела.

Digitized by Google

2. Wahrhafte Relation samt eygentlicher Abbildung der belægerten, und mit stürmender Hand erroberten Haupt-Vestung Belgrad, wie solche von den kayserlichen und dero hohen Aliirten Vœlkern, unter dem heldenmüthigen Commando Jhro Churfürstl. Durchl. Herzog Maximilian Emanuel aus Bayern, Montag den 6 Septembris, diss laufenden 1688 Jahres glücklich erobert und eingenommen worden. München.

3. Relation auss dem kayserlichen Feld-Lager vor Grichisch-Weissenburg vom 11 Aug. 1688.

4. Weiterer Verfolg dess jüngst durch den Druck publicirten Diarii von Belagerung der Hauptstadt und Vestung Griechisch-Weissenburg. Regenspurg 1688.

5. Sumarischer Bericht dessen, was kurz vor, und bey Eroberung der türkischen Hauptstadt und Vestung Griechisch Weissenburg passirt ist.

6. Eigentliche Relation, welcher gestalten der auf die Vestung Griechisch Weissenburg unter Veranstaltung Jhro Churfürstl. Durchl. in Bayern gethaner Sturm, den glücklichen Success erreichet.

7. Copia Schreibens von Herrn Graf Magno von Castell, an Jhre Durchl. Herrn Herman Marggraf zu Baden. de dato Brod den 6 September 1688.

8. Beschreibung der Stadt und Vestung Griechisch-Weissenburg neben wahrhafftem Bericht, welcher gestalten dieselbe den 6 Sept. dieses 1688. Jahres durch Jhro Churfürstl. Durchlaucht in Bayern mit stürmender Hand erobert worden.

9. Litterae Osmanni Bassae Aleppensis ad Serenissimum ac Potentissimum electorem Bavariae pro impetrando salvo conductu ad aulam Caesaream 23 Augusti 1688.

10. Bericht, gründlicher, welchergestalt die berühmteste Stadt Griechisch-Weisenburg den 6 Sept. 1688 erobert und in die k. k. ungarische Devotion gebracht woden

Digitized by Google

ist.—Als Vorläufer dieser Belagerungsberichte die beyden folgenden Schriften.

11. Ottomanisches Prognosticon aus der Clementia Victrice. Augsburg 1688.

12. Kriegsdeliberation über die Fortsetzuug des Türcken-Kriegs in Ungarn, auf die Campagne dieses 1688 Frühe — Jahrs.

На послетку, вреди споменути овде, да у народном музеју у Минхену, има још следећег оружија и оружног прибора, који је, курфирст баварски, Максимилијан Емануијило, по освојењу Београда 1988 год. прибрао у Београду а однео у Минхен, те се и данас тамо чува[1].

1. Три турска, кадифена седла, богато извезена, од којих је једно, окићено са ефритима, тиркизима и рубинима и ишарано са зумбулима.

2. Перзиских мачева са цеверастим сечивима, у којих су дршке украшене и ишаране са нефритима, тиркизима, рубинима и смарагдима.

8. Две пушке, са цеверастим цевима, ишаране сребром и златом.

4. Јаничарски бакаран шлем јако позлаћен и ишаран разним изрекама из корана.

5. Турских сабаља са цеверастим сечивима, ишаране сребром и драгим камењем.

6. Два турска командантска штапа, сребрна па позлаћена.

7. Тул и џилити.

8. Везирски барјак извезен изрекама Мухамедовим из времена кад је Мухамед освојио Меку.

9. Пушака на кремен са цеверастим цевима ишаране сребром и златом.

---

1. Fuhrer durch das Koeniglich Bayerische Nationalmuseum in Munchen. Munchen 1884. Seite 70, 71, 72, Saal VIII (28.)

Digitized by Google

СТАТИСТИКА

крађа, пожара, самоубистава, убистава, и лица даних суду на осуду, и полициском влашћу кажњених

У ВАРОШИ БЕОГРАДУ

од 1863—1883—године.

I

Крађе

1863	године	било	је 179,	вредност	покраденога	46275 дин.
4	»	»	361	»	»	22824 »
5	»	»	295	»	»	54822 »
6	»	»	168	»	»	30210 »
7	»	»	142	»	»	31051 »
8	»	»	88	»	»	17641 »
9	»	»	158	»	»	19403 »
1870	»	»	126	»	»	28156 »
1	»	»	143	»	»	13805 »
2	»	»	103	»	»	27365 »
3	»	»	155	»	»	41194 »
4	»	»	260	»	»	22255 »
5	»	»	206	»	»	20317 »
6	»	«	181	»	»	48617 »
7	»	»	244	»	»	16815 »
8	»	»	122	»	»	41353 »
9	»	»	140	»	»	43021 »
1880	»	»	151	»	»	26621 »

Digitized by Google

1881	»	»	142	»	»	24655 »
2	»	»	173	»	»	44987 »

Број крађа дакле, варовао је, час мање час више. Највише крађа било је у 1864. (361) а најмање у 1868. (88). А највећа штета од крађа била је у 1865. (54822. дин.) а најмања у 1871. (13805 дин.)

За првих десет година (1863—1873) било је крађа 1763, са штетом од 291.552 динара, а за других десет година (1873—1883), 1774 са штетом од 329.838 динара. Дакле са 11. случаја више а штетом већом од преко 38.000 динара.

Укупни број крађа за свих двадесет година 3537, са штетом од 621.390 динара.

II

Пожара

1863	године	било	је 26	вредност	погорелога	9.663 дин.
4	»	»	11	»	»	1.660 »
5	»	»	16	»	»	1.585 »
6	»	»	21	»	»	12.175 »
7	»	»	18	»	»	7.416 »
8	»	»	14	»	»	31.150 »
9	»	»	14	»	»	4.012 »
1870	»	»	17	»	»	66.525 »
1	»	»	42	»	»	26.489 »
2	»	»	28	»	»	244.864 »
3	»	»	21	»	»	196.530 »
4	»	»	4	»	»	31.680 »
5	»	»	3	»	»	8·860 »
6	»	»	20	»	»	60 »
7	»	»	3	»	»	12360 »
1878	»	»	5	»	»	15018 »

Digitized by Google

1879	године	било је	5	вредност	погорелога	11730 дин.
1880	»	»	5	»	»	2000 »
1881	»	»	11	»	»	272.118 »
1882	»	»	15	»	»	23.710 »

Пожара је највише било у 1871. (42) а најмање у 1875 и 1877. (по 3). Највећа штета од пожара била је у 1881 (272.118 дин.) а најмања у 1876 (60).

За првих десет година било је пожара 207 са штетом од 405.540 динара; а за других десет година 92 са штетом од 574.066 динара. Број пожара за других десет година, опао је дакле са 115 случајева, али је зато штета била далеко већа, са преко 168.000 динара.

Укупно пожара за свих двадесет година било је 299, са штетом од 979,606 динара.—

Укупна штета причињена од крађа и пожара за свих двадесет година, износи на 1,600 996 динара. —

III

Самоубиства и убиства.

1863	године,	*самоубистава*	било је 2	а *убистава*	7
4	»	»	3	»	2
5	»	»	2	»	6
6	»	»	4	»	5
7	»	»	1	»	5
8	»	»	2	»	3
9	»	»	4	»	3
1870	»	»	—	»	4
1	»	»	3	»	1
2	»	»	1	»	13
3	»	»	2	»	6
4	»	»	5	»	1

Digitized by Google

1875	»	»	3	»	4
6	»	»	2	»	6
7	»	»	—	»	6
8	»	»	—	»	4
9	»	»	5	»	4
1880	»	»	7	»	5
1	»	»	6	»	6
1882	»	»	6	»	8

Самоубистава највише било је у 1880 (7) а најмање (или никако) у 1870, 1877 и 1878 (ни једно), а затим у 1867 и 1872 (по 1).

За првих десет година (1863—1873) било је самоубистава 22 а за других десет година (1873—1883) 36. Број њихов дакле, за других десет година нарастао је са 14 случаја више.

Њихов укупни број, за свих двадесет година, износи 58.

Убистава било је највише у 1872 а најмање у 1871 и 1874 години. Докле је у 1871 било само једно убиство у Београду дотле је, одмах друге године 1872 овај број порастао на 12 више.

За првих десет година било је 49, а за других десет 50 случајева убистава. Број њихов, дакле, за других десет година нарастао је само са једним случајем више.

Укупни њихов број за свих двадесет година износи 99, а кад се овоме броју дода и број самоубистава, 58, онда укупни број и једних и других, за свих двадесет година износи 157.

IV

Кажњено полицијском влашћу

1863	*бојем*	599	*нов.*	930	*затвором*	420	*свега*	1952
4	»	1006	»	1868	»	748	»	3681

Digitized by Google

1875	»	694	»	1322	»	616	»	2659
6	»	512	»	941	»	656	»	2122
7	»	690	»	1297	»	727	»	2736
8	»	243	»	1062	»	342	»	1650
9	»	312	»	758	»	223	»	1293
1870	»	319	»	590	»	158	»	1070
1	»	276	»	715	»	227	»	1239
2	»	44	»	424	»	29	»	516
3	»	388	»	559	»	383	»	1330
4	»		»	293	»	791	»	1084
5	»		»	311	»	848	»	1159
6	»		»	75	»	693	»	768
7	»		»	149	»	129	»	278
8	»		»	174	»	249	»	423
9	»		»	319	»	550	»	869
1880	»		»	475	»	802	»	1277
1	»		»	356	»	975	»	1331
1882	»		»	740	»	1704	»	2444

Бојем највише је кажњено у 1864. (1006) а најмање у 1872. (44) а то је пред ону значајну годину, кад је та телесна казна укинута, кад је 11. Децембра 1873 године, у Народној Скупштини објављено да су батине укинуте.

За време од 1863 до 1874, дакле за 11 година кажњено је бојем 5083 лица.

Новцем је највише кажњено у 1864 (1868) а најмање у 1876. (75). За првих десет година кажњено је овом казном њих 9907, а за других десет година само 3451. Дакле за других десет година опало је са $^2/_3$. За свих двадесет година кажњено је новцем 13358.

Затвором је највише кажњено у 1882. (1704) а најмање у 1872. (29). За првих десет година, затвором кажњено је 4146, а за других десет година њих 7124.

Digitized by Google

Дакле казна затвора за других десет година, готово. удвојила се. Укинућем телесне казне, ово је морало да буде, јер сви они, који би се имали подврћи телесној казни, подвргнути су под казну затвора, и зато се број ових, за ових других десет година морао удвојити.

За свих двадесет година кажњено је овом казном њих 11.270.

Укупно кажњених, највише било је у 1864 (3622), а најмање у 1877. (278).

За првих десет година (1863—1873) кажњено је њих 18.748, а за других десет година (1873—1883) 10963. За други десет година, дакле, опао је број са близу 8000.

За свих двадесет година, кажњено је у Београду, полициском влашћу, за разне кривице, мањега рода. 29.711 лица.

V

Суду на осуду дано је:

1863	године,	мушких	114	женских	2	свега	116
4	»		350	»	44	»	394
5	»		149	»	20	»	169
6	»		153	»	14	»	167
7	»		105	»	10	»	115
8	»		86	»	12	»	98
9	»		116	»	11	»	127
1870	»		112	»	8	»	120
1	»		118	»	4	»	122
2	»		116	»	8	»	124
3	»		197	»	19	»	216
4	»		146	»	13	»	159
5	»		228	»	16	»	244
6	»		119	»	15	»	134

Digitized by Google

1877	»	128	»	12	»	140
8	»	98	»	15	»	113
9	»	74	»	4	»	78
1880	»	100	»	11	»	111
1	»	108	»	10	»	118
2	»	87	»	13	»	100

Највише је дано суду на осуду у 1864 (394) а најмање у 1879. (78).

За првих десет година дано је суду на осуду 1552 липа, и то:

за бешчашће	6	за лажне новце	16
» Блуд	23	» лажно оптужење	1
» » противприродни	7	» лажну сведоцбу	3
» » родооскврњење	2	» лишење слободе	1
» » силовање	8	» лутрију	7
» » покуш. силовања	2	» мито	3
» » скотомоштво	2	» нападај	61
» бој и свађу	34	» „ на чиновника	1
» грдњу и псовку	26	» „ „ жандарма	9
» двапут наплату дуга	9	» нападај на чувара	2
» заузеће земље	1	» „ „ шиљбока	5
» злоставу	28	» „ „ стражу	2
» злоупотребу	11	» насиље	7
» ношење знак. чинов.	8	» незакони интерес	1
» издавање за чинов.	8	» непослушност	11
» издавање одзива	1	» небрежење	18
» изнуду	3	» непажњу	1
» картање	6	» обману	6
» клевету	4	» обрањење	6
» користољубље	6	» оговарање	2
» крађу	659	» опадање	1
» кривоклетство	13	» опорочавање закона и уредаба	3
» лажне банке	7		

Digitized by Google

за отимање	2	за самовлашће	27
» оштету	8	» слике забрањене	2
» паљевину	21	» скривање робијаша	1
» побацивање деце	2	» тровање (покушај)	1
» повреду тела	15	» убиство	21
» » туђих ствари	1	» » покушано	8
» подвођење	1	» » ванбрач. детета	1
» превару	52	» увреду	240
» прикривање ствари	1	» » владаоца	6
» разбојништво	4	» » власти	9
» разношење неистинити гласова	1	» » владе	1
» разне кривице (неозначене)	13	» увреду чиновника	4
		» утају	45
		» фалзификовање	21
		» хуљење вере	3

Највише, дакле, за *крађу*, па онда за *увреду*, затим за нападај, превару, утају, бој и свађу, злоставу, самовлашће, блуд, и т. д.

За других десет година дано је суду на осуду 1413 лица, и то:

за бешчашће	1	за картање	1
» блуд	13	» клевету	3
» » противприродним	5	» крађу	704
» » силовање	9	» кривоклество	6
» » браколомство	17	» лажне банке	1
» бој и свађу	30	» » новце	10
» грдњу и псовку	8	» лажно оптужење	3
» двапут наплате дуга	6	» лажну сведоџбу	2
» злоставу	25	» лутрију	4
» злоупотребу	4	» нападај	18
» издајство	1	» » на чиновника	5
» измуду	1	» » » жандарма	3
» јатаковање	7	» непослушност	4

Digitized by Google

за небрежење	1	за превару	31
» неред у позоришту	11	» разбојништво	10
» обману	1	» разношење гласова	3
» обрањење	2	» разне кривице	16
» одбацивање деце	1	» самовлашће	19
» одказивање лекарске помоћи	1	» тровање	2
» опорочавање закона и уредаба	4	» убиство	104
» отимање	4	» » покушано	9
» оштету	1	» увреду	463
» паљевину	6	» » владаоца	14
» повреду	42	» » власти	16
» подвођење	7	» утају	26
		» фалзификовање	16
		» штампани спис	12

Највише дакле за *крађу*, па онда за *увреду*, затим за *убиство*, и т. д.

У другој десетини година спроведено је суду на осуду *више* за крађу, *мање* за увреду, *мање* за утају, *више* за убиство (са 83), *мање* за паљевину (са 15), *више* за подвођење, *мање* за кривоклесвто а *више* за браколомство (17 њих а у првој десетини ни једно лице) и т. д.

Укупно за свих двадесет година дано је суду на осуду 2965 лица и то:

за бешчашће	7	за двапут наплату дуга	15
» блуд	36	» заузеће земље	1
» » противприродни	12	» злоставу	53
» » родооскврњење	2	» злоупотребу	15
» » силовање	17	» ношење чиновничких знакова	8
» покушај силовања	2	» издавања за чиновника	8
» скотолоштво	2	» издајство	1
» браколомство	17	» изнуду	4
» бој и свађу	64		
» грдњу и псовку	34		

Digitized by Google

за издавање одзива . . 1
» јатаковање 7
» картање 7
» клевету 7
» користољубље . . . 6
» крађу 1364
» кривоклетство . . . 19
» лажне банке 8
» » новце 26
» лажно оптужење . . 4
» лажну сведоџбу . . 5
» лутрију 11
» мито 3
» нападај 79
» » на чиновника . 6
» » жандарма . . . 12
» » чувара 2
» » шиљбока . . . 5
» » стражу 2
» насиље 7
» незакони интерес . . 1
» непослушност . . . 15
» небрежење 19
» непажњу 1
» неред у позоришту . 1
» обману 7
» обрањење 8
» одбацивање деце . . 1
» оговарање 2
» опадање 1
» одказивање лекарске помоћи 1

за опорочавање закона и уредаба 7
» отимање 6
» оштету 9
» паљевину 27
» побацивање деце . . 2
» повреду 57
» » туђих ствари . 1
» подвођење 8
» превару 83
» прикривање ствари . 1
» разбојништво . . . 14
» разношење гласова 4
» разне кривице . . . 29
» самовлашће 46
» слике забрањене . . 2
» скривање робијаша . 1
» тровање 2
» » покушано . . . 1
» убиство 125
» убиство покушано . 17
» » ванбрачног детета 1
» увреду 403
» » владаоца . . . 20
» » власти 25
» » владе 1
» » чиновника . . . 4
» утају 71
» фалзификовање . . . 37
» хуљење вере 3
» штампане списе . . 12

Digitized by Google

За свих двадесет година, највише је дакле дато суду на осуду за крађу, па онда за увреду, затим за: убиство, превару, нападање, бој и свађу и т. д.

Из службених извештаја извадио.

Стев. М. Котуровић

Digitized by Google

»
»
» I
» Н
» нс
» неб
» непа
» нере
» обман
» обрањс
» одбацив
» оговаран
» опадање
» одказиванье
помоћи

Digitized by Google

Прилог познавању садашњег стања усмене српске поезије.

Благо усмене (народне) српске књижевности, прикупљено од Вука Караџића досле, могло би се данас врло згодно назвати: благо немерено. Ми га, доиста, данас више осећамо, него што знамо колико је и како је; више се њиме поносимо, него што га познајемо. За то и наша научна испитивања тога блага не стоје ни у какој размери према његовој величини. Огромни досле прикупљени материјал тако је расут, да га ни највољнији и најбрижљивији испитивалац не може нигде у целини сагледати, камо ли га имати и проучавати у својој приватној библиотеци. Највише су пак расуте песме, та најзнатнија грана усмене књижевности. Да поменем *само* зборнике њихове, колико их сада могу прегледати — а јамачно ће ми преглед бити непотпун; — а неки су од тих зборник сада тако ретки као кака књига XIII. века. Тако

1., Вукових *шест зборника*

2., *Пјеванија црногорска и херцеговачка* Симе Милутиновића. Липиска 1837.

3., *Огледало српско* владике Његуша. Београд 1845.

4., *Црногорске гусле* Стев. Поповића. Београд 1858.

5., Narodne pjesme bosanske i hercegovačke Фр. Јукића и Гр. Мартића. Осек 1858.

6., *Два мала зборника* банатских и бачванских песама између 1862—1865 г.

7., *Три зборника* Б. Петрановића. Београд и Сарајево 1866 и 1870

Digitized by Google

8., *Два зборника* Благоја Стојадиновића. Београд 1867 — 1868.

9., *Песме и обичаји укупног народа српског* Милоша Милојевића. Београд I књ. 1869; II. 1870.

10., Die Volksepik der Kroaten Миклошића. Беч 1870.

11., Милана Станића: *Срп. нар. песме* I Београд 1870; *Царица Милица* 1871; *Драгачевка* 1872.

12., *Срп. нар. песме и нар. приповетке* Димитрија В. Алексића Београд 1871,

13., Plohl—Herdvigova Hrvatske nar. pjesme i pripoviedke u Vrbovcu 1—2 књ. Вараждин 1868.

14., Jačke ili nar. pjesme prostogaine-prostoga puka hrvatskoga, Фр. Курелца. Загреб 1871.

15., *Гусле црногорске* Филипа Рајачевића. Београд 1872.

16., *Срп. нар. пјесме покупљене по Босни* Косте Х. Ристића. Београд 1873.

17., *Нар. јуначке песме,* издане трошком Х. Алексе О. Поповића, Београд 1874.

18., *Српске нар. песме,* скупио по Срему Б. М. Панчево 1875.

19., Narodne pripovietke i pjesme iz hrvatskoga Primorja—Микуличића. У Краљевици 1876.

20., *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*—В. Богишића. Београд 1878.

21., *Српске нар пјесме стар. и нов. времена*—Влад. Красића. I. Панчево 1880.

22., Narodna pjesmarica — М. Павлиновића, издала Матица далматинска 1879.

23., Hrvatske nar. pjesme, sakupljene stranom po Primorju, a stranom po Granici — Ст. Мажуранића. Сењ 1880.

Digitized by Google

24., Hrvatske nar. pjesme, što se pjevaju u Istri i na kvarnerskih otocih — прештампано из »Naše Sloge«. Trst 1880.

25., Hrvatske nar. pjesme i pripoviedke iz Bosne — Н. Тординца. Вуковар 1883.

26., *Сриске народне пјесме из Босне.* По казивању своје жене прибележио С. Н. Давидовић. Панчево 1884.

Можда је овом прегледу умакло још до десетину мањих или већих зборника. Па сад тек долази грдна маса песама, штампаних по разним часописима и књигама мешовите садржине, по листовима књижевним, шаљивим и политичним, по календарима, путописима, описима народног живота и обичаја, од почетка овога века до данас — маса, која се не може ни прегледати ни оценити колика је, а која можда износи половину и више свију ових засебних зборника.

Научно испитивање осетно би се покренуло у напред, кад би се саставила макар само за ову грану усмене књижевности тачна библиографија с оценом појединих колекција. 1867. г. састављао је В. Богишић етнографску библиографију јужних Словена (ја сам му у једном делу био сурадник); али та његова библиографија не угледа света, а данас би нам била врло корисна и за овај посао. Чуо сам, да се Матица хрватска од десетину година амо спрема, да изда зборник свију до сад штампаних песама и које би се још данас могле сабрати. До сада их је, веле, скупила врло много, особито из Далмације и отока. Али почетак издања одлаже Матица из године у годину, како ми се чини, за то, што јој није лако наћи редактора. Одиста јој то и неће бити лако, особито ако је при тражењу и бирању редактора буду упућивали и каки тесногруди или консервативни обзири. Ја ћу само то рећи: да би овај посао могао донети Матици толико славе колико сав њен досадашњи рад, али и да из невеш-

Digitized by Google

тих руку може изаћи тај посао као литерарно грдило, прескупо за Матицу а без вредности за историско-литерарно испитивање, чему би требало и да буде намењено. Мени се и начин, на који је Матица за ово десетак година нове песме прикупљала, чудан чини, Зналац неће тражити благо онде, где би му га можда мило било наћи, него онде где зна да ће га највише наћи. Па онда ми се чини, да је средити старе зборнике и досле прикупљене песме — један посао; а прикупити тачно сву данашњу усмену поезију — други посао. За први би посао требало најпре врло много труда и времена, да се све што је досле које где штампано прикупи; за тим би требало толико исто труда и времена за поређење и критику појединих колекција, а за ово би опет требало — осим нарочите спреме — сазнати и прикупити све што је досле о тим колекцијама речено у словенским књижевностима. За овим би тек дошло сређивање, о коме би се опет могло много говорити, о коме би требало много промислити, саслушати што више зналачких мишљења и т. д. Досадашња скупљања наших народних песама колико су умножила материјал за испитивање, толико су опет то испитивање баш и отежала. Скупљао је ко је хтео и могао, мало је који скупљач имао спреме за то, врло се ретко ко угледао на Вука, најбољег мајстора у овом послу код Словена, многи су хтели да надмаше Вука поправљајући и препевајући (управо кварећи) народне песме, а неки су на жалост, држећи да ће тиме учинити неку услугу своме народу или племенској сујети, фалзификовали нар. песме, понароћивали туђе и т. д. Пред нама ја маса песама, којима се не зна ни скупљач ни певач, ни завичај песмин, ни доба њено, ни прилике у којима се пева (н. пр. код обичајних песама), ни из каког су извора (од писмена или неписмена певача) и т. д. У једној нар. епској песми у *Подунавци* од 1845. г. долази на пр. овакав стих:

Digitized by Google

Тим скопчаше свезу пријатељства.

Таких примера има у многим колекцијама. По таким примерима ја бих целу песму отурио, не верујући јој да је народна творевина. Али је било вештијих имитатора, чије је песме много теже познати међу народнима. Казивали су ми, да у *Огледалу српском* има Његушевих песама, које су се с народнима помешале и које ће данас тешко ко моћи издвојити. Вук је сам у V. књигу својих нар. песама унео песме познатога певача. Могу ли се таке песме назвати нар. песме? (Ја ни таке песме не бих унео у народне песме). Још је горе учинио Петрановић (види о његову првом зборнику лепу критику Јагићеву Rad II.) и други.—Ето какав материјал стоји пред испитивачем или пред оним, који би хтео да зналачки среди све досад штампане народне песме.

Прикупљање садашњих народних песама, свију које још—или боље које сад—у народу живе, требало би, чини ми се, да буде други посао, посао коме би главна сврха била: изнети слику садашњега стања усмене српске поезије. Истина би ово прикупљање могло изнети још непознатога старинскога блага, осветлити многе већ познате старе песме, могли би искочити знатни и драгоцени варијанти[1]; али би то била узгредна страна овога посла, која се опет не би испустила и не би пропала. Да је од св. Саве до да-

---

1. У Archiv für slav. Philologie Band VI 239, Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie показао је В. Волнер, да се ова прича: како драга чинима или сузама подиже из гроба умрлог у туђини, или погинулога, драгога (ну обично она не зна да је он умро), па јој он доходи и свом је гробу води, и т. д.—прича, која ее још прича у врло многим крајевима немачког народа и по којој је нем. песник Биргер начинио своју познату баладу *Елеонору* —налази као песма, а нарочито као прича, и код многих слов. народа и код Литванаца. Од јужних Словена налази се та прича само код Словенаца и код суседних им Хрвата; а код Срба и Бугара ни

нас из свакога века остала по једна добра колекција нар. песама, на којој би висини стајало данас научно испитивање! Ми би данас потпуно познавали ту радионицу душевног живота народног, имајући неколико њених слика из неколико различних векова. Овако имамо свега две, и то непотпуне, слике њене: прва, могли би рећи врло бледа и силно иштећена, преставља народну поезију кака је била од прилике на крају XVII. века — то су приморски записи народних песама; друга, много потпунија, — вернија и боља, али опет не са свим потпуна — преставља нар. поезију кака је била крајем XVIII. века — то су зборници Вукови. Треба да покушамо да саставимо сад богатији знањем и искуством, слику нар. поезије с краја XIX. века

друга једна, овој слична, прича: како умрли брат води своју у далекој туђини удату сестру ојађеној самораној мајци (Вук II. 9. стр. 38. Браћа и сестра) и т. д., а оваку народну причу имају још и Грци и Арбанаси (Волнер Archiv 260—269. К. тамо побројаним бугарским варијантима ваља додати још и Миладиновци 100. *Лазар и Пегкана.* Види још и зборник Качановскога). Волнер држи, да је првобитна верзија за ову другу групу била српска. Али смо до данас знали само за једну једину таку песму српску, у Вука II. 9. У најновијој збирци срп. нар. песама из Босне С. Н. Давидовића Панчево 1884, стр. 10 има још један варијанат ове песме, у коме се налази и мотив, кога нема у Вуковој песми а има у бугарским и грчким песмама и који би могао поткрепити мишљење Волнерово. Тоје: како уз пут тице издају брата, да је мртвац.

Кад су били кроз гору зелену,
Све пјевају тице кусовице:
Боже мили, на дару ти хвала,
Како мртав по земљици хода.
Проговара кићена Марија:
„Чујеш брате, како тице поју?“
„ „ Не будали моја секо драга
Нек пјевају, и Бог им је рек'о. “ »

Иначе ова збирка Давидовића нема велике вредности, нити се скупљач угледао на боље своје претходнике.—

Digitized by Google

(крајем XX. века, или можда и пре, неће више бити предмета за сликање) — те да кроз три слике народне песме из три века уђемо, ако се могне, у душу њену, да јој разаберемо што више покрета, нарав, израз и особине. Прикупљању садашњих народних песама требало би ово да буде нарочита сврха и за то, што сам тврдо уверен (познавајући најновије зборнике и знајући у главном лично како се, колико се и шта се данас пева у нар. песмама), да у данашњој усменој поезији нема много ни новости ни лепоте. Ма како се брижљиво и обилато покупила, она нас сад неће ни мало обрадовати оном страном, којом су се српске нар. песме прославиле. Песме из старијих времена, које још поред гусала живе, препевају се све слабије и слабије; а песме о најновијим догађајима, ако и постају, чини ми се, да се никуд даље не мичу од места свога постанка и да умиру заједно са својим творцем. Прикупљати све што се данас пева, и све што се прикупи штампати онако како је прикупљено и састављати с пређашњим прикупљањима (а тако се још једнако чини), значило би наслагати грдан, махом неупотребљив, материјал, из кога се један уредник не би могао жив испетљати. Данашње прикупљање — састављање слике данашње усмене поезије — требало би, чини ми се, да буде онако, као што се данас састављају дијалектолошке слике појединих крајева. Ја бих за ово поделио све земљиште српскога и хрватскога народа на неколико крајева, неколико опсерваториских станица. На свакој станици требало би да буде човек од посла, који би за неко време прибрао сав данашњи поетски материјал из тога краја и из тога материјала саставио верну слику садашњега стања народне поезије у том крају. Из тих посебних слика саставила би се после општа слика садашњега стања народне поезије у Срба и Хрвата; а та би слика била од

Digitized by Google

велике користи за научно испитивање свеколике усмене књижевности.

Размишљајући о овом ја сам преко писама распитивао своје пријатеље и познанике по Србији о садашњим народним песмама, нарочито о епским песмама; а како ми је то мало помогло, то сам недавно разаслао читав распис са упутком како треба о овим стварима разбирати. На ово су ми почели стизати извештаји и први — као што сам се и надао — стигли су ми из најпродуктивнијег у томе и најбогатијег краја, из округа ужичког. Одавно је опажено, да поетска продуктивност није једнака у свим српским крајевима. Она се — вели Талфи — к североистоку смањује; а најпродуктивнији је југозапад и у опште планински и патријархални крајеви српски, који су се у борби с душманима боље одржали у чистоти и слободи. У аустриским областима — вели — још се песме знају, али певање и гусле остављене су слепцима и убогима. 1871. год. чуо сам ја у манастиру св. Петке у окр. ћуприском од калуђера, који је родом из црноречког округа, да су се у његово детињство његови сељаци једном скупили као на чудо око кирицијa из округа ужичког, који су онуда некуд *певајући* пролазили; „јер у нас — рече ми — не певају мужи, но само жене,“ — Али је, осим тога, у опште данас силно опала поетска продуктивност у свој маси срп. народа због друкчијих друштвених и животних прилика. Проводивши детињство у окр. чачанском сећам се како сам тамо пре 25. година сретао гусле на сваком кораку. Оне су ме пратиле у школу и из школе. Сваки дан се могло видети, где у чаршији пред каком механицом или дућаном стоји гомила људи, жена и деце те слушају гусларе, а гудели су и певали не само слепци, него и други певачи. Тако је било и у свакој механи на друму у оном крају. Данас су гусле и тамо ретке, а још ређе се чују, а по варошима нерадо и слушају.

Digitized by Google

Све ово грдно отежава посао, који ја замишљам да би требало и да би корисно било сад учинити. Али се и овде треба сетити песника *Србијанке*, који вели: Тврда воља мучност'ма одоли.

Ко је добро проучио језгровите предговоре Вукових зборника, ко је иоле имао прилике да се упозна с нарављу простога нашег народа, творца и чувара усмене књижевности — тај зна, да је сабирање усмене књижевности у опште и од пре било помучан посао, а камо ли сад. Сад је још много већа разлика у нарави, мишљењу, осећању, укусу између простога народа и школованог (писменог и интелегентног) човека, који би хтео непосредно од њега да прикупља усмено-књижевно благо, који би хтео да буде извештач оном главном посматрачу. Тај извештач обично не уме сам ни да створи прилику, у којој би могао што чути и прибележити, ако му она сама не дође. Он не уме да се разговара и пита — он, на жалост, ретко има и љубави према послу за који је умољен. А прост певач је према њему стидљив, неповерљив, ћутљив. Он се чуди, што ће томе господину, који уме паметне књиге читати, те простачке ствари; мисли, да је све варошко боље (као год што мисли, да те је Бог зна како почастио, кад те је код своје куће послужио белом или црном кафом); мисли, да се тера шала с њим и устеже се да пева; кад запева збуњује га, што види да му се речи записују; нерадо даје објашњења — све се боји, да се у чем не ухвати и не осрамоти. — А треба саслушати и прибележити што више песама, бар све које се од прилике за једну годину у једном крају чују, да би слика била што вернија. Требало би тачно обележити тај крај; име и порекло певачево; занимање; је ли писмен или неписмен; је ли песму сам саставио или од другога чуо (од кóга, и је ли је верно испевао, или препевао); је ли песма испевана уз гусле или без гусала исказана; у којој је

Digitized by Google

прилици и у које доба године чувена (ако није на молбу испевана); у које се доба године у опште и у којим приликама песма сама од себе највише чује и пред каким слушаоцима; каке примедбе обично чине слушаоци за време певања или на крају и шта певач одговара; које се песме најрадије слушају — о најстаријим јунацима, о ускоцима и хајдуцима, или о најновијим догађајима; ако су песме о најновијим догађајима, покушати разабрати од певача за што је баш о том догађају и о том јунаку песму испевао, а не о неком другом, који би можда по мишљењу питачеву био пре за певање и т. д. И још би много што и шта требало при садашњем купљењу разбирати и испитивати. Тако на пр. за многе изразе у песми, епитете, особна имена и т. д., с којима учени испитиваоци муку муче, није још угинуло у певача и у његових простих слушалаца осећање и разумевање. Тако би се могло распитивати, да ли за епску песму (а махом се ова питања и тичу епске песме) има у народу како специјално народно име — да ли се на пр. чује име *бусаштица* и у оним крајевима, о којима се досле то није знало, и да ли се тој речи зна значење? Да ли се зна значење понеким епитетима, на пр. епитету *рујно* (види о том мој чланчић у *Годишњици* VI) и т. д.? Да ли о неком историском јунаку, који се у песми помиње, а о коме по писаним и штампа врло мало знамо или кога по њима не можемо да познамо, зна певач и околина му још што? Добро би било обратити пажњу и на конструкцију самих гусала, на начин певања и мелодију, на традиције и приче (такође или себиљне) о самим гуслама, ако их има и т. д. На последку требало би побележити и крајеве на пр., где епске песме никако нема, или се врло слабо чује, у којима песма гусалом или нема некакав други инрстуменат, уз који се епске песме певају), или их је још врло мало остало; разабрати, колико је могућно, у самоме народу узроке опадању народне епске поезије, снагу и брзину опадања,

Digitized by Google

мишљења самога народа о томе, шта је сад заменило некадашње весеље и забаву гуслама и т. д.

Кад би сви непосредни скупљачи били заинтересовани овим послом колико сам сâм и колико ми се чини да овај посао и заслужује (ослушкивати живот простога народа чини ми се, да је у нас још једнако врло занимљива студија), могла би се сачувати од заборава бар приближна слика садашње народне епике у краљевини Србији. Ну покушај је учињен. И ево нешто грађе из првих извештаја.

Из округа ужичког писали су ми о садашњим нар. песмама и послали нешто материјала, г. г. Љубомир Стојановић, проф. ужичке реалке (сада на наукама у Бечу) и Милан Жуњић, народни посланик, трговац у Пожези. Како они обојица потврђују по нешто, што је већ овде речено, а казују и по нешто ново, занимљиво, то ћу уз ове моје мисли изнети овде у кратко и извештаје њихове као прилог познавању садашњега стања усмене српске поезије.

— Код нас, вели М. Жуњић, нема више хајдука, али нема више ни гусала. ... Али ни данас није немогућно чути гусле. Нађе се још по неки певач, који узме гусле и уз њих испева по коју песму из старих времена; али су гусле у рукама нових певача изгубиле своју истинску вредност. Сам глас гуслача данашњег нема ничега сличног са гласом оних гуслача, којих сам мноштво слушао пре двадесет година. Па и потреси на струни малаксали су и имају само просто и монотоно зујање. Данашњи певач Ужичанин пева онако уз гусле, као што сам пре неколико година слушао Шумадинце. У гласу данашњег певача нема никаких промена. Он само оторожи, па прича догађај, и то једнаким тоном и кад почиње и кад свршава стихове. И кад јунак пише књигу, и кад зове на мегдан, и кад му седлају дора, и кад се са својим супарником срета, кад се побију буздованима, кад се прихвате за оштро гвожђе, кад и то поломе па сиђу с коња и хвате се у кости ју-

Digitized by Google

начке, кад кољу један другог „бијелијем зубом«, кад јунак позиваље вилу посестриму, кад говори с царем или књигоношом — то је све једно, никаке промене, никака подвика у данашњег гуслача нема.

— Господа и варошани први су постали непријатељи гусала. А народ, идући за њима, учинио је то исто: занемарио је гусле, заборавио своју народну поезију; а место тога што је примио, то су сами отпаци, трице и кучине.

Три рифа мола, мој се дика лола
. . . . . .
Жен' се дико, док си мио,
Ма сиромах био —
. . . . . .
Зелен багрен, деб'о лед,
Што си, дико, тако блед и т. д.

— Ове песме наше прекосавске браће чују се по сваком селу у овом нашем брдовитом округу. Жуњић прича даље, да је од једног певача у Гојној Гори, кога му казаше да је добар певач, слушао ту скоро песму о некој кошији некаког војводе Мирче из града Врдника. На тој кошији бејаху се искупили и стари и нови јунаци: Страхиња бан, Марко, Сењанин Иво, болани Дојчило, Југ Богдан, Милош Обилић и војвода Стеван од Ресаве (Синђелић?). Жуњићу ова песма није била ни мало по вољи, те је није ни саслупао. Али је мени жао, што то није учинио и бар у изводу ми је послао; јер ми се чини, да ће то бити препевана песма Ј. Суботића *Врдничка кула* (Дѣла Јов. Суботића књ. II. 24.), за коју сам слушао и с других страна, да се у народу препевана чује.

— Али да ти прозборим — вели М. Жуњић — неколико речи и о неким ретким нашим певачима, који су истина на измаку гуслачке периоде, али који нас на молбу

Digitized by Google

нашу још по неки пут опомену старих времена. Ја их свега двојицу знадем. Један је Јаков Драговић, чувар вода телеграфског у Чачку, човек до близу 60 година Јаков је родом Морачанин, али никад не пева о бојевима црногорским. Он обично пева песме о ускоцима. Једна, коју он радо пева, не сећам се да је где штампана. Почиње се:

Кулу гради Новљанин Алија
У новоме на Крајини граду

Кад је кулу свршио, тражио је за се девојку; па, како је био рода госпоскога, није могао лако да је нађе. На послетку, по савету мајчину, запроси цуру у скадарског везира и овај му је даде. — Кад је Алија свате искупио, па их прегледао, видео је, да нема доброга јунака, који ће му носити барјак пред сватовима. Опет по савету мајчину позове свога побратима, Брђанина Вука; Вук се омишљао хоће ли ићи, а мајка му Вукосава каже, да је чула од старих људи:

Да кад Турчин тврду вјеру даде,
Он је никад погазити неће

Вук оде. Сватови се крену, Вук пред њима.

Кад су били на воду Бојану,
Сви сватови мостом прегазише,
Само не шће Брђанине Вуче.
Он нађера, помамна вранчића
Испод моста на воду Бојану.
Па кад јунак воду пребродио,
У сватове опет улазио;
Он разгони коње и јунаке,
Докле опет пред сватове прође.

То је спазила цура с везирова двора; па зове мајку и пита је:

Нено мила, везирова љубо,
Ходи, нено, ближе до пенцера,

Digitized by Google

Да те, нено, о светима питам,
Те ли оно мени ђувегија,
Што но јаше помамна вранчића,
Што но нешће мостом прегазити,
Већ на вранцу преплива Бојану,
Што но носи алај барјак турски,
Па разгони коње и јунаке,
Мила мати, с обадвије стране?

Мајка ће удара шаком по образу и говори јој:

Мучи, кћери, муком замукнула,
У што си се млада загледала —
Зар у једног од горе хајдука,
У хајдука Брђанина Вука?
Што не гледаш твога господара
Новљанина на коњу ђогату,
Што госпоски добра ђога јаше,
Што госпоски бритку сабљу паше,
Што ј' Алија рода госпоскога,
Што је прави јунак од јунака?!

Девојка кроз плач одговара:

Оћ'ћо нема ока ни јунака,
Нит' за мене ђувегије млада,

Сватови долазе и пењу чадоре. Вук је свој чадор покинуо данас од сватова. — Везир зове Алију и кори га што је Вука Брђанина у сватове позвао; тражи да га Алија још прије ноћи погуби. Алија вели, да је побру ко вјеру, то га не може погубити и т. д. Везир прети. Кад му ни то не помаже, говори:

Знаш, Алија, мој зете премили,
Још да имаш три хиљаде свата,
Опет ћо те Вуче преварити
И девојку младу уграбити,
Одшетће је брду камениту,

Digitized by Google

Љубиће јој хајдук лице б'јело
На срамоту моје бјеле браде.

Ово подејствује. Везир обећа Алији поред девојке још и три товара блага, и Алија да тврду реч, да ће Вука на првом конаку погубити.

Кад су били на првом конаку,
Сви сватови попеше чадоре
У гомилу један до другога,
А на само Брђанине Вуче.

Кад било око пола ноћи, Алија говори девојци:

О Фатимо, моја душо драга,
Сједи мало под чадором сама.
Ја сам твоме бабу обећао,
Када будем на првом конаку,
Да ос'јечем Брђанину главу,
Да је пошљем Скадру бијеломе
Твоме бабу у мјесто јабуке—
Он ће нама три товара блага.

Девојка га моли:

О Алија, срећо моја прва,
Ја сам чула од старијех жена,
Да је први данак ђувегије.
Не, Алија, крвцу пољевати
Ради среће и твоје и моје.
Три конака још су до Новога,
Ти ћеш лако погубити Вука.

Алија је послуша и легне на меку срцаду.

Он спава, ал' цура не спава, већ устаје и иде под чадор Вуку. Удара га шаком по образу, Вук се буди и говори:

Снахо моја, лијепа Фатимо,
Шта ћеш ноћас под мојим чадором?
Зар си дошла да ти лице љубим?
Ја то јунак не бих учинио,

Digitized by Google

Волио бих изгубити главу
. . . . . .
Ја невјере учинити нећу.

Девојка му одговара:

Вјеру онда ваља одржати,
Кад је задаш правоме јунаку,
Не Алији, варалици старом,
Који те је мом бабу продао.

И исприча му све. И закуне га, да никако не спава две ноћи док су на путу.—

А трећу ћу теби ноћцу доћи,
Добре ћемо коње појахати,
Бјежаћемо твоме завичају.

Што је рекла, то је и учинила. И Брђаник је с трећега конака побегао с девојком.

Песма се завршује:

Када свану и сунце ограну,
Ударише ситни таламбаси,
Те сватови на ноге усташе —
Ал' им нема два најбоља друга:
Нема Вуке и нема ђевојке.—

Код ове песме није Жуњић прибележио од куд је певач зна: да ли је он њу од другога чуо, или по којој причи, или самостално, сам саставио.

Има још један добар певач — вели Жуњић — родом Херцеговац, у Ужицу. И у његовим су рукама гусле веселе. Он пева радо и готово једино песме из црногорских и херцеговачких ратова.

— Ова два певача не певају ни једну од песама из нашег последњег ратовања с Турцима.

Љуб. Стојановић вели; да се сада у окр. ужичком најмање певају песме о хајдуцима и робљењу по Удбини и равним Котарима; али има и певача, који састављају,

Digitized by Google

и певају песме и о најновијим догађајима. Али »пјевачи, који би требало да рашире те нове пјесме, данас су чак и у овом округу ређи. Најбољи међу њима досељеници су или из Херцеговине или из Црне Горе; а они пјевају пјесме о црногорским бојевима или ускочке (као у III. књизи Вуковој), којих има доста непокупљених, а и врло лијепих". Добри су певачи—вели—врло ретки, а садашњи певачи махом кваре песме, а особито старе песме, које се још по нешто чују. Тако прича садржину једне старе песме, која се сад тамо пева и за коју му је певач казао, да је чуо од неког Колашинца пре 20 година, овако:

—Некаком крању *пиротском* заробили Турци двоје близнади, Јању и Николу, од 7 година, и одвели султану. До њихове 16. године била је Јања код царице, а Никола у коњушници код коња. Тада је цар шћео да их потурчи и Јању да узме за сина, а Николу да да у *сејмене* и пошље преко мора дванајест конака, те да их тако раздвоји, да му не би што нашкодили. Јања је то чула и разумјела, јер је знала дванајест језика; па каже брату и договоре се да бјеже. У вече она тури у вино *офијуна*, те опоји цара и царицу; а Никола опреми царева гаврана и везирова дорина. Кад је Јања стала облачити царско одијело, *засјали се ордени и звијезде на ирсима*, те се засвијетлила сва коњушница. Никола привиче, *да метне мараму на ирса* и заклони их. Док су изашли из авлије, умотали су копите коњске крпама. Кад су били на капијама, којих има петнајест, повиче Јања са царева гаврана турски и арапски, и паша одмах отвори капију мислећи да је то цар: а триста војника узму пушке *пред ирси*'

—Кад су дошли у Пирот, била је код краља моба, *али сва у црно обучена*, а у авлији постављена трпеза, која се никкко није дизала од како су они били заробљени. Краљице *ослањајући се на штаке*, пита их са чардака, да нису од Цариграда и да не знају за њену ђецу. Никола

Digitized by Google

запјева: вила гњ'јездо тица ластавица и извела два тића; дошао соко и однио их у Стамбол, а они се сад вратили. Краљица се није осјетила, но краљ који је болестан лежао у седмој одаји, скочи и привиче краљици зар не познаје ђецу. Краљица потрчи без штака, али се *скотрља низ три ста басамака, ђа на главу, ђа на——*, али Јања одскочи од коња и дочека је на руке, *те не даде да се родитељ иштети.*

Ову је песму чуо Љ. Стојановић од варошког певача и вели: »Овако што, разумије се, не би се могло чути од каког Херцеговца или Црногорца, па ни од нашег сељака«,

Песме о првом устанку српском као да се слабо чују у окр. ужичком. Бар о њима ништа не помињу ни Жуњић ни Стојановић. Али ми Ј. Ст. Марковић учитељ овдашњи каже да је 1871 г. чуо тамо једну таку песму, у селу Високој среза ариљског од неког старца Бојовића, коме је тада било прошло 90 година и који је од старости био ослепео, а казивао му је да је војевао у првом устанку Ј. Ст. Марковић упамтио је само овај почетак те песме, по коме се чини, да би то била нова, непозната песма о првом устанку:

Вино пију до три побратима,
Вино пију у богатој Мачви.
Једно јесте Чупићу Стојане,
А друго је Лазаревић Луко,
Треће јесте Милош од Поцерја.
А кад су се накитили вина,
Те им винце удари у лице,
Онда рече Чупићу Стојане:
»Благо вама, моја браћо драга,
Кад вам нису куће на граници!
Што је моја кућа на граници,
На Љешници на великој муци,
Па ми в'ома досађују Турци,«

Digitized by Google

Песму је, причао је старац Бојовић, чуо од некога одавна.

О најновијим догађајима има — вели Љ. Стојановић — прилично песама у округу ужичком и знају им се први састављачи, — управо њихови су састављачи уједно и њихови певачи; и Љ. Стојановић сумња, да ће се оне протурити у шири круг. Кад је једнога од тих певача упитао, да ли још ко пева његове песме, он му је одговорио: да их није нико »преписао«(! !) — Љ. Стојановић помиње неколико певача, који граде нове песме о новим догађајима. Тако неки Ћаповић, који пева песме о борбама на Јавору 1876. Његове су песме штампане у Јер. Карацића календару *Шуматовцу* за 1877 или 78. годину са потписом Велише Лазовића. Тако код Бијеле Цркве, код Пожеге, има један певач, који пева песму о погинулом Мих. Илићу, мајору, омиљеном јунаку јаворском особито у оним крајевима. У самом Ужицу познаје Љ. Стојановић два певача, који сами граде и певају нове песме о најновијим бојевима нашим и руским, па и о другим догађајима наших дана. Један је од њих механџија у Ужицу, Милисав Трипковић — Клемпо. — Он је, вели Љ. Стојановић, врло плодан песник. Била у Пожези трка — он сутра дан гуди у својој механи песму о том; полази који чиновник из Ужица — он већ испевао песму, и у опште са о му треба испричати ствар — и он ће је одмах у песму ставити. Он је испевао велику песму о освојењу Ниша, о паду Плевне и т. д., а пева и старе песме. Песма његова о кошији пожешкој штампана је у Карацићевом календару *Шуматовцу* за 1883. а песма о паду Плевне штампа се овде по верном препису Љ. Стојановића. — Милисав је неписмен човек — као што су махом неписмени и остали градиоци и певачи нових песама у окр. ужичком — и све песме, које је испевао, испевао је по чувењу. Ја — вели он —

Digitized by Google

кад хоћу што да спјевам, најприје смислим како ћу редом, па узмем гусле и одмах пјевам. Разуме се, да он исту песму никад два пут не може испевати једнако. Он воли песму и радо слуша и друге певаче. О једном певачу округа ужичког, који такође гради нове песме, он овако суди: »Он добро пјева; има лијеп глас; али много лаже, па се познаје. Треба само мало, колико да пјесма буде љепша. Он растури, растури, па кад на пошљетку — оно нема ништа. Треба и растурити; али опет кад буде на крају, кад се полупају, треба да се види нешто«.

Завршујем ову малу, у неколико потеза нацртану слику садашњег стања народне епске поезије у округу ужичком песмом Милисављевом о паду Плевне.

Пад Плевне

У иљади и осмој стотини
Седамдесет у седмој години
Осман-паша диван учинио
У акшаме између јација
У Плијевњу шанцу његовому.
Кад је Осман диван учинио,
Све врховну господу скупио
Од најмањег до већег везира;
Себе зове редом официре.
Пред чадор су Осману станули
У параду, па су постајали.
Међу њи је Осман устануо,
Па Турцима 'вако беседио:
»Јао Турци, моје поглавице,
»А кад смо ми у Плевањ стигнули,
»Ја сам дов'о сто хиљада војске,
»Све низама царева солдата,
»И довук'о хиљаду топова,

Digitized by Google

»Све крупова љута озадњака.
»Ми имамо дванајест хиљада
»А царскијех јармова бивола,
»Што нам кола и стрампорте[1] вуку.
»Па је наске Москов опколио,
»Опколио па нас опседнуо,
»Опседнуо и омасерио.
»Пресјече нам скеле и бродове,
»Заглави нам брда и долове,
»И увати наше телеграме,
»Неда нама индату да дође.
»Није шала ни петнајест дана,
»А камо ли пет мјесеци равно,
»Од када смо у масер панули.
»Тукосмо се и крвависмо се —
»Све залуду вајде не имаде;
»Гладна војска борит' се не може.
»Неста нама праха и олова,
»Неста нама ране и џебане.
»Сад шта ћемо и како ли ћемо?
„За то сам вас вечерас скупио,
»Да се овде ми поразумемо.“
А кад Осман тако изговори,
Господа му ником поникоше,
И из гласа 'вако кликоваше:
„О Османе, врховна војводо,
»Ми пред тобом на ноге стојимо,
»А од тебе све очекујемо,
»Што учиниш, све је учињено“
Кад то Осман зачу лакрдију,
Он тад викну к'о да јелен рикну:
»Похитајте Турци мусломани,

1., Транспорте

Digitized by Google

»Кад сте тако сложни, здоговорни.
»Хајте сада по шанцу удрите,
»А пустите тридесет телала,
»Нек телале по шанцу нашему:
»Ко је коњик, нек стеже колане,
»Ко је пјешак, притежи опанке,
»Нек се прежу кола и волови,
»Све стрампорте у кола стрпајте.
»А кад буде зора зазорила
»И Даница лица помолила,
»А питоме тице запјевале, (пијевци)
»Хоћемо се шанца опростити,
»А широког поља приватити,
»(Ђе но нема ни трна ни грма,
»Нема те се за што заклонити),
»На Москова силом ударити. —
»Или ћемо сложно продријети,
»Или ћемо, браћо, изгинути,
»Јер се 'вако живљети не може
»У окову и масеру љутом.«
А кад чуше редом поглавице,
Официри и силни везири,
Силне паше жестоке бимбаше,
Ударише по табору клетом,
Па стадоше регулати војску.
Док је зора била зазорила,
И даница лица помолила,
И питоме тице запјевале,
Сва се војска бјеше опремила.
Док ево ти седам официра
Пред чадора врховном Осману,
Жестоки му рапорт донесоше,
И овако њему говорише:
»О Османе, наша војеводо,

Digitized by Google

»Сва се војска листом опремила,
»А стрампорти у кола стрпати,
»Само оста дванајест топова,
»Дванес топа двадесет фунташа.
»И уза њих цијели прибори.
»Ниђе мјеста њима не имаде,
»Него 'нако осташе на равни«.
А кад Осман зачу лакрдију,
Четири га пушке погодише,
Јаој, брате, под лијеву страну.
Па од зора на ноге скочио,
До лабуда свога допануо,
А баци се њему на средину,
Па га ево кроз силну ордију.
Кад он тамо дође код топова,
Али лежи дванајест топова
К'о дванајест великих волова.
Кад их Осман очима видио,
Низ образ му сузе ударише.
Ручник трже, сузе убрисује,
Сузе рони, па 'вако говори:
»Фришко дајте четрес пионира,
»Ископајте раке подубоке,
»Укопајте дванајест топова,
»И уза њих цијеле приборе.
»Ако нама лоша срећа дође,
»Те ми данас мегдан изгубимо,
»Да их Москов не би придобио,
»А са њима тук'о Цариграда,
»И врећао нашега Султана,
»И пророка свеца Мухамеда
»У Стамболу нашем Цариграду«.
У млађега нема проговора,
Ископаше раке подубоке,

Digitized by Google

Digitized by Google

»Онда ће те плотун оборити,
»Са Турцима бојак отпочети.
»Па шта коме Бог и срећа даде,
»Ком опанци, а коме обојци,
»Ком кускуни, а коме колани —
»Мрети данас, а мрети је шјутра,
»Боље данас, о мање гриоте.
»Нема смрти без суђена дана.
»Нема, браћо, ћара и шићара,
„Не може се шићар задобити,
»На душеку све дуван пушећи,
»Већ у пољу бојак све чинећи,
„Ће шкрипају кости од сабаља,
„Ће се деру љути рањеници,
„Ће се пролив чини од јунака.«
Па царевић стрику бешједио:
»О мој стрико, велики си кнеже,
„У наске је двеста седамдесет хиљад' војске,
»На окупу у нашем табору.
„У Османа нема ни стотина,
»И опет се јесам препануо,
»Да нам не ће на срамоту проћи,
»Јер је Осман страшан војевода,
»Што га наког у Јевропи нема
»У Турчина ни у Славенина«.
У ријечи коју говорају,
Ето Турци ће се приближише.
На два фата кад се састадоше,
(Ће је срећа ту је и несрећа)
Руски плотун просу се пушака,
Дужом ланца ватра се запали.
Кад се руски плотуни просуше,
Паде мртвих дванајест хиљада

Digitized by Google

А царскијех јармова бивола.
Онда Осман из гласа повика:
»Ко је Турчин, Умети Мухамед!
»Ко је Турчин, Азрети Азија!
»До сад нема шанца ни ровова,
»Сад вам ето мртвијех волова,
»Ето вама кола и стрампорта —
»То су вама шанци и ровови,
»То су вама тврди метеризи.
А кад Турци команду добише,
Једном, брате, земљи прилегоше,
За волове први западоше,
А и кола на прси узеше,
Па једанпут плотун учинише,
А по зади пукоше топови.
Ала банда заметну се кавга,
Пушка пуца а топови гуде,
Све лубарда лубарду дозивље,
А баљемез баљемеза виче.
Стале јека љутих рањеника,
Један виче јаој моја мајко!
Други виче и отац и мајко!
Трећи виче придржде ме, друже,
Али друже уз долину струже.
Камен ти је који устругао,
Кад је Москов свуда опколио,
Па не да ти никуд побјегнути,
Ма на крила под облак да иде·
Учини се грдна ломљавина.
Већ од крви потече ријека,
Ал' јој нема другога лијека.
По крви се ваљају јунаци,
Тешко њиној ојађеној мајци,
Која сина испратила тужна

Digitized by Google

Камен ће се кући повратити,
А и мајци очи сагледати.
У осам се сати ударише,
До дванес се бише и ћераше.
Кад је било око дванес сати,
Ђе је срећа ту је и несрећа,
Прве тачке Руси упустише,
Али Турци јако заузеше,
А Москова преда се скупише,
У поћеру жестоку ћераше.
Ћераше се до три по дванајест.
А кад бјеху три сата по подне,
Док изиш'о престолонаследниче,
Па на дурбин гледа силну војску,
Шта се тамо на разбоју ради.
Кад ево ти јада и белаја,
Оба му се крила саломила,
Главна маса с мјеста потиснула.
Осман виче ка' да јелен риче:
»Ао Турци, браћо мусломани,
»Појитајте — Руси побјегоше,
»Сад ајдемо здраво да прођемо«.
А кад виђе престолонаследниче,
Од муке му задрхтала рука,
Па завика из грла јуначког:
„Јао нама до Бога милога,
»Ево данас јада и срамоте,
»Ђе нам Осман на силу продрије".
Таман они у ријечи бјеху,
Доке бану јека из пријека,
Уз Бугарску пољем и пучином,
Док ево ти четири казака,
Носе књигу у десници руци,
Језде пољем к'о горицом виле.

Digitized by Google

Мензил стиже, књига допанула,
Паде књига силном царевићу
Од врснога храбра ценерала
Ценерала силна Тотлебена —
Тотлебен га' вако поздрављаше:
»Царевићу, огријано сунце,
»Немој ми се царе препанути,
»Ти те турци неће погубити,
»Но се, царе, чувај од другије,
»Зар ти мислиш ја не чујем за' те.
»Све ја чујем бомбе и лубарде,
»Све ја чујем тутањ од топова;
»Ал је дуго поље Мљетковића'
»Испод танке куле Петровића,
»Па га шале прекасат' не могу.
»Ево идем теби у индата;
»Посл'о сам ти Гурка пуковника
»Са шездесет хиљада козака,
»Мислим да ће скоро ударити,
»Врховноме Осману са леђа.
»А ево ти мене у сретање.
»Са мном има тридесет хиљада
»Коњаника као ватре живе
»А пјешака четерес хиљада
»Алтиљерије петнајес хиљада.
»Сада пуцај, натраг се измичи,
»Док се и ми његоћ потревимо«.
Таман ону књигу проучише
Глас се зачу Гурка пуковника,
Већ удари Османа са леђа.
Фала Богу на његову дару,
Да је коме стати па гледати,
Кад удари силан на уморна,
Па прогони задње мимо прве,

Digitized by Google

Ала банда затури се кавга,
Ја на нове, мој побрине Јово.
Кад ево ти силна Тотлебена,
Ђе излеће на своме сивању,
Па подвикну ка' да јелен рикну:
»Царевићу и кнеже Никола,
»Расклоп' војску десно и лијево,
»Мич' уморну, ево ти одморне!
Боже мили да т' је погледати,
Све са крила метуо козаке,
Па Тотлебен груну с пјешацима.
Ударише, те се сукобише,
Сукобише огњем из пушака.
Мало стаде, није дуго било,
Седам Руса на једног Турчина,
За три сата неколка минута
Прекиде се паљба од пушака,
Од пушака, брате, од топова.
Не чује се тога ни једнога,
Само звекте мачи, бајонети
А шкрипају кости од јунака,
Ричу људи као звери сињи.
Еле сила силу надвладала.
Освојише Русови Османа,
Освојише, војску саломише
И Осману ране зададоше
Сломише му ногу у кољену.
Рањен Осман у колима јечи,
Њему глава црној земљи тежи.
Самртна му чаша наливена,
Само чека пошљедња времена.
Крв се брате лије из кочија,
Те све боји кола и точкове.
Испод кола олук се прављаше

Digitized by Google

А од ране врховног Османа.
Док ево ти силна царевића,
Са амицом кнезом Николајем
Да гледају врховног Османа.
А кад Осман абер придобио
Да се руски царе приближио,
Тада Осман скочи на лактове,
На лактове и на леђа своја;
Те се диго небу из кочија.
Десном руком сабљу је пружио
Себи врха сабље окренуо,
Балчак пружи руском царевићу.
Кад он дође туна пред кочије,
Па кад виђе рањена Османа,
Калпак скинут држи у рукама,
Осману је вако говорио:
»О Османе, врховна војводо,
»Врати калпак на јуначку главу.
„Млађем нигда немој теминати,
»Ти си један јунак у Јевропи,
»Које силе морају т' признати,
»Да нада те бољега не има«.
Па приђоше те се загрлише,
Загрлише те се пољубише.
Ома викну силни царевићу
На ећиме и докторе своје:
»Деде, вришко видајте Османа,
»Неће ли се потурити рана,
»Нека стигне опет за мегдана,
»Штета таке погубити људе«.
Сада руски скочише доктори.
Што бијаше рањена турчина,
Све су људски ране превијали

Digitized by Google

А што мртвих у Бугарској бјаше,
Подубоке рупе ископаше,
По стотину трпај на гомилу,
Гас сипаше, огњем припаљују,
Јер се плаше куге и колере
Од мртвијех и од рањенијех,
Од пролива крви од војника,
Од војника турских и рускијех.
Па отален, мој брате рођени,
Ону живу Османову војску
И са шњоме врховног Османа
Навезоше водом на ђемије,
До гвоздена ајзибана пута,
Отпратише граду Петрограду,
А рускоме цару великоме
Александру Николајевићу.

Свет Вуловић.

Digitized by Google

Још по нешто за биографију Петра II. Петровића Његуша.

У »*Годишњици*« Николе Чупића I.« 1877., штампао сам животопис владике Петра II. Петровића Његуша. То је у нашој књижевности једина досле потпунија биографија овога великог песника српског. Али је из многих узрока остао тамо чисто биографски део непотпун; превиђено је неколико затурених извора; има и погрешака, које су доцније опажене; а осим тога су од онога времена објављени многи нови подаци о животу Његушеву и о књижевном раду његову. Ради свега тога чинило ми се потребно допунити овим прилогом пређашњи свој састав, пошто он може бити основа ономе, који успише опширну [illegible] Његушеву, и пошто је већ време, да се сва [illegible] Његушева издаду онако, као што се издају дела [illegible] песника.

[illegible] за биографију Његушеву, који или нису [illegible] *Годишњици I* или су доцније објављени, сва- [illegible] ова два: *Књиге Љубомира П. Не-* [illegible] и В. М. Г. Марковића *П. П. Његош,* [illegible] *владика црногорски* (Н. Сад 1882). [illegible] али пун прекрасних података [illegible] владичину; други је богатији хро- [illegible] политичном раду владичину, али

Digitized by Google

—рекао бих—мало тенденциозан. Даље: путописи разних путника, који су за владе Петра II. походили Црну Гору, од којих, мислим, највише вреди споменути: В. Карацића »Montenegro und die Montenegriner« Stuttg. 1837; Најгебауера »Die Südslawen«; А. Н. Попова »Путешествіе въ Черногорію С. Петербургъ 1847;« Е. Ковалевског »Четыре мѣсяца въ Черногоріи. Спб. 1841; Stieglitz »Ein Besuch auf Montenegro« 1841; Wilkinson »Dalmatia und Montenegro Leipzig 1849; Ал. Андрића» Geschichte des Fürstenthums Montenegro« Wien 1853. Даље: »Историја Црне Горе« Д. Милаковића (штета само, што је овај многогодишњи секретар и верни пријатељ владичин о самом владици мало написао). Даље: В. М. Г. Медаковића »Живот и обичаји Црногораца«. (У Н. Саду 1860); »Црногорка или стање Црне Горе за време владе Петра II. Нѣгуша« М. Д. Рашића (у Бечу 1852); »Црногорка, од Франческа д' Онгаро — с немачког превео Јустин Милан Шимић: Н. Сад 1876«, приповетка, коју је писац написао по казивању владичину; критика на мој састав у *Годишњици* I од Пл. Кулаковског у руском листу »Критическое Обозрѣніе« од 1879., и одговор мој у »Јавору« бр. 28 и 29 од исте године; реферат о истом мом саставу у »Српској Зори« 1878 год. III. св. од др-а Томановића; одзиви у разним сувременим и спомени у доцнијим часописима о делима Његушевим; разне вести у сувременим политичким и другим листовима о путовању, боловању и смрти Његушевој (као »Српске Новине« од 1851 г.) »Sêni Petra Petrovića Njegoša II« у »Arkiv«—у Кукуљевићеву књ. II. од Стјепана Љубише; у »Преодници«, књиж. листу, који је излазио у Београду 1884, писао је о Његушу Матија Бан; на то је писао критику исте године В. М. Г. Медаковић у »Новом Београдском Дневнику« и одговорио му М. Бан у истом листу и т. д. Што има у онима од ових извора, који су приступнији, то ћу овде споменути само ако се судара

Digitized by Google

с којим мојим пређашњим тврђењем или ако исправља коју моју погрешку; што има ситнијих бележака у разним часописима, то ћу, у колико има каке вредности, као неприступније, овде прибрати. Тако мислим да ће се спремити грађа за опширан животопис овога, можда највећега, српскога песника.

У *Годишњици* I казао сам, да се владика Петар II Његуш родио 1 Јулија 1813. У месецу сам учинио погрешку по др-у J. Суботићу. Родио се 1. Новембра. Али које године? По старости он би и данас могао бити жив, и опет се његови биографи не слажу у години рођења. Врчевић, Вук Караџић, Д. Милаковић, М. Д. Рашић, Стјепан Љубиша—веле: 1813. Вук, пишући Мушицкоме 22 Авг. 1833. из Беча (»Јавор« 1877 г. бр. 6), вели: »Овде је пре шест недеља био црногорски управитељ, архимандрит и будући владика, Петар Петровић, *коме нема још пуних двадесет година*———Глас Народољупца вашега зна на изуст——— него му је мало жао, што још простије српски не пишете, јер он мисли, да на свету нема лепшега језика од нашега народнога«. А »Сербскій лѣтописъ« за 1834 г. »частица четверта« стр. 141, јављајући, да је штампан »Пустиняк цетински«, прво штампано дело Његушево, вели: »Паметодостојно је, што стихотворац *двадесет перву годину тек* свог возраста броји«. Али В. Медаковић вели: »Петар II родио се 1 Нов. 1811.« Тако недавно рече још неко у једном часопису. »Новине Српске« од 1851 г. бр. 125, јављајући да је умро владика Петар II, веле: да је био »навршио тек« 40 година (дакле опет рођен 1811). А. Андрић пак (у »Geschichte des Fürstenthums Montenegro, Wien 1853) вели, да се родио 1812 године. А и по рачунању А. Буе-а, који два три пут спомиње године Његушеве, изашло би, да се родио 1812 г. Али ваљда

Digitized by Google

ће се после овога наћи ко, те ће знати казати праву годину рођења.

Његушево је крштено име било Раде. Сва Црна Гора и данас га зове владика Раде. Али он се потписивао свагда или »владика црногорски Петар Петровић« или додајући још и »Његош«, а не Његуш. У том ме исправљају и Медаковић и Љ. П. Ненадовић — »истина, вели ми последњи у једном свом писму, да се оно место и све племе, у ком се владика родио, зове *Његуши*, и по томе каже се *његушка* војска, *Његуш* човек, *Његушица* жена; али владика се звао и потписивао *Његош*«. О томе више у Медакавића стр. 36. — После свега овога ја мислим, да имам разлога писати и на даље то име: Његуш.

У *Годишњици* I. стоји, да се владика Раде учио прво у манастиру Савини код Јосифа Троповића. Школа Троповићева била је на Топлој, а не у Савини *(Српска Зора* за 1878 г. св. 6, *Српски лист* 1883. бр. 40.) По причању вршњака Његушева, Пера Достинића из Ерцег-Новога, Раде је дошао у ту школу „од 10, а не од 14 година, и провео је у њој три године и по, а не две, учећи не богословију, него као остали ђаци часловац, псалтир и црквено певање«. Кад је Раде свршио школу и на Цетиње се вратио, то је, према овоме — и ако стоји 1813 година као година рођења његова — могло бити, 1827 г. И тада је могао већ затећи на Цетињу Симу Милутиновића, те код њега другу школу започети. Поменути Достинић прича, да је он тада допратио Рада на Цетиње и да је владика Петар I послао по њему учитељу Радову, Троповићу, 24 дуката млетачка на дар, а њему, Достинићу, дао 12 дуката, што му је Рада лепо пазио.

У *Годишњици* I помиње се укратко тестаменат владике Петра I, који је био прочитан свему народу, у коме

Digitized by Google

владика оставља на своје место Рада. О томе се тестаменту свашта говорило. »Говорило се — вели Медаковић — да је Симо Милутиновић написао лажно завештање у корист младога Рада, па да је поради овог и оваког тестамента морао бежати и да га је дуље времена крио у своју кућу брат гувернадуров, Ђуза, док је први ухватио [illegible] да утече« По овоме би Сима још 1830 г. био остао [illegible] Црну Гору; а с овим би се сложило оно, што он сам [illegible] у предговору своје »Историје Црне Горе«, да се [illegible] у Црној Гори преко три године. Тестаменат пак [illegible] колико ја знам, штампан је у српској књижевности [illegible] у *Подунавци* у од г. 1845 бр. 22 Том га је часопису [illegible] сам Сима. Он гласи од речи до речи овако: [illegible] транскрипција нова).

Споменик

М. Г. От нас владике Петра благородној господи [illegible] и мирскога чина, главарима и старјешинама [illegible] народу церногорскому и бердскому свесердо и [illegible] поздравље.

[illegible] знате и види, како сам ја од давнога доба [illegible] и пануо, те не могу већ никуђ нешто [illegible] а [illegible] од свакојаке муке и труда, које [illegible] мој задњи за народ церногорски и бердски под- [illegible] христијанске вјере и нашега отече- [illegible] народ и сиротињу како своју [illegible] а сам видећи и познавајући своју слабост [illegible] и да ми се смерт приближила, на- [illegible] писма и књиге, и наредио их [illegible] послати, да се посила по мојој [illegible] свјема, народу церногорскому и берд- [illegible] ових ову књигу, коју сви да чујете [illegible] него ме укопате.

[illegible] Црногорца и Берђанина, малога

Digitized by Google

и великога, којему сам што сагријешио, или какву жалост учинио, да ми свак опрости од својега серца и душе; а тако и ја опраштам свакојега малога и великога, који ми је гоћ што сагријешио, просто да је од мене свакому за довијек и на страшни Божји суд о второме Христа Бога пришествију.

Пак најперви својему народу чиним аманет, и самосилнијем Богом свега свијета Творцем и свом силом небесном заклинам свеколико, да ме с миром у тишини и у љубави обшченародској кротко укопате и ожалите, да не би ни кервник кервнику тадер ни горке ријечи проговорио. Другу вас молбу молим, и страшнијем и свемогућијем Богом заклинам, да на моје мертве перси вјеру задате и утвердите проза сву нашу земљу и епархију, проза све нахије, села и племена, да нико никога ни за што не тиче барем до Ђорђева дне, а до тадер надам се у Господа и Спаса нашега, да ће вам начин живља бити за наго учињен, и Суд у сву земљу нашу царски постављен, које сам ја у нашега ваздашњега покровитеља и обранитеља Цара Русинскога испросио и исплакао; а то сам вама и попријед говорио некијема, да ја за вас и за ваше обшченародско благополучије и боље живљење и брижим и работам, како и Бог знаде, и како ћете и ви свиколици до мало времена знати и виђети.

Изван тога највише ве свакојега молим, и све истинскијем Богом вседержитељем заклинам, и тешки Божји и ваздашњи аманет чиним и остављам: да церковно добро и имуће, ћегоћ је какво, не тиче нитко никада за васи свијет, и за сваку вашу срећу и поштење, и да ми свако церковно чељаде, калуђере, ђакове и служитеље моје и ваше пазите и држите, како сам их ја исти вазда пазио и држао, особито мојега Иванчика; а ја на моје мјесто насљедником, Управитељем и чуватељем од свега народскога, церковнога и мојега чиним и остављам си-

Digitized by Google

новца мојега Томова Радивоја Петровића, у којега се надам да ће бити човек од посла и од разума, колико је преблаги отац небесни благоволио подарити, и којега Богу и цару нашему и свему народу Церногорскому и Бердскому за вијека препоручавам свијем серцем и свом душом.

Најпослијед још нешто да ви кажем и избистрим, о браћо и народе Церногорски и Бердски! ну чујте завазда и узнајте од мене, који ве нијесам никада лукавно и на злу срећу никога наводио, при смерти мојој објављујем вам и ову Божију истину, како је ђетко лакоми на лафу Мошковску, а не заслуживајући је, мислио и зборио, да ја изједох све и браћи подијелих, штогођ новца из Русије од цара народу доходи; ема се сваки вара и грјешеши у то, и ја вас вјерне и поштене овијем путом, на који ћу за довијек, свакога увјеравам, да од све лафе Мошковске, како се говори, ништа никуд дестрегао нијесам, но ето је сва у готову и на гомилу, и да је она од Цара мени на образ и на расположеније по мојијем молбама дата, а на ползу свега народа Сербскога, него да те новце ни ја без велике преше и највеће нужде не пенцам, како и нијесам никуд ни динара, до што сам на кулук, докле га опета силни и безумни људи неразвергоше, за које ја чист остајем без прикојаса пред Богом и пред људма. Пак сам ја и за те новце нашему Цару и Покровитељу писао, да учини он ка' за своје аспре какву хоће наредбу, и одговорио ми је, да ће својега официјала овамо послати, који ће и те аспре примити и харчити на суд, који ће он поставити у нашу земљу, и која је највећа ранна на серцу, коју ћу и у гроб однијети, што ја то јошт не дочеках за мојега живота, како смо сви жуђели виђети.

Ако би се ко нашао у народу нашему, да не прими ове моје потоње ријечи и препоруке за истините, или ако

Digitized by Google

не би све тако послушао, како ова књига изговара, него би какву смутњу и раздор међу народом усудио се чинити, словом или дјелом, тога свакојега, ко би гођ он био, мирски или духовни, ја на самертни мој час вјечноме проклеству и анаѣеми предајем, како њега, тако и његов род и пород, да му се и траг и дом ископа и утре. Исто тако да Бог даде и ономе, који би вас од вјерности к' благочестивој и христољубивој Русији отлучити поискао, и свакојему, ако би се који од вас Церногорацах или Берђанах нашао, да помисли отступити од покровителства и нада на једновјерну и једнокрвну нама Русију, да Бог да јаки, те од њега живога месо одпадало, и свако добро временито и вјечно отступило! Свијема пак добријема, вјернијема, и који гође ово моје потоње писмо послушају и саверше, да буде најусердније моје отеческоје и архипастирскоје благословеније от рода в род родов, во вјеки вјеков! амин.

На Цетиње 18. Окт. 1830 год.
Својом руком подписао
(М. П.) владика Петар

Повељенијем Јего Високопреосвјашченства
Господина Митрополита Черногорска
Петра Петровича пред смерт јего
написах секретар
Симеон Милутиновић.

По В. Врчевићу казао сам у *Годишњици* I, да се Раде заархимандритио у Пећи. Биће истинитије, што вели Љ. П. Ненадовић: »После неког времена призренски владика Захарије дође на обале скадарског језера и у малој цркви свете Богородице на Кому произведе га за архимандрита; но Црногорци од смрти светога Петра звали су га непрестано владиком«. Исто тако је неистинито

Digitized by Google

и оно тврђење Врчевићево, да је Петар I дао Раду калуђерско име. И Љ. П. Ненадовић и В. Медаковић тврде, да је Раде то име сам изабрао. Неистинито је и оно, што Врчевић вели, да је Раде за живота Петра I. хтео да се ода трговини.

Владика Петар II је много путовао. О томе има највише у Медаковића. Али би се, можда, могло још где наћи спомена о томе. Владика је сам многе тренутке свога путовања опевао. Од тих песама неке су познате, неке су заједсвагда пропале, а неке су можда још негде затурене.

Љ. П. Ненадовић пише ми у једном писму ово: »Владика је многе своје саставе, кад их је написао, слао у рукопису Гагићу руском конзулу у Дубровнику. Гагић је био добар пријатељ владичин и имао је особито задовољство, да не речем страст, на рукописима владичиних списа стављати своје искрене примедбе. *Слободијада*, коју сам ја печатао, није у владичину рукопису већ у препису (по свој прилици то је рукопис Вука Врчевића, као што он напомиње) и на томе рукопису биле су многе примедбе Гагићевом руком писане. Још се сећам, да је у тим примедбама саветовао владици, да не спомиње тако често грчке богове. Много година они су о књижевним пословима преписивали. О тој преписци почем није била званична, нема никаква трага у архиви рускога конзулата у Дубровнику—ја сам се о томе уверио. Распитивао сам и дознао сам, да је Гагићева кћи, једина наследница, удата за једнога Србина из Котора који је за време рата (1877 г.) кад сам се ја у Црној Гори бавио, био аустриски конзул у Бару. — — Доцније је тај конзул, зет Гагићев, стављен у пензију, и сада по свој прилици живи у Котору. Кад би писма владичина што је писао Гагићу била сачувана, нашло би се у њима доста објашњења о његовим спевовима. — — Јеремија Гагић родио се у округу крагујевачком, па је—чини ми се—год. 1813 прешао у Аустрију«. Ваљда ће се наћи

Digitized by Google

ко, који ће и о овоме моћи што више разабрати. — — — Последње путовање владичино ради лечења у Италију пропраћено је пажљиво и врло симпатично у »Српским Новинама од 1851 год.« Владика се кренуо у Италију крајем 1850 г. преко Млетака, прошао је кроз Милано, у Ђенови је био врло лепо дочекан—био је и у позоришту тамошњем—и крајем Децембра те године стигао у Рим. Био је и код папе. С њим су изашла пред папу и три Црногорца—под оружјем, по одобрењу папину. 5. Јануара 1851 дошао је у Напољ, где га је краљ врло лепо дочекао. 12 Априла кренуо се из Напоља у Црну Гору. У Јунију је био у Бечу и ту је тешко занемогао. На тај глас послао је сенат црногорски у Беч Д. Милаковића и Видака Бошковића. У Јулију је био већ на Цетињу. Тада пишу новине да му је мало боље, али »нерадо слуша што му лекари препишу«, већ слуша неког самоука, који је на Цетиње дошао. Умро је 19 Октобра 1851 око 9 сати пре подне. Лекар, који је из Котора био пошао, био је на по пута, кад је владика умро. О овоме види» Књиге Љуб. П. Ненадовића» IV. — Између осталога владика је на самрти препоручио Црногорцима, да буду у пријатељству с Аустријом и сенат је по смрти његовој објавио, да ће најстроже казнити оне, који наруше мир са суседном земљом. На самрти владика је казао главарима, да има тестаменат у три екземплара: код руског посланика у Дубровнику, код руског посланика у Бечу и код руског министарства у Петрограду. Кад је умро, одмах су послали по тестаменат у Дубровник и секретар Милаковић га је скупљеном народу прочитао. Тестементом се оставља Данило за наследника владарског достојанства, наређује се да до његова доласка (Данило је био на наукама) врши врховну власт сенат, коме се поставља за привременог председника Перо Томов (брат владичин), наређује се о имању и т, д. Овај тестаменат колико знам није досле нигде штампан. Само је М Д. Рашић

Digitized by Google

у својој »Црногорци« штампао из њега приступ, који му је послао у препису Стеван Андр. Перовић, сестрић владичин. Ево тога приступа:

»» Слава тебје показавшему нам свјет«

Хвала ти Господи; јер си ме на бријегу једнога твога свијета удостојио извести и зраком једнога твога дивнога сунца благоволио напојити. Хвала ти Господи! јер си ме на земљи на милионима и душом украсио. — Колико ме од мога ђетинства твоје непостижимо величество топило у гимне — у гимне божествене радости, удивлениje и (?) величество твоје; толико сам сујетну судбину људску са ужасом разматрао и оплакивао. — Твоје је слово све из *ништа* сатворило, твоме је закону све покорно. — Човек је смртан и мора умријети. — Ја за (са ?) надеждом ступам твоме Светилишту божественоме, којега сам свијетлу сијенку назрео јоште с бријега, који су моји смртни кораци мјерили. — Ја на твој позив смирено идем, или под твојим лоном да вјечни сан боравим, или у хорове бесмртне, да те вјечно славим — — — — ««

Овде ћу сад изнети списак дела владичиних, који је у *Годишњици I* непотпун и у нечему погрешан. Најтеже ми је било прикупити поједине по разним часописима растурене песме. Можда ће и сад бити која песма превиђена и изостављена; али ће се, свакојако, овај списак много лакше попунити но пређашњи. Тако:

1., Пустиняк цетински — списао у Црной гори на Цетиню 1833 године. Цетинѣ. Печатано у штампари црногорской 1834. 8° 43 стр. — Прво штампано дело Његушево и прво дело прве штампарије цетињске овога века. О њему има врло одушевљен реферат у *Летопису* Матице српске од 1834 г. Забележио га је и Шафарик у својој »Geschiche der südslavischen Literatur« II. 380 не рекавши о њему ништа више до: »Meist lyrische Gedichte«. — Ово

Digitized by Google

је данас врло ретка књига. Ове године је прештампана у Панчеву — не знам како. У посвети вели се, да:

Србин српском роду своме
Ово дјелце посвећује.

Има свега десет песама — једна химна, једна алегориска песма, остало оде.

2., *Лiек ярости турске.* Спѣвао Петар Петровић Нѣгош, владика црногорски. Печатано на Цетиню 1834. 8° 23 стр. Има свега четири песме — три јуначке по духу народних песама и једна ода Црној Гори под насловом »Нахије« у акростиху. Ово је још ређа књига од прве. Нема је забележене ни у Новаковићевој библиографији. Ја сам је после неколико година тражења једва добио, и то без насловног штампаног листа, већ је неко — чија је књига била — исписао наслов руком.

3.. *Огледало србско.* Печатано у княж.-србской књигопечатњи у Београду 1845 стр. 510 л. 11. 8°.—Народне песме о бојевима црногорским купљене под надзором владичиним.

4., *Луча микрокозма.* У Београду 1845. 8° 81. стр.

5., *Горскiй Вiенац.* У Бечу 1847, 8°, 116 стр. л 4.

6., *Три дана у Трѣсту,* књижица од неколико листића (није ми при руци — а и врло је ретка књига — те не могу ставити годину и остало, али мислим, да пада у ово време) у којој је владика опевао три весела дана, што је провео у Трсту. „Тој песми — пише ми у једном писму Љ. П. Ненадовић — онда су многи замерали, јер су држали да је сувише светска за песника који има на себи архијерејски чин.«

7., *Кула Ђуришића и Чардак Алексића 1847 године.* У Бечу 1850 стр. 36 8°. Не знам за што је казао Ст. Новаковић у својој *Историји српске књижевности,* да је ова књига изашла после смрти владичине, те тако стоји и у *Годишњици* I. — Овде су две епске песме у духу нар.

Digitized by Google

песама о догађајима у Црној Гори 1847 (види у Медаковића стр. 138 — 142.)

8., *Лажни цар Шћепан мали.* Издао 1851 г. Андрија Стојковић у Трсту стр. 205, 8°. И о овој књизи стоји у Новаковићевој историји књижевноэти, да је изашла после смрти владичине, па тако и у *Годишњици* I. Али није тако (види о том у листу *Преодници* за г. 1884 бр. 2. мој чланак: *И опет Његуш и Мажураник*).

9., *Слободијада.* Посмртни остатак владичин издао Љ. П. Ненадовић у Земуну 1854 г. стр. 215, 8°, л. 13.

10., *Песма о Ченгићу.* Изгубљена у рукопису и не зна се кака је била (види *Преодницу* од 1884 бр. 2).—

11., Рукописи лирских нежних и љубавних песама, које је владика пред смрт уништио (види о том у *Годишњици* I и у Медаковића стр. 115).

12., По разним часописима штампане за живота владичина или после смрти његове, махом лирске, песме:

а., *Мисао.* Повећа лирска песма, штампана у »Сербском народном листу« 1844 бр. 12.

б., *Нелажни знак праху памети народољубца* у Бечу 5 Јулија 1837. У Орб. Летопису 1837. I. 35.

в., *Плач или жалосни спомен на смрт мојега десетогодишњег синовца Павла Петровића Његоша Пажа Јего Величества императора Николаја I—го.* Врло нежна и лепа песма, по којој се види као да је владика овога свога синовца спремао себи за наследника. Штампана у »Будимско-пештанском Скоротечи« 1844 бр. 31.

г., Песма у истом »Скоротечи« 1844 бр. 37, у којо место наслова стоје штампани крупнијим словима, него остали стихови, ови стихови:

Ко си ти?—Философ.
Ко си ти?—Астроном.
А ко ти?—Поета —
Чудновата друштва!

Digitized by Google

д., *Пролеће.* У »Српско-далматинском Магазину» XIV. 1849 г. стр. 118.

ђ., *Спомен на гробу Чедомиља сина радољубивог господина Доктора Димитрија Фрушића. У* »Срб, нар. листу« са г. 1837 стр. 228.

е., *Мојему пријатељу Г. Јеремији Гагићу поздрав 1. Маја.* У »Срб. нар. листу« 1838 г. стр. 161.

ж., *Сављи бесмртнога вожда (књаза) Карађорђија коју сам купио у Бечу 1 Јунија 1837* године. У »Голубици« II. 1843 г. стр. 128.

з., *Сировод ираху С. Милутиновића.* У »Подунавци за 1848 г.

и., *Химна.* Ову је песму у кубету цркве светога Петра у Риму уписао владика 1 Јануара 1851. Штампана је први пут у »Срб. новинама« 1851 г. бр. 23. После и у »Шумадинци« и »Даници«.

ј., *Полет духа у безконачност.* Ову ми је песму послао у препису Љ. П. Ненадовић не казавши где је била штампана.

к., *Орао и свиња или наша брака подмићена од Турака.* Басна, написана поводом тим, што су се неки Црногорци са границе предали били паши у Скадру, те добили плаћу и издржање од Турске. Можда је то исти догађај, који је опеван у *кули Ђуришића.* Штампана у »*Шумадинци*« 1852 бр. 51.

л., *Поздрав роду из Беча 1847. год.* У »Срб. нар. листу« 1847 бр. 2. То је она лепа песма, из које су често навођени поједини стихови, а у којој се пева:

Које срце за својошт не туче,
Залуду се у прса будило,
Само што се мртвом крвљу трује.
Лепо, липо, лѣпо и лијепо,
Бело, било, бѣло и бијело —

Digitized by Google

Листићи су једнога цвијета,
У пупуљ се један одњихали.
Вријеме је мајсторско решето,
Пречистиће оно ове ствари.
Ситнарије ђецу забављају,
Трудностима људи навладаше.
Трудови су за род — бесмртије.
Благо роду. а благо потомству —
Не пита се ко се како крсти,
Но чија му крвца грије душу,
Чије л' га је мл'јеко задојило.

м., *Љетње купање на Парчању* У »Даници« 1861

н., *Химна ноћи* — превод Ламартинове песме — у »Даници« 1861.

о., *Поздрав штиту Србобрана.* У »Даници« 1861

п., *Полазак Помпеја.* У »Даници« 1860. Не знам је ли ово она иста песма, о којој ми у једном писму пише Љ. П. Ненадовић: »Последња владичина песма била је *Помпеји.* Оне улице без својих житеља, оне срушене палате, они храмови без својих богова и свештеника, они пребијени мраморни стубови — то је задрмало последњи пут жице на лири болнога песника. (Та је песма штампана у »Подунавци« у Земуну 1850 г.)« —

р., Многе ситне, шаљиве песмице и разни натписи на топовима црногорским, на књигама, које је давао својим пријатељима и т. д., (види на пр. у Ненадовића књизи III стр. 92—93 и Медаковића 113). Такав један натпис штампан је у »Срб. нар. листу» 1845 бр. 11. Владика га је написао на корицама »Вечитог календара« Орфелинова, кад је ту књигу поклонио кнезу Васојевићу:

Родољубче старих добах,
За удраго сербско име
Окади нам наш'јех гробах
Из пушака што задиме,

Digitized by Google

На Турчина хитро скочи,
Нек се турска крв пролива, —
Жертва ми је та милија,
Него уље из кандила
И измирна и кадила

Натпис је овај писан 1838 год.

13., Љ. П. Ненадовић прича у свом путопису (»књига« II) да је владика 1851 у Напољу писао »Историју Црне Горе« на франц. језику. Шта је од тога дела било, не знам.

14. *Писма владичина*. Кад би се сва, — и приватна и званична — што се могу искупити, искупила, била би драгоцен прилог историји живота владичина, историји Црне Горе и самој српској књижевности. Неколико их је досле штампано у разним часописимн, (на пр. у »Вили«; у »Arkiv-у« Кукуљевићу књ. II; у »Чтенія въ имп. обществѣ исторіи и древн. россійскихъ при москов. университетѣ« писмо, којим владика благодари што је избран за члана тог друштва«; а многа помиње Медаковића — види стр. IX., 147, 165 и т. д). Она, што су штампана, писана су крепким, бујним стилом и с пуно осећања и много су налик на оно писмо владике Данила скадарском везиру у *Горском вијенцу*. — Овде ћу поменути и тестаменат владичин, који досле није нигде сав штампан. —

У *Годишњици I.* рекао сам, да се у свем певању Његушеву јасно распознају три периоде, три ступња његова песничког развитка: I. кад је певао само својим даром, а у духу народне (усмене) поезије; II. кад је певао имитујући другим песницима; III. кад је певао самостално као потпуно развијен песник, као што му је певање у *Горском Вијенцу, Лажном цар-Шћепину* и многим лирским песмама. При томе и сад остајем, само велим, да се

Digitized by Google

хронологиски ова три ступња не могу разликовати. *Кула Ђуришића и Чардак Алексића* су песме истога времена, кога је и *Горски Вијенац*, а по начину певања припадају првоме ступњу; *Пустињак цетински* и *Слободијада* су најраније песме Његушеве, али се оне доста одмичу од народних песама и спољашњим обликом и песничким говором. У овим се песмама, особито у *Слободијади*, издаје Његуш, да је ђак Симе Милутиновића. Употребљавање митологиских имена, ковање нових речи, тампи и нејасни стихови, што је врло мучно наћи у познијим песмама Његушевим, овде није ништа необично. На пр.

Ви свештене неба кћери,
Те пијете воду бистру
С источника божествене
Хипокрене Геликонске (Слобод. стр. 92)
— — — — — — — —
— — на горди трон Стамбола
Сједе Мустав, син Ахметов.
Како сједе, поче мислит'
И огњену Отманову
Изоштриват' смртну стр'јелу,
Да свободе српске срце
С њом прободе и умртви,
Пак у диван турства кћери
И у матер зла, глупости,
Ђе нијема и без крилах
Лежи правда у синциру,
Мучитељском руком мрском
Савезана и скопчана,
А неправде и злочинства
Ђе глас грми и царује,
Ђе лобија лака крила
За злоносни људства полет,
Мустав зборит:' (Слоб. 113)
— — — — —

Digitized by Google

Нек ти управ дим *срдечја*
Иде к небу и к престолу
Небадржца всјех владике (Пуст. Цет. 8—9)
— — — — — — — — —

Да светкују дан рођења
Громоврржца њине славе (Пуст. Цет. 10)
— — — — — — — —

Из предјела Тритонова
Бјеловласа шћер Олимпа (Слоб. 131)
Па сјутра дан тек Фебова
Скиде *сјајновистра* рука
Баш порфиру брилијантну
С плећих ноћи и Ереба (Слоб. 133)
— — — — — — — —

О богиње *пјесноцјења*,
Аполона подручнице,
Којих луче *светлосјајне*
На глас лире често теку (Слоб. 177) и т. д.

Од песника српских Његуш је мало подражавао само Сими, више ником. Али међу савременим и познијим песницима и стихотворцима нема подражавалаца Његушу. Ја мислим за то, што њему није било лако подражавати. Само се 1846 и 1847 јавља у »Серб. народном листу« неки Георгији (доцније се писао Ђорђе) Срдић, — у то време био писар на Цетињу — који пева песме по теми и духу певања Његушева. Али те песме Срдићеве баш за то жалосно и ништавно јече, што се види да су имитације песмама Његушевим. Још је 1851 год. у »Срб. новинама« бр. 87. неки „Венцеслав А. П. Црногорац« написао, подражавајући Његушеву певању, *Чувствовања у време болести црногорског владике*, од које сво почетка:

Digitized by Google

У црно се зави платно, о несрећни беде сине!
Тугуј, плачи и уздиши, у ноћне се скривај тмине.
Покој тражи, мрак где влада, а где светли зраци беже—
Ах! на земљи ништа нема, што те више с њоме веже.
Сунце сјајно, све радости с њим ће престат' твоје среће,
Све надежде с њим се губе, све утехе и највеће.

———

Ни једно дело Његушево, колико знам, није преведено на који туђ језик. Није ни чудо. Његуша само Србин може осећати и разумети. Само је, колико знам, А Андрић у својој »Geschichte des Fürstenthums Montenegro« стр. 128) превео на немачки химну Његушеву уписану у кубету цркве Св. Петра у Риму 1. Јан. 1851. У бечкој *Трибини* (1883) приказан је био и *Горски Вијенац* немачком свету. Ту су и нека места самога оригинала доста верно преведена. Не знам какав је, али не верујем да је велики, успех од тога био.

———

1881 године донеле су »Српске илустроване новине« бр. 1.) слику Његушеву с кратком биографијом. Уредништво ту вели, да хоће да изненади своје читаоце једном радосном вешћу. »Штампарија А. Пајевића латила се тога лепога и родољубивога посла, да уз припомоћ српских књижевника, који су вешти томе, приреди и у достојном облику изда целокупни песнички рад владике Петра Петровића Његоша. — — Остаје нам само, да пожелимо, да то издање угледа што скорије света.« — То издање није још угледало света. Али о томе нећу овде говорити. Говорити о издању »целокупног песничког рада« и припремити све за издање тога рада, то су две са свим раз-

Digitized by Google

личне ствари. Само ћу још ово рећи: данас у српској књижевности нема више песника. J. Јовановић пева још по кад кад само деци. Сви остали певачи или су још тек поете у клици, или певају само да нам доважу, да смо прерано остали без — уметничке поезије. Задужбину би учинио ко би достојно издао дела Његушева и Сарајлина.

Свет Вуловић.

Digitized by Google

Штампарске погрешке

На	страни	врста	озго	стоји	а треба
	366	1		Годишњицу	Годишњици
	»	16		Гобишњици	Годишњици
	»	18		Марковића	Медаковића

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google